

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

ROLUL CONDUCĂTOR AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN ETAPA
EDIFICĂRII SOCIETĂȚII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE

GEOERGE TUDOR

DIN ACTIVITATEA SECȚIEI ROMÂNE A PARTIDULUI SOCIAL
DEMOCRAT DIN UNGARIA (1906-1918) - ORGANIZAȚIE POLITICĂ
A MUNCITORILOR ROMÂNI DIN TRANSILVANIA (I)

ALEXANDRU PORȚEANU

ROLUL ȚĂRII ÎN PREGĂTIREA REVOLUȚIEI DE LA 1821

JAMES J. FAROLAS

ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A DACIEI ROMÂNE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

ȘTIINȚA ISTORICĂ ÎN R. S. S. KIRGHIZĂ

S. TABIȘALIEV

ÎN ÎNȚIMPINAREA CELUI DE AL XV-LEA CONGRES INTERNAȚIONAL
DE ȘTIINȚE ISTORICE

STRUCTURI TERITORIAL POLITICE ROMÂNEȘTI ÎN SPAȚIUL
CARPATO-DANUBIANO-PONTIC ÎN SECOLELE VIII-XI

ȘTEFAN OLTEANU

DOCUMENTAR

RECENZII

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI REVISTA REVISTELOR
CONTEMPORANE

INSEMĂNĂRI

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

BULETIN BIBLIOGRAFIC

2

TOMUL 32

1979

FEBRUARIE

**ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

SECȚIA DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE

COMITETUL DE REDACȚIE

ARON PETRIC (*redactor responsabil*); ION APOSTOL (*redactor responsabil adjunct*); NICHITA ADĂNILOAIIE; LUDOVIC DEMENY; GHEORGHE I. IONIȚĂ; VASILE LIVEANU; AUREL LOGHIN; DAMASCHIN MIOC; ȘTEFAN OLTEANU; ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU; POMPILIU TEODOR (*membri*).

Prețul unui abonament este de 120 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii de presă din întreprinderi și instituții.

Revistele se mai pot procura (direct sau prin poștă) și prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1. 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresându-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136-137. Telex 11226 - București, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „REVISTA DE ISTORIE”. Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacției:

Bd-ul Aviatorilor, nr. 1

www.dacoromanica.ro

REVISTA DE ISTORIE

TOM 32, Nr. 2,
februarie 1979

S U M A R

GHEORGHE TUDOR, Rolul conducător al Partidului Comunist Român în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate 199

★

ALEXANDRU PORȚEANU, Din activitatea secției române a Partidului Social-Democrat din Ungaria (1906—1918) — organizație politică a muncitorilor români din Transilvania (I) 211

JAMES J. FARSOLOS (S.U.A.), Rolul Eteriei în pregătirea revoluției de la 1821 231

★†

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Contribuții privind organizarea administrativă a Daciei Romane. 259

★

S. TABÎȘALIEV (U.R.S.S.), Știința istorică în R. S. S. Kirghiză. 277

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNĂTIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

ȘTEFAN OLTEANU, Structuri teritorial-politice românești în spațiul carpato-danubiano-pontic în secolele VIII—XI 285

Probleme ale arheologiei românești în publicistica științifică : S.C.I.V.A., nr. 1—4, 1978 (*Liviu Mărghitan*). 309

DOCUMENTAR

PAUL ABRUDAN, Date noi cu privire la bătălia din 22 martie 1442 dintre oștile lui Iancu de Hunedoara și Meșid-bei 319

IOAN NISTOR, Instituirea sistemului modern de editură la tipografia din Blaj 325

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

Cu privire la cronologia primilor vovoezi ai Moldovei (*Ștefan S. Gorovei*) 337

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

Sesiunea științifică „Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres”; Sesiune științifică consacrată

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom. 32, nr. 2, p. 195 — 400, 1979.

- crată celei de-a 60-a aniversări a făuririi statului național unitar român (*Vasile Pă-săilă*): Colocviu româno-olandez (*Lucian Boia*); A 10-a sesiune a Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale din Europa centrală și de răsărit (*Dan Berindei*); Reuniunea Comitetului Internațional de Sigilografie de la București (*Maria Do-garu*); *Cronica* 347

RECENZII

- GH. I. IONIȚĂ, *P.C.R. și masele populare*, (1934—1938), ed. a II-a revăzută și adăugită, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 376 p. (*Gh. I. Florescu*) 361
- * * * *Răscoala seculor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări*. Sub redacția Benkő Samu, Demény Lajos (redactor responsabil) și Vekov Károly, Edit. Aca-de-miei R.S.R., București, 1978, 336 p. (*Paul Cernovodeanu*) 363
- UTA BINDREITER, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1875—1888* (Relațiile diplomatice și economice între Austro-Ungaria și România 1875—1888), Wien-Köln-Graz, Hermann Böh-laus Nachf, 1976, 322 p. (*Constantin Nuțu, Gheorghe Nicolae Căzan*) 365
- CHARLES OLIVIER CARBONELL, *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français, 1865 — 1865* Privat, Toulouse, 1976, 605 p. (*Lucian Boia*) 373

REVISTA REVISTELOR

- * * * „Suceava”. Anuarul muzeului județean, vol. IV, (Suceava), 1977, 340 p. (*Ștefan Lemny*) 379

ÎNSEMNĂRI

- ISTORIA ROMÂNIEI: * * * *Istoria Universității din București*, vol. I, Tipografia Universității din București, 1977, 266 p. (*R. Păiușan*); NICOLAE ANDREI, GHEORGHE PĂRNUȚĂ, *Istoria învățămîntului din Oltena*, vol. I, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 515 p. (*Victoria Popovici*); CONSTANTIN M. BONCU, *Școala prahoveană. Secolele X—XIX*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, 194 p. (*Gelcu Maksutovici*); ONISIFOR GHIBU, *Pentru o pedagogie româ-nească. Antologie de scrieri pedagogice*. Îngrijirea ediției, tabel cronologic, bibliog-rafie, note și comentarii: Octavian O. Ghibu. Studiu introductiv: conf. dr. Ion Gh. Stanchi, Edit. didactică și pedagogică, București, 1977, 391 p. (*Iacob Mărza*); ISTORIA UNIVERSALĂ: *Mică enciclopedie de politologie*, Coordonatori științifici dr. Ovidiu Trăsnea și dr. Nicolae Kallos, Edit. politică, București, 1977, 423 p. (*Alexandru Bolintineanu*) * * * *Villes d'imprimerie et moulins à papier du XIV-e au XVI-e siècles. Aspects économiques et sociaux*, Crédit communal de Belgique, Bruxelles, 1976, 369 p. (*Constantin Șerban*); EUGENIO GARIN, *La cultura ita-liana fra le ottocento e novecento anni*, Laterza Editori, Roma-Bari, 1976, 376 p. (*Nicolae N. Rădulescu*) 383

- BULETIN BIBLIOGRAFIC (*Gelu Apostol*) 397

REVISTA DE ISTORIE

TOME 32, N° 2,
février 1979

SOMMAIRE

GHEORGHE TUDOR, Le rôle dirigeant du Parti Communiste Roumain à l'étape
d'édification de la société socialiste multilatéralement développée 199

★

ALEXANDRU PORȚEANU, Aspects de l'activité de la section roumaine du Parti Social-
Démocrate de Hongrie (1906—1918), organisation politique des ouvriers roumains
de Transylvanie (I) 211

JAMES J. FARSOLAS (S.U.A.) Le rôle de l'Hétairie dans la préparation de la révolution
de 1821 231

★

CONSTANTIN C. PETOLESCU, Contributions concernant l'organisation administra-
tive de la Dacie romaine 259

★

S. TABIȘALIEV (U.R.S.S.), La science historique de la R.S.S. Kirghize 277

EN L'HONNEUR DU XVe CONGRES INTERNATIONAL DES SCIENCES HISTORIQUES

ȘTEFAN OLTEANU, Structures territorial-politiques roumaines dans l'espace carpat-
danubien-pontique aux VIIIe-XIe siècles 285

Problèmes de l'archéologie roumaine dans les périodiques scientifiques (S C I V A
no. 1—4/1978) (*Liviu Mărghitan*) 309

DOCUMENTAIRE

PAUL ABRUDAN, Nouvelles données concernant la bataille du 22 mars 1442 entre les
armées de Iancu de Hunedoara et Mezid Bey 319

ION NISTOR, L'institution du système moderne d'édition à la typographie de Blaj 325

PROBLÈMES DE L'HISTORIOGRAPHIE CONTEMPORAINE (ÉTUDES DOCUMENTAIRES)

Relativement à la chronologie des premiers voïévodes de Moldavie (*Ștefan S. Gorovei*) . . . 337

LA VIE SCIENTIFIQUE

- La session scientifique „L'édification de l'Etat national unitaire roumain — moment crucial dans la lutte des masses populaires pour la liberté et le progrès” ; Session scientifique consacrée au 60-e anniversaire de la constitution de l'Etat national unitaire roumain (*Vasile Păsătilă*) ; Le colloque roumano-hollandais (*Lucian Bota*) ; La dixième session du Cercle d'études pour l'histoire des relations culturelles d'Europe Centrale et Orientale (*Dan Berindei*) ; La réunion du Comité International de Sigillographie de Bucarest (*Marta Dogaru*) ; Chronique 347

COMPTES RENDUS

- GH. I. IONIȚĂ, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)* (Le Parti Communiste Roumain et les masses populaires 1934—1938), seconde édition revue et augmentée, Editions scientifiques et encyclopédiques, Bucarest, 1978, 376 pages (*Gh. I. Florescu*) 361
- * * * *Răscoala secutilor din 1595—1596*. (La révolte des Sicules de 1595—1596. Antécédents, déroulement et suites). Volume paru par les soins de Benkő Samu, Demény Lajos (rédacteur en chef) et Vekov Karoly, Editions de l'Académie de la R.S. de Roumanie, Bucarest, 1978, 336 p. (*Paul Cernovodeanu*) 363
- UTA BINDREITER, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1875—1888* (Les relations diplomatiques et économiques entre l'Autriche-Hongrie et la Roumanie 1875—1888), Wien-Köln-Graz, Hermann Böhlau Nachf. 1976, 322 p. (*Constantin Nușu, Gheorghe Nicolae Căzan*) 365
- CHARLES OLIVIER CARBONELL, *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français, 1865—1885* Privat, Toulouse, 1976, 605 p. (*Lucian Boia*) 373

REVUE DES REVUES

- * * * „Suceava”. L'annuaire du musée départemental, vol. IV, (Suceava), 1977, 340 p. (*Stefan Lemny*) 379

NOTES

- HISTOIRE DE ROUMANIE** : * * * *Istoria Universității din București* (L'Histoire de l'Université de Bucarest), vol. I, Typographie de l'Université de Bucarest, 1977, 266 p. (*R. Păușan*) ; NICOLAE ANDREI, GHEORGHE PĂRNUȚA, *Istoria învățămîntului din Oltenia* (L'histoire de l'enseignement d'Olténie), vol. I, Editions Scrisul românesc, Craiova, 1977, 515 p. (*Victoria Popovici*) ; CONSTANTIN M. BONCU, *Școala prahoveană. Secolele X—XIX* (L'école du département de Prahova. X-e — XIX-e siècles), Editions didactiques et pédagogiques, Bucarest, 1976, 194 p. (*Gelu Maksutovici*) ; ONISIFOR GHIBU, *Pentru o pedagogie românească* (Pour une pédagogie roumaine), Anthologie d'écrits pédagogiques. Tableau chronologique, bibliographie, notes et commentaires ; Octavian O. Ghibu, Etude introductive : maître de conférences dr. Ion Gh. Stanciu, Editions didactiques et pédagogiques, Bucarest, 1977, 319 p. (*Iacob Mârza*) ; **HISTOIRE UNIVERSELLE** — *Mică enciclopedie de politologie* (Petite encyclopédie de politologie) Coordonnateurs scientifiques dr. Ovidiu Trăsnea et dr. Nicolae Kallos, Editions politiques, Bucarest, 1977, 423 p. (*Alexandru Bolintineanu*) ; * * * *Villes d'imprimerie et moulins à papier du XIV-e au XVI-e siècles. Aspects économiques et sociaux*, Crédit communal de Belgique, Bruxelles, 1976, 369 p. (*Constantin Șerban*) ; EUGENIO GARIN *La cultura italiana fra le ottocento e novecento anni*, Laterza Editori, Roma-Bari, 1976, 376 p. (Nicolae N. Rădulescu) 383
- BULLETIN BIBLIOGRAPHIQUE (*Gelu Apostol*) 397

ROLUL CONDUCĂTOR AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN ETAPA EDIFICĂRII SOCIETĂȚII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE

DE

GHEORGHE TUDOR

În condițiile edificării societății socialiste multilateral dezvoltate pe pământul României, în sistemul vieții politice și economico-sociale al tuturor domeniilor de activitate, un loc central va continua să ocupe partidul comunist.

Afirmarea partidului ca forță politică conducătoare a societății este rezultatul unui proces legic al dezvoltării noastre istorice, al întregii activități a partidului în conducerea luptei clasei muncitoare, a oamenilor muncii din România pentru eliberare socială și națională, pentru răsturnarea regimului burghezo-moșieresc și cucerirea puterii politice, pentru edificarea societății socialiste în patria noastră.

Supus, ca orice fenomen social legilor dialecticii, rolul conducător al partidului nu cunoaște forme fixe, tipare date odată pentru totdeauna, ci evoluează permanent corespunzător condițiilor și sarcinilor fiecărei etape.

Pornind de la această cerință, Congresele al X-lea și al XI-lea ale P.C.R., precum și Conferințele Naționale din 1972 și 1977 au apreciat că în etapa actuală de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și a înaintării României spre comunism, caracteristica esențială a afirmării și creșterii rolului conducător a partidului o constituie integrarea tot mai organică a acestuia în viața societății.

„Creșterea și afirmarea rolului conducător al partidului — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu în Raportul prezentat la Conferința Națională a P.C.R. din iulie 1972 — trebuie să se exprime în integrarea sa tot mai organică în activitatea și viața întregii societăți. Acesta este, dealtfel, procesul dialectic în care perfecționarea activității de conducere va fi urmată de dispariția treptată a partidului în etapa istorică a comunismului multilateral dezvoltat”¹.

Caracterul legic, obiectiv al creșterii rolului conducător al partidului prin integrarea sa organică în viața întregii noastre societăți este

¹ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. politică, București, 1973, p. 505.

determinat în primul rând de complexitatea sarcinilor ce le ridică noua etapă de dezvoltare a țării. Astfel, înfăptuirea în practică a unor obiective componente ale etapei edificării societății socialiste multilateral dezvoltate așa cum au fost formulate de către Programul partidului, adoptat de Congresul al XI-lea între care: creșterea puternică a forțelor de producție, pe baza cuceririlor revoluției tehnico-științifice, dezvoltarea armonioasă, proporțională a tuturor ramurilor economiei naționale, dezvoltarea în continuare, cu prioritate, a industriei socialiste, dezvoltarea intensivă a agriculturii — ramura de bază a economiei noastre naționale, dezvoltarea științei și învățămîntului, în conformitate cu cerințele generale ale progresului material și social, realizarea unei concordanțe cât mai depline între forțele de producție și relațiile de producție și sociale, intensificarea și perfecționarea activității politice, ideologice și educative de formare a omului nou, de afirmare în viață a principiilor eticii și echității socialiste, accentuarea procesului de dispariție a deosebirilor esențiale dintre munca fizică și munca intelectuală, precum și între sat și oraș, creșterea și mai accentuată a rolului clasei muncitoare în întreaga viață socială, perfecționarea cadrului organizatoric care să permită participarea largă a maselor populare, a fiecărui cetățean la viața politică, la rezolvarea treburilor obștești, dezvoltarea democrației socialiste, ridicarea nivelului general de civilizație al vieții materiale și spirituale a poporului ș.a.², evidențiază necesitatea integrării tot mai profunde, mai organice a partidului, în viața societății ca modalitate fundamentală a creșterii rolului său conducător. Pe de altă parte, fundamentarea științifică a concepției privind creșterea rolului conducător al partidului prin integrarea sa organică în viața întregii societăți — ca generalizare teoretică a experienței istorice și a tendințelor devenirii sale — reprezintă, totodată, un răspuns dat acelor opinii care, desconsiderînd particularitățile determinismului social, afirmă că pe măsura avansării edificării socialismului rolul partidului, ca factor politic, ar descrește, după cum demonstrează caracterul eronat, subiectivist al acelor teze care pretind că rolul conducător al partidului n-ar mai fi necesar, întrucît ar prejudicia dezvoltarea socială, împiedicînd acțiunea „liberă” a legilor obiective³.

Evident, că elaborînd această concepție dialectică, revoluționară de o deosebită însemnătate teoretică și practică atît pentru evoluția sa în condițiile etapei actuale, cît și în lumina exigențelor viitorului, partidul și-a definit cu deosebită claritate și liniile sale de dezvoltare, precum și modalitățile practice care să asigure creșterea rolului său conducător în spiritul integrării sale organice în viața societății.

În acest context, una dintre principalele modalități de integrare organică a P.C.R. în viața societății constă în aceea că în exercitarea funcției de conducere politică ce-i revine, partidul să acționeze nu din afara, ci din interiorul organismelor economice, sociale și de stat, prin partici-

² *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, București, 1975, p. 65—70.

³ Vezi Ovidiu Trăsnea, *Integrarea tot mai organică în viața societății — tendința fundamentală a creșterii rolului conducător al P.C.R.*, în „Anale de istorie”, anul XXI, nr. 2/1975, p. 126.

parea concretă a comuniștilor la activitatea și viața social-economică, la realizarea programului de dezvoltare a țării, în strânsă legătură cu masele⁴.

Pe această bază, în perioada ce a urmat Congresului al X-lea, P.C.R. și-a concentrat întreaga sa activitate, în vederea ridicării pe noi trepte a calităților politico-morale ale membrilor săi, în strânsă concordanță cu dezvoltarea economiei naționale, cu transformările ce au loc în structura socială a țării, știut fiind că în ultimă instanță integrarea partidului în viața societății, creșterea activității și influența sa în mase depind de activitatea pe care o exercită fiecare comunist în colectivul unde lucrează.

O mare însemnătate prezintă în această privință creșterea numerică și calitativă a rindurilor partidului. Ca rezultat al politicii promovate de P.C.R., a influenței și prestigiului său în orașe, al activității politice și organizatorice desfășurate de organele și organizațiile de partid, la 31 decembrie 1977, acesta număra 2.747.110 membri, ceea ce însemna 26,59 la sută din populația activă a țării⁵. Faptul că în rindurile partidului se aflau cei mai înalți muncitori, țărani și intelectuali, constituie o garanție fermă că în toate colectivele de muncă, P.C.R. este capabil să acționeze din interiorul organismelor sociale, să-și afirme pretutindeni prezența vie mobilizatoare. În cadrul aceluiași preocupări ale P.C.R. în vederea legării mai strinse a membrilor săi de colectivele unde își desfășoară activitatea, de ceilalți oameni ai muncii se situează și introducerea în Statutul partidului a prevederii ca, la intrarea în partid, fiecare să semneze individual „Angajamentul solemn”, precum și hotărîrea ca acest document politic să fie semnat de către toți membrii de partid*.

În lumina acestor sarcini, în cursul anului 1975 au fost organizate în întregul partid discuții individuale cu membrii de partid și adunări generale consacrate analizei activității comportării comuniștilor și semnării de către aceștia a „Angajamentului solemn”. Această acțiune, de o mare amploare așa cum a apreciat plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1976, s-a soldat cu rezultate pozitive îndeosebi pe „linia integrării fiecărui comunist în viața social-economică” a întăririi legăturilor partidului cu masele⁶. Pe aceleași coordonate ale ridicării nivelului calității membrilor de partid, a transformării lor în promotori ai noului în colectivele unde își desfășoară activitatea, de participanți activi la mobilizarea oamenilor muncii la traducerea în viață a liniei politice a partidului se înscrie și preocuparea P.C.R. pentru ridicarea muncii politico-ideologice pe un plan superior. Atenția excepțională acordată de partid acestei activități și-a găsit o pregnantă expresie în programul ideologic formulat de plenara C.C. al P.C.R. din noiembrie 1971 și de primul Congres al educației politice și culturii socialiste din iunie 1976. În lumina documentelor adoptate de aceste foruri a fost reorganizat întregul sistem al învățămîntului politico-ideologic de partid, în sensul că programele pentru toate formele de studiu, eșalonate pe o durată de trei ani, au fost orientate spre integrarea organică cu nece-

⁴ Vezi Gh. Surpat : *Importanța istorică a Congresului al XI-lea al P.C.R. Documentele sale despre dezvoltarea societății socialiste, a bazet sale tehnico-materiale*, în „Anale de istorie”, an XXII, nr. 1/1976, p. 131—132.

⁵ „Schitea” nr. 11.070 din 24 martie 1978.

* Completarea Statutului P.C.R. cu această prevedere s-a făcut de către Plenara C.C. al P.C.R. din 18 decembrie 1974, („Munca de partid”, anul XIX, nr. 1/1975, p. 91).

⁶ „Schitea” nr. 10.474 din 24 aprilie 1976.

sitățile actualei etape de dezvoltare a societății noastre, cu realitățile fiecărui loc de muncă. În aceeași perspectivă a fost reorganizat învățământul politico-ideologic U.T.C., precum și învățământul politico-ideologic de masă, pentru oamenii muncii care nu sînt cuprinși în învățământul de partid și U.T.C., ceea ce a creat condiții propice pentru ca aproape toți membri de partid, precum și un număr însemnat de oameni ai muncii, să participe într-un fel sau altul la studiul organizat al documentelor de partid, al politicii partidului. O contribuție sporită la legarea activității politico-educative de preocupările concrete ale colectivelor au adus-o și cele 17 000 de puncte de documentare politico-ideologică, create în unitățile economice, social-culturale și de învățămînt în intervalul 1971—1977⁷, precum și cabinetele județene pentru activitatea ideologică și politico-educativă a căror activitate a fost complet reorganizată în ultimii ani. În același context, al activității desfășurate de partid pentru formarea unui om nou, cu o înaltă conștiință și profesională, cu un profil moral-politic înaintat, cu o atitudine avansată față de muncă, față de interesele generale ale societății se înscrie și adoptarea de către Congresul al XI-lea al P.C.R. a Codului principiilor și normelor muncii și vieții comunistilor, ale eticii și echității socialiste.

Existența unei ramificate rețele de organizații ale partidului constituite în unitățile teritorial-administrative în întreprinderi și în alte unități economico-sociale reprezintă un alt element hotărîtor merit să contribuie la asigurarea conducerii de către partid nu din afară, ci din interiorul organismelor sociale. În acest sens, merită a fi relevat faptul că la 31 decembrie 1977 structura organizatorică a partidului cuprindea 59.087 organizații de bază, ceea ce asigură ca pe întreg ansamblul țării să nu existe întreprindere, instituție, colectiv de muncă fără organizație de partid⁸. Totodată, în condițiile etapei actuale rolul organizațiilor de partid s-a întărit considerabil și ca urmare a diversificării modalităților de exercitare a dreptului de control asupra activității conducerilor administrative*, în aplicarea liniei politice a partidului, a hotărîrilor și directivelor organelor superioare de partid și de stat. Pe această bază s-au luat o serie de măsuri ca în cadrul adunărilor generale de partid să se poată cere de la cadrele cu munci de răspundere, inclusiv de la directori și șefi de secție informări asupra modului în care îndeplinesc sarcinile izvorîte din hotărîrile și directivele de partid și de stat, creîndu-se în același timp condiții pentru ca fiecare participant să-și exprime nestingherit opinia în spirit critic și autocritic asupra tuturor domeniilor de activitate din unitatea respectivă.

Tot în același context al asigurării celor mai bune condiții pentru ca organizațiile de partid să-și exercite funcția politică din interiorul organismelor economice, sociale și de stat se situează și perfecționările aduse după Congresul al XI-lea al P.C.R. structurii organizațiilor de partid de la sate. Astfel, prin reorganizarea produsă ca urmare a hotărîrilor plena-

⁷ „Scintela” nr. 10.978 din 6 decembrie 1977.

⁸ „Scintela” nr. 11.070 din 24 martie 1978.

* Potrivit statutului adoptat de Congresul al XI-lea al P.C.R. organizațiile de partid au drept de control asupra conducerii administrative din întreprinderile de producție și comerț, întreprinderile pentru mecanizarea agriculturii, cooperativele agricole de producție, institutele de cercetări și proiectări, unitățile medico-sanitare, școli și facultăți. (*Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român. 25—28 noiembrie 1974*), Edit. politică, București, 1975, p. 601.

rei C.C. al P.C.R. din iulie 1975 care a prevăzut ca în mediul rural să funcționeze comitete comunale unice cărora să le fie subordonate toate unitățile economice și social-culturale de pe raza administrativ teritorială a comunei, a fost lichidată fără mișcare forțelor de partid din mediul rural, numărul organizațiilor de bază sub 20 de membri reducându-se cu peste 60 la sută. În același timp, această măsură a dus la schimbarea în mod radical a spiritului și mentalității vieții de partid de la sate, contribuind la întărirea răspunderii comuniștilor — fie ei cooperatori, medici, ingineri, învățători ori profesori — la înfăptuirea unitară a politicii partidului, a legilor statului, pentru dezvoltarea economică a localităților rurale⁹.

O altă componentă principală a integrării organice a partidului în toate domeniile vieții sociale — așa cum a fost fundamentată științific în Programul partidului și de documentele Conferinței Naționale ale P.C.R. din decembrie 1977 și ale Congresului consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții și transporturi din iulie același an — constă în aceea că acest proces se realizează în practică, într-o strinsă interdependență cu creșterea rolului clasei muncitoare în conducerea activității economico-sociale, în realizarea programului partidului de dezvoltare a industriei socialiste, a întregii economii naționale.

Abordând această problemă de o mare actualitate pentru dezvoltarea pe un plan superior a construcției socialismului în țara noastră, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia în Raportul prezentat la Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1977 „Nu este suficient numai să afirmăm în Program și în hotărâri acest principiu de bază al socialismului, se impune să creăm și cadrul organizatoric corespunzător prin care clasa muncitoare — clasă conducătoare a națiunii noastre socialiste — să-și poată spune cuvântul direct, în toate problemele politicii interne și externe a țării. Numai astfel se va afirma cu putere, în practică, în viață, rolul conducător al clasei muncitoare, iar partidul nostru își va îndeplini în mai bune condiții misiunea istorică de organizator și conducător al luptei poporului pentru construcția societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea României spre comunism”¹⁰.

Militind pentru traducerea în viață a acestui principiu, deosebit de important în etapa actuală, P.C.R. și-a îndreptat, în primul rînd, atenția în direcția asigurării preponderenței elementului muncitoresc în rîndurile sale știut fiind că deși exprimă interesele întregului popor partidul este și rămîne prin natura sa detașamentul de avangardă al clasei muncitoare. Ca urmare a acestei preocupări permanente, a activității intense a organelor și organizațiilor de partid, ponderea elementului muncitoresc în rîndul P.C.R. a crescut continuu în etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, acesta ajungînd să reprezinte la 31 decembrie 1977, 51,40 la sută din efectivul partidului¹¹, față de 44,35 la sută cit era la începutul anului 1971¹².

⁹ Ilie Verdeț, *Creșterea rolului conducător al partidului — sarcină cheie, hotărîtoare pentru înfăptuirea marilor obiective stabilite de Congresul al XI-lea*, în „Munca de partid”, anul XIX, nr. 11/1975, p. 26.

¹⁰ *Conferința Națională a Partidului Comunist Român. 7—9 decembrie 1977*. Edit. politică, București, 1978, p. 40.

¹¹ „Munca de partid”, anul XXII, nr. 4/1978, p. 19.

¹² *Idem*, anul XV, nr. 3/1971, p. 13.

Pozitiv este și faptul, că în toți acești ani, în cadrul politicii de întărire a rindurilor partidului cu elemente muncitorești s-a acționat spre primirea în partid, în principal a muncitorilor din secțiile cheie care au un rol decisiv în întregul proces de producție din întreprinderile și capacitățile de producție nou intrate în funcțiune și unde organizațiile de partid simțeau nevoia unui ajutor consistent pentru a-și spori forța de influențare politico-ideologică și puterea de mobilizare a maselor, ca și din întreprinderile ce aparțineau unor ramuri de bază ale industriei cum sînt industria construcțiilor de mașini și a prelucrării metalelor, chimiei, industriei ușoare și întreprinderilor de construcții-montaj, care în cursul ultimelor cincinale au cunoscut cel mai înalt ritm de investiții. Aceleași exigențe sporite, în ceea ce privește asigurarea celor mai propice condiții în vederea creșterii rolului clasei muncitoare în etapa actuală, ca o premisă de bază a realizării integrării tot mai organice a partidului în viața societății s-a reflectat și în politica desfășurată de P.C.R. în selecționarea, promovarea și educarea revoluționară a cadrelor. Drept rezultat al acestei griji, s-a reușit ca la sfîrșitul anului 1977 ponderea elementului muncitoresc să reprezinte 74,5 la sută în aparatul de partid¹³ și să fie majoritară în aparatul de stat și al organizațiilor de masă.

Deosebit de pozitive pe linia perfecționării în continuare a democrației muncitorești, a creșterii rolului clasei muncitoare, al oamenilor muncii în conducerea nemijlocită a economiei, a întregii vieți sociale s-au dovedit și măsurile adoptate de Congresul consiliilor oamenilor muncii din iulie 1977, ca și de plenara organismului de conducere ale acestuia din 13 octombrie 1977, care au hotărît, între altele să se mărească numărul muncitorilor și al maiștrilor în consiliile oamenilor muncii din întreprinderile economice și centrale, iar secretarul de partid să îndeplinească și funcția de președinte al Consiliului oamenilor muncii¹⁴. La rîndul său, plenara Consiliului Național al Oamenilor Muncii din aprilie 1978 acționînd pe același principiu al perfecționării cadrului organizatoric de participare a clasei muncitoare la conducerea societății a hotărît ca la ministerele economice două treimi din Consiliul de conducere al acestora să fie muncitori sau maiștri din principalele centrale și întreprinderi subordonate, iar la organele centrale și ministerele care nu au profil economic să existe același procent de muncitori și maiștri recrutați din marile întreprinderi industriale, de construcții și transporturi¹⁵. Evident că asigurarea preponderenței muncitorești în cadrul partidului, în organele sale de conducere și în celelalte organisme sociale a avut o influență pozitivă atît asupra fizionomiei P.C.R., precum și a raporturilor dintre acesta și masele de oameni ai muncii. În acest sens, s-au creat premise favorabile pentru ca activității partidului comunist, cît și a celei privind întregul mecanism al societății românești să-i fie imprimare unele din trăsăturile caracteristice muncitorilor concretizate în înalta conștiință revoluționară, spiritul de disciplină și organizare, principialitate, consecvență și fermitate politică, receptivitate față de tot ceea ce este nou și înaintat, combativitate și intransigență față de lipsuri, demnitate, spiritul de dreptate și echitate socială.

¹³ „Scîntela” nr. 11.076 din 31 martie 1978.

¹⁴ Congresul consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcții și transporturi. 11—13 iulie 1977, Edît. politică, București, 1977 și „Scîntea” nr. 10.933 din 14 octombrie 1977.

¹⁵ „Scîntela” nr. 11.098 din 26 aprilie 1978.

Între principalele căi de acțiune pentru a asigura integrarea tot mai organică a partidului în viața societății se înscrie, ca o caracteristică definitorie pentru etapa edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, preocuparea constantă pentru a imprima întregii sale activități un spirit revoluționar, combativ și militant. În accepția pe care i-o dă partidul nostru, spiritul revoluționar se asociază organic cu principialitatea partinică, cu stimularea noului, a îndrăznicii creatoare, a cutezanței în gândire și acțiune, cu asigurarea unei opinii de masă, combative, care să împiedice instalarea unei atmosfere nesănătoase, a toleranței față de lipsuri¹⁶.

Pornind de la faptul că un rol important în aplicarea în viață a acestor principii îl au cadrele revoluționare, militanții și conducătorii politici, P.C.R. a pus un accent deosebit în etapa actuală atît pe formarea unor cadre cu o temeinică pregătire politică, ideologică și de cultură generală, în raport cu nivelul cerințelor revoluției tehnico-științifice contemporane, cît și cu perfecționarea continuă a stilului și metodelor de muncă ale acestora. În acest context trebuie relevat faptul că pe baza hotărîrilor plenarei Comitetului Central al partidului din februarie 1971, privind perfecționarea pregătirii cadrelor de partid, de stat și ale organizațiilor de masă în problemele conducerii activității economico-sociale, celei adoptate de Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R. în ședința sa din octombrie 1971 cu privire la organizarea Academiei pentru învățămînt social-politic și perfecționarea cadrelor de conducere „Ștefan Gheorghiu” și a Legii privind perfecționarea pregătirii profesionale a lucrătorilor din unitățile socialiste votată de Marea Adunare Națională în sesiunea sa din martie 1971 a fost creat pentru prima dată în țara noastră un sistem unitar de reciclare a cadrelor de partid, de stat, din economie și din celelalte sectoare de activitate.

Scopul principal urmărit de partid prin această acțiune a fost acela de a înarma cadrele cu cele mai bune metode de cunoaștere profundă a proceselor economice și sociale din care să fie excluse unele practici care se făcuseră simțite în primii ani ai construcției socialiste în România, cum ar fi tendințele de voluntarism și subiectivism, concepțiile automatiste potrivit cărora existența proprietății sociale, a bazelor socialismului ar putea asigura de la sine, în mod automat, fără prea mari eforturi dezvoltarea societății spre comunism, ca și unele mentalități care domneau în rîndul unor cadre care în activitatea lor rezolvau problemele actuale făcînd apel adeseori la trecut sau se cramponau de forme și metode anacronice¹⁷.

Tot pe linia preocupărilor manifestate de partid în vederea însușirii de către cadrele și militanți revoluționari a principalelor probleme legate de știința conducerii deosebit de utile s-au dovedit și organizarea în luna martie 1972, din inițiativa secretarului general al partidului, tovarășul

¹⁶ Vezi Ilie Verdeț : *Dezvoltarea creatoare a concepției cu privire la rolul și locul partidului în societatea noastră*, în „Munca de partid”, anul XXII, nr. 1/1978, p. 15.

¹⁷ Vezi mai pe larg, Ilie Rădulescu : *Dezvoltarea societății socialiste și cerințele perfecționării pregătirii cadrelor în problemele conducerii*, în „Lupta de clasă”, anul LI, nr. 2/1971, p. 14—24.

Nicolae Ceaușescu, a unui colocviu privind problemele științei conducerii societății și apoi, în anii ce au urmat a unor seminarii pe aceeași temă, la sediul partidului cu participarea membrilor Comitetului Politic Executiv, a miniștrilor, primilor secretari ai comitetelor județene de partid, șefilor de secții de la Comitetul Central ș.a.¹⁸.

Un alt element important menit să contribuie la întărirea spiritului revoluționar, a exigenței și combativității comuniste în toate domeniile de activitate, ca o condiție esențială în vederea integrării partidului în viața întregii societăți îl reprezintă preocuparea manifestată de P.C.R., pentru adâncirea procesului de împletire mai strinsă a activității partidului cu activitatea statului și a celorlalte organisme sociale.

Continuarea acestui proces dialectic și necesar de împletire a activității de partid cu cea de stat ale cărei baze au fost puse prin măsurile adoptate de Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1967, — menținind, desigur delimitările firești între atributul de detașament de avangardă a partidului și a organelor de stat, cărora le revin atribuții, însărcinări și funcții specifice și care folosesc metode adecvate naturii și rolului lor — își au temeiul obiectiv, în condițiile etapei actuale în întărirea economiei socialiste unitare, în ridicarea pe noi trepte a omogenizării structurii sociale și a unității moral-politice a poporului, în adâncirea democrației socialiste și participarea tot mai intensă a oamenilor muncii la conducerea vieții sociale.

Pe planul activității practice, ca elemente definitorii pentru adâncirea procesului de împletire a activității de partid și de stat — caracteristice etapei edificării societății socialiste multilateral dezvoltate — se înscrie constituirea unor organisme și structuri organizatorice care îndeplinesc în același timp funcții de partid și de stat cum ar fi Comitetul Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale¹⁹, Consiliul Central de Control Muncitoresc al Activității Economice și Sociale²⁰, Consiliul Culturii și Educației Socialiste²¹, Consiliul Organizării Economico-Sociale²², Comitetele pentru Problemele Consiliilor Populare²³ ș.a. Prin natura și funcțiile lor, asemenea organisme sînt foruri democratice, larg reprezentative, cu inițiativa legislativă bizuindu-se în principal pe concursul obștesc larg al membrilor de partid, ca și al celorlalți oameni ai muncii.

Acționînd în spiritul aceleiași concepții P.C.R. adoptă la Conferința Națională din iulie 1972 principiul rotației cadrelor — în sensul ca acestea să lucreze periodic, alternativ, în activitatea de partid și în aceea de stat. Printr-o asemenea rotație se realizează o mai profundă pătrundere a spiritului de partid în activitatea organelor de stat și se îmbunătățesc metodele specifice de muncă ale acestora, se lărgeste cîmpul general de perspectivă și se îmbogățește experiența cadrelor²⁴. La rîndul său, plenara C.C. al P.C.R.

¹⁸ Vezi Gheorghe Pană, *Activitatea organizatorică și exercitarea rolului conducător al partidului în etapa actuală*, în „Era socialistă”, anul LIV, nr. 6/1974, p. 8—9.

¹⁹ Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România, anul IX, partea a II-a, nr. 1 din 28 martie 1975, p. 13—20.

²⁰ Idem, anul VIII, partea a II-a, nr. 8 din 28 decembrie 1972, p. 366—373.

²¹ Ibidem, anul VI, partea I, nr. 108 din 21 septembrie 1971.

²² Ibid., anul IX, partea a II-a, nr. 1 din 28 martie 1973, p. 21—23.

²³ Idem, nr. 4 din 21 iunie 1973, p. 22—24.

²⁴ *Conferința Națională a Partidului Comunist Român. 19—21 iulie 1972*, Edit. politică, București, 1972, p. 538.

din noiembrie 1972, continuind procesul de adâncire a împletirii funcției de partid și de stat la nivel local, inaugurat de Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1967, a hotărît ca și alte cadre de partid să îndeplinească funcții de conducere în cadrul consiliilor populare*. Astfel, secretarii cu probleme economice și cei ce răspund de problemele de propagandă ai comitetelor județene de partid și secretarii cu problemele economice și rel cu probleme de propagandă ai Comitetului municipal de partid București au fost desemnați să dețină funcția de vicepreședinți ai consiliilor populare respective²⁵.

Generalizînd experiența validată de viață privind îndeplinirea, din anul 1967, de către secretarul general al partidului a funcției de președinte al Consiliului de Stat și ținînd seama de complexitatea deosebită a problemelor făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate, care impun ridicarea pe un plan superior a conducerii unitare a vieții sociale și de stat, plenara C.C. al P.C.R. din martie 1974 a recomandat instituirea funcției de președinte al Republicii Socialiste România²⁶. Dînd expresie voinței unanime a întregului nostru popor, Marea Adunare Națională a investit în ziua de 28 martie 1974 ca întîiul președinte al țării pe tovarășul Nicolae Ceaușescu, cel mai bun fiu al poporului, eminent conducător, înflăcărat patriot, militant revoluționar și internaționalist consecvent, omul care se identifică pe deplin cu cele mai înalte aspirații ale națiunii noastre socialiste.

În sfîrșit, integrarea tot mai puternică a partidului în viața socială, impune, în același timp și dezvoltarea continuă a gradului de participare nemijlocită și conștientă a întregului popor la conducerea societății, la opera istorică de făurire a noii orînduirii sociale. Și acest lucru nu este întîmplător deoarece un asemenea mod de conducere permite fluxul continuu de idei și experiență de la partid spre mase și de la mase spre partid, punerea tot mai largă în valoare a înțelepciunii colective, a celor ce muncesc, care se afirmă ca adevărați coautori ai politicii partidului. Caracteristica dialogului între partid și mase în condițiile edificării societății socialiste multilateral dezvoltate, a reprezentat-o folosirea concomitentă a unor forme care cunoscuseră consacrarea în cincinalul 1966—1970, cum ar fi vizitele de lucru ale conducerii de partid și de stat, dezbaterile publice a unor proiecte de legi cu largi implicații în domeniul politicii interne și externe; consfăturile și conferințele pe ramuri de activitate, cu apariția altor căi noi menite să asigure o participare mai plenară pe plan național a maselor de oameni ai muncii la dezbaterile și adoptarea celor mai importante hotărîri privind dezvoltarea economico-socială a țării, politica internațională de pace și colaborare a României. În rîndul acestora, pe primul plan trebuie evidențiată instituirea în 1975 a Congresului consiliilor populare, în 1976 a Camerei legislative a Consiliilor populare și a Congresului educației politice și culturii socialiste, iar în 1977 a Congresului consiliilor de conducere ale unităților socialiste, al întregii țărăniimi, precum și a Congresului consiliilor oamenilor muncii. Important este și faptul că pentru unele

* Pînă atunci acest sistem revoluționar de conducere cuprindea numai pe primii secretari la nivelul județelor, municipiilor și orașelor, iar la comune pe secretarii organizațiilor de partid al consiliilor populare județene, orașenești și comunale.

²⁵ „Scinteia” nr. 9337—9339 din 21—23 noiembrie 1972.

²⁶ „Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România”, anul X, partea a II-a, nr. 1 din 29 martie 1974, p. 12—15.

din aceste forumuri naționale, cum ar fi Congresele agriculturii și cel al consiliilor oamenilor muncii s-au constituit organe permanente de conducere cu o largă reprezentare, respectiv Consiliul Național al Agriculturii și Consiliul Național al Oamenilor Muncii care vin să completeze în mod fericit sistemul de organizare a conducerii societății noastre socialiste pe baze cât mai largi și democratice.

Pe aceleași coordonate ale intensificării dialogului partidului cu poporul ca o cale importantă a inserțiunii organice a acestuia în viața societății trebuie considerat rolul important care a fost acordat în etapa actuală și problemei atragerii oamenilor muncii fără de partid la viața politică și obștească. Stăruind asupra însemnătății principiale a acestui proces, — privit și prin prisma evoluției viitoare a partidului în sensul că acesta așa cum s-a stabilit de către Programul P.C.R. va dispărea odată cu ridicarea nivelului de conștiință a nemembrilor de partid la nivelul membrilor de partid, cu dispariția claselor și omogenizarea deplină a societății comuniste, tovarășul Nicolae Ceaușescu, preciza : „Trebuie înțeles, că nu putem deschide porțile partidului pentru toți cei care doresc să intre în partid ; dar aceasta nu înseamnă că nu trebuie să ne ocupăm de aceia, care, neputînd deveni membri ai partidului, desfășoară o activitate largă, susținută în diferite domenii, aduc o contribuție activă și importantă la dezvoltarea noastră generală”²⁷.

Pe această bază, în anii din urmă, au apărut o serie de căi de acțiune pe care organele și organizațiile de partid le utilizează, în vederea mobilizării tuturor oamenilor muncii indiferent de apartenența politică la realizarea importantelor obiective ale edificării societății socialiste multilateral dezvoltate. Foarte utilă în această direcție s-a dovedit organizarea pe lângă unitățile economice din industrie și agricultură, ca urmare a hotărîrii plenarei C.C. al P.C.R. din 20—21 noiembrie 1972, a consiliilor de control muncitoresc asupra activității economice și sociale, precum și a comisiilor pe probleme²⁸. Formate din cele mai largi categorii de oameni ai muncii, indiferent de apartenența politică — aceste organisme contribuie în principal la cultivarea unei atitudini înaintate față de muncă cît și la stimularea inițiativei creatoare a oamenilor muncii în îndeplinirea sarcinilor economice și sociale. La rîndul lor, pe lângă unele organe de partid la nivel județean, municipal, orășenesc și comunal, îndeosebi după Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1977 au fost înființate grupe de nemembri de partid, care sînt consultate, atunci cînd se adoptă unele hotărîri pe plan local, de larg interes cetățenesc²⁹.

Evident, că din inițiativa P.C.R. acțiunea de atragere a nemembrilor de partid a fost extinsă și asupra unor activități pe linie de stat sau în diferite organe obștești. Astfel, cu prilejul alegerilor de deputați în Consiliile populare municipale, orășenești și comunale din 20 noiembrie 1977, 24 la sută din noii deputați ai consiliilor populare nu sînt membri de par-

²⁷ Nicolae Ceaușescu, *Cuotntare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22—23 martie 1978*, în „Scînteia” nr. 11.071 din 25 martie 1978.

²⁸ „Scînteia” nr. 9.337 și 9.338 din 21—22 noiembrie 1972.

²⁹ „Munca de partid”, anul XXII, nr. 4/1978, p. 21.

tid, ci cetățeni care activează în consiliile locale ale Frontului Unității Socialiste³⁰. În același timp, pentru a da posibilitatea unui număr mai larg de cetățeni de a participa la activitatea politică și obștească, precum și la traducerea în viață a hotărârii ședinței comune a C.C. al P.C.R. și a Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României din 28—29 iunie 1977 privind reeducarea prin muncă a persoanelor care comit abateri și încălcări de la normele de conviețuire socială și legile țării, la propunerea P.C.R. Biroul Executiv al Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste, în ședința sa din 28 aprilie 1978 a stabilit ca cea mai mare parte a membrilor comisiilor locale ale F.U.S. să fie formată din cetățeni nemembri de partid, crescînd, totodată, în mod corespunzător, numărul acestora în consiliile F.U.S.³¹.

Înfățișînd unele din principalele forme și metode ale procesului integrării tot mai organice a partidului în viața societății, este necesar să relevăm că, în spiritul legilor dialecticii, acestea evoluează și trebuie perfecționate în pas cu schimbările din viața socială, cu obiectivele distincte ale fiecărei etape. Dar ceea ce rămîne fundamental, este faptul că acest proces revoluționar al integrării tot mai organice a partidului în viața socială are o importanță hotărîtoare pentru continua ascendență a făuririi socialismului pe pămîntul României, jalonînd în același timp, perspectivele viitoare pe coordonatele cărora se va exercita și va crește rolul conducător al partidului în societate.

LE RÔLE DIRIGEANT DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN À L'ÉTAPE D'ÉDIFICATION DE LA SOCIÉTÉ SOCIALISTE MULTILATÉRALEMENT DÉVELOPPÉE

RÉSUMÉ

Parallèlement au passage de la Roumanie à l'édification de la société socialiste multilatéralement développée — phase supérieure du socialisme — l'on a élaboré un ensemble d'idées et de théories concernant la place, les fonctions et les modalités d'accroissement du rôle dirigeant du parti révolutionnaire de la classe ouvrière à cette étape historique. Parmi la multitude de ces conceptions, les documents des X-e et XI-e Congrès ainsi que les Conférences Nationales du parti de 1972 et 1977 relèvent que dans les conditions de l'étape actuelle la plus propice modalité d'accroissement du rôle dirigeant du parti est constitué par son intégration toujours plus organique à la vie de la société.

Partant de cette importante nécessité, l'article essaie de présenter, de manière succincte, les principales voies et méthodes par lesquelles ce processus fondamental est réalisé en pratique.

³⁰ Conferința Națională a Partidului Comunist Român. 7—9 decembrie 1977. Edit. politică, București, 1978, p. 41.

³¹ „Scîntela” nr. 11.011 din 29 aprilie 1978.

DIN ACTIVITATEA SECȚIEI ROMÂNE A PARTIDULUI
SOCIAL-DEMOCRAT DIN UNGARIA (1906—1918)
— ORGANIZAȚIE POLITICĂ A MUNCITORILOR
ROMÂNI DIN TRANSILVANIA (I)

DE

ALEXANDRU PORȚEANU

Sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea reprezintă o perioadă de dezvoltare accentuată a mișcării muncitorești și socialiste din Transilvania, atât pe planul acțiunilor proprii de clasă, cât și în cadrul luptei generale a maselor populare pentru eliberarea socială și națională. Problema națională se dovedea tot mai mult ca fiind principala problemă a imperiului austro-ungar, ce va pecetlui în curînd destinul istoric al acestuia. Nivelul actual al istoriografiei românești indică cu claritate că amplul proces istoric al luptei de eliberare națională, ce va culmina prin actele politice ale anului 1918, nu poate fi înțeles pe deplin decît prin cunoașterea detaliată a rolului muncitorimii și țărănimii, al maselor populare, făuritoare ale „Unirii celei mari”.

Asuprirea națională a majorității populației transilvănene — românii, precum și însăși structura națională a mișcării muncitorești din Transilvania conține o anumită complexitate și un specific propriu mișcării muncitorești din această străveche provincie românească. Problema națională face tot mai mult obiectul dezbaterilor în mișcarea muncitorească internațională, în cea din Austria și din Ungaria ale cărei conduceri adoptă poziții ce combăteau asupra națională, dar nu dădeau deplină satisfacție luptei popoarelor asupraite, nu ajungeau la formularea autoterminării acestora, ci preconizau doar drepturi limitate în cadrul unor autonomii culturale sau teritoriale. Era concepția austro-marxistă elaborată în programele P.S.D. austriac de la Brno (1899) și Viena (1903). În esență, această concepție a fost adoptată și de conducerea P.S.D.U., care, spre deosebire de P.S.D. austriac, va ajunge să se cramponeze de obsedanta idee a integrității teritoriale (a Ungariei istorice), atât de falimentară din punct de vedere politic și atât de odioasă în ochii și în conștiința maselor populare de toate naționalitățile. Evidențierea deplină a acestor concluzii s-a produs însă la capătul unui proces istoric evolutiv, care a maturizat toate contradicțiile sociale și naționale în primele aproape două decenii ale secolului al XX-lea.

În cadrul mișcării muncitorești acest proces s-a tradus prin nașterea secțiilor pe naționalități ale Partidului Social-Democrat din Ungaria.

Încercările de înjghebare organizatorică proprie a muncitorilor naționalităților sînt precedate de pregătirea prealabilă a apariției unor organe de presă ale acestora, care a necesitat eforturi considerabile și îndelungate. În cazul muncitorimii române, după primele încercări în acest sens, care datează încă din 1898, abia în 1903 se reușește apariția gazetei socialiste „Adevărul”, care s-a dovedit a fi nucleul în jurul căruia a prins contur treptat organizația politică distinctă a muncitorilor români din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, constituită ca atare prin congresul de la Lugoj din ianuarie 1906. Din punct de vedere organizatoric și păstrînd desigur proporțiile și specificul propriu, Secția română a reprezentat pentru proletariatul român din Transilvania, ceea ce a reprezentat partidul politic al clasei muncitoare din România pentru proletariatul din țara liberă.

Secția Română a P.S.D.U. a mai făcut obiectul unor cercetări parțiale în istoriografia anilor 1950, care a formulat concluzii ce trebuie reexaminare. Înființarea Secției Române era rezultatul dezvoltării proprii a mișcării muncitorești și socialiste române din Transilvania, nu al inițiativei conducerii centrale a P.S.D.U. ; ea nu mai poate fi privită ca o expresie a fărîmării luptei proletariatului pe naționalități, deoarece, cu toate scăderile sale, Secția Română a fost cadrul în care s-a desfășurat mișcarea muncitorilor români. Orientarea greșită a conducerii P.S.D.U. în problema națională arată că absența secțiilor naționale ale partidului ar fi prejudiciat într-o măsură mult mai mare dezvoltarea întregii mișcări muncitorești a timpului, Secția Română a fost aceea care a organizat participarea și contribuția esențială a mișcării muncitorești și socialiste la Unirea din 1918. Analiza raporturilor cu conducerea centrală a P.S.D.U., a eforturilor pentru asigurarea folosirii limbii române în cadrul mișcării, a creării rețelei de organizații locale și evoluției acestora, a problemelor dezbătute la cele nouă congrese, a legăturilor cu mișcarea muncitorească și socialistă din România — care nu mai pot fi apreciate ca avînd un caracter internaționalist —, a activității numeroșilor militanți și ridicării de noi cadre (multe nume puțin cunoscute încă), a relațiilor cu Partidul Național Român, evidențiază dezvoltarea generală a mișcării, realizările și meritele Secției Române în cadrul acesteia, precum și unele limite sau scăderi ale activității sale. Toate acestea permit nu numai o simplă reconstituire, ci recuperarea unui domeniu încă puțin cunoscut, permit să se aprecieze contribuția Secției Române social-democrate din Transilvania la lupta întregii clase muncitoare din România.

★

Apelul de convocare a congresului de constituire pornea de la ideea necesității unității de acțiune a tuturor românilor. Dacă „cele trei milioane și mai bine de suflete românești, dacă aceștia toți ar voi să facă una, oare s-ar putea face ceva dacă nu s-ar înțelege cu toți?” Era subliniată caracteristica principală a congresului ; spre deosebire de toate celelalte congrese socialiste anterioare la care socialiștii români reprezentaseră doar o parte dintre participanți, de astă dată *se vor întruni într-un cadru propriu, distinct, vor ține „congresul român deschilinit (deosebit — n.n.) de acela a celor(lalte) naționalități din țara ungară. La acest congres se vor aduna*

numai români și vor ține sfat în limba lor maternă”. Ordinea de zi a congresului cuprindea lupta pentru votul universal, presa de partid, organizarea economilor (țăranilor — n.n.), darea de partid ș.a. Se preconiza alegerea a cîte doi delegați din fiecare comună unde existau aderenți ai social-democrației, fără a se preciza modalitatea alegerilor în orașe și întreprinderi; numele delegaților trebuiau comunicate organizatorului, socialistului Ștefan Miheli din Lugoj¹. Ion Crețu își intitula în mod semnificativ articolul său din „Adevărul” — *Rolul românilor*, cu aceeași finalitate mobilizatoare, în perspectiva apropiatului congres². În intenția mobilizării mai active a românilor care simpatizau cu ideile socialiste, apelul dădea exemplul dezvoltării mișcării în rîndurile celorlalte naționalități, dar comparația era disproporționată și subaprecia însăși forțele proprii ale mișcării socialiste românești din Transilvania.

Oricît de relativă sau chiar încetinită, datorită în primul rînd unor cauze exterioare, menținerea conștientă și îndelungată a Transilvaniei într-o situație de subdezvoltare economică și industrială de către regimul habsburgic, apoi poziția greșită a conducerii centrale a P.S.D.U. față de problema națională, din care decurgeau nemijlocit subaprecierea și frînarea mișcării socialiste în rîndurile naționalităților asuprite — cu toate acestea, însăși evoluția mișcării muncitorești a românilor din Transilvania, Banat (indeosebi), Crișana și Maramureș a fost *factorul principal care a făcut necesară la un moment dat organizarea corespunzătoare proprie, iar acțiunea centrului a fost factorul secundar, favorizant*. Ideea aceasta nu apare cu suficientă claritate în documentele epocii, deoarece ea nu era încurajată de conducerea centrală a P.S.D.U.; aceasta era interesată în subordonarea nu numai organizatorică a mișcării românești, ci chiar în cultivarea unui anumit complex de inferioritate, în exagerarea rolului ei, al factorului central — în organizarea secțiilor naționale, care urmau să rămînă într-o dependență destul de mare și să fie avizate la sprijinul, îndeosebi material, al centrului, ceea ce nu era de natură a stimula încrederea în forțele proprii. Cu atît mai mult deci, dezvoltarea mișcării muncitorești și socialiste în rîndurile populației românești transilvănene rămîne remarcabilă, afirmînd tot mai mult rolul istoric ce revenea proletariatului.

Referindu-se încă la faza anterioară a organizării mișcării muncitorești din Transilvania, în strînsă legătură cu dezvoltarea mișcării muncitorești din întreaga noastră țară, tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia în cuvîntarea rostită la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România: „Ca pe întreg teritoriul țării, ia amploare și mișcarea muncitorească din Transilvania. O expresie elocventă a spiritului politic revoluționar al proletariatului din această provincie este făurirea, în 1890, a organizațiilor social-democrate”³. Caracteristicile generale ale mișcării vizau, de la început, transformarea structurală a societății românești pe plan intern și extern. „Proletariatul devine tot mai mult purtătorul idealurilor celor mai revo-

¹ „Adevărul” („Glasul poporului”), 1905, III, nr. 11, 1 nov.

² Ibidem.

³ Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, București, 1973, p. 261.

luționare ale maselor populare, exponentul aspirațiilor vitale ale întregului popor muncitor spre dezvoltarea patriei pe calea progresului, spre făurirea unității naționale... În contextul dezvoltării generale — arăta tovarășul Nicolae Ceaușescu — ... al schimbărilor care au loc în raportul de forțe politice, lupta proletariatului are drept scop principal eliberarea sa și a maselor muncitoare de exploatare și asuprire, căpătînd totodată și un caracter național, patriotic, prin aceea că ținta ... la salvagardarea dreptului sacru al poporului român de a se dezvolta de sine stătător”⁴.

În acest cadru au avut loc la Lugoj, în zilele de 24—25 decembrie 1905/6—7 ianuarie 1906, lucrările *primului congres social-democrat român din Transilvania*, la care au participat 78 de delegați reprezentînd 40 de comune și 9 organizații locale. Lucrările au reflectat stadiul organizatoric și politico-ideologic incipient al mișcării, adoptînd rezoluții distincte în problemele luptei pentru cucerirea votului universal, sprijinirii gazetei „Adevărul” („Glasul poporului”), organizării țărănimii în cadrul sindicatului muncitorilor agricoli, organizării politice a muncitorilor și cotizăției de partid pe baza statutului P.S.D.U., stabilind convocarea viitorului congres la Sibiu, în zilele de 25—26 dec. (stil nou) 1906. Cuvîntările rostite la primul congres social-democrat român transilvănean au subliniat cu pregnanță importanța internaționalismului proletar, a luptei unite a muncitorilor de toate naționalitățile împotriva exploatării și au manifestat hotărîrea socialiștilor români de a lupta împotriva burgheziei proprii⁵: această idee fundamentală, indispensabilă și definitorie pentru orice mișcare muncitorească, de clasă, nu era însă suficient de elaborată și nuanțată în concepția inițiatorilor congresului, care nu-și puneau încă problema adaptării ei la specificul social, politic, național al Transilvaniei acelei epoci. Din această cauză, lucrările congresului de la Lugoj nu au luat încă atitudinea critică, combativă, demascatoare, atît de necesară, față de asuprirea națională. Cu toată insuficiența înțelegere a problemei naționale, *acest prim congres socialist românesc reprezenta — prin el însăși — un mare pas înainte al mișcării muncitorești și socialiste transilvănene*, marcînd *inceputul desprinderii* mișcării socialiste a populației majoritare din Transilvania, constituirea ei într-o entitate politico-organizatorică distinctă, anticipînd asupra însăși desprinderii Transilvaniei din eteroclitul imperiu habsburgic și a încadrării ei în componența firească, organică, a statului național român unitar. Pozițiile teoretice profund eronate și dăunătoare în problema națională, ale unor elemente din conducerea centrală a P.S.D.U. nu mai puteau fi susținute de la tribuna congreselor secțiilor naționalităților, decît cu riscul subminării bazei de masă a mișcării. Dezbaterea problemei naționale va continua și se va intensifica în cadrul general al mișcării muncitorești, în cadrul mișcării muncitorești internaționale, prin delimitarea treptată a pozițiilor revoluționare față de cele naționalist-șovine, tocmai ca un *reflex al intensificării luptei de eliberare națională* a popoarelor asuprite. Privită din acest unghi, nașterea, constituirea cadrului organizatoric propriu al mișcării socialiste românești transilvănene era un reflex al intensificării luptei de

⁴ *Ibidem*, p. 257.

⁵ „Adevărul” („Glasul poporului”). 1906, IV, nr. 1, 1 ian.

eliberare națională; ea nu mai poate apărea ca un triumf al austro-marxismului, cu atât mai puțin ca o izolare sau fărîmițare dăunătoare luptei generale a proletariatului.

Manifestarea proprie, tot mai pronunțată, inclusiv din punct de vedere organizatoric, a mișcării muncitorești a românilor din Transilvania, crea condiții favorabile afirmării rolului ei activ în lupta de eliberare socială și națională a poporului român, dădea expresie elocventă marilor năzuințe ale acestei lupte, corespundea pe deplin imperativelor majore ale națiunii și totodată etapei de dezvoltare a mișcării muncitorești internaționale, a cărei caracteristică, surprinsă atât de precis în operele clasicilor marxism-leninismului consta tocmai în formarea detașamentelor proprii ale proletariatului fiecărei țări, fiecărei națiuni (epoca Internațională a II-a). Acțiunea socialistilor români transilvăneni nu era deci întâmplătoare, ea avea un caracter obiectiv, mai mult chiar decît își puteau da seama ei înșiși. Procesul amintit nu putea fi așadar limitat în cadrele — adesea atât de nefirești și nedrepte — ale statelor burgheze ale epocii, ale marilor imperii oprimate de popoare, ci se corela în mod nemijlocit cu ansamblul luptei tuturor forțelor progresiste, dominată de construirea și desăvîrșirea statelor naționale moderne, unitare. Desigur că nu poate fi transpusă în domeniul mișcării muncitorești întreaga structură problematică a mișcării de eliberare națională, care era o cauză a întregii națiuni, dar dacă crearea statelor naționale era în mod legic și obiectiv drumul pe care mergea această mișcare, ea era însoțită în mod inevitabil de gruparea corespunzătoare a proletariatului, care nu putea merge pe alte căi. La rîndul ei, această grupare avea menirea de a afirma în viața social-politică a fiecărui stat, punctul de vedere de clasă, revoluționar al proletariatului.

În cursul lucrărilor congresului socialist român de la Lugoj s-au făcut remarcate intervențiile delegaților Ștefan Miheli (Lugoj) — președinte al congresului —, Ioan Crețu (Sibiu), Gustav Auerbach (Budapesta) Petru Marincu (Berini), Lazăr Bogorin (Orăștie), Roca Vasile (Cărașeu-Sătmăr). Nicolae Purceluș (Berini), Sirman ș.a. Pe adresa congresului au sosit telegrame din partea conferinței socialiste comitatense de la Becicherecul-Mare, a unor socialiști din Sibiu, Reșița ș.a. Prima zi a congresului s-a încheiat cu intonarea „*Marseillezei*” proletariatului român, iar la terminarea congresului participanții au cîntat *Marseilleza*. Comitetul ales de congres era format din: Gustav Auerbach, Ioan Crețu, Lazăr Bogorin, Petru Marincu, Vasile Roca, Ștefan Miheli, Ioan Petcu (Stamora), Iosif Bălăneanu (Reșița), Petru Rimneanțu (Saciz), Ion Moise (Içlod) și Dalia Martin (Lațunaș)⁶.

Desigur că problemele mișcării muncitorești și socialiste române din Transilvania nu pot fi desprinse, decît doar sub aspectul metodologic amintit, de ansamblul mișcării muncitorești, de lupta muncitorilor maghiari, germani și alte naționalități din această străveche provincie românească. Nu e însă mai puțin adevărat că problemele specifice ale muncitorilor de diferite naționalități nu pot fi confundate între ele, că în numele unității de luptă a proletariatului — ca sarcină istorică obiectivă a acestuia —, nu pot fi lăsate la o parte problemele specifice amintite.

⁶ Ibidem. În același număr, articolul *Înainte făcea un prim bilanț*, cu referiri la hotărîrile congresului.

Prezența activă a mișcării muncitorești și socialiste transilvănene în ansamblul mișcării muncitorești a epocii și în cadrul P.S.D.U., se manifestă în primul rând prin activitatea Secției române a acestuia și a secțiilor locale, prin acțiunile întreprinse de „comitetul social-democrat pentru părțile transilvănene” din cadrul partidului și prin organizațiile locale — comitatense (județene), orașenești, districtuale (cercuale), comunale. Complexitatea sarcinilor și raporturilor stabilite rezultă și din constatarea că raportul comitetului transilvănean la conferința de la Cluj din 19 decembrie 1905, nu amintește decît în termeni vagi «atitudinea exagerată șovină a diverselor naționalități» și nici o dată concretă referitoare la muncitorimea română⁷, care se afla în plină efervescență organizatorică, în ajunul întemeierii unei organizații proprii (cu atît mai mult în cadrul aceluiasi partid). În același timp însă, raportul conferinței comitatense Bihor, din 22 decembrie 1905 menționa „starea înapoiată a condițiilor culturale ale naționalităților din districtele Beiuș, Aleșd și Ceica . . . încît nici chiar în condițiile celei mai depline libertăți agitatorice n-am obține rezultate (satisfăcătoare n.n.)”. Raportul arăta că în aceste districte „nu s-au depus străduințe să se facă agitație . . . mai cu seamă acolo unde maghiarii și românii locuiesc deavalmă și chiar dacă n-am reușit să cîștigăm partea românească a populației — recunoștea raportul — pentru ideile noastre, am obținut legături în multe locuri”⁸. Una din cauze, apreciază documentul, era reprimarea singeroasă a răscoalei de la Aleșd, „care a semănat teamă și îi ține deoparte de mișcare pe mulți frați români ai noștri capabili să gîndească”. În ceea ce privește activitatea națională românească din aceste districte, raportul organizației socialiste constata în mod semnificativ faptul că „conducătorii de naționalitate de aici ne primesc străduințele nu cu vreo dușmănie ci, dimpotrivă, mai curînd cu simpatie”. Raportul făcea de asemenea precizarea că în Bihor, alături de organul socialist local, erau răspîndite și organele centrale de presă ale partidului, între care și „Adevărul”⁹. Spiritul luptei comune era așadar prezent în rîndurile maselor muncitorești, românii primind adesea sprijin din partea tovarășilor lor maghiari, germani sau de alte naționalități și contribuind, la rîndul lor, la intensificarea mișcării muncitorești și socialiste.

Difuzarea gazetei „Adevărul” ca organ de partid era menționată ca o sarcină importantă, generală și la conferința organizației P.S.D.U. din comitatul Caraș-Severin¹⁰. Rezoluția acesteia în problema cotizațiilor de partid repartiza 10% din sumele încasate pentru Comitetul naționalităților. În comitetul de conducere au fost aleși și socialiștii români Ștefan Miheli, Dragoș Gligor, Ștefan Palincaș ș.a.¹¹.

Raportul Comitetului de partid al părților transilvănene prezentat conferinței de la Cluj din decembrie 1906, arăta că nu cuprinde ținuturile

⁷ Documente din Istoria mișcării muncitorești din România, 1900—1909. Edit. politică, București, 1975, p. 307 (Documentul în întregime la p. 306—313, tradus din limba maghiară, în original la *arhiva I.S.I.S.P.*)

⁸ Idem, p. 315—316.

⁹ Ibidem, p. 318.

¹⁰ „Adevărul” („Glasul poporului”), 1906, IV, nr. 12, din 17 iunie.

¹¹ Ibidem.

Hunedoarei și Văii Jiului. „Avînd în vedere că sînt locuite în mare parte de muncitori români, de aceste teritorii se ocupă tovarășii din Lugoj, care redactează gazeta de partid românească „Adevărul”¹². Raportul evoca memoria militanților care încetaseră din viață în ultimul timp, între care Petre Dan din Cluj și Simion Grama din Reghin, subliniind meritele lor: „Avînd limba maternă română, tovarășul nostru Grama a adus servicii și în privința organizării muncitorilor români”¹³.

Proiectat inițial la Sibiu, *cel de-al II-lea congres al socialiștilor români transilvăneni* și-a desfășurat lucrările la Timișoara în zilele de 24—25 decembrie 1906/6—7 ianuarie 1907, cu participarea a 58 de delegați. Raportul prezentat de G. Auerbach sublinia între altele că „Adevărul”, stabilit la Lugoj, devenise foaie săptămînală, organ politic (prin plata unei cauțiuni de 10 500 coroane). Congresul a salutat participarea lui I.C. Frimu, în numele proletariatului din România; sub pretextul că este cetățean străin, poliția i-a interzis să ia cuvîntul. Numai prin intervenția mai multor delegați, Frimu a putut să rostească un scurt cuvînt de salut¹⁴. Delegatul conducerii centrale, de la Budapesta, a P.S.D.U., Kardos, a pus în fața congresului, în termeni destul de ascuțiți, ca o sarcină a muncitorilor români, lupta împotriva naționaliștilor români, ocolînd problemele specifice care decurgeau din dubla asuprire, socială și națională, a poporului român, a proletariatului și țărănimii române din Transilvania¹⁵. Principalele probleme dezbătute la Congres s-au referit și de astă dată la votul universal, presa de partid, cotizații (stabilele la 4 fileri pe săptămîină). Congresul a ales noul „comitet conducător al secțiunii române”, format din: Sava S. Demian (Arad), Traian Novac (Timișoara), Petru Marincu (Berini), Ioan Lupu (Reșița) și Gustav Auerbach (Lugoj). Următorul congres a fost stabilit a se ține la Arad. Atrage atenția faptul că acum apare pentru prima oară într-un document oficial al mișcării, denumirea de „secțiune română” pentru organizația de partid social-democrată a muncitorilor români din Transilvania.

Congresul a primit mesaje din partea Comisiei generale a sindicatelor din România, Partidului Social-democrat din Bucovina, din partea unor muncitori socialiști din Blaj, Dej ș.a.¹⁶. În cuvîntul de închidere a lucrărilor congresului, G. Auerbach releva importanța hotărîrilor adoptate și ținea în mod deosebit să se adreseze lui I.C. Frimu: „Ție tovarășe din România, îți zicem: du-te și spune fraților de peste Carpați ce ai pățit și ce ai auzit aici. Spune fraților din România că Ungaria nu este mult lăudată țară a libertăților, ci este țara sugrumării și a apăsării. Spune — continua vorbitorul — fraților că stăm înaintea luptei crîncene pentru introducerea votului universal, care va planta această luptă și în România, spune tovarășilor că simțim cu voi. Să trăiască social-democrația revoluționară internațională!”¹⁷. Sub impresia profundă a celor auzite și trăite la congresul socialiștilor români de la Timișoara, I.C. Frimu a publicat

¹² „Kolozsvári Munkás”, 1906, IV, nr. 12, 15 dec.

¹³ Ibidem.

¹⁴ „Adevărul” („Glasul poporului”), 1907, V, nr. 2, 13 ianuarie.

¹⁵ Ibidem. Vezi și *Documente...*, p. 933, nota 77.

¹⁶ „Adevărul” („Glasul poporului”), V, nr. 2, 31 decembrie 1906/13 ianuarie 1907.

¹⁷ Ibidem. Întruniri organizate în perioada imediat următoare congresului (la Socodor, Covășinț ș.a.) v. nr. 4, 14/17 ianuarie.

imediat după revenirea sa la București, un amplu articol în „România Muncitoare” dedicat congresului, evocînd cuvîntarea lui Tr. Novac care „timp de un ceas, într-o logică strînsă, puternică, energică și inflăcărată, a arătat toată putreziciunea, toate nemerniciile, toate crimele făptuite de clasa conducătoare”¹⁸.

Un izvor memorialistic recent descoperit contribuie la reconstituirea atmosferei anilor 1905—1906, a locului elementelor socialiste și muncitorimii române transilvănene în cadrul mișcării muncitorești a epocii. Este vorba despre memoriile medicului socialist dr. Arató Emil, intitulată *Amintiri din istoria mișcării muncitorești din Lugoj*¹⁹. Autorul memoriilor s-a născut în anul 1885, a fost militant al P.S.D.U., apoi al Partidului Comunist Ungar, atît în ilegalitate cît și după eliberare. După anul 1906, dr. Arató a activat la Budapesta, apoi în alte funcții, păstrînd vie amintirea activității sale lugojene. Memoriile amintite reflectă nu numai atmosfera epocii, ci și cîteva aspecte importante ale activității socialiștilor lugojeni, schițînd cîteva portrete izbutite ale acestora. La o populație de circa 16 000 oameni, Lugojul avea, potrivit acestei mărturii, aproximativ 800 de membri ai P.S.D. Problema principală reflectată în memoriul menționat este cea a campaniei electorale din 1905, dinaintea congresului de întemeiere a Secției române a P.S.D.U., la care socialiștii români au participat desigur în mod activ. Autorul menționează propunerea de cartel electoral făcută socialiștilor de conducerea locală a P.N.R. și dezbaterile generate de aceasta. Dr. Arató afirmă în memoriile sale, în mod deschis, că atît dînsul cît și alți tineri militanți socialiști lugojeni (I. Orădean), nu aveau încredere în oportunitatea ofertei, motivîndu-și poziția prin principiul luptei de clasă și prin grija de a nu dezorienta printr-un asemenea pact pe simpatizanții români mai puțin avizați, iar nicidecum din alte motive. Din cauza sistemului electoral restrictiv și total anacronic, care apăra interesele claselor dominante, numărul alegătorilor socialiști din Lugoj era foarte restrîns. Evocînd cu onestitate trecutul, autorul arată că liderii P.N.R. au promis că în caz de reușită vor rezerva lui Șt. Miheli un loc în consiliul orașenesc și în cel comitatens. Rezultatul alegerilor a fost nefavorabil pentru alianța dintre P.N.R. și socialiști, atît din cauza votului cenzitar, cît și din cauza binecunoscutelor abuzuri electorale, care au caracterizat întreaga istorie politică a Ungariei în timpul dualismului. Dealtfel, se poate adăuga că însuși P.N.R.-ul se afla la un început de drum, încă lipsit de experiența marilor bătălii electorale, căci abia la conferința de la Sibiu, din ianuarie 1905 se adoptase programul „noului activism”. În lunile următoare s-au intensificat întrunirile socialiștilor lugojeni, la care participau un număr crescînd de români, ceea ce reprezenta terenul și indiciul favorabil al trecerii la acțiuni organizatorice distincte pentru aceștia. Conducerea centrală trimetea oratori la aceste întruniri, cheltuielile de drum fiind suportate de organizațiile locale; era vorba numai de drumul de venire, căci de obicei, cel de înapoiere se făcea cu concursul poliției. „Aceasta a devenit o practică atît de obișnuită, încît nici nu ne mai îngrijeam de biletul de întoarcere”, precizează dr. Arató. Organizația de partid din

¹⁸ „România Muncitoare”, 1906, II, seria a II-a, nr. 44, 31 decembrie.

¹⁹ Arhiva Institutului de istorie a Partidului Muncitoresc Socialist Ungar. Documentul a fost cercetat prin bunăvoința colegului dr. Kende János.

Lugoj nu avea decât puțini bani la dispoziție, iar aceștia „erau necesari pentru plata chiriei, a secretarului, a petrolului din lampă. Curățenia și celelalte treburi le făceam noi înșine”²⁰. A fost intensificată difuzarea „Adevărului” și activitatea generală de propagandă, agitație și organizare a maselor. „În organizație s-au înțeles diferite naționalități. Colaborarea între noi a fost bună... În conducerea organizației de partid din Lugoj limba oficială era cea germană. Români n-au fost în conducere (e vorba de organizația P.S.D.U. — n.n.). Noi de multe ori am pus problema că ar fi cazul să înlăturăm această lipsă, dar nu am reușit” — subliniază dr. Arató în memoriile sale. Dintre militanții socialiști români, autorul acestor memorii are cuvinte deosebit de călduroase pentru Ștefan Miheli, a cărui ținută imita pe Tolstoi și care, „cu o minte foarte ageră, vorbea bine limba maghiară, română și germană, ținând discursuri admirabile în toate cele trei limbi. Vorbea frumos, curgător și avea mare răsunet la ascultători”. Traian Novac, reprezentantul secției române în Secretariatul P.S.D.U. pentru sudul Ungariei, care funcționa la Timișoara, este de asemenea în mod pozitiv evocat. Dar cea mai interesantă figură a acestor pagini rămâne aceea a lui Pompei Bujor (Pompejuz Géza), „un agitator român excelent, al cărui nume aș dori să fie eternizat. Era învățător diplomat, slab, înalt, vorbea la fel de bine românește, ungurește, nemțește. La fiecare târg de țară și săptăminal se afla acolo și improviza câte o adunare populară. Cu cuvinte simple arăta ce este socialismul. Era mereu urmărit de poliție”. Datorită acestor merite, dr. Arató afirmă despre Pompei Bujor: „pot declara că în timpul acela el a fost agitatorul nostru cel mai bun, care a reușit să aducă mai mulți oameni aproape de partid”²¹.

Ziua de 1 Mai a fost sărbătorită în anul 1907 prin mari adunări populare, cu mii de participanți, la care socialiștii români au luat cuvîntul analizînd situația politică și sarcinile ce decurgeau din aceasta (de exemplu, întrunirile de la Lugoj, Arad ș.a.)²².

Dezvoltarea continuă a activității Secției române aduce cu sine, ca un corolar firesc, stringerea tot mai puternică a legăturilor cu mișcarea muncitorească din România. Ioan Crețu, unul din militanții socialiști transilvăneni de frunte, trimetea în octombrie 1907 o importantă scrisoare către un grup de socialiști din București, în care înfățișa pe larg aspecte din activitatea socialiștilor români din Transilvania. E vorba de o serie de întruniri organizate de aceștia, dar mai ales de intensificarea propagandei socialiste cu ajutorul materialelor editate în România și trimise pe diferite căi Secției române din Transilvania. Astfel, „Cercul de editură socialistă” era în corespondență cu Șt. Miheli din Lugoj. Publicații socialiste ca „România Muncitoare” sau „Viitorul social” erau solicitate în mod expres de socialiștii români transilvăneni. Progresele activității lor se făceau tot mai resimțite. Ioan Crețu menționează că a vorbit de mai multe ori la întrunirile de la Brașov, prilejuate de greva zidarilor (împreună cu Iosif Ciser), de la Timișoara — unde se țineau de două ori pe săptămînă

²⁰ Ibidem, p. 4—7, 8.

²¹ Ibidem, p. 9.

²² „Adevărul” („Glasul poporului”), 1907, nr. 18—19, din 22—29 aprilie/5—12 mai.

ședințe ale muncitorilor români la care aceștia învățau cîntece socialiste —, de la Sibiu — cu prilejul zilei de 1 Mai, de la Budapesta și Oradea. „Am venit la Oradea Mare împreună cu tovarășul dr. Rozvan, care a fost și la Stuttgart la congres, îmi pare că tovarășul Constantinescu a făcut cunoștință cu el acolo. *Aveam planul ca în Oradea să facem centrul mișcării românești* (subl. ns. — A.P.), dar cum în acel oraș sînt foarte puțini români (muncitori — n.n.), prin urmare lipseau oamenii aceia cu care trebuia să faci mișcarea, am venit la Arad, că aici în oraș, sînt peste 14 000 de oameni și aici urmează ca la crăciun să se ție al treilea congres socialist român. Acum pe duminică — preciza Ioan Crețu în scrisoarea sa către socialiștii din România — formăm secțiunea românească de partid și aici și aranjăm un cor cu cîntece socialiste împreună cu « tabloul muncii » și toate acestea pentru pregătirea congresului”²³. Scrisoarea anunța din timp că la congres va fi invitată și Uniunea socialistă din România, iar „tovarășul Grigorovici (fruntașul socialist bucovinean — n.n) sîntem siguri că vine”. Ioan Crețu menționa că împreună cu el, la Arad, se aflau, în afara lui S.Demian din Arad, „un tovarăș bun cu numele de Nuc Gheorghe, venit cu noi din Oradea”, iar din Sibiu „vin încă doi inși”, împreună cu dr. Rozvan, în vederea pregătirilor pentru congres. Gazeta „Adevărul” urmează să apară ca organ politic săptămînal „în Arad, nu în Budapesta; pe cît se vede un cîmp de activitate avem cu toții” — aprecia autorul acestei scrisori²⁴.

Mari manifestații pentru votul universal au avut loc la 10 octombrie 1907 în majoritatea orașelor transilvănene. La Arad „însemnătatea zilei a vrut să o explice în limba română tovarășul Crețu. Prefectul de poliție însă nu i-a dat voie să vorbească. Atunci tovarășul Szilágyi Kis, unul din președinții adunării, a anunțat că duminică se va ține tot în interesul dreptului de vot universal o adunare populară română”. La Sibiu a vorbit în limba română socialistul Galdean, la Timișoara Sava Demian, la Oradea primul raportor a fost Ștefan Miheli, cuvîntări socialiste românești rostindu-se și la întrunirile de la Caransebeș, Brașov ș.a.²⁵.

Raportul pe anul 1907 al conducerii „organizației social-democrate din părțile transilvănene”, prezentat la conferința din 12/15—13/26 decembrie de la Cluj, menționa că în cursul aceluși an, în localitățile Transilvaniei (fără Banat, Crișana, Maramureș), avuseseră loc circa 70 mitinguri, că au fost difuzate — în afara organelor presei de partid — zeci de manifeste și sute de afișe, în zeci de mii de exemplare. Existau 85 de organizații sindicale, care cuprindeau circa 9 000 de muncitori organizați. Mișcarea grevistă a luat o deosebită amploare²⁶. Anul 1907 poate fi considerat și în Transilvania ca un an de vîrf al avîntului revoluționar din perioada 1905—1907. Raportul amintit trata într-un paragraf distinct problema organizării muncitorilor de diferite naționalități în organizații profesionale. „Am obținut în Transilvania asemenea progrese încît muncitorii de diferite naționalități nu prea cunosc deosebiri între ei”²⁷. Față de întinderea și detalierea adesea minuțioasă a celorlalte capitole ale raportului, paragraful consacrat

²³ Documente. . . , p. 622—624. Originalul se află la Arh. St. Buc., Fond Direcția Poliției și Siguranței generale, dosar 85/1907, f. 24—29.

²⁴ Ibidem, p. 623.

²⁵ „Népszava”, 1907, XXXV, nr. 241, 11 octombrie.

²⁶ „Kolozsvári Munkas”, 1907, IV, nr. 12, 15 decembrie.

²⁷ Ibidem.

naționalităților, ținând seama de ponderea acestora în mișcarea muncitorească, apare însă insuficient: dar principala scădere o constituie limitarea organizării muncitorimii naționalităților la nivelul organizării profesionale. Sînt de reținut totuși progresele reale pe care le făcea mișcarea și în privința apropierii dintre naționalități în scopul luptei comune. La capitolul activităților culturale din raport, atrag atenția cele cinci prelegeri despre dezvoltarea proprietății, ținute de dr. Iuliu Pordea²⁸, intelectual socialist român clujean care se bucura de o deosebită apreciere în rîndurile mișcării (era dealtfel și un participant activ al dezbaterilor sociologice organizate de rețeaua cercurilor radicale „Galilei”).

În acest cadru de avînt al mișcării au avut loc la Arad lucrările celui de-al treilea congres al Secției române a P.S.D.U. (23—24 decembrie 1907/5—6 ianuarie 1908). Au participat 91 de delegați reprezentînd 11 orașe și 14 comune. Din România au fost prezenți la congresul de la Arad: dr. Rakovski, Ioan Frimu, „unul din întemeietorii noii mișcări din România, precum și tovarășa Elena Carenin, profesoară, entuziastă propagatoare a mișcării socialiste feminine din România”. Ordinea de zi a congresului a cuprins șapte puncte: 1) raportul asupra mișcării; 2) lupta pentru votul universal; 3) Organizația politică și economică — cu subpunctele a) organizația politică, b) organizația economică, c) organele comitatense și locale, d) darea de partid; 4) Presa mișcării; 5) Alegerea comitetului de conducere; 6) Expulzările din România și 7) Propuneri²⁹. Congresul a ales ca președinte de vîrstă pe Teodor Onișor din Blaj. Autoritățile au interzis ca oaspeții din România să ia cuvîntul la congres, încercînd — fără succes — să se opună și alegerii lui Onișor. Salutul conducerii centrale a partidului a fost rostit în limba maghiară de Eugen Rozvan din Oradea care între altele, a criticat ziarul național român „Tribuna” pentru supoziția acestuia că întrunirile congresul socialist român de la Arad ar însemna o rupere a socialiștilor români de partidul social-democratic central din Budapesta. Alte voci de protest s-au alăturat lui Rozvan, subliniind ideea luptei comune a muncitorilor de toate naționalitățile, înfierînd politica oligarhiei maghiare și persecuțiile antisocialiste din România³⁰. Raportul asupra mișcării a fost destul de succint și supus din această cauză, unor critici și completări din partea delegaților (Epescu, Ossenkop, Țăranu, Mihuț, Crețu, Ilie Turdoșianu — Orăștie, Teodor Hălmăgean-Semlac). Raportul arăta, între altele, faptul că cel puțin 10 000 din cei 70 000 membri ai sindicatului muncitorilor agricoli sînt români, menționa eforturile făcute în domeniul presei de partid și persecuțiile la care a fost supusă mișcarea. O discuție vie s-a purtat între Ioan Crețu, Aurel Cristea și Ioan Mihuț în problema mutării redacției „Adevărului” de la Budapesta la Arad, congresul recomandînd pregătirea condițiilor pentru mutarea amînită. În problemele privind situația din România, congresul a protestat împotriva expulzărilor, care afectau în special pe muncitorii români originari din Transilvania și a trimis „Cuvîntul său de îmbărbătare proletariatului român”. Delegații la congresul socialist român de la Arad „adînc mișcați salută memoria fraților țărani căzuți pe cîmpiile României pentru

²⁸ Ibidem.

²⁹ „Adevărul” („Glasul poporului”), 1908, VI, nr. 1, 17 ianuarie.

³⁰ Ibidem.

pământ și libertate". Congresul a reafirmat aderarea la programul și statutele elaborate de conducerea centrală a P.S.D.U.³¹. Prin conținutul lor, dezbaterile congresului al III-lea al Secției române a P.S.D.U. nu au reușit să facă progrese esențiale în aprofundarea problemei naționale, în clarificarea sarcinilor ce decurgeau pentru mișcarea socialistă din analiza celei mai importante probleme care afecta viața întregului popor român precum și anacronicele structuri politice ale imperiului dualist. „Comitetul general” ales de congres își avea sediul la Arad și era format din: Emanoil Epescu, Pavel Buciumean, Laurențiu Boldur, Leon Muntean, Sava Demian, Silvestru Gruia și Ioan Crețu. În calitate de controlori au fost aleși: George Tereanu, Ioan Hălmăgean și Petru Tiriteanu, iar în Comisiunea de control de la Budapesta — Aurel Cristea, Otto Ossenkop, Ioan Mihuț, George Boeriu, Virgil Coroiu. Dintre membrii Comitetului general a fost ales *Comitetul Central Român al P.S.D.U.*, cu sediul la Arad, format din: Sava Demian secretar, Silvestru Gruia casier și Pavel Buciumman notar. *Elementele noi* care apar deci în organizarea și titulatura Secției Române sînt cele ale *sediului la Arad și denumirii organului conducător — C.C. Român*. Congresul a primit telegrame de salut și felicitări din partea muncitorilor români din Budapesta, Uniunii socialiste, Comisiei generale și cercului România Muncitoare, Comisiei organizatoare a socialistilor din America, Ligii expulzaților din România, din partea socialistilor din Lugoj, Timișoara, din partea proletariatului din Bucovina³².

Seria întrunirilor socialiste românești organizate în Transilvania în anul 1908 poate fi exemplificată cu acelea de la Orăștie, din 2 februarie (Ioan Herța, Iosif David, Toma Bălanu — organizatori, S. Demian vorbitor)³³ și Brașov din 19 aprilie, despre care presa socialistă scria: „O mare adunare românească la care a luat parte întreaga muncitorime română din Brașov. După cum vedem și românii au început să se deștepte. . . Azi caută să se lumineze, căci văd foarte bine că numai prin organizare pot să-și ajute soartei lor”³⁴. Ioan Bobancu, Alexandru Sebelean și Popovici organizatori, Emanoil Bobancu și Koppandi oratori, au adus în fața celor prezenți la întrunire problemele organizării politice și economice, ale votului „universal, ale răspîndirii „Adevărului” și pregătirile pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai. Confuziile ideologice ce persistau în mișcare, făceau ca vorbitorii, în intenția de mobilizare a muncitorimii, să repete insistent ideea nu într-o totală conformă realității, potrivit căreia burghezia națiunii asuprite exploatează masele în același grad cu burghezia maghiară. În etapa în care se afla dezvoltarea mișcării socialiste românești transilvănene se făcea resimțită nuanțarea acestei idei generale a socialismului, transpunerea ei la realitățile societății din Transilvania acelei epoci, în cadrul unei concepții proprii, de clasă, asupra problemei naționale.

Alte întruniri socialiste românești sînt urmate de constituirea organizațiilor locale social-democrate române. Astfel, la 17 mai 1908, în urma întrunirii la care a vorbit S. Demian, s-a ales comitetul de organizare din

³¹ Documente. . . , p. 654—656, 658—660.

³² Ibidem, p. 660—662.

³³ „Glasul poporului”, 1908, II, nr. 3, 1 martie.

³⁴ Ibidem, nr. 5, 1 mai.

Pecica Română (Steva Petrișor, Iancu Toșca, Gavril Tăcaci, George Cheverean, Teodor Breștiu, Nic. Apătean, Tima Toșca, Miloș Țigu, George Pascu, Alex. Imbroane), iar la 24 mai, adunarea populară din Gaiu—Arad (vorbitori Sava Demian și Emanuil Iapa în limba română, Csilag Béla în limba maghiară), s-a încheiat de asemenea prin constituirea secțiunii române locale a partidului social-democrat³⁵. „O nouă secțiune română a Partidului Social-Democrat” remarca presa socialistă că lua ființă la Sibiu în vara anului 1908. Comitetul acesteia era format din George Baci, Mihail Turian, Augustin Iosivaș, Ioan Pop, Alexandru Popa, Ioan Magdasiu și Ioan Crișan³⁶. Se impune tot mai evident constatarea că pe măsura dezvoltării mișcării la nivel central sau local, crește numărul militanților, al *numelor noi* în organele de conducere. Cercetarea atentă și completă a istoriei mișcării muncitorești din Transilvania oferă numeroase elemente inedite și în această direcție, încă puțin explorată, a ridicării și rolului militanților mișcării.

În preajma întrunirii celui de-al IV-lea congres al Secției române, socialistul bucovinean George Grigorovici adresa o semnificativă scrisoare lui Augustin S. Deacu, militant socialist din Dej, în care sublinia că „simțăminte de legătură de partid și neam insistă asupra mea cu putere de a vă strânge personal mâinile și a lua parte într-un moment istoric atât de însemnat la dezbaterile congresului vostru”. Dar întrucît „mi s-ar pune și mie, cum s-a întîmplat cu tovarășul Rakovski anul trecut, piedici de a vorbi către tovarășii mei de idei și neam în limba noastră română, mă doboară gîndul că poate voi fi silit să aud din gura unuia din călăii oficiali ai națiunii și clasei noastre proletare că eu, ca român și socialist, aș fi un străin în mijlocul fraților mei, tot români și socialiști și că din cauza aceasta n-aș avea drept să vă vorbesc”³⁷. Îndemnîndu-și tovarășii de peste munți la intensificarea acțiunilor de organizare și mobilizare, Grigorovici menționa că în Austria (din care făcea parte și Bucovina, potrivit împărțirii administrative a imperiului), votul universal era cucerit. Ideea dublei asuprii apare destul de clar formulată în această scrisoare („sinteti roboți ca proletari și ca români”), începînd să pătrundă în presa socialistă și în conștiința maselor.

Congresul al IV-lea al Secției române s-a desfășurat în zilele de 27 — 28 decembrie 1908/9—10 ianuarie 1909. Autoritățile au ținut să incalce din nou dreptul de întrunire, de astă dată într-un mod foarte grav, fiind vorba de un congres. El fusese convocat la Arad, dar poliția locală a pretextat că nu are cunoștință de existența unui partid social-democrat român și că nu are nici traducător pentru a putea urmări desfășurarea congresului. Atitudinea violentă a căpitanului de poliție a fost încuviințată și de primarul orașului, ambii „gîndindu-se că prin asta vor face serviciu guvernului, care se va bucura de volnicile lor comise față de muncitorimea română a acestei nenorocite țări”. Delegații și-au manifestat hotărîrea de a ține neapărat congresul, protestînd împotriva arbitrarului printr-o demonstrație de stradă. Coloana delegaților s-a îndreptat spre o pădure de la marginea orașului unde s-au „ținut vorbiri înfocate, arătînd fără-

³⁵ Ibidem, nr. 6, 5 iunie.

³⁶ Ibidem, nr. 7, 4 iulie.

³⁷ Documente..., p. 809—810. (Originalul în arhiva ISISP.)

delegile comise din partea autorităților față de muncitorimea română... S-a amintit apoi despre evenimentele de la anul patruzeci și opt³⁸. Oamenii politici maghiari „sînt aderenți ai timpurilor din evul mediu” — arăta un vorbitor. Întrunirea era urmărită de poliție (dovadă că aceasta nu ducea lipsă de traducători); participanții au revenit la Arad unde au luat hotărîrea de a muta sediul congresului la Timișoara și de a începe lucrările a doua zi³⁸. Ordinea de zi a congresului cuprindea: 1) Raportul comitetului asupra mișcării (a) secretar, b) casier, c) comitetul de supraveghere); 2) absolvirea comitetului; 3) votul universal; 4) Hotărîrea congresului extraordinar; 5) Presa; 6) organizația politică și economică; 7) alegerea comitetului; 8) Propuneri³⁹. La Timișoara au fost prezenți 31 de delegați, reprezentînd 19 orașe și comune, plus membrii comitetului, delegatul centrului și redactorul foilor socialiste românești.

O parte din delegați, după incidentul de la Arad, s-au înapoiat în localitățile lor, aderînd anticipat la hotărîrile ce vor fi luate de congres. Reprezentantul comitetului central al P.S.D.U., Carol Vantus, a subliniat că „muncitorimea nemaghiară îndoit trebuie să lupte pentru cîștigarea drepturilor, pentrucă... e încă și deschilinit (deosebit — n.n.) persecutată și subjugată într-un mod barbar, pentru că nu cunoaște limba maghiară”. Dintre vorbitorii la congres s-au remarcat Aurel Cristea, O. Olimpianu (Timișoara), Silvestru Gruîța (Arad), Petru Ponta (Timișoara), Augustin S. Deacu, V. Maniu, Ioan Hălmăgean (Arad) Petru Marincu, Vasile Roca, Geza Pompeius, Leon Muntean, Pavel Buciumean, Virgil Neda (Lugoj), Ștefan Cozma (Socodor). În problema presei socialiste românești „s-a început o discuție aprigă”... Toți s-au exprimat ca foile noastre să apară la Arad și să se înființeze cît mai în grabă un secretariat”. Relatarea asupra congresului menționează doar că delegatul centrului „tovarășul Vantus a lămurit chestia”⁴⁰ — dar nu precizează cum anume; fapt este că „Adevărul” („Glasul poporului”) a continuat să apară la Budapesta și că conducerea Secției române a P.S.D.U. tot acolo se afla.

Era evident că conducerea centrală a partidului nu agreea ideea transferării comitetului român în Transilvania, în mijlocul maselor muncitorimii române. De altfel, noul organ de conducere ales de congres nici nu mai poartă denumirea de Comitet Central Român, ci pe aceea de Comitet regnicolar (pe țară — n.n.), din care făceau parte: Sava Demian, Emanuil Iapa, Silvestru Gruîța, Teodor Popovici, Ioan Hălmăgean, Leon Muntean și Aurel Cristea. În Comitetul de control au fost aleși: George Țărean, Augustin Deacu și Vasile Maniu⁴¹.

Accentul activității mișcării muncitorești transilvănene cade tot mai mult asupra organizațiilor locale. O amplă relatare asupra activității cercului socialist românesc de la Brașov, publicată în vara anului 1909, arăta că această grupare era înființată de un an și jumătate (deci de la începutul anului 1908), fiind considerată ca o parte a activității partidelor socialiste pe naționalități (a Secției române). În acest interval scurt s-au

³⁸ „Adevărul”, 1909, VII, nr. 1, 16 ianuarie.

³⁹ Documente..., p. 937.

⁴⁰ „Adevărul”, 1909, VII, nr. 1, 16 ianuarie.

⁴¹ Ibidem.

ținut peste 80 de ședințe săptămânale. Presa socialistă românească se bucura de o deosebită atenție la Brașov (se difuzau circa 170 exemplare regulat; numai la fabrica „Codlea” se difuzau 20 numere). O bibliotecă volantă, bine înzestrată, cu broșuri procurate de la „România Muncitoare”, era frecventată asiduu de muncitorii români. Nivelul cultural al activității acestora s-a ridicat. A fost organizată cu mult succes o reprezentare culturală cu drama „Țesătorii” a lui Hauptmann (jucată în fața a peste 500 de spectatori⁴²). Prin toate acestea, preciza relatarea „avem mari speranțe în gruparea de la Brașov, care cu timpul va deveni un centru de propagandă românească”.

Cel de-al V-lea Congres al Secției române a P.S.D.U. a fost convocat la Brașov în zilele de 26—27 decembrie 1909/8—9 ianuarie 1910, cu o ordine de zi similară congreselor precedente⁴³. Au fost reprezentate 29 comune și orașe prin 42 de delegați, plus 16 delegați brașoveni, în total 58 de delegați. „Numărul acesta se va părea unora mic, însă nouă, care cunoaștem împrejurările și greutățile prin care trece și cu care se luptă mișcarea social-democrată română din Ungaria, apoi ne îndestulește acest mic număr”⁴⁴. Rezoluția în problema presei, adoptată de Congres, îndruma muncitorii români din diferite sindicate să ceară acestora ca în locul organelor presei sindicale, tipărite în limba maghiară sau germană, să li se trimită foile socialiste românești „Adevărul” și „Glasul poporului”, care publicau pentru muncitorii români și articole sau știri din viața sindicală. În privința luptei pentru votul universal apare un element nou: înscrierea în rezoluție a grevei generale ca metodă de luptă. O serie de precizări mai detaliate se făceau și în problemele organizatorice. Astfel, în fiecare comitat locuit de români urma să fie ales un comitet comitatens însărcinat cu organizarea secțiunilor locale. Cotizația săptăminală era de 6 fileri (dintre aceștia 3 reveneau comitetului central, 2 comitetului comitatens, iar unul — secțiunii locale)⁴⁵. Telegramele adresate congresului erau semnate de secțiuni locale române (Arad, Budapesta), de militanți de frunte ca dr. Eugen Rozvan sau Gustav Auerbach, de alte organizații ale P.S.D.U. (Timișoara), de grupuri de socialiști români din Dolova, Murani (Ioan Muntean), Rudăria („David Șiutta și soții”), Moceris (Ștefan Negru, Iancu Calbaza, Samson Jura, Sp. Bihoi, Jura Chirilă, Ion Arbolescu, Vasile Herla, Martin Bobeică, George Sancuția, Nicolae Negru)⁴⁶ ș.a. În „Comitetul regnicolar” au fost aleși: Aurel Cristea, Ioan Mihuț, Iosif Ciser, Otto Ossenkopp, Ioan Vițelar, George Boieriu și Ioan Flueraș, iar în comisiunea de control: Spiridon S. Calu, Ioan Budean, Pavel Buciumean și George Grădinar⁴⁷. Congresul a marcat un nou pas important în dezvoltarea mișcării socialiste a muncitorilor români

⁴² Ibidem, nr. 8, 15 august. În organizarea serbării un rol deosebit a revenit socialistului George Grădinar, iar din distribuția pieselor de teatru „au făcut parte tovarășii: Cristea, Zărnoveanu, Iancu, Buta, Rusu, Neguț, Ștefănescu, Katolic, Decanu, Girneț, Piticar, Nistor, Sfetea, Zavič, Dâmlan, Petrescu, Brătăleanu, Gal, tovarășele: Călin, Ungarth, Kachler, Pernea, Tocescu, Butmăloiu ș.a.”.

⁴³ Ibidem, nr. 12, 17 decembrie.

⁴⁴ „Adevărul”, 1910, VIII, nr. 1, 16 ianuarie.

⁴⁵ Ibidem, nr. 1, 16 ianuarie; nr. 2, 18 februarie. „Glasul poporului”, 1910, IV, nr. 2, 1 februarie.

⁴⁶ „Adevărul”, 1910, VIII, nr. 1, 16 ianuarie.

⁴⁷ „Glasul poporului”, 1910, IV, nr. 2, 1 februarie.

din Transilvania, organizați din punct de vedere politic în cadrul secției române a P.S.D.U.

Un amplu apel către muncitorii și țărani români din Transilvania era dat publicității de „Comitetul regnicolar român al P.S.D.U.”, îndată după constituirea sa, chemând masele muncitoare ale națiunii române asupra să lupte în cadrul mișcării socialiste pentru cucerirea votului universal, în vederea apropietelor alegeri, la care socialistii români intenționau să candideze în câteva circumscripții românești. Conducătorii mișcării socialiste românești din Transilvania supraapreciau însă și ei votul universal, ca și majoritatea exponenților social-democrației epocii. Adresându-se țăranilor, apelul menționa marea nedreptate a repartizării sarcinilor fiscale, arătând că în timp ce o familie magnată de talia Ezterházy-ilor, proprietară a 500 000 lanțuri de pământ, plătea 1—1,50 coroane impozit pe un lanț, țăranul din Ardeal sau Banat plătea, pentru mica lui suprafață, câte 10—12 coroane anual. Era amintită importanta mișcare a emigrărilor, explicată ca un efect al mizeriei maselor ⁴⁸.

Aplicând hotărârile congresului de la Brașov, comitetul de conducere al Secției române trece la organizarea conferințelor comitatense. Primele conferințe au fost convocate la Lugoj și la Orăștie. Ordinea de zi era asemănătoare cu aceea a congresului, adăugându-se un punct specific — politica comunală — și alegerea comitetelor comitatense ⁴⁹. Ziua de 1 Mai a început să fie serbată prin mobilizarea mai intensă a maselor. La Orăștie — care devenea un centru important, atit al mișcării naționale, cit și al mișcării socialiste românești —, au vorbit Aurel Cristea și Ioan Herța, Iosif David, iar secretar a fost Ioan Olteanu. La miting au participat circa 2 000 persoane, inclusiv „o parte a burgheziei și intelectualității române” cum menționează presa socialistă maghiară centrală ⁵⁰. Cu același prilej a fost înființată organizația locală română de partid. La demonstrația de 1 Mai de la Timișoara au fost rostite discursuri în limbile română (Tr. Novac), germană (Horovitz Alfred) și maghiară (dr. Roth Otto) ⁵¹. Conferința comitatensă de la Timișoara a socialistilor români a reunit 60 de delegați reprezentând 14 localități. Au vorbit Traian Novac și Pavel Buciumean ⁵².

Stringerea continuă a legăturilor dintre mișcarea muncitorească română de pe cele două părți ale Carpaților este ilustrată atit prin intrunierea și scrisoarea Secției române din iunie 1910, de protest contra persecutării lui D. Marinescu, I.C. Frimu și Gh. Cristescu, de salutări încurajatoare

⁴⁸ „Adevărul”, 1910, VIII, nr. 2, 18 februarie.

⁴⁹ „Adevărul”, 1910, VIII, nr. 4, 15 aprilie.

⁵⁰ „Népszava”, 1910, 8 mai.

⁵¹ Ibidem. În comitetul organizației locale de la Orăștie au fost aleși: Iosif David, Ilie Meta, Ilie Florea, Ioan Jelmărean, Ioan Popescu, Toma Budoi, Vasile Cujeran, Ioan Olteanu, Ioan Carasca, iar în comisia de control: Ioan Herța, Adam Olteanu, Ioan Buduran. Componenta numeroasă a organului conducător local indică *existența unui număr important de membri și simpatizanți ai mișcării*. În vol. de „Documente din istoria mișcării muncitorești din România”, 1910—1915, p. 144, unde se reproduce articolul din „Népszava” care relatează întrunirea de la Orăștie, se traduce în mod greșit denumirea orașului, prin aceea de Sighișoara. Confuzia vine de la numele Orăștiei în limba maghiară: Szászváros (Sighișoara se numea în ungurește Segés-vár). Facem cuvenita îndreptare.

⁵² „Adevărul”, 1910, VIII, nr. 6, 19 iunie. În comitetul comitatens au fost aleși: Traian Novac, Iosif Corcan, Dimitrie Stoica, Ioan Cornean, Trifu Costa, Victor Babuț, Damian Petrovici și Pepa Vinte.

pentru întreaga mișcare⁵³, cit mai ales prin poziția de principiu exprimată în articolul *Confederația balcanică. Cu prilejul înfrângerii electorale a românilor din Ungaria*, publicat de „România Muncitoare”, în care se aprecia că în cursul luptei, „statornicia masei alegătorilor întrecea sacrificiul de putere și de muncă al conducătorilor. . . Ciomagul, baioneta, teroarea și corupția au făcut ca alături de români să cadă înfrântă întreaga muncitorime ungurească”. Democrația din Ungaria era reprezentată de partidele naționalităților și de partidul social democrat, iar „lupta națională nu poate fi decît o luptă democratică”. Autorul făcea o reușită analiză a mecanismului dublei asupririi, ajungînd la concluzia că, spre deosebire de elementele înstărite, „muncitorul născut și crescut în leagănul limbii naționale, care nu poate părăsi, în majoritatea cazurilor, locul nașterii sale și căruia mijloacele nu-i permit a urma cursurile școlii oficiale, se simte vădit strîmțorat în exercițiul drepturilor sale. El se vede lovit de o îndoită exploatare, economică și socială — arăta articolul. Aceasta din urmă îl lipsește de mijloacele necesare (școala, obiceiurile, legile) cu care ar putea ușura greul celor dintii”⁵⁴. Autorul exagera însă atunci cînd considera că cheia reușitei luptei naționale a românilor din Transilvania stă în succesul mișcării socialiste maghiare și că sprijinul României libere pentru românii din Ungaria nu poate da rezultate. De fapt, scopul articolului amintit era de a schița o paralelă între situația din Balcani și cea din Austro-Ungaria, de a atrage atenția asupra pericolului expansionist habsburgic și a ajunge astfel la concluzia utilității confederației balcanice, idee răspîndită în mișcarea socialistă a timpului, dar care nu corespundea condițiilor obiective. Dintre elementele demonstrației, însă, merită a fi reținute cele referitoare la structura politică a Austro-Ungariei. „E un întreg sistem care prezidează acțiunea de stat a Austriei, sistem căruia îi corespunde de minune politica de deznaționalizare a statului unguresc. Ambele sisteme decurg din tendința spre cucerire a imperialismului. Atît este de periculoasă acțiunea imperialismului austriac, încît în extinderea lui nu se poate să nu atingă însăși libertatea de acțiune a statului român, odată cu supremația ce o va căpăta asupra peninsulei Balcanice”⁵⁵.

Datorită răspîndirii ziarului „România Muncitoare” în rîndurile muncitorilor români din Transilvania, articolul amintit a atras luarea aminte cititorilor de peste munți asupra complexității și interacțiunilor mișcării de eliberare socială și națională.

Principala problemă în viața de organizație politică a Secției române a P.S.D.U., în cursul anului 1910, a rămas aceea a a înființării și consolidării secțiilor locale. „Comitetul regnicolar”, explica într-un articol din „Adevărul” — *Pentru ce am înființat secțiuni românești ale Partidului Social-Democrat din Ungaria?*, menționînd că existau secțiuni locale la : Brașov, Sibiu, Blaj, Alba Iulia, Orăștie, Pecica, Pincota, Socodor, Timișoara, Lugoj, Reșița și Rudăria⁵⁶. La strîngerea legăturilor dintre muncito-

⁵³ „România muncitoare”, 1910, 10 iunie.

⁵⁴ Ibidem, 30 mai.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ „Adevărul” 1910, VIII, nr. 7, 15 iulie. Este eronată indicația autorilor volumului de Documente. . . , p. 187, referitoare la „secția română” din Oradea, documentul care urmează înfățișînd o altă problemă.

rii români din România și cei din Ungaria a contribuit și constituirea, la 26 octombrie 1910 a „grupului muncitorilor socialiști din România” la Budapesta care și-a elaborat un statut propriu de funcționare ⁵⁷.

Lucrările celui de-al VI-lea Congres al Secției române a P.S.D.U. s-au ținut la Sibiu la o dată intrată în tradiția mișcării, în zilele de 25—26 decembrie 1910—/7—8 ianuarie 1911. Darea de seamă prezentată de Pavel Buciumean preciza că în decursul ultimului an au fost înființate 28 secțiuni locale, s-au ținut 6 conferințe comitatense, 105 adunări populare din care 35 au fost oprite de autorități. Nu s-a reușit încă editarea săptăminală a „Adevărului” ca foaie politică, dar numărul abonaților a crescut cu încă 300, iar presa socialistă românească era cerută și trimisă tot mai mult la syndicate. Se adăugau cele 150 000 exemplare de foi volante, 45 000 apeluri, 8 000 de afișe. Pentru toate acestea „nu ne-a uitat nici procuratura” — menționa raportul. Foaia volantă „Cuvîntul grofilor”, editată în zeci de mii de exemplare, a fost confiscată parțial, iar lui Aurel Cristea i s-a intentat un proces de presă. Aurel Cristea a mai avut un proces de presă ⁵⁸ pentru articolul „Portugalia republică” publicat în „Adevărul” (nr. 10, din 16 octombrie). Raportul financiar prezentat de Ioan Vițelor arăta că veniturile Secției pe anul 1910 au fost de 637 coroane și 46 fileri, cheltuielile de 496 coroane și 81 fileri, restul fiind de 140 coroane și 65 fileri. Punctul referitor la organizația politică a fost expus de Otto Ossenkop care a propus reducerea cotizatiei de partid de la 6 la 4 fileri pe săptămână. Dreptul de vot universal, egal, direct și secret era tratat în referatul lui S. Demian, iar problema presei de către Aurel Cristea, care a arătat că intenția de recrutare a circa 800 de abonați noi nu a reușit, apreciind situația presei socialiste române transilvănene ca nesatisfăcătoare, dar exprimîndu-și speranța în îmbunătățirea ei. Raportul nu omitea să precizeze că unele lipsuri le reveneau chiar acelor membri ai mișcării „ce se țin mai conștienți (și care) nu și-au împlinit datorința și n-au luat în considerare apelurile făcute de noi în interesul foilor noi, iar la critica foilor ocupă locul prim. E bună critica care e adevărat critică: să ne împlinim datorința și apoi să criticăm”⁵⁹. Referatul asupra luptei contra clericalismului și a reuniunilor meseriașilor români din Ungaria a fost înfățișat de Pavel Buciumean. Dintre rezoluțiile adoptate de congres menționăm pe cea care preconiza intrarea în luptă a socialiștilor români transilvăneni pentru pătrunderea în administrațiile comunale. În problema religiei, congresul cerea: „1) dezlipirea bisericii de stat, 2) ștergerea impunerii religiei în școli, 3) secularizarea moșiilor clericale și 4) religia lăsată ca chestie privată”. Demn de atenție este și faptul că pentru alegerea noului comitet au fost depuse două liste de candidaturi, „una a tovarășilor din Budapesta (socialiștii români de acolo — n.n.) oficială, iar a doua — lista secțiunii din Lugoj. Dar fiindcă s-a primit propunerea asupra presei a merge la Lugoj și după o scurtă discuție, tovarășii din Pesta retrag lista oficială, astfel se primește lista secțiunii din Lugoj, cu următorii tovarăși: Sava S. Demian, Ioan Budean, Ioan Fărcaș, I.S. Herineanu, Ioan Trifan, Nicolae Petruț,

⁵⁷ „România Muncitoare”, 1910, 28 noiembrie.

⁵⁸ „Adevărul”, 1911, nr. 1, 22 ianuarie.

⁵⁹ Ibidem.

Pompejus Geza Bănățanul”⁶⁰. În comitetul de control au fost aleși : Traian Novac, Alexandru Andrei, Dumitru Minea. Se observă și de astă dată apariția unor nume noi la nivelul conducerii, alături de militanții consacrați. Congresul a fost salutat prin telegramele „Federației române a muncitorilor români socialiști organizați din America de Nord” — semnată de secretarul general Axente Gherman, muncitorilor români din Berlin, Paris (în numele lor semnează Ioan Necșa), Budapesta (George Budean), Erie (Bela Tohati „în numele secțiunii române social-democrate din Erie, Pa”) și Hellenă Montană (Nicolae Cristea „în numele muncitorilor organizați”). Telegrama muncitorilor români americani era însoțită de o scrisoare pe care — preciza redacția „Adevărului,” — „n-o putem da publicității, pentru că nimerim la procuror”⁶¹. Prin conținutul său politic, Congresul al VI-lea al Secției române era o nouă dovadă asupra creșterii amploarei și însemnătății mișcării muncitorești și socialiste în rîndurile românilor din Transilvania.

„Comitetul regnicolar” ales de Congres adresează maselor muncitoare române apeluri pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai ⁶², în scopul susținerii „fondului de agitație”⁶³, sau în vederea intensificării mobilizării maselor ⁶⁴.

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA SECTION ROUMAINE
DU PARTI SOCIAL-DÉMOCRATE DE HONGRIE (1906—1918),
ORGANISATION POLITIQUE DES OUVRIERS ROUMAINS
DE TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

La création de la Section roumaine du Parti Social-Démocrate de Hongrie (janvier 1906) était le résultat du propre développement du mouvement ouvrier et socialiste roumain de Transylvanie et non point celui de l'initiative de la direction centrale du P.S.D.H. ; elle se saurait être considérée non plus comme une expression du morcellement de la lutte du prolétariat, par nationalités, car en dépit de ses insuffisances, la Section roumaine a constitué le cadre de déroulement du mouvement des ouvriers roumains. L'orientation erronée de la direction du P.S.D.H. dans la question nationale révélait que l'absence des sections nationales du parti aurait nui dans une mesure beaucoup plus grande au développement du mouvement ouvrier de l'époque. Les rapports avec la direction centrale du P.S.D.H., les efforts visant à assurer l'utilisation de la langue roumaine dans le cadre du mouvement, la création du réseau d'organisations locales et l'évolution de celles-ci, les problèmes débattus par les neuf congrès, les rapports avec le mouvement ouvrier et socialiste de Roumanie, l'activité des nombreux militants et l'affirmation de nouveaux cadres de la Section roumaine (de nombreux noms peu connus encore), les relations avec le Parti National Roumain, les limites de l'activité déployée par la section etc., sont analysées dans l'étude.

⁶⁰ Documente... , p. 199—200.

⁶¹ Ibidem, p. 200—201.

⁶² „Adevărul”, 1911, nr. 4, 15 aprilie.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ Ibidem, nr. 10, 15 octombrie.

ROLUL ETERIEI ÎN PREGĂTIREA REVOLUȚIEI DE LA 1821

DE

JAMES J. FARSOLAS

(Universitatea South Carolina, S.U.A.)

Mișcarea grecească de eliberare națională, care a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și care a ajuns la maturitatea sa prin izbucnirea insurecției din 1821, a fost rezultatul a două cauze corelate: una, decăderea continuă a Imperiului otoman iar a doua, creșterea conștiinței naționale a grecilor, în special în rîndul intelectualității grecești și în clasa burgheziei negustorești, în plină formare.

Declinul puterii Imperiului otoman a început la sfîrșitul secolului al XVII-lea și s-a accelerat cu rapiditate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, cînd marile puteri europene — Rusia, Austria, Anglia și Franța — au ajuns direct angajate în peninsula Balcanică și în problemele interne ale imperiului. Mai mult, războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea și începutul secolului următor, revoluția franceză și în special războaiele napoleoniene au contribuit foarte mult la slăbirea imperiului otoman în Balcani.

Puterea sultanilor a fost și în continuare subminată de creșterea conștiinței naționale printre naționalitățile supuse din imperiu. Dintre popoarele balcanice grecii au preluat inițiativa în această direcție.

Redeșteptarea națională greacă a fost la rîndul ei rezultatul reînvierii vieții economice în lumea grecească. În secolul al XVIII-lea în Grecia a avut loc o expansiune economică care a fost stimulată de clauzele favorabile pe care Rusia le impusese sultanilor în diferitele tratate ruso-turce încheiate la sfîrșitul războaielor dintre cele două puteri. Profitînd de stipulațiile acestor tratate, negustorii greci au dezvoltat afaceri comerciale tot mai largi în regiunea Mării Negre și în Mediterana.

Revoluția franceză și războaiele napoleoniene au contribuit și ele considerabil la creșterea economiei grecești, negustorii greci prelînd comerțul și schimburile mediteraneene și dominînd porturile maritime ale Europei de sud, ca urmare a blocadei continentale impuse de Napoleon Angliei.

Consecința directă a acestei reînvieri economice a fost crearea unui nou mediu intelectual în rîndul grecilor și formarea unei noi forțe politice — burghezia grecească —, care va juca un rol proeminent în lupta de eliberare națională.

Scopul central pe care această forță politică și-l propunea era răsturnarea dominației otomane, cucerirea independenței și formarea unui stat național grec liber. Pentru realizarea acestei misiuni tinăra burghezie greacă a creat o organizație secretă — *Filiki Eteria*. Eteria a fost întemeiată în orașul Odesa, în sudul Rusiei, în toamna lui 1814 de către trei negustori greci: Nicholas Skoufas, Emmanuel Xanthos și Athanasios Tsakalof¹. În același an în care a fost organizată Eteria, diplomații europeni se reuneau în Congresul de la Viena asumându-și sarcina de a crea o nouă ordine, pentru a stabili pacea pe continent, după anii furtunoși ai revoluției franceze și ai războaielor napoleoniene.

Congresul de la Viena, însă, ca și toate cele care i-au urmat, i-a dezamăgit pe greci, deși aceasta nu i-a împiedicat să-și urmărească scopurile, în speranța realizării lor și a eliberării Greciei.

Deziluzionați de indiferența monarhiilor creștine, fondatorii Eteriei au înțeles că grecii nu aveau nimic de așteptat de la ele și că bazându-se numai pe eforturile și resursele lor își vor putea, în cele din urmă, realiza eliberarea națională de sub stăpînirea Imperiului otoman.

O astfel de acțiune îndrăzneată, totuși, părea de neconceput în acel moment chiar pentru cel mai optimist observator, deoarece șansele de succes ale unei revoluții grecești păreau destul de îndoielnice și foarte reduse. Nici climatul politic și nici cel diplomatic din Europa nu favorizau planurile grecilor de organizare a unor mișcări revoluționare în Imperiul otoman. De fapt, nici una dintre marile puteri nu era dispusă să sprijine o revoluție care intenționa crearea unui stat național. Chiar și Rusia, considerată protectora supușilor creștini din Imperiul otoman, nu era prea dispusă să sprijine planurile grecilor. Împăratul Alexandru I, care la începutul domniei inclinase spre liberalism, se consacrase acum în întregime luptei pentru păstrarea principiilor legitimize și conservatoare, prin intermediul sistemului Sfintei Alianțe, și suprimării mișcărilor revoluționare din Europa de după înfrângerea lui Napoleon.

Celelalte principale puteri, Anglia, Franța și Austria erau încă și mai puțin înclinate să sprijine cauza grecească. Anglia și Franța erau interesate

¹ Despre rolul și activitatea Eteriei în pregătirea revoluției din 1821 vezi lucrările lui Ioannis Filirion, *Dokimion istorikon peri tis Filikis Eterias* (Eseu istoric despre Filiki Eteria), Nauplion, 1834; *idem*, *Dokimion istorikon peri tis Ellinikis Epanastaseos* (Eseu istoric despre revoluțiile grecești), Atena, 1859, vol. I și II; Sakellarios G. Sakellariou, *Filiki Eteria*, Odesa, 1909; Takis Ch. Kandiloros, *Filiki Eteria*, Atena, 1926; Emmanuel Xanthos, *Aponimonevmata peri tis Filikis Eterias* (Memorii despre Filiki Eteria), Atena, 1845; E.G. Protopsaltis, *Filiki Eteria*, Atena, 1964; Tasos Vournas, *Filiki Eteria*, Atena, f.d.; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea ceristă în Țările românești, 1821—1822*, București, 1945; *Idem*, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București 1971; *Idem*, *Eteria: o sută cincizeci de ani de la întemeierea ei*, în „Studii” XVII, nr. 6 (1964), p. 1237—1252; *Idem*, *L'Hetairie d'il y a centi cinquant ans*, în „Balkan Studies”, VI, nr. 2 (1965), p. 249—284; Nestor Camariano, *Despre organizarea și activitatea eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821*, în „Studii și materiale de istorie modernă”, vol. II, București, 1957; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, București, 1959—1962; G.L. Arș, *Tainoe obcestvo „Filiki Eteria”* (Organizația secretă Filiki Eteria), Moscova, 1965; *Idem*, *Eteriskoe dvizenie v Rossii* (Mișcarea eteristă în Rusia), Moscova, 1970; Karl Mendelssohn-Bartholdy, *Die Hetaerte*, „Historische Zeitschrift” XVI (1864); James J. Farsolas, *Greek-Romanian Relations in Historical Perspective The Revolution of 1821 in the Romanian Principalities* (Relațiile greco-române în perspectiva istorică: revoluția din 1821 în principatele române), Ph. D. Dissertatia University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, U.S.A., 1974.

în menținerea relațiilor prietenești cu Poarta și evitarea unei schimbări în situația politică a Imperiului otoman.

Franța urmasse tradițional o politică turcofilă și după restaurarea monarhiei franceze a lui Ludovic al XVIII-lea era greu de așteptat să sprijine mișcările revoluționare din Europa.

Anglia, pe de altă parte, era hotărâtă să mențină *status quo*-ul Imperiului otoman și să se opună desmembrării lui, care ar fi lovit în interesele sale economice și militare în Mediterana și în Orientul Apropiat.

În sfârșit, Austria nu dorea deloc să sprijine o revoluție grecească în timp ce ea însăși suprima mișcări naționale în interiorul imperiului său. Guvernul austriac nu accepta nici măcar să recunoască existența unei națiuni grecești în Imperiul otoman. După cum spunea Metternich, „nu există o națiune greacă, nu există nici alte naționalități recunoscute în Imperiul otoman, cu excepția turcilor”².

Deși sultanul „necredincios” nu a fost invitat la marea reuniune creștină de la Viena, monarhii Europei admiteau totuși importanța chestiunii orientale. În opinia lor, păstrarea integrității teritoriale a imperiului otoman era în conformitate cu sistemul „balanței de forță” pe care ei o înscriseră în înțelegerile lor.

Perspectivile de succes ale unei revoluții nu erau prielnice nici printre greci, în Grecia propriu-zisă, și nici printre cei din *diaspora*. În interior, agitația revoluționară descrescuse după încercări îndelungate și fără succes de a scutura stăpânirea otomană, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Energicul sultan Mahmud al II-lea, în timp ce și consolida propria sa putere, era decis să zdrobească orice mișcare potențial primejdioasă guvernului central al imperiului.

De asemenea, mulți greci de seamă, care se aflaseră în capitalele Europei în timpul anilor critici anteriori revoluției grecești, considerau șansele de succes ale unei revolte împotriva imperiului otoman foarte reduse și premature. Mulți dintre ei deveniseră nu numai suspicioși și ezitanți față de planurile Eteriei, ci și reproșau conducătorilor ei și metodele lor conspirative. Ei susțineau că regenerarea politică a grecilor trebuia precedată de o regenerare intelectuală. Cu alte cuvinte, educația grecilor trebuia să fie, după părerea lor, prima necesitate, înainte ca ei să obțină independența³.

Însă secolele de stăpânire otomană convinseseră pe mulți greci, în special tînăra burghezie comercială, că nu mai puteau aștepta. Principiile și idealurile revoluției franceze și războaiele napoleoniene au avut o mare influență asupra grecilor, care începuseră treptat să-și îndrepte privirile spre Franța pentru eliberarea lor de sub turci. Cultura franceză, ideile iluminismului și raționaliștilor fuseseră introduse printre greci de către fanarioți în secolul al XVIII-lea și au predominat în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea. Limba franceză a fost mijlocul prin care grecii au intrat în contact cu ideile filozofice și științifice occidentale. Însă nu toți

² Fillmon, *Dokimion epanastaseos*, I, p. 2; Xanthos, *op. cit.*, p. 3.

³ „În primul rînd” — scria Capodistrias — „noi trebuie să educăm pe greci și pe urmă să creăm Grecia”. Fillmon, *Dokimion eterias*, p. 123; Protosaltis, *op. cit.*, p. 9–13.

grecii împărtășeau principiile revoluției franceze. Existau persoane de vază care simțeau o puternică aversiune față de revoluția franceză, pe care o considerau prea radicală iar apelurile ei revoluționare le trezeau teama, deoarece înțelegeau că în eventualitatea unei revoluții și-ar fi putut pierde propria lor poziție social-economică pe care o dețineau.

Totuși, mulți greci salutară revoluția din Franța și acțiunile lui Napoleon. „Stinga” revoluționară, care începuse cu Rigas și continua cu Eteria, îmbrățișa ideile și principiile revoluției franceze. Programul stângii „radicale” țintea nu numai spre realizarea aspirațiilor naționale grecești ci, deasemenea, spre eliberarea popoarelor balcanice în general, fără a exclude din planurile lor teoretice cu privire la viitorul sistem politic și teritorial din Balcani pe locuitorii turci, cărora li s-ar fi permis să își exercite depline drepturi politice în cadrul unei republici pan-balcanice.

Eteria continua astfel tradiția lui Rigas și a revoluției franceze. În programul său era proclamat principiul naționalității și ideea eliberării de sub stăpânirea otomană. Scopul său principal era crearea unui stat național. Fondatorii săi concepuseră un plan care avea în vedere unirea „tuturor și a celor mai buni și bravi compatrioți [greci]”, care vor „acționa singuri spre împlinirea a ceea ce speraseră în zadar timp de atît de mulți ani din partea bunăvoinței monarhiilor creștine”, eliberarea poporului lor de dominația otomană⁴.

Este interesant de observat aici că scopul ca și compoziția națională a Eteriei în stadiul ei formativ se limita exclusiv la greci. Cuvîntul *singuri* indica faptul că participarea străinilor era exclusă. Societatea apela numai la greci și, astfel, ea țintea, mai întii și înainte de toate, la emanciparea propriei ei țări. Mai târziu totuși, programul ca și scopul și compoziția sa s-au modificat sensibil, iar societatea a căpătat în peninsula balcanică un rol cosmopolit, extinzîndu-și activitățile dincolo de limitele comunității grecești și încercînd să realizeze „uniunea tuturor forțelor revoluționare ale creștinilor din Turcia europeană pentru triumful păcii asupra semilunii” și izgonirea turcilor din sud-estul Europei printr-o revoltă generală a tuturor popoarelor balcanice⁵.

Eteria era organizată potrivit structurii societăților secrete de la începutul secolului al XIX-lea și semăna modelului societăților carbonare și masonice. În timp ce a adoptat multe reguli și norme de la francmasoni, ea nu era, în nici un fel, o secție a societăților masonice, în ciuda faptului că mulți eteriști, inclusiv Xantos, unul dintre fondatorii săi, ca și frații Ipsilanti, erau francmasoni. Eteria a împrumutat de la aceste asociații secrete numai acele reguli și principii care puteau fi aplicate realității grecești⁶.

Inițierea în Eteria era însoțită de un jurămint solemn, menit să asigure loialitatea și devotamentul inițiatului ca și păstrarea secretului organizației. Îndatoririle de bază ale unui nou membru erau acelea de a fi credincios Greciei, de a fi un patriot zelos, un om bun și virtuos; de a nu aparține nici unei alte organizații secrete; de a se fi angajat, prin jurămintul depus, să-și dedice viața și averea eliberării țării sale. Noii membrii nu

⁴ Xanthos, *op. cit.*, p. 3.

⁵ G. G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*, Paris, 1863, vol. I, p. 147.

⁶ Filimon, *op. cit.*, p. 142.

știau aproape nimic despre natura și scopul societății secrete. Numai membrilor de grade mai înalte li se spuneau adevăratul scop și planul de organizare. Dacă, cu greu, careva dintre membrii săi avea vreo idee mai clară despre ceea ce se plănuia, aceasta contribuia pur și simplu la răspîndirea credinței că societatea era o conspirație gigantică, mult mai puternică de fapt decît era ea în realitate. Unui nou membru i se cerea să contribuie la fondul societății potrivit resurselor sale financiare și rangului pe care-l primise în momentul inițierii. Eteria a folosit, ca și francmasonii, diferite simboluri, nume, cuvinte și alte mijloace de comunicare, care se deosebeau de la un rang la altul ⁷.

Eteria a folosit de asemenea inițial mai multe ranguri ierarhice. Cel mai înalt grad includea o mină de greci de seamă care dețineau diferite poziții cheie în *Hypertate Arché* sau Autoritatea Supremă. Această „invizibilă Arche” apărea ca un grup care includea mai multe nume ilustre, între alții pe împăratul rus Alexandru I, contele Ioannis Capodistrias, domnul Țării Românești Ion Caragea și alții, deși în realitate aceste persoane nu aveau nimic de a face cu societatea secretă ⁸.

La început, *Arche* și-a stabilit sediul la Moscova, însă mai tîrziu și-a transferat locul la Odesa, în sudul Rusiei. De acolo ei mențineau legături cu diferite orașe din Rusia, din principatele românești și din provinciile Imperiului otoman prin utilizarea agenților itineranți, numiți apostoli, care călătoreau peste tot locul pentru a recruta noi membri. În timpul primilor doi ani (1814—1816) mai puțin de zece greci au fost inițiați în Eteria.

Totuși, în ciuda numărului mic de adepți devotați, societatea a fost de la început amenințată de membrii propriului său organ central, care au dezvăluit secretele organizației guvernului rus. Nicholas Galatis, tînr și entuziast membru conducător al *Arche*-ului, s-a dus la Petersburg în decembrie 1816 și i-a spus lui Capodistria că era agent al unei societăți secrete al cărui scop era eliberarea țării lor de sub dominația otomană. El i-a cerut dacă ar fi dispus să preia conducerea societății.

Capodistria a fost evident turburat și și-a exprimat surprinderea și indignarea la auzul unei astfel de nesăbuite și primejdioase acțiuni. El l-a sfătuit pe Galatis să-i informeze pe leaderi să abandoneze planurile lor conspirative. În același timp, el a comunicat vestea „primejdioasei afaceri” țarului, și i-a cerut să aranjeze libera ieșire din Rusia a tînrului și a colaboratorilor săi ⁹.

Împăratul Alexandru s-a aflat el însuși într-o dilemă. Deși respingea urzile lor revoluționare, el arăta totuși simpatie grecilor. El era dornic, după cum spunea, să contribuie la ameliorarea stării grecilor, dar pe baza tratatelor existente și a acordurilor cu sultanul. El l-a sfătuit adesea pe

⁷ *Ibidem*, p. 142 ff., 170—174; Fillimon, *Dokimion epanastaseos*, I, p. 137—138; Protopsaltis, *op. cit.*, p. 247—248; Athanasios Xodilos, *I eteria ton filikon kai ta prota symvontaton 1821* (Eteria amicilor și cele dintîi întîmplări din 1821), Atena, 1964, p. 103—105, 107—110; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 32—46. O traducere a jurămîntului eteriștilor în limba engleză a fost publicată în John L. Comstock, *History of the Greek Revolution*, Hartford, Conn., 1853, p. 143, nota.

⁸ Fillimon, *op. cit.*, p. 144—177; Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, Londra, 1832, vol. I, p. 42—44.

⁹ Xanthos, *op. cit.*, p. 6; Fillimon, *op. cit.*, p. 181—184; *Idem*, *Dokimion epanastaseos*, I, p. Ioannis Capodistrias, *Aperçu de ma carrière publique depuis 1793 jusqu'a 1822*, în „Sbornik russkovo istoriceskovo obcestva”, III (1866), p. 215—220.

Capodistria și pe Alexandru Ipsilantis, aghiotantul său, să arate prudență și răbdare ori de câte ori ei îl îndemneau să pornească război contra Porții. „Lumea are nevoie de pace” i-a spus el lui Capodistrias. „Noi o putem, realiza doar prin unirea tuturor guvernelor europene”. El l-a reasigurat, deși în termeni care erau mai curind evazivi și descurajatori, că era dispus să sprijine cauza grecească însă excluzând o intervenție rusească în afacerile interne ale Imperiului otoman¹⁰. O asemenea atitudine corespundea politicii duplicitate a lui Alexandru I. Oscilând între teamă de revoluție și sentimentele sale progrecești, el a permis lui Galatis să meargă în Moldova și l-a asigurat de protecția rusă.

Deziluzia pe care au încercat-o Eteristii după refuzul lui Alexandru I și al lui Capodistrias de a le sprijini planurile le-a redus entuziasmul dar nu i-a împiedicat să-și extindă activitatea pînă în provinciile îndepărtate ale imperiului otoman. Nicholas Skoufas, liderul Eteriei și o minte politică ascuțită considera posibil a organiza și duce la bun sfârșit o insurecție generală în Balcani în cooperare cu sîrbii și bulgarii. În 1817 conducătorii Eteriei au intrat în contact cu Karagheorghe, faimosul veteran al revoluției sîrbești din 1804 și cu Hadjimichalis Delianis și Demetrios Vatikiotis¹¹.

Eteristul George Olimpiotul, dregător în garda domnească a lui Bucu-rești și participant la revolta sîrbească, a discutat planul revoluționar cu Karagheorghe și l-a sfătuit pe acesta să meargă în Serbia și să ia puterea principelui Obrenovici. Grecii, pe de altă parte, trebuiau să se revolteși Karagheorghe urma să dea sprijin revoluționarilor greci. În cele din urmă, conducătorul sîrb a depus jurămîntul Eteriei și s-a angajat să fie credincios și să colaboreze cu grecii împotriva dușmanului lor comun¹². În iunie 1817 Karagheorghe a trecut pe teritoriul Serbiei însă n-a scăpat atenției autorităților. Pașa de Belgrad a fost informat și i-a cerut prințului Obrenovici să-l aresteze pe bătrînul luptător. Obrenovici, dornic să scape de adversarul său a aranjat astfel lucrurile încît oamenii săi l-au asasinat mișelește pe Karagheorghe¹³.

Moartea lui Karagheorghe a fost o grea lovitură pentru interesele Serbiei și pentru cauza grecească. Pentru Serbia, deoarece el a reprezentat întotdeauna o permanentă amenințare pentru turci; și pentru Grecia deoarece el ar fi putut da un considerabil ajutor în lupta imediată împotriva Porții¹⁴. Eteristii l-au abordat atunci pe prințul Obrenovici și au

¹⁰ Capodistrias, *op. cit.*, p. 238.

¹¹ Pentru participarea bulgarilor la Eteria vezi Nikolai Todorov, *La participation des bulgares a l'insurrection helairiste dans les principautés darubiennes*, în „Etudes balkaniques”, 1964, vol. I, p. 69—96; *Idem*, *Filiki Eterita i bulgarite* (Filiki Eteria și bulgarii), Sofia, 1965. Cf. Fillmon, *Eteria*, p. 186.

¹² Fillmon, *Dokimion epanastascos*, I, p. 7—10; Vournas, *op. cit.*, p. 187; Grigoire Yarschitch, *L'Europe et la résurrection de la Serbie*, ed. 2-a, Paris, 1917, p. 377—379; M. Th. Laskaris, *Ellines kut servoi kata tous apelethterotikous apton agoras* (Greci și sîrbi în timpul luptelor de eliberare), Atena, 1936; Notis Botzaris, *Vision balkaniques dans la preparation de l'insurrection grecque (1789—1821)*, Genève, 1962, p. 87—90; Nestor Camariano, *L'activité de Georges Olympios dans les principautés roumaines avant la revolution de 1821*, „Revue des etudes sud-est européennes”, II, no. 3—4 (1964), p. 433 ff.

¹³ Fillmon, *op. cit.*, I, p. 7—8; Lascaris, *op. cit.*, p. 69—70; I.P. Liprandi, *Vospominanika* (Memorii), în „Russkii Arhiv” IV (1866), p. 1398; Gervinus, *op. cit.*, I, p. 149—150.

¹⁴ Fillmon, *op. cit.*, I, p. 9—10.

încercat să-l atragă într-o nouă alianță, însă el a ezitat să se alăture unei societăți revoluționare care-i putea periclita propriul său viitor politic ¹⁵.

Ca urmare a eșecului de a câștiga sprijinul sîrbilor, conducătorii Eteriei au înțeles că trebuiau să se adreseze direct propriului lor popor. Skoufas a tras concluzia că nu era nici posibil și nici oportun pentru *Arche* să mai rămînă în Rusia, unde deveniseră deja cunoscuți guvernului și a decis să transfere sediul organizației în Imperiul otoman, preferabil în Grecia unde ei puteau începe misiunea inițierii. În martie 1818 *Arche* a părăsit Rusia și și-a stabilit statul său major la Constantinopol, inima imperiului ¹⁶.

Transferarea principalului centru de operațiuni în capitala imperiului a reprezentat o nouă perioadă de creștere și extindere a activității Eteriei. Mai mult, Skoufas a lărgit *Arche*-ul, din micul grup de oameni într-un larg comitet central. El a redactat o listă de doisprezece reprezentanți numiți apostoli și i-a repartizat prin Grecia și Balcani ¹⁷.

Această nouă inovație organizatorică care a fost o creație exclusivă a perspicacității politice a lui Skoufas, a marcat o nouă fază în selectarea cadrelor societății. Ea chema la abandonarea vechiului concept prin care pozițiile cheie trebuiau deținute de persoane distinse, cu o bine așezată bază socială, politică și economică și la introducerea unui nou sistem de plasare a oamenilor devotați, căpitani, negustori, secretari și intelectuali în posturile de comandă a organizației. În cele din urmă s-a decis apoi să se mute sediul Eteriei în Peloponez, unde se plănuia să înceapă revoluția. Însă acest ultim proiect nu a fost niciodată dus la îndeplinire. În iulie 1818 Skoufas a murit pe neașteptate, după o lungă boală.

În primii ani de viață ai Eteriei, Skoufas a fost forța animatoare și adevăratul conducător al *Arche*-ului. Modest dar încrezător totuși, el poseda calitățile unui conducător, tăria morală și curajul esențiale pentru păstrarea unității societății în ciuda enormelor dificultăți și dezamăgirilor cu care el și frații săi au fost confrunțați. De fapt, supraviețuirea Eteriei în timpul primilor ani ar fi fost dificilă, dacă nu imposibilă, fără perseverența lui Skoufas, fără hotărîrea și devotamentul său pentru cauza societății, pe care el a pilotat-o aproape de unul singur ¹⁸.

Pînă în 1818 Eteria a făcut puțin progres, în parte fiindcă sediul său fusese în Rusia, departe de centrul vieții grecești. Prin mutarea organizației la Constantinopol și crearea comitetului central de coordonare a întregii activități a mișcării revoluționare numărul membrilor societății a crescut cu cîteva mii și influența ei s-a întins în peninsula Balcanică ¹⁹. Un factor important care a contribuit la dezvoltarea Eteriei a fost crearea *eforiilor*, adică a comitetelor de control ale căror principale funcții erau de a administra și de a supraveghea celulele locale, pentru a introduce

¹⁵ *Ibidem*, p. 11, 140.

¹⁶ Fillimon, *Dokimion eterias*, p. 187—188, 190—191; Kandiloros, *op. cit.*, p. 188—190.

¹⁷ Fillimon, *op. cit.*, p. 192—211; Kandiloros, *op. cit.*, p. 189.

¹⁸ Fillimon, *op. cit.*, p. 161, 194—196. Cf. Kandiloros, *op. cit.*, p. 192—201.

¹⁹ Numărul precis al membrilor Eteriei nu este cunoscut, însă pe la începutul anului 1821, numărul lor a crescut la cîteva mii de membri. Cf. Kandiloros, *op. cit.*, p. 326, 336, 385; M.A. Ubcicnl, *Letters on Turkey*, Londra, 1856, vol. I, p. 92.

ordinea și disciplina în organizație și pentru a dirija mai eficient resursele ei financiare. Prima eforie a fost organizată în principatele române în orașul Galați, iar curînd au fost create eforii și la București, Iași, apoi la Constantinopol și în alte orașe din imperiu ²⁰. Mai mult, fondurile Eteriei au crescut substanțial. Aceasta s-a realizat prin crearea unei alte asociații, „Societatea comercială grecească de binefacere”. Ea a fost fondată la Moscova de Emanoil Xanthos și alți eteriști ca un paravan al adevăratei organizații secrete. Scopul său, pretins, era să înființeze școli în Grecia, să tipărească cărți, să trimită studenți greci la universitățile din Europa occidentală, însă paragrafe secrete ale statutului conțin prevederi care indică faptul că principalul țel al acestei societăți era de a colecta fonduri care să fie folosite pentru „eliberarea patriei iubite”. Folosind denumirea de „societate de binefacere” conducătorii Eteriei puteau să deghizeze ușor adevăratul obiectiv pentru care erau adunați banii. Oamenii confundau de obicei cele două asociații și adesea nu știau de organizația secretă ²¹.

Dezvoltarea și extinderea Eteriei a fost în mod deosebit vizibilă în rîndul grecilor din Rusia, principatele dunărene și din diferite părți ale imperiului otoman. În Rusia, majoritatea grecilor s-au alăturat Eteriei și au sprijinit-o material sau în alte feluri. Succesul său acolo a fost atribuit în primul rînd faptului că activitatea ei s-a desfășurat fără multe piedici din partea autorităților rusești care tolerau societatea și permiteau membrilor săi să-și desfășoare liber activitatea de recrutare a unor noi membri, în special în orașele din sudul Rusiei ²².

De asemenea Eteria a făcut pași mari și în rîndul grecilor din principatele dunărene, unde comunitatea grecească era de departe cea mai numeroasă. Grecii veniseră în principate începînd din secolul al XVI-lea. La începutul secolului al XVIII-lea domniile Țării Românești și ale Moldovei au fost încredințate grecilor fanarioți din Constantinopol pe care sultanul i-a numit pe tronurile celor două principate. Bucureștii și Iașii au devenit importante centre de cultură elenică. Greaca a devenit limba oficială la curtea țării în timp ce sistemul de educație superioară a ajuns aproape exclusiv sub îndrumarea unor învățați greci. Academiile domnești de la București și Iași au contribuit și ele la renașterea națională grecească. Profesorii greci predau în aceste instituții de învățămînt superior și le foloseau ca tribune pentru răspîndirea sentimentelor patriotice și propagarea ideii de libertate printre toți studenții, deci și printre greci. Mulți profesori, învățători, negustori și preoți sprijineau cauza Eteriei și i se alăturaseră. Majoritatea studenților care studiau la academiile domnești se

²⁰ Filimon, *op. cit.*, p. 236–238.

²¹ Xanthos, *op. cit.*, p. 34–35; 220–239; Xodelos, *op. cit.*, p. 7–10; Vezi Filimon, *Dokimon epanastaseos*, vol. I, p. 27–28, 175–177; Nicholas Ypsilanti, *Memoires*, Atena (1901), p. 27–36.

²² Este semnificativ faptul că Eteria nu a avut mare succes în recrutarea de noi membri printre grecii care trăiau în Imperiul habsburgic. Cu toate că în Viena și alte orașe trăia o mare comunitate grecească, numărul membrilor Eteriei era aici aproape neglijabil. De fapt, nici unul dintre intelectualii greci care trăiau în capitala imperiului nu a știut despre existența Eteriei pînă la 1820. Această situație se datora faptului că poliția secretă austriacă îl urmărea pe toți cei care erau considerați revoluționari și aresta pe aceia care se angajau în activități revoluționare, pe teritoriul Imperiului habsburgic. (vezi K. Koumas, *Istoria ton anthroponon praxeon apo ton arheotaton chronon eos ton ineron mas* (Istoria faptelor oamenilor dela cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre), vol. XII, Viena, 1832, p. 597; Ypsilantis, *op. cit.* p. 39.

înscriseră în armata Eteriei și formau faimosul „Batalion sacru”. La începutul lui 1821 Principatele române au devenit centrul activității eteriste ²³.

La fel de important a fost faptul că agenții Eteriei care erau trimiși în diferitele provincii ale Imperiului otoman n-au întâmpinat dificultăți în formarea de noi prozești pentru cauza lor. Ei au împrăștiat printre greci zvonul că se bucurau de sprijinul Rusiei și că organizația lor era condusă de către o mare autoritate, „invizibilul și misteriosul Arché” care era lăsat să se creadă că nu era altul decât împăratul Alexandru I al Rusiei și ministrul său de externe, Capodistrias, grec de origine, deși nici unul dintre ei nu avea nimic de-a face cu societatea secretă ²⁴. Însă grecii care se alăturau Eteriei credeau că în spatele ei se afla Rusia. Convingerea lor despre amestecul Rusiei în mișcarea eteristă a crescut și ca urmare a faptului că grecii care serveau drept consuli ruși în diferite orașe din Imperiul otoman erau aproape toți inițiați în secretele organizației și acționau în realitate ei înșiși ca agenți ²⁵.

Nu era totuși nimic neobișnuit în presupunerea că Rusia va sprijini cauza grecească. Grecii priveau către Rusia ortodoxă pentru eliberarea lor de sub jugul turcesc, mai ales din pricina religiei lor comune și a legăturilor culturale comune care se dezvoltaseră în timpul ultimelor secole ale Imperiului bizantin. În realitate, strinsele relații religioase și culturale dintre greci și Rusia au continuat chiar și după căderea Constantinopolului sub turci. Mai mult, când Rusia și-a asumat rolul de protector al supușilor ortodocși din Imperiul otoman ca urmare a războaielor pline de succes ale Ecaterinei cea Mare împotriva armatelor turcești în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, grecii și-au îndreptat atenția către țarul rus și l-au privit ca pe aliatul lor natural și eliberatorul predestinat al credinței lor. Pentru ei, noțiunile de națiune și credință au devenit identice și strins legate între ele. Eteristii foloseau această credință populară în eliberarea de către „rasa blondă” — rușii — și au câștigat astfel mulți sprijinitori pentru cauza lor.

Însă dezvoltarea Eteriei a prezentat două probleme cruciale: teama de trădare și nevoia unui conducător. Creșterea enormă a numărului membrilor și maniera liberă și adesea lipsită de grijă în care se recrutau noii membri au ajuns să alarmeze conducerea. Există teama că trădarea sau dezvăluirea planurilor Eteriei către autoritățile otomane ar putea inevitabil avea loc dacă nu erau luate măsuri urgente pentru remedierea situației ²⁶.

²³ Vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domnești din București și Iași*, București, 1971.

²⁴ Vezi C.M. Woodhouse, *The War of Greek Independence*, Londra, 1952, p. 44.

²⁵ În mai multe ocazii eteriștii au întrebuințat serviciile poștei rusești pentru expedierea corespondenței lor. (Vezi în această problemă Tasos Vournas, *Syntomi istoria tis Elliniks epinastiasios* (Scurta istorie a revoluției grecești), Atena f.d./ p. 67; cf. Friedrich von Gentz, *Depêches inédites de chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir a l'histoire de la politique européenne* (1813—1828), Paris, 1877, p. 142.

²⁶ Se pare că un agent grec, Asimakis, a divulgat secretul Eteriei ambasadorului englez la Constantinopol care, la rindul său, a înștiințat despre aceasta Poarta otomană. Vezi Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris, 1825, vol. II, p. 400—401.

Poate și mai imperativă era problema alegerii unui conducător care să preia comanda mișcării revoluționare și să înlocuiască anonimatul „invizibilei Arché”. Conducerea Eteriei considera prudent să încredințeze comanda supremă a organizației lor unui om caie, în virtutea rangului social și reputației publice, ar fi putut câștiga azeziunea grecilor și i-ar fi putut conduce la libertate. Între diferiții candidați care posedau aceste calități, Capodistrias, ministrul de externe al Rusiei, era considerat cel mai potrivit pentru acest post. Astfel, pentru a doua oară, Eteria a trimis pe unul dintre reprezentanții săi, pe Emmanuel Xanthos, la Petersburg, pentru a-l întreba pe Capodistrias dacă era dispus să-și asume conducerea mișcării revoluționare²⁷. Xanthos i-a spus că avînd în vedere creșterea înrolărilor și extinderea activității revoluționare, o revoltă împotriva imperiului otoman era iminentă. El l-a implorat că, dacă nu consimțea să conducă lupta, grecii vor ajunge victime ale discordiei interne ori ale presiunilor turcești.

Capodistrias a fost pus într-o serioasă dilemă. În ciuda convingerii sale că sosise momentul supunerii Imperiului otoman la o chirurgie radicală, el nu era totuși dispus să îmbrățișeze programul unei organizații revoluționare. El nu a pierdut nici o clipă pentru a preveni o criză imprudentă, deoarece credea că grecii nu erau gata să dobîndească independența politică și nici că situația diplomatică a Europei ar fi fost favorabilă cauzei grecești. El i-a spus lui Xanthos că el nu putea nici să accepte oferta, nici nu dorea să-l amestece pe împăratul rus în conspirațiile revoluționare. O asemenea acțiune, explica el, ar expune guvernul rus față de aliații europeni și ar produce fricțiuni între suverani. El l-a sfătuit pe Xanthos ca eteriștii să renunțe la planurile lor și să aștepte un moment mai prielnic. El a adăugat totuși, în termeni mai curînd aprobativi decît descurajatori, că „dacă conducătorii știu alte mijloace pentru atingerea țelului lor, ei le-ar putea folosi și că el le dorește ca dumnezeu să-i ajute”²⁸. Refuzul lui Capodistrias, deși făcut cu un ton politic și conciliant, era o indicație clară că guvernul rus nu era dispus să sprijine revoluția grecească.

După ce Capodistrias a respins rugămintea lui Xanthos, acesta din urmă a luat contact cu Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn al Țării Românești, Constantin, și a încercat să-l convingă să devină conducător. După o serie de întîlniri și discuții, el a acceptat în cele din urmă apelul lui Xanthos și, în aprilie 1820, a fost proclamat locotenent general (*Genikos Epitropos*) al Eteriei³⁰.

Alegerea lui Ipsilanti pentru a conduce organizația patriotică nu era lipsită de o anumită semnificație. El fusese general în armata rusă și era aghiotant al împăratului Alaxandru I. Era tînăr, entuziast și devotat cauzei eliberării Greciei de sub stăpînirea otomană. El întrunea respectul și speranțele grecilor pentru îndrăzneala și curajul cu care-i sacrifică cariera averea și familia pentru cauza țării sale. Grecii veneraseră puțini oameni atît de mult, înaintea revoluției de la 1821, ca pe Ipsilanti. Ei vedeau în el omul destinat să-i elibereze de secolele de sub dominația străină. Cu scrisul

²⁷ Filimon, *op. cit.*, p. 220–225, 252–253; *Idem, Dokimion epanastaseos*, I, 28–31.

²⁸ *Ibidem*, p. 253; William P. Kaldis, *John Capodistrias and the Modern Greek State*, Madison, Wisc., 1963, p. 12–16.

²⁹ Xanthos, *op. cit.*, p. 16; Filimon, *Dokimion epanastaseos*, col. I, p. 30–31.

³⁰ Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 31–34; *Idem, Dokimion eterias*, p. 254, 268 și următoarele; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 332 și următoarele.

și proclamațiile sale el inspira inimile și mințile preoților de țară și ale diaconilor, ale kleftilor (haiducilor) și notabililor, ale negustorilor, marinarilor și căpitanilor de nave. El avea norocul de invidiat de a fi *ethnegertis*, primul grec care-și chema poporul la arme și la luptă pentru libertate.

Numirea lui Ipsilanti a fost primită cu foarte mult entuziasm și optimism de către greci. Era foarte răspândită credința că el devenise leaderul Eteriei cu consimțământul și aprobarea împăratului Alexandru și a lui Capodistrias. Zvonul nu era lipsit totuși de un oarecare temeii. Istoricul grec Philemon a afirmat că Ipsilanti s-a întilnit atit cu Capodistrias, cit și cu împăratul Alexandru și a discutat eu ei planurile lui, înainte de a se retrage din serviciul Rusiei³¹. Curind după numirea sa, Ipsilanti l-a informat pe Capodistrias despre decizia lui de a conduce Eteria, iar cel dintii nu a făcut nici o încercare de a-l descuraja de la asumarea conducerii ei, și nici nu l-a împiedicat să obțină un pașaport de călătorie în străinătate pe motivul nevoii de a urma o cură de sănătate³². Și cind Ipsilanti l-a întrebat pe Capodistrias dacă Rusia va sprijini lupta grecilor, dacă nu cu trupe cel puțin pe plan material, el i-a dat de înțeles că „este suficientă prezența citorva mii de insurgenți în Grecia pentru ca Rusia să intervină imediat și să trimită ajutor financiar, arme și vase”³³. S-a afirmat că împăratul rus, de asemenea, l-ar fi asigurat pe Ipsilanti că „dacă revolta izbucnește în Grecia, cazacii mei vor alerga în sprijinul lor”³⁴.

Unii istorici au considerat aceste afirmații drept pure născociri ale lui Nicolae Ipsilanti, fratele lui Alexandru, care a relatat aceste episoade în memoriile sale în încercarea de a justifica acțiunile fratelui său și care au influențat în operele lor pe istoricii de mai târziu. Este sigur că memoriile lui Nicolae Ipsilanti sînt confuze și adesea imprecise însă nimeni nu poate nega faptul că fratele său, Alexandru, a încercat în mai multe ocazii să obțină ajutorul împăratului Rusiei și a ministrului său de externe pentru mișcarea grecească. Mai mult chiar, trebuie subliniat că guvernul rus a fost la curent cu activitatea Eteriei în sudul Rusiei și că agenții ruși au furnizat importante informații autorităților centrale. Ipsilanti a ieșit probabil din serviciul Rusiei în ideea că această țară îi va sprijini pe greci odată ce o revoltă împotriva Turciei ar fi izbucnit în Balcani.

Cu toate acestea, nici țarul Alexandru și nici Capodistrias nu l-au încurajat pe Ipsilanti și pe greci să se revolte în contra Imperiului otoman. Deși guvernul rus era bănuț de a fi în spatele mișcării grecești, nu există nici un motiv să se creadă că revoluția a intrat în planurile lui Alexandru în această perioadă. Nu există nici o dovadă pentru a susține afirmația că atit împăratul cit și ministrul său de externe i-au promis lui Ipsilanti ajutorul rusesc, nici chiar o intervenție implicită a Rusiei, în problema grecească. Dacă Ipsilanti și-a făcut astfel de speranțe cind a preluat conducerea Eteriei, aceasta poate arăta doar ignoranța și lipsa lui de intuiție cu

³¹ Vezi Fillmon, *Dokimion eterias*, p. 275–277 și nota (a); Alexandre Soutzo, *Histoire de la révolution grecque*, Paris, 1829, p. 32–37.

³² Capodistrias, *Aperçu*, p. 255–257; Patricia Kennedy Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, Berkeley, Calif., 1969, p. 258 f.

³³ Ypsilantis, *op. cit.*, p. 85–86; Fillmon, *Dokimion epanastaseos*, vol. I, p. 32.

³⁴ Soutzo, *op. cit.*, p. 37–38; Fillmon, *op. cit.*, vol. II, p. 75–76; Grimsted, *op. cit.*, p. 258–260.

privire la situația diplomatică europeană. Capodistrias nu era numai împotriva aventurii lui Ipsilanti, ci era în același timp conștient că o asemenea acțiune nu putea trezi un răspuns favorabil din partea împăratului rus care era obligat să se opună oricărei revoluții. Capodistrias era deja convins că o revoltă a grecilor în acel moment nu ar fi putut reuși și ar fi putut chiar să fie spre dezavantajul lor³⁵. Este semnificativ faptul că deosebirile ideologice dintre politica conservatoare a Rusiei și aspirațiile naționale ale revoluționarilor greci au devenit și mai evidente când i s-a oferit conducerea Eteriei lui Capodistrias și când el nu numai că a refuzat-o ci în realitate i-a condamnat chiar activitatea într-o serie de scrisori adresate unora dintre grecii de vază, îndemnându-i să se abțină de a se alătura societății secrete.

Împăratul Alexandru, pe de altă parte, nu dorea o revoluție națională ci doar o ridicare locală care i-ar fi dat un motiv să intervină în problemele interne ale Imperiului otoman. Eteria, totuși, a urmărit să incurajeze izbucnirea unui război ruso-turc și acțiunea sa pentru o revoltă pan-balcanică în principatele dunărene urmărea exact acest lucru. Dacă conducătorii societății plănuiau să lanseze o revoluție prin chemarea lui Ipsilanti în fruntea grecilor în lupta lor pentru eliberarea ei au ales să facă acest lucru cunoscând bine că nici una din marile puteri nu-i va sprijini pe greci, nici chiar împăratul rus, în ciuda faptului că ei lăsaseră lumea să creadă că era aliatul lor.

Cu toate acestea, este adevărat că în calitatea sa de general în armata rusă și de aghiotant al împăratului, Ipsilanti i-a făcut pe mulți dintre sprijinatorii săi să creadă că puteau conta pe ajutorul rusesc. Ca și Skoufas și succesorii săi, el ar fi apelat la împărat și la Capodistrias pentru sprijin moral și diplomatic în cauza grecească. Însă ar fi o greșeală să se creadă că autocrația rusească privea cu ochi buni o mișcare eteristă. Acest lucru o dovedește faptul că cei dintii ruși cu care grecii eteriști au intrat în contact în 1820—1821 erau membri ai organizațiilor liberale din sudul Rusiei care mai târziu au fost cunoscuți sub numele de decembriști. În timpul fazei pregătitoare a revoluției grecești, Ipsilanti și eteriștii au stabilit strânse relații cu liberalii ruși din sud³⁶. Este de asemenea caracteristic faptul că în timpul faimoaselor procese ale decembriștilor, ținute imediat după revolta lor eșuată din 1825, majoritatea acuzaților au răspuns categoric și deschis anchetatorilor țariști că ei doreau să dărîme regimul țarist fiindcă era nepatriotic și fiindcă nu sprijinise revoluția grecească³⁷.

Pe scurt, activitatea și planurile Eteriei nu se pot interpreta ca fiind inspirate, puse la cale și ghidate de către împăratul Alexandru și Capodistrias.

³⁵ Grimsted, *op. cit.*, p. 259.

³⁶ Vezi L.F. Iovva, *Iuzinte dekabristi i greseskoie nationalno-osvoboditelnoie dvizhenie* (Decembriștii de sud și mișcarea de eliberare națională greacă), Kișinev, 1963; *Idem*, *Bessarabiia greseskoie nationalno-osvoboditelnoie dvizhenie* (Basarabia și mișcarea de eliberare națională greacă) Kișinev, 1974; AR, *Eteristskoe dvizhenie*, p. 245—296.

³⁷ Ghanis Kordatos, *Istoria tis neoterias Ellados* (Istoria modernă a Greciei), Atena, 1957, vol. II, p. 307—308.

Din contra, întregul curs al mișcării revoluționare grecești în faza ei pregătitoare a fost determinat de Eterie, care a fost „nu mama ci moașa revoluției de la 1821”³⁸.

★

Cu numirea lui Ipsilanti în postul de locotenent general al Eteriei, perioada de „conducere colectivă” s-a încheiat și anonimul „invizibilei Arche” a aparținut din acel moment trecutului. Mai mult, alegerea lui a avut importante rezultate în dezvoltarea și extinderea organizației secrete. Ipsilanti a reorganizat structura internă și compoziția societății, a redus sau a modificat diferitele ei ranguri, a schimbat procesul de inițiere al noilor membri, a controlat resursele financiare, a întărit rolul eforiilor, a numit noi ofițeri în pozițiile de comandă și a purtat o largă corespondență cu conducătorii de seamă și comandanții militari din zona Balcanilor. Au fost trimiși emisari în întreg imperiul otoman și mii de greci din toate clasele și grupele sociale — episcopi, fanarioți, prelați, intelectuali, bancheri, negustori, armatori, marinari, oficiali locali, căpitani ai armatorilor, căpitani klefți — s-au alăturat conspirației secrete.

Însă problema imediată care preocupa atât pe Ipsilanti cât și pe Eteriști a fost cea a războiului dintre Poartă și puternicul stăpîn provincial Ali Pașa, „Leul din Ianina”. Ali era unul dintre ultimele pașale turce care stăpîneau un întins teritoriu, mergînd din nordul Albaniei pînă în Epir, în nord-vestul Greciei. El era în conflict cu guvernul central de aproape douăzeci de ani. În februarie 1820 sultanul Mahmud al II-lea a hotărît să pună capăt insubordonării lui Ali și i-a cerut să se prezinte în persoană înaintea marelui său stăpîn. Ali a sfidat însă ordinul și a fost declarat rebel. Mahmud a trimis imediat trupe împotriva lui, pentru a zdrobi puterea pașalei rebele. Lupta dintre forțele lui Ali și armata sultanului a continuat necurmat în ultima parte a anului 1820 și la începutul lui 1821.

Tocmai rebeliunea lui Ali împotriva sultanului a fost cea care a grăbit izbucnirea revoluției grecești în 1821. Ipsilanti și eteriștii au profitat de conflictul dintre adversari și au intensificat pregătirile. Au fost trimiși emisari la curtea de la Janina pentru a lua contact cu grecii din serviciul lui Ali sau chiar cu pașa însuși. Eforturile lor au condus la înscrierea în conspirație a mai multor greci, între alții a lui Asimakis Krokidas, un negustor bogat și trimis personal al lui Ali la Constantinopol. Grecii de la curtea lui Ali l-au convins pe acesta că se putea baza pe poporul grec în lupta împotriva sultanului. El le-a răspuns că dacă grecii colaborează cu el ei ar putea ajuta la prăbușirea imperiului otoman. În cele din urmă, Ali, le-a promis avantaje politice și crearea unui stat autonom grec sub protecția sa dacă ei îl vor ajuta împotriva sultanului.

În aceste împrejurări, eteriștii l-au privit, deși cu suspiciune, drept liatul lor natural împotriva Porții. Ei au considerat conflictul ca momentul

³⁸ Filimon, *Dokimion epanastaseos*, I, p. XXXVII; Protopsaltis, *op. cit.*, p. 14. Pentru opinii diferite în această problemă vezi Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă*, p. 115; *Idem*, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, p. 10, 163—178; *Istoria României*, București, 1964, vol. II, p. 862—867. Alexandre Despotopoulos, *La Révolution grecque*, Alexandre Ypsilantis et la politique de la Russie, în „Balkan Studies”, VII, No. 2 (1966), p. 395—410; ARS, *Eteriskoe dvizenie*, p. 17—19, 251—256, 293—296; Grimsted, *op. cit.*, p. 226—227.

³⁹ Vezi Demetrios J. Farsolas, *The Greek Revolution in the Principalities as seen by Alexander Puskin*, în „Neo-Hellenika”, II (1975), p. 101—103 și notele bibliografice; Gordon, *op. cit.*, I, p. 88.

prielnic pentru grăbirea pregătirilor și lansarea revoltei plănuită împotriva Imperiului otoman. În această privință leaderii Eteriei i-au prezentat lui Ipsilanti trei planuri alternative de acțiune. Primul, cunoscut ca planul general, prevedea începerea revoltei în Grecia de sud (Peloponez), unde era planificat să meargă Ipsilanti și să preia comanda forțelor grecești. Eteristul Parraivos a fost desemnat să meargă în Epir să coordoneze operațiile grecilor cu Ali-pașa. Planul mai prevedea că era necesar ca sîrbii, muntenegrenii, albanezii, bulgarii și românii să fie și ei atrași în lupta antiotomană. S-a sugerat ca ostilitățile să înceapă în Serbia, unde sultanul ar fi fost forțat să trimită trupe, în timp ce grecii s-ar fi revoltat în Grecia și ar fi obligat astfel Poarta să lupte simultan pe două fronturi. În ce privește principatele dunărene, ele urmau de asemenea să devină parte a mișcării de eliberare din Balcani. Se anticipa că nucleul armatei insurecționale din Moldova și Țara românească, constind mai ales din garda princiară condusă de căpitanii Olympios și Sava ca și forțele pandurilor, sub comanda lui Tudor Vladimirescu se vor alătura și ele revoluției⁴⁰.

Al doilea plan, numit constantinopolitan, prevedea capturarea flotei otomane ancorate în portul Constantinopol de către vasele de război grecești din insula Hydra și din Insulele Ionice. Se aștepta de asemenea ca vreo cincisprezece mii de locuitori greci ai capitalei să ia și ei parte la insurecție. Misiunea lor era să dea foc orașului, să ocupe instalațiile militare, să aresteze, eventual, chiar pe sultan. Scopul acestui îndrăzneț plan era să dezorganizeze, să paralizeze și să producă confuzie în rândurile inamicului și astfel să grăbească eliberarea Greciei⁴¹.

În sfârșit, al treilea plan, întocmit de Sava la București, acorda o mare importanță pregătirii militare și organizatorice a insurecției în diferitele regiuni ale Peninsulei Balcanice. Se stipula că era absolut necesar ca revolta grecească să fie urmată de o ridicare în Serbia și că o colaborare a bulgarilor, muntenegrenilor, albanezilor și chiar a turcilor, care erau nemulțumiți de sultan, va spori șansele de succes ale mișcării revoluționare⁴².

Atît planul general cit și cel prezentat de Sava puneau mare accent pe colaborarea sîrbilor și bulgarilor, deși primii trebuiau să joace de departe rolul cel mai important în lupta iminentă.

Românii nu au primit toată atenția în nici unul din planuri. Principatele erau privite mai mult ca bază de aprovizionare în flancul de nord al Imperiului otoman și ca un centru de concentrare a forțelor eteriste cînd ele ar fi fost gata să treacă prin teritoriul lor. Importanța lor a crescut totuși către sfîrșitul lui 1820 și în primele luni ale lui 1821 cînd Eteria s-a decis să lanseze acțiunea revoluționară din Moldova.

Din punct de vedere teoretic, planul general și cel prezentat de Sava erau impresionante, destul de realiste și practice și totuși aplicarea lor le făcea dificile, dacă nu imposibile. Cît despre planul constantinopolitan, el era atît impracticabil cît și nerealist. Capturarea Constantinopolului din interior și distrugerea flotei otomane din afară era o sarcină dificilă și nu se putea concepe a fi duse la bun sfîrșit de către o mină de greci în

⁴⁰ Filimon, *op. cit.*, p. 47—56.

⁴¹ *Ibidem*, p. 59—68.

⁴² *Ibidem*, p. 77—81.

chiar inima imperiului. În consecință, executarea oricărui fel de plan militar a cerut un studiu și o analiză atentă.

Având în vedere mulțimea argumentelor și opiniilor privind natura iminentă a luptei, Ipsilanti a decis să reunească un consiliu de război pentru a discuta diferitele propuneri și pentru a se ajunge la un consens asupra viitorului curs al mișcării revoluționare. În octombrie 1820 cei mai de seamă eteriști s-au adunat într-un consiliu la Ismail, și au luat în discuție două chestiuni precise: 1) Să meargă sau nu Ipsilanti în Peloponez? 2) Era momentul ca insurecția să fie grăbită sau nu?

Asupra acestor importante probleme membrii consiliului erau împărțiți în două grupuri: radicalii și moderații sau conservatorii. Majoritatea delegaților la întâlnire, conștind în special din radicali, l-au asigurat pe Ipsilanti că populația Greciei, mai ales cea a Peloponezului, era gata să se ridice la arme la cea dintâi chemare. Ei l-au îndemnat să profite de ocazie și să înceapă fără aminare revolta plănuită. Împrejurările, subliniau radicalii, făceau imposibilă amânarea oricărei acțiuni, iar revolta lui Ali Pașa din Janina le oferea ocazia nimerită să înceapă insurecția împotriva Imperiului otoman. Ei insistau ca operațiile să înceapă în Peloponez, unde puteau dispune de o forță militară și puteau ataca garnizoanele turcești răspândite în diferitele orașe în care staționau⁴³.

Facțiunea din consiliu mai moderată și mai conservatoare însă l-a prevenit pe Ipsilanti că orice încercare de revoltă trebuia precedată de pregătiri minuțioase. Membrii ei au argumentat că pregătirile militare erau în Peloponez practic inexistente, că cei mai influenți notabili locali și armatori nu erau în favoarea unei răscoale imediate dacă Rusia nu sprijinea cauza lor; că forțele militare erau neantrenate și prost echipate; că munițiile, armele, pulberea și alte materiale erau insuficiente; că prințul sîrb Obrenovici nu era dispus să înceapă o revoltă în țara sa; și că, în sfîrșit, răscoala lui Ali Pașa din Janina trebuia exploatată cu grijă avînd în vedere faptul că bătrînul luptător putea să se dea de partea sultanului și să-l informeze despre planurile Eteriei pentru a se salva pe sine. Ei sugerau că cel mai potrivit loc pentru lansarea insurecției erau principatele românești, unde Eteria putea obține provizii și organiza o forță militară. Mai mult, ei susțineau că dacă revolta ar fi izbucnit în Moldova și Țara Românească, Poarta ar fi fost obligată să trimită trupe la frontierele de nord ale imperiului, în timp ce grecii, profitînd de această diversiune, ar fi folosit avantajul creat și ar fi putut începe insurecția în Peloponez. Însă dacă revolta începea în Grecia, așteau ei, sultanul putea ușor să împrăstie cîteva mii de rebeli, în scurt timp, și astfel să înăbușe revolta pe uscat și pe apă, de la început, în ciuda rebeliunii lui Ali pașa⁴⁴.

Ipsilanti n-avea încredere în facțiunea conservatoare, care dorea amînarea începerii revoluției și continuarea unor pregătiri și mai sistematice. El nu avea de asemenea încredere nici în argumentele delegaților radicali ce invocau uriașul avînt din Peloponez dar continua să împărtășească credința lor că revolta trebuia să înceapă în Grecia. În cele din urmă el s-a alăturat majorității radicalilor din consiliul de război care a fost de acord că pregătirile trebuiau continuate cu rapiditate; că insurecția trebuia

⁴³ *Ibidem*, p. 82—84, 211—215, 220.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 75.

incepută într-un interval de două luni; că, în sfârșit, Ipsilanti trebuia să meargă în Peloponez să cheme pe greci la arme împotriva Imperiului turcesc.

Însă în ciuda deciziei consiliului de la Ismail de a începe lupta în Grecia, Ipsilanti a schimbat pe neașteptate planul inițial de a pleca în Peloponez și, în schimb, a hotărât să dea semnalul revoltei, în principatele dunărene⁴⁵. La 24 octombrie 1820 el a trimis eteriștilor de frunte scrisori cu noile instrucțiuni. În scrisori el le explica că abandonase planul de a merge în Peloponez, că se hotărâse să lanseze ofensiva împotriva Imperiului din principate și că, deschizându-și cale prin teritoriul inamic, spera să ajungă în Tracia, Macedonia și Grecia de sud⁴⁶.

În aceeași zi el a trimis scrisori comandanților militari din principate, Olympios, Farmakis și Caravias informându-i că insurecția urma să înceapă din provinciile românești pe 14 noiembrie 1820. Lui Caravias i-a ordonat să ocupe capitala Moldovei, Iași, în timp ce Olympios și Farmakis aveau instrucțiuni să organizeze lovitura de stat la București, să răstoarne administrația existentă, să-l aresteze pe domnul Alexandru Suțu, care se opunea planurilor Eteriei, și să instaleze un guvern provizoriu compus din boieri români. Ipsilanti a adresat o scrisoare și prințului Obrenovici, în care dezvăluia hotărârea sa de a începe insurecția pe 14 noiembrie și cerându-i să-și înarmeze sîrbii și să-i izgonească pe turci din țară. Către sfârșitul lunii, adăuga el, forțele eteriste vor trece prin principate și se vor uni cu trupele sale⁴⁷.

Ce îl determinase pe Ipsilanti să schimbe pe neașteptate planul adoptat la consiliul de război de la Ismail? Mai multe motive l-au îndemnat să procedeze astfel. Mai întâi, el pretindea că existența Eteriei și a planurilor ei secrete, devenise cunoscută guvernului otoman. Assimakis, un informator grec și probabil domnul muntean Alexandru Suțu, care fusese abordat de Eterie dar refuzase să adere la cauza ei, furnizaseră informații utile Porții despre activitatea societății. Sultanul primise de asemenea știri despre mișcarea grecilor de la ambasadorul englez pe lângă Poartă, lordul Strangford, care, în schimb, obținuse informații demne de încredere de la Ali pașa din Ianina (a cărui duplicitate i-a înșelat atât pe eteriști cât și pe sultan) despre planurile grecilor de a organiza o insurecție în capitală, de a distruge flota și de a-l captura pe sultan însuși.

Pe baza acestor informații, Ipsilanti a decis prompt că aranjamentul inițial trebuia abandonat. Mulți ani mai târziu el scria:

„Am fost informat din surse sigure că Poarta avea cunoștință de conspirație și primejdia era iminentă. Am fost prin urmare obligat să dau semnalul revoltei prin invadarea celor două principate, și, atrăgînd atenția Porții asupra acestei regiuni, să permit astfel provinciilor grecești să se pregătească [pentru revoluție]”⁴⁸.

În al doilea rînd, arhiepiscopii și notabilii din Peloponez jucaseră un rol important în hotărîrea lui Ipsilanti de a schimba proiectul inițial. Puternica clică de bogați proprietari împiedicaseră pregătirile de revoltă

⁴⁵ *Ibidem*, p. 86; Rizo Neoroulos, *op. cit.*, p. 279.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 232–233.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 233–235, 237–238.

⁴⁸ Scrisoarea lui Ipsilanti către țarul Nicolae din 2/14 ianuarie 1828, în Filimon, *op. cit.*, vol. II, p. 227.

în Peloponez. „Nu te grăbi să pleci în Peloponez”, îi scrisese eteristul Paparrigopoulos lui Ipsilanti, „fiindcă acolo lucrările sînt în totală dezordine. Provincia Mane, în special, e în stare de alarmă din cauza uciderii unui șef local”⁴⁹. Cei mai bogați dintre notabilii din Peloponez ezitau în legătură cu revoluția, fiindcă ei posedau averi, putere și situații în Imperiul otoman. Ei sperau să elibereze Grecia nu printr-o insurecție armată ci cu ajutorul puterilor europene, în special al Rusiei. Fără siguranța că întreaga mișcare era sprijinită de către țară, ei nu sprijineau cu toată inima planurile Eteriei⁵⁰.

În al treilea rînd, Ipsilanti a fost încurajat în modificarea planurilor sale de acțiune de către prietenul său, generalul Mihail F. Orlov, comandantul armatei ruse de pe Prut, căruia-i dezvăluise intenția sa și îl întrebase dacă va colabora cu grecii la trecerea armatei sale în Moldova. Se presupunea că o asemenea acțiune va implica indirect Rusia, și că sultanul va face o incursiune în principatele dunărene, astfel că războiul dintre Rusia și Poartă va deveni inevitabil. În acest caz, eteriștii trebuiau să lupte de partea rușilor iar mișcarea lor urma să capete implicit sprijinul Rusiei prin amestecul ei direct. Însă cooperarea anticipată nu s-a materializat niciodată. Orlov a fost denunțat guvernului rus pentru asocierea sa cu Ipsilanti și a fost curînd după aceea rechemat la Petersburg⁵¹.

În cele din urmă, Ipsilanti și-a modificat planurile fiindcă era sigur că va găsi în principatele dunărene un teritoriu fără armată turcească în el; o clasă boierească era aici pregătită, prin cultura sa de factură greacă și legăturile sale de strînsă rudenie cu familiile fanariote de seamă, să îmbrățișeze cauza Eteriei; o curte cu un prinț greco-fanariot, împreună cu un grup de mari boieri, care puteau avea o mare influență asupra românilor, determinîndu-i să-i ajute pe greci ca pe niște frați creștini; un sistem de înaltă educație—faimoasele Academii domnești de la Iași și București—impregnat cu cei mai buni profesori ai elitei elenismului, care considerau pe „Daci” ca pe sprijinatorii naturali ai elenismului, iar Bucureștii „Noua Atenă” a Greciei; o gardă domnească (mercenari cunoscuți sub numele generic de arnăuți), care numărau cam patru mii de oameni, bine echipați, înarmați și călări, și sub comanda unor ofițeri eteriști de seamă; orașele și orașelele românești, locuite de negustori greci, proprietari de prăvălii, preoți, și învățători; și, în sfîrșit, o administrație care era plină de oameni fideli cauzei eteriste și gata să sprijine recrutarea de voluntari și colecționarea de provizii și arme⁵².

Însă, din nou, în ultimul moment, insurecția fixată inițial să înceapă pe 14 noiembrie 1820 în provinciile românești a trebuit aminată pentru a doua oară și data împinsă în primăvara lui 1821.

Abandonarea proiectului inițial și decizia de a transfera cîmpul de operații militare din Peloponez în principatele dunărene a avut repercusiuni considerabile asupra orientării ideologice a mișcării revoluționare.

⁴⁹ *Ibidem*, vol. I, p. 86.

⁵⁰ *Ibidem*, p. XXXV—XXXVI; *Idem*, *Dokimton Eterias*, p. 265—267.

⁵¹ *Ibidem*, vol. I, p. 87—88; Vezi de asemenea ARS, *Eteristkoe dvizenie*, p. 279—283.

⁵² Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă*, p. 127—128; N. Iorga, *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor” din Vladimiri*, București, 1921, p. 40—41.

Facțiunea radicală nu a reușit să înlăptuiască decizia consiliului de război de la Ismail și a cedat presiunii adversarilor săi. Acțiunea lui Ipsilanti, pe de altă parte, a dat satisfacție grupului moderat și conservator care-l îndemnase să schimbe planul inițial și să lanseze insurecția în principatele române. Mai mult, Ipsilanti, acceptase prea repede rapoartele locotenenților săi care folosiseră nu numai informații exagerate ci încercaseră chiar să-i sugereze că totul era gata pentru asaltul final împotriva puternicului Imperiu otoman. În cele din urmă, revocarea planului deja anunțat dovedise că revoluția nu se putea face doar prin simple ordine și dispoziții ci prin pregătire atentă, planificare și organizare a forțelor revoluționare.

Problemele centrale care l-au preocupat pe Ipsilanti în lunile ce au urmat după consiliul de război au constatat din relațiile sale cu conducătorii sârbi și bulgari și pregătirea propriu-zisă a revoluției în principate.

În ce privește relațiile cu sârbii, Eteristii îi abordaseră cu mai multe prilejuri. În vara lui 1820 ei au întocmit un plan de colaborare în apropiata luptă împotriva turcilor și l-au prezentat prințului Miloș Obrenovici. Conducătorul sârb a răspuns la inițiativa aceasta fără însă a se angaja față de planurile lor⁵³.

La sfârșitul lui octombrie în același an, din nou Ipsilanti a trimis o scrisoare lui Miloș cerindu-i să participe la o acțiune concertată între greci și sârbi împotriva turcilor, care se luptau de cîtva timp cu puternicul Ali Pașa din Ianina. Prințul sârb nu a răspuns însă niciodată și nici nu știm dacă el a primit scrisoarea. Apelul lui Ipsilanti nu a dus la nici un rezultat și el a fost de aceea forțat să-și abordeze planul de a lansa revolta împotriva Porții către jumătatea lunii noiembrie 1820.

Cu toate acestea eteristii au continuat negocierile cu Miloș, sperînd încă să-l atragă în lupta antiotomană. Avînd această idee în minte, Ipsilanti a pregătît un tratat de alianță cu sârbii în decembrie 1820. Tratatul a fost redactat de Ipsilanti însuși și a fost prezentat lui Miloș spre ratificare. El este semnat de Ipsilanti în numele Greciei și al „provinciilor confederate și aliate”, în timp ce din partea Serbiei el urma să fie semnat de către Miloș, de voevozii sârbi (*cnezii*) și de către notabili. El stipula, între altele, „o alianță durabilă și indivizibilă” între cele două popoare și o acțiune reunită în lupta împotriva Imperiului otoman, acțiune prevăzută să înceapă în timp de trei luni⁵⁴.

Cea mai importantă clauză a alianței era articolul IX. El consemna că cele două părți „nu vor înceta niciodată lupta cu dușmanul religiei lor și al lumii ci numai cînd independența va fi restaurată în provinciile confederate și aliate”. Este interesant de observat aici că formularea „provinciile confederate și aliate” indică țelul larg al Eteriei în Balcani și se referă desigur la viitoarea organizare a statelor balcanice pe baza unui sistem confederat de națiuni. El sugera de asemenea că programul Eteriei chema la emanciparea tuturor popoarelor balcanice aflate sub stăpînirea otomană și la crearea de state independente.

În scopul ratificării tratatului de alianță de către Miloș Obrenovici, Ipsilanti l-a delegat pe trimisul său Aristides Papas să se ducă în

⁵³ *Ibidem*, p. 92-93, 251-254; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 58-59.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 99, 117-119; Lascaris, *op. cit.*, p. 77-85; Yakschitch, *op. cit.*, p. 420-421.

Serbia și să încerce să obțină aprobarea prințului sîrb. La sfîrșitul lui ianuarie 1821 Aristides a ajuns la București și, obținînd scrisorile de recomandare din partea Eteriei către Miloș și către Tudor Vladimirescu, s-a îndreptat către Oltenia. Vladimirescu, care între timp chemase în Oltenia la revoltă, l-a primit cu căldură pe agentul eterist și i-a pus la dispoziție pe un trimis al său, căpitanul Dimitrie Girbea, pentru a-l ajuta să treacă pe teritoriul Serbiei. Aristides a încercat să treacă unărea însă a fost arestat de garnizoana turcească de pe mica insulă Ada-Kale, torturat și apoi decapitat. Hîrțile sale au fost înmîinate pașei de Vidin care însă a întîrziat trimiterea lor la Constantinopol atît de mult încît documentele au ajuns acolo abia după ce revoluția izbucnise deja⁵⁵.

Încercarea de a încheia o alianță cu Serbia eșuase evident și toate eforturile ulterioare de a obține ajutorul și cooperarea sîrbilor n-au dat nici un rezultat. Miloș nu a urmat exemplul conducătorului român Tudor Vladimirescu de a-și chema poporul la arme împotriva turcilor. El era precaut, destul de ezitant în a accepta apelul eteriștilor, din mai multe motive. În primul rînd, momentul în care Ipsilanti îl abordase pe Miloș coincidea cu acela în care o delegație sîrbă se afla la Constantinopol încercînd să obțină de la sultan titlul de prinț ereditar pentru el. Miloș nu putea, în nici un caz, să piardă o asemenea ocazie și nici să-și periclitizeze propriul său viitor politic pentru cauza grecească. Miloș era probabil conștient că planul eterist pentru o alianță militară cu țara sa era cunoscut autorităților otomane și trebuia în consecință să fie precaut în discuțiile sale cu grecii. În al doilea rînd, este de conceput faptul că Miloș era convins că rivalii săi sîrbi emigrați făceau parte din organizația eteristă, complotînd împotriva lui. Era de aceea hotărît să prevină orice încercare de a fi răsturnat de facțiunea rivală a clanului Karagheorghievici înainte de a intra în alianță cu grecii. În al treilea rînd, el era destul de sceptic în legătură cu rolul Rusiei în cazul unei revolte a supușilor creștini împotriva sultanului. El credea că împăratul rus nu va interveni pentru ei și lupta lor va sfîrși printr-un eșec. În sfîrșit, Miloș a înțeles că Serbia nu-și vindecase încă rănile de pe urma vicisitudinilor războiului și ale revoltelor de după 1804 și că resursele sale pentru o nouă confruntare cu Imperiul otoman păreau comparativ mai puțin promițătoare⁵⁶.

Eforturile Eteriei de a cîștiga ajutorul bulgarilor nu s-au materializat nici ele. Încă în 1817, grecii îl însărcinaseră pe bulgarul Hadjimi-chalis Delianis cu organizarea și pregătirea bulgarilor. Din nou, în 1820, conducătorii eforiei constantinopolitane au venit în contact cu un alt bulgar, Stoian Teodorovici Tzalioglou și au încercat să obțină cooperarea sa. El le-a promis totuși că dacă Miloș va trimite zece mii de sîrbi în Bulgaria pentru a întări forțele revoluționare de acolo, el ar putea să ridice pînă la zece mii de bulgari gata să se alăture revoluționarilor greci⁵⁷.

⁵⁵ Neroulos, *op. cit.*, p. 281–282; Lascaris, *op. cit.*, p. 84–85; Filimon, *op. cit.*, vol. II, p. 119–120 și vol. II, p. 90–91.

⁵⁶ Vezi D. Djordjevic, *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804–1814*, Belgrad, 1965, p. 41–42; Botzaris, *op. cit.*, p. 140–142; Spyros D. Doukatos, *Sheseis ellinon meta serbon kai mavrorounion kata tin ellinikin epanastasin 1823–1826* (Relațiile Grecilor cu Sîrbii și Muntenegrenii în timpul revoluției grecești...), Thessaloniki, 1970, p. 16–19.

⁵⁷ Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 313–317.

Dar nici bulgarii și nici sîrbii nu vor ridica armele în momentul în care revolta va izbucni în provinciile românești și insurecția în Peloponez. Încercarea lui Ipsilanti de a asigura sprijinirea lor s-a prăbușit și toate eforturile sale și ale Eteriei de a-i cîștiga pentru cauza lor, în cele din urmă au eșuat. Sîrbii, ca și bulgarii, vor rămîne în afara mișcării revoluționare din principatele dunărene ca și din Grecia.

Pentru Ipsilanti, chestiunea vitală a rămas totuși pregătirea revoluției în principate și atitudinea românilor față de mișcarea eteristă. În ce privește Moldova, Eteristii și-au desfășurat aici activitatea fără multe restricții. Către sfîrșitul lui 1820 administrația superioară din această provincie intrase în mîinile Eteristilor. Postelnicul Iakovakis Rizos-Neroulos, dregător de frunte al Divanului din Moldova, era inițiat în treburile societății din 1819 și un an mai tîrziu el reușise să-l înscrie în Eterie pe domnul Moldovei, Mihail Suțu. Inițierea acestor două persoane le-a oferit eteristilor o puternică bază de acțiune în această provincie ⁵⁸.

Odată cu atragerea domnului moldovean, Eteria începuse o serie de consultări cu el privind organizarea și pregătirea insurecției în Moldova. Însă la întîlnirea cu secretarul lui Ipsilanti, Suțu a ridicat imediat problema viitorului domniei, a viitorului principatelor și a rolului Rusiei, o dată revolta izbucnită ⁵⁹.

În privința viitorului principatelor dunărene, Ipsilanti le rezerva Rusiei ca o „recompensă” pentru sprijinirea luptei grecilor pentru libertate. Remarcînd sacrificiile Rusiei în numele principatelor și planurilor sale ambițioase în regiunea Balcanilor, Ipsilanti conchidea că cele două provincii trebuiau luate de „puterea protectoare” și transformate „într-un bastion al vastului ei imperiu”⁶⁰.

Ipsilanti calculase evident să răsplătească pe ruși sacrificînd principatele românești. O asemenea acțiune, totuși, nu era de natură să obțină aprobarea multor boieri români care ar fi preferat continuarea suzeranității turcești ca o alternativă la dominația rusă. Pe de altă parte, o restrînsă partidă rusofilă, din rîndul categoriei marilor boieri, ar fi salutat anexarea țării lor la imperiul rus, deoarece ei considerau că, mai devreme sau mai tîrziu, în marșul său către Constantinopol, Rusia ar fi înghițit-o inevitabil.

În legătură cu soarta domniei, Ipsilanti nu l-a încurajat pe Suțu cu speranțe și aspirații false. El i-a spus că nu ar trebui să aștepte nici o recompensă din partea Rusiei pentru serviciile lui, recunoștință și recompensă putînd aștepta doar din partea Greciei, pentru al cărui viitor el își sacrificase întreaga sa avere. El a mai subliniat că atunci cînd Grecia își va cîștiga independența, el ar putea renunța imediat la tronul Moldovei. „Care dintre patrioții noștri care-și iubește țara ar dori să conducă

⁵⁸ Fillimon, *op. cit.*, vol. I, p. 35, 171, 179–181; Xanthos, *op. cit.*, p. 113–115.

⁵⁹ Fillimon, *op. cit.*, vol. I, p. 269–272.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 296–297.

în țări străine și să nu se bucure de fructele dulci ale țării sale libere, de onorurile și recompensele acordate cu recunoștință bravilor săi luptători pentru virtutea, calitățile și serviciile lor?”⁶¹.

Convins și în același timp flatat, Suțu a admis că el nu intrase în Eterie pentru foloase personale și că aderase la cauza ei din patriotism și că întreaga sa avere se afla la dispoziția societății⁶².

Însă, după ce Moldova devenise un teren propice de propagandă pentru eteriști și în provincia vecină a Țării Românești s-a desfășurat aceeași activitate febrilă. Căpeteniile de vază ale gărzii domnești din București se alăturaseră Eteriei și erau gata să-și plaseze trupele sub comanda lui Ipsilanti. Pe de altă parte, o mare parte din administrația provinciei, fusese cîștigată de eteriști. Pe scurt, Țara Românească și Moldova fuseseră cîștigate, în parte, către sfîrșitul lui 1820, pentru cauza eteriștilor⁶³.

În sfîrșit, alte trei probleme ar trebui luate în considerație cînd se are în vedere planificarea, organizarea și pregătirea mișcării revoluționare în principatele române, anterior izbucnirii ei în 1821 : mai întîi, atitudinea boierilor locali față de mișcarea grecească, în al doilea rînd dispoziția țărănilor români și în al treilea rînd poziția conducătorului român Tudor Vladimirescu.

În ce-i privește pe boieri, mulți dintre ei îmbrățișaseră cauza organizației secrete. Proeminente, între altele, figurau numele lui Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica (viitorul domn al Țării Românești), Barbu Văcărescu, Iordache și Alexandru Filipescu, Grigore Băleanu, Nicolae Văcărescu, Costache Năsturel-Herescu, Alexandru Ghica, Constantin Samurcaș, Iordache și Nicolae Rosetti-Roznovanu, Alexandru și Grigore Sturdza, Iordache Balș ca și mulți dintre membrii clerului înalt din principate. Ion Ghica, cunoscutul scriitor și participant la revoluția de la 1848, scria mulți ani mai tîrziu că „marii boieri erau aproape toți membrii ai Eteriei grecești. Parola lor era „ciubuc și opincă”⁶⁴.

Mulți boieri și clerul înalt sprijineau planurile societății ori arătau simpatie planurilor sale însă singurul nume menționat în corespondența eteriștilor a fost cel al lui Grigore Brîncoveanu. Cataloagele cu numele membrilor Eteriei, publicate de istoricii greci, nu înregistrează totuși nici numele său, nici numele altor boieri români, nici chiar pe cel al lui Tudor Vladimirescu. De fapt, nu găsim aici nici numele unor eteriști de frunte, care au adus mari servicii organizației și nu întîlnim nici persoane de alte naționalități, ca de pildă pe sirbul Karagheorghe sau alți patrioți bulgari care au făcut parte din organizație. Nu trebuie uitat, totuși, că aceste liste sînt incomplete și nu includ chiar pe mulți dintre grecii care s-au înrolat în Eterie. Mai mult, scopul inițial și obiectivele societății s-au lărgit în mod treptat, iar apelul ei nu s-a limitat doar la greci. Principiul „de unul singur”, expus în programul fondatorilor, a trebuit să fie modificat și de la o organizație restrînsă, de elită și

⁶¹ *Ibidem*, p. 295–296 ; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 112–115. cf. ARS, *Eteristskoe dvijenje*, p. 290 nota.

⁶² Fillmon, *op. cit.*, vol. I, p. 285–292.

⁶³ *Ibidem*, p. 91–92, 247–248, 251–252 ; Xanthos, *op. cit.*, p. 106.

⁶⁴ Ion Ghica, *Scrisori către V. Alexandri*, București, 1976, p. 63 și următoarele.

conspirațională, Eteria a ajuns să capete un rol tot mai larg în Balcani, la 1821. Trebuie prin urmare să presupunem că nu numai Brincoveanu a aderat la planurile organizației ci și alți boieri români. Cazul boierului moldovean Iordache Rosetti-Roznovanu este în acest sens ilustrativ. Nu există nici o dovadă a afilierei lui la societate însă un indiciu întimplător, ca acela oferit de copia unui jurământ de inițiere eterist găsit în hîrțile sale arată că el a fost probabil un simpatizant al acesteia. Este de asemenea semnificativ de notat că atunci cînd Ipsilanti a intrat în Iași, el a contribuit cu generozitate la fondul societății oferind 10 000 de ducați olandezi și plasînd la dispoziția sa 300 cai⁶⁵.

Ce i-a îndemnat pe boierii români să se alătore scopurilor societății grecești? Rațiunile care i-au determinat să se alătore cauzei acesteia sînt mai multe. În primul rînd, ei erau dornici să scape de unele stipulații impuse de Poartă și care, în virtutea dreptului de preemțiune pe piața internă, le afectau interesele economice și împiedicau dezvoltarea noilor forțe de producție din agricultură și manufactură.

Mai mult chiar, negustorii bogați, cunoscuți sub numele de *Lipscani*, (cei mai mulți greci, evrei, armeni, germani din Transilvania) erau angajați în operațiuni de bancă, colectarea de taxe agricole, construcții de vase, împrumuturi și altele, bucurîndu-se de drepturile extrateritoriale prevăzute de capitulațiile impuse Porții prin tratate. Ei erau exceptați de la impunerile de taxe și de la jurisdicția locală în timp ce erau îndreptățiți la anumite privilegii comerciale. Regimul capitulațiilor (care a durat pînă în 1858, cu unele modificări), împreună cu dreptul de preemțiune al Imperiului otoman pe piața internă împiedicau deci dezvoltarea unei clase mijlocii locale. Negustorii români angajați în comerț erau nemulțumiți față de competitorii străini, în special greci, care monopolizaseră activitățile economice din Principate și din porturile Dunării și Mării Negre. Abrogarea regimului capitulațiilor și eliminarea controlului străin asupra economiei locale au devenit dezideratul tuturor românilor care se ocupau cu comerțul și doreau să dispună de mărfurile lor pe o piață liberă, fără concurența puternică a antreprenorilor străini și obstrucția monopolului turcesc. În al doilea rînd, boierii s-au asociat la mișcarea eteristă deoarece sperau recîștigarea vechilor privilegii ale celor două principate, în primul rînd dreptul de a avea un domn român, care fusese hărăzit, de la începutul secolului al XVIII-lea, de către sultan grecilor fanarioți de la Constantinopol. În al treilea rînd era răspîndită credința că Ipsilanti devenise capul mișcării grecești cu aprobarea și consimțămîntul Rusiei și că imediat ce grecii vor lansa atacul împotriva Imperiului otoman, trupele rusești vor trece hotarul Moldovei și le vor veni în ajutor. Boierii români ajunseseră convinși de faptul că mișcarea grecească avea nu numai sprijinul țarului rus și că ea ținea de asemenea la eliberarea tuturor creștinilor din Balcani de sub stăpînirea turcească. Sînt caracteristice cuvintele boierului moldovean Rosetti-Roznovanu care scria cîțiva ani mai tîrziu, după ce revolta avusese loc :

„Rușii ne făcuseră pe toți să intrăm în Eterie. Ei ne spuneau : „*Noi sîntem romanii de azi*. Toate popoarele supuse din Orient își vor redobîndi

⁶⁵ Vezi *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 32-46.

libertatea și vor înflori sub umbra măririi noastre . . .". În 1821, elementele de răzvrătire aduse în țară de ruși și de Eterie au atins punctul de maturitate; un singur sentiment, acela de a sfărâma un jug nesuferit însuflețea toate popoarele creștine supuse sultanului⁶⁶.

Acestea au fost cu siguranță motivele care i-au îndemnat pe boierii români să se asocieze cauzei Eteriei grecești. Boierii, totuși, doreau să scuture suzeranitatea Porții nu printr-o revoltă populară, ci cu ajutor străin. Bazați pe această speranță, ei au sprijinit Eteria, în timp ce ceilalți l-au urmat pe Vladimirescu.

Printre țărani a precumpănit un alt sentiment. În starea lor de opresiune feudală și exploatare, orice schimbare era binevenită. Ei detestau stăpînirea otomană în special fiindcă era asociată cu un sistem administrativ și social apăsător și ineficace. Ei îi urau pe stăpînii lor, români și greci, însă erau înclinați să li se alăture lor și prinților lor în lupta pentru scuturarea dominației străine. În plus, amintirea administrației bunicului și tatălui lui Alexandru Ipsilanti în principate, respectiv Alexandru și Constantin vodă, care fusese caracterizată printr-o anumită toleranță și spirit de echitate i-a îndemnat și ea pe țărani români să urmeze mișcarea eteristă⁶⁷. Zelul și entuziasmul pe care ei l-ar fi putut arăta față de Ipsilanti și cauza Eteriei ar fi putut avea rezultate importante dacă ei nu ar fi fost însă ignorați de la început. Deși Ipsilanti a intenționat să abolească șerbia în Moldova și să-i elibereze pe țărani de servituțile feudale, el a cedat totuși presiunii elementelor fanariote din conducerea eteriei ca și opoziției boierilor și clerului înalt, abandonînd soluționarea problemei țărănești. El s-a limitat doar la susținerea independenței politice, fără a le oferi un program de reforme sociale. Țăranii totuși, au înțeles lupta pentru independență ca un mijloc de eliminare a obligațiilor feudale, reducerii poverii taxelor, abolirea drepturilor și privilegiilor clasei boierești. Însă pentru a obține sprijinul și loialitatea țăranilor era nevoie să li se promită satisfacerea cererilor lor imediate, să li se asigure libertatea, să li se garanteze o ușurare de exploatarea boierimii și impunerea statului și nu numai o ușurare teoretică de dominația otomană, deoarece în mintea țaranului român tirania turcească reprezenta doar o prelungire a oprîmării boierești și fanariote. Din această cauză ei au rămas nereceptivi la chemarea lui Ipsilanti și eteriștii greci au ajuns să depindă doar de sprijinul nobilimii și al clerului înalt⁶⁸.

În sfîrșit, cea mai importantă problemă care i-a preocupat pe producătorii Eteriei, anterior izbucnirii revoltei în principate, a fost atitudinea lui Tudor Vladimirescu față de mișcarea grecească. Odată ce insurrecția trebuia să înceapă în principate, colaborarea lui Vladimirescu cu forțele grecești trebuia asigurată. Ea era considerată o chestiune vitală deoarece el și trupele sale de panduri ar fi constituit o garanție pentru

⁶⁶ Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVII, p. 401.

⁶⁷ Edward Blanquiere, *The Greek Revolution: Its Origins and Progress*, Londra, 1824, p. 56–57.

⁶⁸ În ce privește poziția lui Ypsilanti față de rezolvarea problemei țărănești, vezi Iakovy Riros-Neroulos, *Histoire moderne de la Grèce*, Genève, 1827, p. 289–290. Cf. George Finlay, *A History of Greece*, Londra, 1877, vol. VI, p. 116–117; Fillimon, *op. cit.*, vol. I, p. 325 și vol. II, p. 78–79; Oțetea, *Tudor Vladimirescu*, p. 182–183.

români că prezența lui Ipsilanti și a armatei sale în țara lor era aceea a unui aliat și prieten, că forțele grecești vor trece doar prin teritoriul lor și vor merge să elibereze Grecia și că, în final, românii vor beneficia de pe urma luptei lui Ipsilanti împotriva Imperiului otoman și își vor dobândi independența.

T. Vladimirescu a venit pentru prima oară în contact cu activitatea revoluționară a Eteriei în principate încă din 1819. În primăvara aceluia an, George Olympiotul și doi alți Eteriști, Gregorie Dikaios și Ion Farmakis, au schițat la București un plan care prevedea organizarea unei revolte generale în Grecia continentală. Tudor Vladimirescu era de asemenea amestecat în planurile conspirative ale celor trei eteriști. Acești trei eteriști au semnat o înțelegere care stipula că revoluția trebuia să înceapă la o dată stabilită; că Olympiotul trebuia să comande armata în principatele române și că Farmakis și Dikaios trebuiau să meargă în Grecia să pregătească mișcarea revoluționară. Între timp, conducerea societății a fost informată de planurile secrete ale celor trei eteriști din principate și a investigat întreaga chestiune. Pe cînd Anagnostopoulos, un membru al *Arché*-ului, l-a întrebat pe Olympiotul despre situația din provinciile românești și forța militară pe care o putea avea la îndemînă în cazul unei insurecții acesta din urmă a răspuns că el avea sub comanda sa numai 300 de oameni, îndeosebi sirbi, bulgari și greci, însă că el putea să ridice o forță de 5 000 de soldați. El a mai adăugat că exista și o forță de panduri români, însă era inactivă de cîteva timp. În cele din urmă el i-a dezvăluit lui Anagnostopoulos planurile secrete pe care le întocmise cu asociații săi, discuțiile pe care le avusese cu Vladimirescu și aranjamentul scris, încheiat cu conducătorul român⁶⁹. Istoricul grec Ion Philemon, care relatează episodul, observă că:

„Consecințele acestei conspirații au fost insurecția armată și formidabila mișcare a lui Vladimirescu care s-a prezentat ca un apărător al poporului asupra împotriva boierilor și guvernului. Olympiotul a redactat o înțelegere cu Vladimirescu privind problemele locale, fără totuși a-i dezvălui nimic secret despre Eteria ori planurile ei din Grecia”⁷⁰.

Philemon nu a publicat textul înțelegerii dintre Olympiotul și Vladimirescu, care se referea la „problemele locale” și nici nu a făcut nici o mențiune privind natura acestor chestiuni locale. De asemenea, afirmația că Olympiotul nu i-a dezvăluit lui Tudor secretul Eteriei poate fi pusă sub semnul întrebării. Putem presupune că acordul dintre cei doi conducători cuprindea stipulații importante. Chiar Philemon admite că înțelegerea dintre Tudor și Olympiotul era în 1821 necunoscută românilor „care nu au putut înțelege în acel moment originea mișcării lui Vladimirescu”⁷¹.

Desigur că acordul lui Olympiotul cu Vladimirescu a prevăzut poate unele baze ale colaborării lor ulterioare în revolta din principate. Totuși Eteria a considerat importantă cooperarea cu românii și s-a bazat pe sprijinul pandurilor lui Tudor Vladimirescu în lupta iminentă de eliberare de

⁶⁹ *Ibidem*, p. 248.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 248–250.

⁷¹ *Ibidem*, p. 250.

sub stăpînirea otomană⁷². În cele din urmă, planul întocmit fără cunoștința conducerii Eteriei, n-a fost de nici un folos. Din contră, el a indicat că metodele secrete și conspirative pentru îndeplinirea planurilor revoluționare erau inefficiente, că izolată, inițiativa individuală nu putea aduce rezultatele dorite și că era nevoie de o pregătire atentă, prin planificarea și organizarea mișcării revoluționare.

În lunile care au precedat revolta, numele lui Vladimirescu a figurat alături de alți conducători militari din Principate. Astfel, în planul întocmit de către eteristul Anagnostopoulos în septembrie 1820, Vladimirescu era inclus printre alți 5 *Khiliarchs* (comandanți) din Țara Românească⁷³, în timp ce planul general prezentat la consiliul de la Ismail o lună mai târziu, la articolul XIII, referindu-se la provinciile românești, stipula că forțele militare de sub conducerea lui Olimpiotul și Sava în cooperare cu pandurii lui Vladimirescu și trupele de bulgari, sîrbi, și albanezi vor ocupa Moldova și Țara Românească împreună cu forțele de pe Dunăre⁷⁴. Conducătorul român era astfel așteptat să joace un rol important în mișcarea revoluționară din principate. Ar trebui totuși subliniat că relațiile lui Vladimirescu cu Eteria nu au fost prea clare anterior stadiului pregătirii revoltei. Se știa doar că el a intrat în corespondență cu Ipsilanti căruia, exact înaintea intrării în Moldova, Tudor îi trimisese un mesager la Chișinău, purtînd cu sine importante scrisori, deși conținutul lor ne-a rămas necunoscut⁷⁵.

Ipsilanti, de asemenea, trimisese 50 000 de franci lui Olimpiotul, Sava și Vladimirescu, bani care ne dau motive să credem că Eteria dădea o considerabilă atenție căpeteniei române. Și, poate, cel mai semnificativ element din relațiile lui Vladimirescu cu Eteria a fost faptul că atunci cînd s-a fixat ca în Țara Românească revolta să înceapă imediat după moartea principelui Alexandru Suțu, în ianuarie 1821, Eforia eteristă din București l-a considerat pe Tudor ca omul cel mai potrivit să preia comanda mișcării și să dea semnalul ei în Oltenia⁷⁶.

Toate acestea ne conduc la întrebarea dacă Vladimirescu era sau nu eterist. Problema a fost multă ani dezbătută de către istoricii care au încercat să dovedească sau să infirme apartenența sa la această organizație secretă⁷⁷. Majoritatea au inclinat să creadă că el a fost, într-adevăr, ini-

⁷² Cf. Nestor Camariano, *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hetairie avant la révolution de 1821*, în „Balkan Studies”, VI, No. 1 (1965), p. 147–152; *Idem*, *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, XX, No. 6 (1967), p. 1166–1169.

⁷³ Fillmon, *Dokimion Etertas*, p. 271–272.

⁷⁴ Ilias Fotinos, *Oi athlot tis en Vlahia Ellinikis Epanastaseos to 1821 etos* (Izbinzile revoluției grecești în Țara Românească în 1821), Leipzig, 1846, p. 6. Lucrarea a fost tradusă în limba română sub titlul *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ypsilanti în revoluțunea din 1821*, București, 1877. Vezi și George Laios, *Anekdotas epistoles kal engrafa tou 1821* (Scrisori și documente nepublicate din 1821), Atena, 1958, p. 54.

⁷⁵ Aricescu, *op. cit.*, p. 89.

⁷⁶ N. Iorga, *Izvoare contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 356; Fotinos, *op. cit.*, p. 5; Fillmon, *Dokimion spanastaseos*, vol. I, p. 114.

⁷⁷ Nici greci și nici istorici români nu au furnizat evidențe conclusive care să dovedească dacă Vladimirescu era sau nu inițiat în Eterie. Toate argumentele lor sînt mai curînd bazate pe mărturii circumstanțiale sau deductive decît pe documente istorice. Pentru varietatea de opinii în această problemă vezi, printre alte lucrări, Fotinos, *op. cit.*, p. 135; Fillmon, *op. cit.*, vol. II, p. 165–167; Sp. Trikouplis, *Istoria tis Ellinifis Epanastaseas* (Istoria revoluției grecești),

țiat în Eterie în timp ce alții au respins orice legătură între el și aceasta. Deosebiri de opinii sînt justificabile deoarece nicăieri, în întreaga corespondență a eteriștilor, nu există nici o mențiune că Tudor ar fi intrat în societate. Mai mult, lipsa unor surse de prima mîna a contribuit și ea la existența acestor diferite interpretări și opinii în rîndul istoricilor. Pentru acest motiv data intrării lui Tudor în societate și măsura în care el a fost sau nu inițiat potrivit normelor și regulamentelor prescrise prin statutul Eteriei rămîne încă o problemă discutabilă.

Ceea ce este totuși cert este că Vladimirescu a aderat la cauza Eteriei, ca mulți alți boieri români, în ideea că Ipsilanti și grecii aveau sprijinul Rusiei. El nu ar fi ridicat probabil poporul la revoltă dacă Eteria nu ar fi reușit să-l convingă de existența acestui ajutor rusesc. Așa cum scrie, accentuînd, un contemporan, „Poate că Vladimirescu i-a detestat pe greci și pe străini, dar nu aceasta l-a determinat să-și cheme poporul la arme, așa cum pretind panegiriștii, ci planurile rusești și mîna lui Pini [consulul Rusiei la București]”⁷⁸. Eteriștii l-au asigurat că armata rusă sub comanda generalului Wittgenstein va intra în principate și că mișcarea românească se putea înarma spre eliberarea țării⁷⁹. În sfîrșit, Tudor și boierii români doreau să se alătore grecilor în marea cruciadă împotriva turcilor numai în ideea că, în timp ce grecii vor trece prin țară, înaintînd spre sud, spre a lupta cu turcii pentru eliberarea Greciei, ei vor putea încerca să-și realizeze propriile lor țeluri imediate, adică eliminarea regimului fanariot și restabilirea domniilor pămîntene și redobîndirea controlului asupra funcțiilor administrative, care fuseseră uzurpate de domnii fanarioți și oamenii lor. Pentru Tudor și boieri, cauza românească avea de departe o valoare cu mult mai mare decît obiectivele și aspirațiile grecești.

În cele din urmă Vladimirescu a luat contact cu doi eteriști, Olympiotul și Farmakis și a semnat cu ei un acord probabil la începutul lui Ianuarie 1821⁸⁰. Înțelegerea stipula și definea obligațiile celor trei comandanți militari, tactica și strategia pe care mișcarea revoluționară trebuia să le urmeze. Totuși, acordul nu avea caracterul unei alianțe între Tudor și

ed. 5-a, Atena, 1925, vol. I, p. 32; Alexandre Soutzo, *Histoire de la revolution grecque*, Paris, 1829, p. 76; Neroulos, *op. cit.*, p. 284; Gordon, *op. cit.*, vol. I, p. 112, 140; Gervinus, *op. cit.*, vol. I, p. 180—181; Aricescu, *op. cit.*, p. 39; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, București, 1930, vol. X, p. 43—73; I.C. Filitti, *Frământările politice și sociale în principatele române de la 1821 la 1828*, București, 1922, p. 19—27 și notele bibliografice; Idem, *Tudor Vladimirescu (Rostul răscoalii lui)*, p. 1—8; Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteriștă*, p. 115, 136; *Istoria României*, București, 1964, vol. III, p. 872; N. Iorga, *Iordache Olimpiotul — vînzătorul lui Tudor Vladimirescu*, în „Anal. Acad. Rom.”, sect. ist., ser. II (1916), vol. XXXVIII, p. 454—455; E. Virțosu, *Despre Tudor Vladimirescu și revoluția de la 1821*, București, 1947, p. 12—14; Camariano, *Planurile ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii”, XX, nr. 6 (1967), p. 1163—1175; Idem, *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Helasie avant la revolution de 1821*, în „Balkan Studies”, VI, nr. 1 (1965), p. 139—164; N. Adăniloae, *Boierii și răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, București, 1956, p. 75 și următoarele; Al. Vianu și S. Iancovici, *O lucrare inedită despre mișcarea revoluționară de la 1821 din Țările Românești*, în „Studii”, XI, nr. 1 (1958), p. 83; *Răscoala din 1821*, vol. V, p. 273.

⁷⁸ Iorga, *Un cugetător politic moldovean din secolul al XIX-lea, Ștefan Scarlat Dăscălescu*, în „Anal. Acad. Rom.”, sect. ist., ser. III (1932), vol. XIII, p. 52.

⁷⁹ Iorga, *Izvoare contemporane*, p. 233.

⁸⁰ Oțetea, *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterte*, în „Studii”, IX, nr. 2—3, (1956), p. 126—133; *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 191—194.

cei doi eteriști și nici aceștia nu apăreau ca reprezentanți ai Eteriei. El era semnat de trei comandanți militari care cădeau de acord să fie credincioși unei asociații — care nu este specificată în document — creată în scopul eliberării lor „de sub jugul apăsător al barbarilor”, o aluzie evidentă la dominația otomană. Documentul nu indică faptul că acesta era un act de inițiere a lui Tudor Vladimirescu la Eterie, deoarece un astfel de document nu ar mai fi fost necesar a fi încheiat dacă el ar fi fost admis anterior în organizație. Acordul era mai mult o reconfirmare a înțelegerii lor mutuale, avînd ca scop eliminarea unor posibile rivalități și intrigi între ei, pentru a împiedica oricare dintre părțile contractante de la dobîndirea unei prea mari puteri personale. Olympiotul observase probabil mîndria lui Tudor ca român și caracterul lui independent și determinîndu-l să încheie un astfel de acord semnat sub jurămint socotea că întărește încrederea reciprocă, diminuează posibilitățile de defecțiune sau trădare și asigură colaborarea celor trei comandanți în apropiata luptă împotriva Imperiului otoman. Înțelegerea arată de asemenea că Tudor a tratat de pe picior de egalitate cu eteriștii și că astfel el și-a asumat un rol important în mișcarea revoluționară în principate.

Curînd după încheierea acestei înțelegeri, Vladimirescu a semnat, la 15 ianuarie 1821, un acord și cu marii boieri Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica și Barbu Văcărescu, toți membri ai Divanului, înțelegere în care se stipula că Tudor va ridica poporul la arme, că boierii îi vor acorda sprijinul lor și vor conlucra pentru binele comun, că ei vor colabora „puînd toată silința la cele ce va cere această delicată pornire”⁸¹.

Acești boieri erau cu siguranță la curent cu planurile eteriștilor, care gîndeau să-și elibereze țara de dominația străină. În această conjunctură ei au încheiat acordul cu Tudor în credința că dacă grecii vor scutura jugul turcesc, boierii români vor putea de asemenea deveni stăpîni în țara lor și vor scăpa de grecii fanarioți. Semnificația acestui al doilea acord era aceea că el stabilea baza pe care se puteau reuni toate forțele patriotice în lupta comună împotriva dușmanilor din interiorul țării și pentru redobîndirea drepturilor și privilegiilor principatelor, inclusiv restabilirea domniilor pămîntene.

La scurt timp, la 18 ianuarie 1821, pe neașteptate, domnul Țării Românești Alexandru Suțu a murit. S-a zvonit că a fost otrăvit de propriul său doctor, care era implicat în planurile secrete ale Eteriei⁸². Moartea domnului muntean, conjugată cu conflictul dintre Poartă și puternicul Ali pașa din Ianina, le-a oferit eteriștilor prilejul să lanseze revoluția pe care o plănuiau, deoarece scaunul de domnie al Țării Românești rămăsese vacant și numirea unui nou domn pe tronul acesteia ar fi fost anulată pentru un timp, iar interregnumul ar fi creat un moment propice pentru a provoca o ridicare internă în principate și pentru a răspîndi apoi insurecția în întreaga Peninsulă Balcanică.

Astfel, după mai mult de cinci ani de planuri, organizare și pregătire a mișcării revoluționare, Eteria s-a decis în sfîrșit să preia inițiativa și să pornească acțiunea împotriva Imperiului otoman. În timpul acestor ani Eteria a reușit să înregistreze un mare număr de greci, de toate catego-

⁸¹ *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 196.

⁸² Fotinos, *op. cit.*, p. 3, nota.

riile, pe cînd mai mulți sîrbi, români și bulgari au aderat și ei la cauza sa. În ciuda deziluziei cu care Eteria a fost confruntată în faza inițială, ea și-a aflat un conducător în persoana lui Ipsilanti și perioada „conducerii colective” a luat sfîrșit, anonimatul „invizibilei Arché” devenind astfel o problemă ce aparținuse trecutului. Odată cu numirea lui Ipsilanti chestiunea colaborării interbalcanice a devenit un obiectiv central în programul Eteriei. Diferitele planuri militare elaborate înainte de izbucnirea revoltei au arătat prioritatea pe care elementul balcanic a avut-o pe agenda Eteriei. Sarcina cea mai urgentă, aceea a încheierii unei alianțe militare cu Serbia nu a avut rezultatul așteptat, iar Miloș a rămas indecis. Ezitarea prințului sîrb de a coopera cu eteriștii greci împotriva turcilor era concludentă pentru faptul că colaborarea interbalcanică devenise în realitate dificilă și începuse, deși încet, să slăbească. Ea mai indica de asemenea că principiul „fiecare pe contul său” tindea să devină un factor important în mișcările naționale din Balcani în deceniile următoare ale secolului al XIX-lea. În cele din urmă, Ipsilanti hotărîse să înceapă insurecția în principatele dunărene, în timp ce, simultan, se așteaptă să izbucnească o revoltă generală la Constantinopol, iar grecii din Peloponez să o urmeze.

Alegerea principatelor române ca loc de bază în lansarea războiului împotriva Imperiului otoman a fost o victorie a factorilor conservatori, de orientare fanariotă, din interiorul Eteriei. Decizia s-a luat probabil la insistența lor, iar Ipsilanti a avut motive să creadă că aceasta era unica alternativă pentru o campanie, care să poată avea succes, împotriva Porții. Ea implica de asemenea că se spera ajutorul rus și că atît grecii cît și românii își vor atinge astfel obiectivele, eliberîndu-se de sub stăpînire otomană. Succesul sau eșecul revoluției în principate a depins de acești doi factori : de intervenția rusă de partea insurgenților și de atitudinea și dispoziția românilor de a colabora și sprijini lupta de eliberare a grecilor. Aceste două elemente n-au funcționat conform așteptărilor și de aici întreaga mișcare în principate a fost condamnată la eșec.

LE RÔLE DE L'HÉTAIRIE DANS LE PRÉPARATION DE LA RÉVOLUTION DE 1821

RÉSUMÉ

S'appuyant sur une ample documentation, l'étude analyse la genèse de l'Hétairie, les rapports du mouvement de libération nationale du peuple grec avec les autres peuples des Balkans et surtout avec les Roumains.

On relève en même temps le contexte international dans lequel fut déclenché le mouvement révolutionnaire grec de 1821, ainsi que le reniement par la Russie de l'insurrection hétéiriste, ce qui a constitué un puissant facteur qui a atténué les débuts et l'amplitude du mouvement.

L'auteur a utilisé une vaste bibliographie étrangère, ainsi que les résultats des plus récentes investigations effectuées sur les événements de 1821 par l'historiographie roumaine de plus vieille ou de plus récente date.

CONTRIBUȚII PRIVIND ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A DACIEI ROMANE

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Multă vreme s-a considerat că întreg teritoriul de la nord de Dunăre cucerit de împăratul Traian a format, inițial o singură unitate administrativă — provincia *Dacia* (atestată pentru prima dată de diploma militară de la Porolissum din 11 august 106¹) —, împărțită la începutul domniei lui Hadrian în două provincii (*Superior* și *Inferior*), apoi din noul sub Antoninus Pius (prin anii 158—159) în trei (*Porolissensis*, *Apulensis*, *Malvensis*)².

Descoperirile epigrafice din ultimele două decenii au modificat însă complet datele problemei³. Totuși, deși aceste documente aduc informații noi, analiza lor ridică tot atâtea probleme. Ele pot fi întrucâtva lămurite numai prin urmărirea dislocării unităților militare de pe cuprinsul întregii Dacii⁴.

Este știut că, încă înainte de a se constitui la nord de Dunăre o provincie, o parte din pământurile dacice intraseră deja sub stăpînirea Romei. Astfel, Cassius Dio afirmă că în schimbul eliberării lui Longinus, Decebal cerea lui Traian „să-i cedeze țara pînă la Istru” (LXVII, 12.2). Se pune problema de care teritorii este vorba, cînd și în ce condiții au trecut ele sub stăpînirea romană.

Unele date ne dă în acest sens papirul Hunt⁵. În acesta se arată că efective din *cohors I Hispanorum veterana quingenaria* se aflau *trans Danu-*

¹ CIL (Corpus Inscriptionum Latinarum), XVI, 160 = IDR (Inscripțiile Daciei Romane), I, 1).

² Pentru discuția mai veche a problemei, vezi C. Dalcoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945, *passim*; M. Macrea, în *Istoria României*, București, 1960, p. 352—356.

³ Este vorba de descoperirea, în anul 1957, a diplomei militare de la Palamarcia (R. P. Bulgaria), datată 13 decembrie 140, privind trupele provinciei Dacia Inferior (AnnÉp, 1962, 264; IDR, I, 13). În urma analizei acesteia, prof. B. Gerov ajungea în anul 1959 la concluzia că pe timpul lui Traian, înainte de reforma administrativă de la începutul domniei lui Hadrian, Muntenia, sud-estul Transilvaniei și estul Olteniei au aparținut provinciei Moesia Inferior. Cu acestea, au intrat în discuție și alte teritorii aflate în afara arcului carpatic — vestul Olteniei și Banatul: dacă au aparținut provinciei Dacia sau Moesiei Superior. Ulterior, alte două diplome militare, descoperite la Gherla, datate 2 iulie 133 (IDR, I, 11) și 10 august 123 (IDR, I, 7), arată că provincia Dacia Porolissensis a fost creată nu în 158—159, cum se credea, ci mult mai devreme, înainte de anul 123.

⁴ Dintre studiile mai importante privitoare la organizarea Daciei romane, vezi M. Macrea, *Organizarea provinciei Dacia*, AMN (Acta Musei Napocensis), III, 1966, p. 121—150; *idem*, *Vtata în Dacia romană*, București, 1969, p. 29—94. Cf. și I. I. Russu, IDR, I, p. 16—22.

⁵ Textul în *Izvoare privind istoria României (Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes)*, I, București, 1964, p. 468—471.

vium, cu specificarea *intra provinciam* — deci în cadrul provinciei, *Piroboridavae in praesidio* și *Buridavae in vexillatione*. Deși datarea acestui papir nu este mai precisă⁶, nu rămâne îndoială că teritoriul cu localitățile amintite se aflau în stăpînirea provinciei Moesia Inferior cel mai târziu în anii 105—106⁷. De altfel, săpăturile de la Drajna de Sus au arătat că acest castru datează din intervalul dintre cele două războaie dacice ale lui Traian⁸. De asemenea, participarea lui Laberius Maximus, guvernator al Moesiei Inferior prin anii 101—102, la luptele contra dacilor (Cassius Dio afirmă că acesta a capturat pe sora lui Decebal și a ocupat o fortificație dacică) (LXVIII, 9,4), poate fi o dovadă că aceste teritorii, deci și sud-estul Transilvaniei, au fost ocupate de romani încă după primul război dacic al lui Traian⁹.

Anexarea altor teritorii ale Daciei, după războiul din 101—102, reiese și din alt pasaj al lui Cassius Dio (LXVIII, 9,7): „După ce rîndui aceste și lăsă oaste la Sarmizegetusa, punînd garnizoane și în restul țării, el se întoarse în Italia”¹⁰. Fără îndoială că textul se referă în primul rînd la Banat și vestul Olteniei (despre a căror ocupare efectivă în acest timp avem și alte probe — în primul rînd construirea marelui pod peste Dunăre, la Drobeta). Cei mai mulți istorici sînt de părere că aceste teritorii au intrat atunci în componența provinciei Moesia Superior¹¹ — după cum cecelealte teritorii de la sud de Carpați aparțineau Moesiei Inferior (v. mai sus).

Mai recent¹² s-a făcut însă observația interesantă că o serie de unități militare auxiliare, atestate la anul 100 în Moesia Superior¹³, nu mai apar într-o diplomă a aceleiași provincii datată între anii 103—107¹⁴: *ala I Claudia nova miscellanea* și 12 cohorte — *I Antiochiensium*, *II Brittonum milliaria c. R. p. f.*, *III Brittonum*, *I Cretum*, *II Gallorum Macedonia*, *V Gallorum*, *I Flavia Hispanorum milliaria*, *II Hispanorum*, *V Hispanorum*, *I Thracum c. R.*, *VI Thracum*, *I Vindellicorum milliaria c. R.*¹⁵. Probabil că ele reprezintă unitățile din armata Moesiei Superior care au luat parte la operațiunile militare din Dacia¹⁶ — deoarece, cu

⁶ Discuția asupra acestuia, *ibidem*, p. 167.

⁷ Vezi și D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, 1978, p. 153—155.

⁸ Gh. Ștefan, „Dacia”, XI—XII, 1945—1947, p. 141—142.

⁹ M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 135; „Sintem de părere că teritoriile ocupate în cursul primului război dacic de armata Moesiei Inferior sub conducerea lui Laberius Maximus în estul Daciei, unde trupele romane s-au menținut probabil și după încheierea păcii, sînt tocmai teritoriile dacice anexate provinciei Moesiei Inferior”.

¹⁰ O amplă discuție asupra acestui pasaj, la H. Daicoviciu, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1964, p. 111—116; cf. N. Gostar, AIIA (Iasi), XIII, 1976, p. 63 și urm.

¹¹ Cf. C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 308; C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 1964, p. 172: „partea de vest a Olteniei fusese atașată Moesiei Superioare încă de la sfîrșitul primului război dacic (102), împreună cu teritoriul Banatului și cu o fîșie din sud-vestul Ardealului (Țara Hașegului, în speță)”; M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 133; idem, *Viața în Dacia romană*, p. 37—38.

¹² N. Gostar, *loc. cit.*, p. 64—65.

¹³ CIL, XVI, 46.

¹⁴ CIL, XVI, 54.

¹⁵ N. Gostar, *loc. cit.*, p. 65, notele 87—99.

¹⁶ Unele dintre ele (cohortele *I Antiochiensium*, *I Cretum*, *II Hispanorum*, *III Brittonum*; IDR, II, 14, 103—105) au participat și la lucrările de la Drobeta (castru și pod) în perioada dintre cele două războaie dacice ale lui Traian.

excepția a două dintre ele (cohortele *I Antiochiensium* și *III Brittonum*), aceste unități apar și în diplomele provinciei Dacia din 17 februarie și 2 iulie 110¹⁷. În teritoriul ocupat staționa probabil încă de atunci *legio IV Flavia Felix*, probabil și *legio XIII Gemina*¹⁸. Este posibil ca aceste efective să se fi aflat sub conducerea aceluia *vir consularis* căzut în captivitate în Dacia, la care face aluzie Cornelius Fronto¹⁹: situația ni se pare mai probabilă²⁰ decât apartenența administrativ-militară a teritoriului de sud-vest al Daciei la Moesia Superior — indiferent dacă el reprezenta un „district militar”²¹ sau „o provincie în curs de formare”²². Aceasta ar explica, de altfel, de ce Banatul și vestul Olteniei nu au aparținut (cum se va vedea mai departe) după anul 106 provinciei Moesia Superior, ci, împreună cu cele nou anexate după moartea lui Decebal, aveau să alcătuiască provincia Dacia — în vreme ce alte teritorii au rămas pe mai departe în cuprinsul Moesiei Inferior, pe tot timpul domniei lui Traian.

Oricum, cel mai târziu la 11 august 106, după înfrângerea definitivă a lui Decebal, provincia Dacia era constituită. Diplomele militare, una cu această dată²³, alte două din 17 februarie²⁴ și 2 iulie 110²⁵, arată că primul guvernator al Daciei era *D. Terentius Scaurianus*²⁶. El purta titlul de *legatus Augusti pro praetore*; deoarece în Dacia se aflau cel puțin două legiuni (*IV Flavia* și *XIII Gemina*), el era un *vir consularis*, deci numit dintre foștii consuli, după regula cunoscută pentru provinciile imperiale. Deși nu este atestat epigrafic, se consideră, prin analogie cu alte provincii, că el era ajutat de un *procurator Augusti*, de rang ecvestru, cu atribuții financiare²⁷.

Crearea provinciei *Dacia* de către împăratul Traian reprezintă prima etapă în organizarea administrativă a Daciei romane.

Se pune acum problema care este teritoriul ce a intrat în componența provinciei *Dacia* — și, legată de aceasta, situația teritoriilor anexate în perioada dintre cele două războaie dacice ale lui Traian.

Multă vreme s-a crezut că Banatul a aparținut, până la începutul domniei lui Hadrian, Moesiei Superior²⁸. Ulterior, pe baza analizei mate-

¹⁷ CIL. XVI, 57, 163 (= IDR, I, 2—3).

¹⁸ N. Gostar, *loc. cit.*, p. 64.

¹⁹ Vezi *Fontes* . . . , I, p. 532. Cf. N. Gostar, *loc. cit.*, p. 60 și urm.

²⁰ Cf. toate argumentele și încercarea de identificare a acestui *vir consularis*, la N. Gostar, *loc. cit.*, p. 61 și urm.

²¹ H. Daicoviciu, *loc. cit.*

²² N. Gostar, *loc. cit.*, p. 67—68.

²³ CIL. XVI, 160 (IDR, I, 1).

²⁴ CIL. XVI, 57 (= DIR, I, 2).

²⁵ CIL. XVI, 163 (DIR, I, 3).

²⁶ Despre acesta, A. Steln, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 9—10; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 32—34.

²⁷ Vezi M. Macrea, *op. cit.*, p. 31.

²⁸ Cf. C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 1964, p. 172—174: „Desigur că, după 106 (dată cînd se constituie provincia Dacia), nu mai putea rămînea atașat Moesiei Superioare sud-vestul Transilvaniei și nici Banatul, ambele teritorii înglobîndu-se acum în provincia Dacia constituită în interiorul arcului carpatic. Din teritoriul Banatului colțul sud-estic al acestuia, anume zona dintre Caraș și Cerna (cu linia Palanca, *Arcidava-Vărădia*, *Teregova* [Porta Orientalis], *Domășnea*, *Plugova*, *Mehadia* și *Dierna-Orșova*), a putut rămîine și pe mai departe, împreună cu Oltenia de vest, la Moesia Superior (sau Inferior), căci la constituirea Daciei Inferi-

rialului epigrafic atestînd activitatea legiunii IV Flavia la nord de Dunăre, s-a ajuns la concluzia că Banatul a aparținut provinciei *Dacia*²⁹. De asemenea, diplomele amintite din anul 110 atestă cîteva unități auxiliare, care își aveau garnizoana în Banat³⁰.

S-a remarcat, totodată, că alte două unități auxiliare, aparținînd armatei noii provincii, își aveau locul de garnizoană în două importante castre din vestul Olteniei: *cohors III Campestris* la Drobeta³¹ și *cohors IV Cypria* la Bumbesti³². Ele reprezintă dovada că vestul Olteniei, ca și Banatul, a aparținut provinciei *Dacia*³³.

Care a fost, după anul 106, situația celorlalte teritorii dacice, cele anexate provinciei Moesia Inferior?

În această privință, date noi ne-a furnizat diploma militară de la Palamarcia (R.P. Bulgaria), datată 13 decembrie 140³⁴; aceasta menționează în provincia *Dacia Inferior* 13 corpuri auxiliare (1 *numerus*, 3 *alae* și 9 *cohortes*). Editorul diplomei, prof. Boris Gerov (Sofia), constata că, dintre acestea, zece făcuseră parte din armata Moesiei Inferior³⁵, una s-a constituit în *Dacia*³⁶, iar două rămîn necunoscute ca proveniență³⁷. Descoperirile epigrafice arată că cel puțin zece dintre ele staționau pe Olt (v. mai departe), unde probabil se stabiliseră încă din perioada cuceririi Daciei. Ele nu apar în diplomele provinciei *Dacia*, din anul 110, în care sînt cunoscute numai formațiuni auxiliare venite din Moesia Superior și Pannonia; totodată nici o unitate auxiliară din armata provinciei *Dacia* nu lasă vreo urmă epigrafică pe linia Oltului³⁸. Dimpotrivă, se constată că trei dintre unitățile menționate în diploma din anul 140³⁹ apar

oare îl vedem că face parte — după Patsch și Stein — din această nouă provincie dacică"; M. Macrea, AMN, III, 1966: „... teritoriile din sudul Daciei, aproape de Dunăre, anexate la Moesia Superior încă după primul război dacic ... au putut rămîne în hotarele aceleiași provincii și după constituirea provinciei *Dacia*”.

²⁹ D. Protase, *Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării și apartenența Banatului și Olteniei de vest la provincia Dacia*, AMN, IV, 1967, p. 47—70.

³⁰ Astfel, *cohors I Cretum* lasă urme la Palanca (IDR, III₁, 6), iar *cohors I Vindellicorum* (IDR, III, 110) la Vărădia (ulterior este atestată la Tibiscum; IDR, III₁, 137, 253—254); *cohors II Hispanorum* este atestată în 108 la Virșeț (CIL, III, 6273 = IDR, III₁, 106); *cohors V Gallorum* a staționat la Pojejena (IDR, III₁, 11, 23).

³¹ IDR, II, 44 (Inscripție funerară a soției unui centurion al acestei cohorte), 45 (Inscripție funerară a unui *beneficiarius tribuni*); N. Gudea, în „Akten des XI. Internationalen Limeskongresses”, Budapesta, 1977, p. 236, fig. 6/7 (ștampilă COH III CAMP). Un tribun al acestei cohorte apare și într-o inscripție probabil de la Napoca (M. P. Speidel, *Apulum*, XV, 1977, p. 631—633).

³² IDR, II, 179.

³³ D. Tudor, *Oltenia romană*³, București, 1968, p. 163; idem, *Oltenia romană*⁴, 1978, p. 155.

³⁴ B. Gerov, *Klio*, 37, 1959, p. 196—210; *AnnÉp.* (Année Épigraphique) 1962, 264; IDR, I, 13.

³⁵ *Alele I Asturum, I Claudia Gallorum Capitoniana și I Hispanorum și cohortele I Bracaraugustanorum, I Flavia Commagenorum, I Hispanorum veterana, II Flavia Bessorum, II și III Gallorum.*

³⁶ *Vexillatio equitum Illyricorum* (atestată de diploma din 22 martie 129; CIL, XVI, 75 = IDR, I, 10), transformată în *numerus equitum Illyricorum*.

³⁷ *Cohortele I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria și I Tyrriorum sagittariorum.*

³⁸ C. C. Petolescu, *SCIV*, 22, 1971, 3, p. 415—417.

³⁹ *Cohortele I Bracaraugustanorum, II și III Gallorum.*

în anul 114 într-o diplomă cu trupele provinciei Moesia Inferior⁴⁰. Boris Gerov a ajuns astfel la concluzia, acum unanim acceptată, că de la anul 106 și pînă la crearea Daciei Inferior, partea de est a Olteniei, împreună cu colțul sud-estic al Transilvaniei, au aparținut ca organizare administrativă și apărare militară Moesiei Inferior⁴¹.

Deci, înainte de reforma administrativă a împăratului Hadrian din anii 117—118, teritoriul Olteniei era împărțit între provinciile *Dacia* (vestul Olteniei) și *Moesia Inferior* (estul Olteniei)⁴². Linia de demarcație propusă de B. Gerov pe Jiu este contestată de alți istorici, care înclină a crede că Oltenia întregă a intrat în competența guvernatorului Moesiei Inferior⁴³.

Îndată după moartea lui Traian, au loc la Dunărea de jos evenimente grave; noul împărat, Hadrian, a stat chiar în cumpănă să abandoneze Dacia⁴⁴. „Cînd a auzit de atacul sarmaților și roxolanilor — scrie unul din autorii biografiilor împăraților — a trimis înainte armatele, iar el s-a dus în Moesia”⁴⁵. Acum, noul împărat îndeplinește două acte importante — unul de ordin administrativ („Pe Marcus Turbo, care guvernase ca prefect Mauretania, l-a decorat cu însemnele prefecturii și l-a făcut apoi guvernator al Pannoniei și Daciei”⁴⁶), altul de ordin diplomatic („Cu regele roxolanilor, care se plîngea de micșorarea stipendiilor, după ce a cunoscut cum stau lucrurile, a stabilit legături pașnice”⁴⁷). Această misiune excepțională a lui Q. Marcus Turbo își găsește confirmarea în două importante documente epigrafice din anul 123: diplomele militare de la Gherla⁴⁸ și Čovdin⁴⁹, amintind cîteva unități militare din viitoarea provincie Dacia Porolissensis și din Pannonia Inferior — din efectivele cărora se acordase unor veterani *honesta missio* de către ilustrul guvernator cavalier.

⁴⁰ CIL, XVI, 58.

⁴¹ Remarcabilă apare și observația lui C. Daicoviciu, AISC, II, 1933—1935, p. 250, nota 1, care, în contextul discutării unei teorii a lui Ritterling (vezi mai departe, notele 56—59), mai adaugă: „Întrebarea care s-ar putea pune în această chestiune a Olteniei e aceea dacă, pînă la crearea provinciei Dacia Inferior, a aparținut Daciei sau dacă nu cumva, provizoriu, fusese atribuită Moesiei Inferioare (cel puțin partea răsăriteană, iar cea apuseană, Moesiei Superioare)?”.

⁴² Vezi și D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 154—155.

⁴³ AMN, I, p. 172; cf. și C. și H. Daicoviciu, AMN, III, 1966, p. 75. Pentru aceasta nu poate fi însă hotărîtoare nici existența unor detașamente din legiunile Moesiei Inferioare în vestul Olteniei (*legio I Italica* la Drobeta, *legio V Macedonica* la Bumbești și Răcari), venite aici pentru lucrări la o dată nedeterminată, cită vreme avem și situația contrară (astfel, legiunile *IV Flavia* și *X Gemina* sînt atestate la Sucidava, iar *XIII Gemina* la Slăveni) (pentru bibliografie, IDR, II, p. 264).

⁴⁴ Mai nou, prezentarea problemei la I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomelor militare din anul 123*, București, 1973, p. 36 și urm.

⁴⁵ *Scriptores Historiae Augustae, Vita Hadriani*, 6,6.

⁴⁶ *Ibidem*, 6, 7: *Marcium Turbonem post Mauretanium praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit*.

⁴⁷ *Ibidem*, 6, 8.

⁴⁸ IDR, I, 7.

⁴⁹ IDR, I, 7 a.

Uimind șirul evenimentelor, biograful lui Hadrian amintește în continuare de atentatul consularilor, după care adaugă : „a încredințat guvernarea Daciei lui Turbo, acordându-i titlul de prefect al Egiptului, ca să aibă mai multă autoritate, și a venit la Roma”⁵⁰. (împăratul ajunge la Roma la 9 iulie 118). Acum, Q. Marcius Turbo indeplinește reorganizarea Daciei — despre care va fi vorba mai departe — după care pleacă la Roma, fiind numit prefect al pretoriului. Cu această ocazie, la Sarmizegetusa i se consacră o inscripție⁵¹.

Reforma administrativă de la începutul domniei lui Hadrian reprezintă a doua etapă în organizarea administrativă a Daciei romane.

Trei diplome militare, datate toate 29 iunie 120 și descoperite la Porolissum⁵², Cășei⁵³ și Românași⁵⁴, atestă existența la această dată a provinciei *Dacia Superior*, guvernată de Iulius Severus. Simpla mențiune a Daciei Superior presupune existența concomitentă și a provinciei *Dacia Inferior*, atestată epigrafic ceva mai târziu, la 22 martie 129, de diploma militară de la Grojdibod⁵⁵.

Multă vreme s-a considerat că *Dacia Superior* cuprindea Banatul și Transilvania, iar *Dacia Inferior* Oltenia. E. Ritterling⁵⁶, urmat de C. Daicoviciu⁵⁷, a susținut însă că Daciei Inferioare îi aparține și teritoriul de sud-est al Transilvaniei, cu castrele de pe această porțiune a Oltului. Reacția negativă a lui D. Tudor⁵⁸ la această teorie a dus la o vie dispută⁵⁹, încheiată, se pare definitiv, numai după descoperirea diplomei de la Palamarcia. Pe baza analizei dislocării acestor trupe, s-a ajuns la o nouă părere despre organizarea acestei provincii⁶⁰.

Trupele Daciei Inferioare sînt cunoscute din cele două diplome amintite⁶¹: cea de la Grojdibod, din 22 martie 129, și cea de la Palamarcia, din 13 decembrie 140. Unitățile militare din diploma din 129 (*vexillatio equitum Illyricorum, ala I Hispanorum* și 4 cohorte : *I Hispanorum veterana, II Flavia Numidarum, II Flavia Bessorum* și *III Gallorum*) apar și în diploma din 140. Urmele epigrafice atestînd prezența lor se repartizează astfel pe localități :

⁵⁰ *Vita Hadriani*, 6, 7, 3 : ...*Romam venit Dacia Turboni credita, titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus auctoritatis haberet, ornato.*

⁵¹ CIL, III, 1462 (= ILS, 1324); vezi IDR, III, p. 149—150.

⁵² AnnÉp. 1959, 31 (= IDR, I, 5).

⁵³ CIL, XVI, 68 (= IDR, I, 6).

⁵⁴ C.C. Petolescu, Latomus, XXXIV, 1975, 4, p. 1020—1023; idem, SMMIM, 7—8, 1974—1975, p. 89—91.

⁵⁵ CIL, XVI, 75 (= IDR, I, 10).

⁵⁶ RE (Real Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft), XII, col. 1719—1720, s.v. *legio*.

⁵⁷ C. Daicoviciu, AISC (Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj), II, 1933—1935, p. 249—253; idem, „Dacia”, VII—VIII, 1937—1940, p. 315—316.

⁵⁸ D. Tudor, *Granița de nord-est a Daciei Inferior*, RIR (Revista istorică română), XIV, 1944, p. 157—165.

⁵⁹ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 95, nota 1.

⁶⁰ Cf. C.C. Petolescu, *Întinderea provinciei Dacia Inferior*, SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—422.

⁶¹ IDR, I, 10, 13.

⁶² CIL, III, 1633, 11 și 8074, 1 a-b.

- *ala I Asturum*, la Hoghiz⁶² și Boroșneul Mare⁶³;
- *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, la Slăveni⁶⁴, Boroșneul Mare⁶⁵ și Reci⁶⁶;
- *ala I Hispanorum*, la Slăveni⁶⁷;
- *cohors I Bracaraugustanorum*, la Brețcu⁶⁸ și Slăveni⁶⁹;
- *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*, la Stolniceni⁷⁰;
- *cohors I Flavia Commagenorum*, la Slăveni⁷¹, Romula⁷² și Enoșești (Acidava)⁷³;
- *cohors I Hispanorum veterana*, la Stolniceni⁷⁴, Bivolari⁷⁵ și Brețcu⁷⁶;
- *cohors II Flavia Bessorum*, la Cincșor⁷⁷, Olteni⁷⁸, Stolniceni⁷⁹ Birsești⁸⁰ și Rucăr⁸¹;
- *cohors II Flavia Numidarum*, la Feldioara⁸²;
- *cohors III Gallorum*, la Ioneștii Govorii⁸³ și Hoghiz⁸⁴.

Rămân până acum necunoscute garnizoanele următoarelor unități: *cohors I Tyrriorum sagittariorum*, *cohors II Gallorum* și *vexillatio equitum Illyricorum* (devenită înainte de anul 140 *numerus equitum Illyricorum*)⁸⁵.

Boris Gerov este de părere că sud-estul Transilvaniei a rămas în continuare legat de teritoriile sud-carpătice, care aparținuseră până la începutul domniei lui Hadrian Moesiei Inferior, acum devenite *Dacia Inferior*. Dar mai recent I.I. Russu afirmă că o dată cu crearea Daciei Superior caștrele de pe linia Oltului transilvănean au intrat în componența acestei

⁶² Z. Székely, Muzeul Regional Sfântul Gheorghe, Almanah 1879—1954, Tirgu Mureș, 1955, p. 26; I.I. Russu, *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 361—362.

⁶⁴ IDR, II, 525.

⁶⁵ Z. Székely, SCIV, 11, 1963, 1, p. 164—165; cf. însă N. Gostar, ArhMold, IV, 1966, p. 181.

⁶⁶ Z. Székely, Materiale și cercetări arheologice, VI, 1959 p. 198; cf. N. Gostar, *loc. cit.*

⁶⁷ IDR, II, 526.

⁶⁸ CIL. III, 8074, 9; SCIV, 2, 1951, 1, p. 292.

⁶⁹ IDR, II, 527.

⁷⁰ IDR, II, 560.

⁷¹ IDR, II, 528.

⁷² IDR, II, 382.

⁷³ IDR, II, 551.

⁷⁴ *Fontes...*, I, p. 468—471 (vezi nota 5); cf. IDR II, p. 554.

⁷⁵ IDR, II, 582.

⁷⁶ SCIV, 2, 1951, 1, p. 292.

⁷⁷ C. Daicoviciu, AISC, II, 1933—1935, p. 253.

⁷⁸ Z. Székely, Materiale, VIII, 1962, p. 338; cf. N. Gostar, ArhMold, IV, p. 178—179 și p. 180 cu nota 49.

⁷⁹ IDR, II, 561, 562.

⁸⁰ IDR, II, 571.

⁸¹ IDR, II, 607.

⁸² I. Pop, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 289—292.

⁸³ IDR, III, 555.

⁸⁴ C. Daicoviciu, „Dacia”, VII—VIII, 1937—1940, p. 315—316.

⁸⁵ Probabil că ele își aveau garnizoana în aceeași zonă, cum s-a dovedit nu de mulți ani că *cohors II Flavia Numidarum* (nota 82); eventual și *numerus Illyricorum* este atestat la Hoghiz (Geza Bakó, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 141—145).

provincii, abia la sfârșitul domniei lui Hadrian sau la începutul celei a lui Antoninus Pius revenind Daciei Inferior⁸⁶.

În 1966, N. Gostar făcea observația că „unitățile Daciei Inferior au fost localizate în sud-estul Daciei, în special pe cursul inferior al Oltului și pe Oltul transilvan...”⁸⁷. Pe de altă parte, în 1971, autorul acestui studiu, urmărind situația trupelor auxiliare menționate de documentele epigrafice din Oltenia și Banat făcea constatarea că „nici o trupă auxiliară din cele staționate în vestul Olteniei și estul Banatului, în această primă jumătate de secol, nu lasă nici o urmă epigrafică pe frontiera Oltului, nici nu apare în diplomele Daciei Inferior din anii 129 și 140 e.n. În măsura în care se pot sesiza, dislocările acestora au avut loc în cuprinsul Banatului și Daciei intracarpatică. Dimpotrivă, trupele din estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei nu au fost trimise — nici în garnizoană, nici pentru lucrări militare — în castrulele din vestul Olteniei; toate dislocările acestora s-au făcut în cadrul frontierei Oltului”⁸⁸. Ajungeam astfel la concluzia că, după reforma administrativă de la începutul domniei lui Hadrian, vestul Olteniei a continuat să rămână pe mai departe la fosta provincie *Dacia*, devenită acum *Dacia Superior*. În schimb, *Dacia Inferior* moștenește vechile teritorii nord-dunărene ce aparținuseră Moesiei Inferior (estul Olteniei și sud-estul Transilvaniei, probabil fără Muntenia — rămasă liberă, în întregime sau în cea mai mare parte)⁸⁹.

O probă scrisă că vestul Olteniei a aparținut uneia și nu celeilalte dintre cele două Dacii nu există. Este firesc deci a accepta că împăratul Hadrian a lăsat *Dacia* în vechile ei limite, schimbându-i numele în *Dacia Superior*⁹⁰; din teritoriile dacice ale Moesiei Inferior a creat o nouă provincie. Denumirile de *Superior* și *Inferior* date celor două Dacii sînt în raport cu cursul Dunării (ca și cele două Moesii, cu care fac pandant). De altfel, teoria apartenenței *întregii Oltenii* la *Dacia Inferior* este o reminiscență a vechii păreri despre o *Dacie Traiană* cuprinzînd *toate* teritoriile romane

⁸⁶ IDR, I, p. 20. Discuția pornește de la o inscripție de la Hoghiz, pusă împăratului Hadrian de un detașament din legiunea XIII Gemina (CIL, III 953. C. Daicoviciu, „Dacia”, VII—VIII, p. 316, propunea a se citi numele cohorții III Gallorum; dar I.I. Russu, AIIA Cluj. XVIII, 1975, p. 50—52, preferă lectura din CIL). Prezența unui detașament din legiunea XIII Gemina (dacă numeralul XIII este cel corect în fotografia rețușată publicată în 1975), se poate explica mai degrabă prin colaborarea trupelor Daciei Superior la lucrări militare în această parte a Transilvaniei la începutul domniei lui Hadrian. Este greu de crezut că acest teritoriu a aparținut sub Traian Moesiei Inferior, sub Hadrian Daciei Superior, sub Antoninus Pius Daciei Inferior (revenind, într-un fel, la situația de pe timpul lui Traian), iar de la Marcus Aurelius să fi trecut din nou la *Dacia Superior* (acum devenită *Dacia Apulensis*).

⁸⁷ ArhMold, IV, 1966, p. 183.

⁸⁸ SCIV, 22, 1971, 3, p. 417.

⁸⁹ Pentru problema Munteniei în epoca romană, vezi R. Vuple, „Dacia”, N.S., V, 1961, p. 365—393; D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 162—164.

⁹⁰ Este, de altfel, semnificativ că locuitorii o denumesc în continuare *provincia Dacia* (CIL, III, 1455, 1458; ILS, 9487 AnnEp, 1933, p. 249), cînd își onorează guvernatorii cu inscripții; sub numele de *Dacia Superior*, o întîlnim numai în diplome (documente de caracter juridic, emise la Roma).

de la nord de Dunăre — care ar fi fost divizată de împăratul Hadrian după tipare ... medievale⁹¹.

Ca *terminus ante quem* pentru aceste reforme administrative este data diplomelor militare de la Cășei, Porolissum și Românași⁹² (29 iunie 120), prin care se acorda cetățenie arcașilor palmirenieni din Dacia Superior: *Palmyrenis sagittariis ex Syri(a) qui sunt in Dacia Superiore sub Iulio Severo civitatem dedit iis quorum nomina subscripta sunt*.

La puțini ani după aceasta, alte două diplome, de la Gherla și Căvadin, datate 10 august 123, atestă existența unei a treia provincii: Dacia Porolissensis⁹³. Se acceptă unanim că acest nou act administrativ a avut loc numai după 29 iunie 120, prin desprinderea teritoriului situat la nord de Arieș și Mureș al Daciei romane⁹⁴. În adevăr, simpla lectură a diplomelor din 120 ar arăta, așa cum s-a afirmat de mai multe ori, că arcașii palmirenieni se aflau deja la Porolissum; că acesta, împreună cu întreg nordul Daciei, făceau parte din cadrul teritorial-militar al Daciei Superior⁹⁵.

La Porolissum, arcașii palmirenieni sînt atestați printr-o serie de monumente epigrafice⁹⁶.

Problema se pune însă pentru Cășei și Românași, unde nici un alt document epigrafic nu atestă prezența arcașilor palmirenieni. În aceste castru au staționat alte unități militare: *cohors I Britannica milliaria c. R. equitata* în primul⁹⁷, și *cohors I Hispanorum pia fidelis* în celălalt⁹⁸. Explicația acestei situații este că diplomele respective nu au fost pierdute de titulari⁹⁹ ci de urmașii lor; de avantajele acordării cetățeniei beneficiau și aceștia — dintre care nu puțini îmbrățișau tot cariera armelor: fie în unitățile în care serviseră părinții lor, fie în altele. Acesta este și cazul urmașilor veteranilor atestați de diplomele de la 29 iunie 120, care au intrat în cohortele ce-și aveau garnizoanele la Cășei și Românași. Analogiile nu lipsesc: diploma unui veteran din *ala I Siliana*, cu garnizoana la Gilău¹⁰⁰, a fost descoperită în castrul de la Buciumi¹⁰¹, unde staționa *cohors II Nervia Brittonum milliaria*¹⁰²; la Brețcu, unde staționa *cohors I Bracaraugustanorum*¹⁰³, a fost descoperită o diplomă militară din anul

⁹¹ Cf. H. Daicoviciu, *O ipoteză privind întinderea Daciei Inferioare*, „Steaua”, nr. 4, februarie, 1972, p. 27, urmat de D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, 1978, care nu sînt de acord cu punctul de vedere susținut de noi în SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—422, rămînînd la părerea că Oltenia întregă a aparținut Daciei Inferior.

⁹² Citate *supra*, notele 52—54.

⁹³ IDR, I, 7—7 a.

⁹⁴ C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 1964, p. 171.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 175—176; IDR, I, p. 19—20.

⁹⁶ I. I. Russu, AMN, VI, 1969, p. 173—174 (cu bibliografia).

⁹⁷ C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, p. 168—169 (cu bibliografia).

⁹⁸ *Ibidem*, p. 169.

⁹⁹ C. C. Petolescu, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 602, nota 55; *idem*, Latomus, 34, 1975, 4, p. 1023; *idem*, SMMIM (Studii și materiale de muzeografie și istorie militară), 7—8, p. 91.

¹⁰⁰ C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, p. 167 (cu bibliografia).

¹⁰¹ IDR, I, 21.

¹⁰² Despre această unitate: C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 164, p. 169—170.

¹⁰³ D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 332.

92, eliberată unui soldat din *classis Flavia Moesica*¹⁰⁴ (este greu de afirmat că aici ar fi staționat un detașament din flota dunăreană, și încă la anul 92 !). Nu se poate susține, deci, pe baza celor două diplome, că la 29 iunie 120, la Cășei și Românași ar fi staționat arcași palmirenieni¹⁰⁵.

Problema se poate pune la fel și pentru diploma de la Porolissum.

Această indoială pornește de la descoperirea a două diplome militare din anul 126 la Tibiscum, prin care se acorda cetățenia *Palmyrenis sagittariis qui sunt in Dacia Superiore sub Iulio Severo*¹⁰⁶. Exprimarea aproape identică cu cea din diplomele din 120 — minus *ex Syri(a)* — arată că în situația trupei nu a intervenit nici o schimbare după 120. Cu același titlu, *Palmyreni sagittarii*, această formațiune etnică apare și într-o inscripție de la Palmyra din anul 141¹⁰⁷. Unde se aflau, deci, palmirenienii la 120, la Porolissum sau Tibiscum ?

Mai de curînd s-au afirmat următoarele : „Unitatea auxiliară *Palmyreni sagittarii* era cunoscută în Dacia din a. 120 (Dip1D V—VI), în zona de nord (Porolissensis, după a. 123), de unde o parte din trupă este mutată la Tibiscum ; din ea se va dezvolta *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*”¹⁰⁸. Este posibil însă a avea și situația inversă : din palmirenienii staționați la Tibiscum, o parte să fi fost mutați mai tîrziu, după 126, la Porolissum. Pentru această idee pledează faptul că și alte unități auxiliare, aflate pe timpul lui Traian în Banat, au fost mutate ulterior pe granița de nord¹⁰⁹. Se poate admite astfel că și diploma de la Porolissum a fost adusă și pierdută mai tîrziu, de un descendent al titularului acesteia, înrolat eventual chiar în unitatea de palmirenieni¹¹⁰. Pentru un interval mai îndelungat între data emiterii diplomei și cea a pierderii, pledează și faptul că prin *constitutio* imperială din 29 iunie 120 s-a acordat cetățenia unor arcași palmirenieni pe cînd încă se aflau sub drapel¹¹¹.

¹⁰⁴ CIL, XVI, 37 (= IDR, II, 25).

¹⁰⁵ Cf. C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, p. 175 : „... *Palmyreni sagittarii ex Syria*, a căror garnizoană era de la început *Porolissum* (mai puțin probabil Cășei)” (sublinierea pentru textul din paranteză ne aparține).

¹⁰⁶ IDR, I, 8—9.

¹⁰⁷ AnnÉp, 1947, 169.

¹⁰⁸ IDR, I, p. 97 (la nr. 8).

¹⁰⁹ Astfel, *cohors I Brittonum milliaria*, atestată la început la Dierna (IDR, III₁, 52), și-a avut ulterior garnizoana la Porolissum (N. Gudea, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 129—134) ; *ala II Pannoniorum*, atestată mai întîi la Palanca (IDR, III₁, 5), a staționat mai tîrziu la Gherla (D. Protase, SCIV, 19, 1968, 2, p. 339—344) ; de asemenea, *cohors II Hispanorum* (IDR, III₁, 106), probabil și *ala I Tungrorum Frontoniana* (IDR, III₁, 107), atestate la Vlășeș pe timpul lui Traian, apar mai tîrziu tot în Dacia Porolissensis, prima la Bologa (N. Gudea, AMN, IX, 1972, p. 414—415), cealaltă la Ilișua (C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 1964, p. 167—168).

¹¹⁰ Pentru situația ce ne preocupă, un caz asemănător este cel al diplomei de la Răcari, din timpul lui Antoninus Pius, din care aflăm despre acordarea cetățeniei *Mauris equit (ibus) et pedit (ibus) qui sunt in Moesia Super (iore) sub...* (IDR, I, 29). În acest castru, descoperirile epigrafice arată că a staționat un *numerus* de Mauri (IDR, II, 168). Situația este identică celei de la Porolissum ; și totuși, nimeni nu a afirmat vreodată că la data emiterii diplomei lui Antoninus Pius, o parte din Oltenia (cea de vest), cu castrul de la Răcari, s-ar fi aflat în cadrul teritorial-militar al Moesiei Superior. Probabil, și în acest caz, că un descendent al titularului diplomei amintite a fost înrolat ulterior în formațiunea de Mauri staționată în castrul de la Răcari (v. nota 99).

¹¹¹ Pentru motivele acordării cetățeniei, v. nota 113.

Pentru situația trupei de palmirenieni, unele informații noi poate încă furniza reluarea unei inscripții de la Palmyra din timpul lui Antoninus Pius¹¹²:

T. Αἴλιο[ν... ἑπαρχον τῶν]
 'εν Παρολί[σσω τῆς ἀνωτέ-]
 ρας Δακίας [κα]τε[ι]λεγμένων
 τοξότων οἱ ἀπό τοῦ πρώτο[υ]
 αὐτοῦ οὐξί[λλ]ου τεμῆς
 [χάριν]

Datarea inscripției nu lasă dubii¹¹³. Ea a fost înțeleasă de cei mai mulți în sensul că *T. Aelius*... , prefect al arcașilor palmirenieni, aflați la Porolissum în Dacia Superior, a fost cinstit de subordonații săi prin ridicarea unei statui în patria lor, la Palmyra¹¹⁴.

Firească la data publicării inscripției (anul 1941) și unanim acceptată, întregirea r. 2 — 3: 'εν Παρολίσσω [τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας a pus pe epigrafiști în dificultate după apariția diplomelor de la Gherla, care atestă existența Daciei Porolissensis nu de la sfârșitul domniei lui Antoninus Pius, cum se credea pînă acum mai puțin de două decenii, ci mult mai devreme: una la anul 133¹¹⁵, alta, mai recentă, chiar la 123¹¹⁶. Explicațiile și propunerile noi de întregire a lacunei din rîndurile respective rămîn nesatisfăcătoare¹¹⁷.

Deocamdată ne mulțumim a atrage, iarăși, atenția asupra r. 4 — 5 ale inscripției: οἱ ἀπό τοῦ πρώτ[ου] αὐτοῦ οὐξί[λλ]ου. Aici, prin *vexillum* trebuie înțeles, ca și în alte cazuri, *vexillatio*¹¹⁸. Dar faptul că palmirenienii se aflau la Porolissum sub Antoninus Pius *in vexillatione*, ar arăta că ei nu veniseră aici de multă vreme. Deci la 29 iunie 120 încă nu se aflau pe frontiera de nord a Daciei romane (cf. mai sus).

Afirmația din inscripție (dacă întregirea 'εν Παρολί[σσω τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας este cea adevărată) poate fi deci o eroare de redactare a lapidului care nu a înțeles prea bine (ca și noi astăzi) că, de fapt, *un steag de arcași din Dacia Superior fuseseră aduși la Porolissum* sub Antoninus

¹¹² H. Seyrig, Syria, 22, 1941, p. 231 (AnnÉp, 1947, 170).

¹¹³ H. Seyrig, *loc. cit.*; „T. Aelius... porte le prénom et le gentilice d'Antonin le Pieux; c'est sans doute une créature de ce prince, qui a du recevoir le droit de cité précisément pour exercer le commandement dont il s'agit ici et son inscription se place donc entre 138 et 159”.

¹¹⁴ Bulletin Épigraphique, 1941, 156: „préfet des archers stationnés à Porolissum en Dacie Supérieure”; I. I. Russu, AMN, VI, 1969, p. 173.

¹¹⁵ AnnÉp, 1962, 255 (= IDR, I, 11).

¹¹⁶ IDR, I, 7 (cf. și 7 a).

¹¹⁷ Probabil că este totuși o eroare de redactare (vezi și I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior*... , p. 60); s-a mai propus ca în locul cu pricina să se citească eventual 'επαρχίας Δακίας (N. Gostar, AIIA (Iași), XI, 1974, p. 304), sau că - ρας ar fi terminația unui adjectiv la gradul comparativ (C. C. Petolescu, „Dacia”, N.S., XX, 1976, p. 300).

¹¹⁸ Vezi R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen der römischen Kaiserheeres von Augusto bis Diokletian* (Epigraphische Studien, 1), Köln-Graz, 1976, p. 141, s.v. *vexillum* = *vexillatio* (indice); AnnÉp, 1972, 572. La fel pare a înțelege lucrurile și H. Devijver, *Prosopographia militarium equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I, Louvain, 1976, p. 53—54, nr. 18, privitor la cariera lui *T. Aelius*... : „praefectus numeri — vel — vexillationis Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum”.

Pius¹¹⁹. Ulterior, din aceștia se va forma *numerus Palmyrenorum Porolissensium*¹²⁰.

Dar în acest caz, diplomele de la 29 iunie 120 nu mai pot fi dovada că la acea dată nordul Daciei se afla în cadrul provinciei *Dacia Superior*; ele nu mai pot fi invocate drept *terminus post quem* pentru crearea Daciei *Porolissensis*. De aici decurge posibilitatea de a fixa data constituirii acesteia din urmă între începutul domniei lui Hadrian (după încheierea misiunii lui Q. Marcius Turbo) și 10 august 123 (de când datează cea mai veche atestare a Daciei *Porolissensis*).

Se pune astfel problema dacă cele trei Dacii (*Inferior*, *Superior* și *Porolissensis*) nu sînt mai degrabă creații concomitente ale împăratului Hadrian (înainte de 29 iunie 120)¹²¹.

În cele ce urmează, ne vom ocupa pe scurt de rangul guvernatorilor provinciilor Daciei¹²².

Dacia Superior a fost condusă, în continuare, de un *legatus Augusti pro praetore*, de data aceasta de rang pretorian (*vir praetorius*), deoarece în provincie se afla o singură legiune (*XIII Gemina*). El era ajutat, pentru probleme financiare, de un *procurator Augusti*, din tagma ecvestră.

Celelalte două Dacii (*Porolissensis* și *Inferior*) aveau în frunte cîte un *procurator Augusti*, de rang prezidial, tot din tagma ecvestră. Se consideră că acești procuratori depindeau de legatul Daciei *Superior*, sau că acesta ar fi avut o ascendență față de cei doi.

O situație deosebită în titulatura guvernatorului Daciei Inferioare este arătată de o inscripție de la Caesarea (Mauretania)¹²³: *T(ito) Fl(avio) T(iti) fil(io) Palatin(a) [Prisco C(aio) Gallo]nio Frontoni Q(uinto) M(ar)jicio Turboni pr[.], pr[oc(uratori) pro leg(ato) provinc(iae) | Mauretan(iae) Caes(ariensis), [pro l]eg(ato) et praef(ecto) prov(inci)ae Dac(iae) | Inferioris, pro], proc(uratori) XX heredi[tat(ium)] | provinc(iae) [Syriae Palaest]inae, proc(uratori) ad ce[nsus] . . .* Așadar, în cariera sa, T. Flavius Priscus C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo a fost, între altele, [*pro l]eg(ato) et praef(ectus) prov(inci)ae Dac(iae) Inferioris*. Data cînd și-a exercitat această misiune în Dacia este nesigură: Syme propune anul 142 sau 143¹²⁴, în timp ce Pflaum înclină mai mult spre anul 157¹²⁵.

Acest titlu nu mai este cunoscut din altă inscripție; guvernatorul Daciei Inferioare l-a primit numai în această împrejurare deoarece în provincia sa au fost aduse efective din legiuni. „Înseamnă—scrie H. G. Pflaum—că faptul de a comanda trupe legionare este considerat mai important

¹¹⁹ La Porolissum staționau numai o parte din acești arcași (cel din primu *exillum*). Probabil cea de-a doua formațiune se afla la *Optatiana* (Zutoru); din aceasta se va forma *n(umerus) P(almyrenorum) O(ptatitanensium)* (despre acesta, I. I. Russu, AMN, VI, 1969, p. 174).

¹²⁰ Despre acesta, I. I. Russu, AMN, VI, p. 173—174.

¹²¹ De altfel, este improbabil ca după reforma administrativă din 118—120, să fi avut loc, la scurt timp, între 120—123, altă reorganizare.

¹²² M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 30 și urm. (*passim*).

¹²³ AnnÉp, 1946, 113.

¹²⁴ Studii Clasice, III, 1961, p. 131.

¹²⁵ H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, Paris, 1960, p. 375.

decît de a governa militar provincia Dacia Inferior"¹²⁶. Pflaum arată că titlul *procurator pro legato* nu echivala cu *procurator pro legato Augusti pro praetore*; „noi remarcăm că diferite exemple arată că titlul de *prolegato* nu privește de loc pe *legatus Augusti pro praetore*, ci numai pe legatul de legiune"¹²⁷; titlul era „o ficțiune legală pentru a fi cvasilegat de legiune”. Deoarece, deci, funcția sa echivala cu cea de legat de legiune, înseamnă că în provincie au fost aduse efective avînd numeric valoarea unei legiuni. Faptul că guvernatorul de rang ecvestru al Daciei Inferior a primit „derogare” pentru a putea comanda efective din legiuni este o dovadă că el nu depindea de legatul Daciei Superior. În cazul unei asemenea subordonări, dacă aceste efective ar fi venit din Dacia Superior, guvernatorul acesteia (care comanda probabil și legiunea XIII Gemina) ar fi fost de drept și comandantul unor asemenea efective dislocate în Dacia Inferior; dacă erau aduse din alte provincii, efectivele respective din Dacia puteau atinge valoarea a două legiuni, atrăgînd astfel modificarea rangului legatului Daciei Superior, care ar fi trebuit să devină *vir consularis* — ceea ce nu s-a întîmplat decît după reforma administrativă din 168/169 (cf. mai departe).

Deci, analiza inscripției din Caesarea Mauretaniei mai degrabă infirmă ceea ce este, de fapt, o simplă ipoteză, acceptată totuși unanim ca un adevăr absolut. Este de fapt, și aceasta, o reminiscență a vechii teorii despre existența unei Dacii traiane unitare, împărțită în două provincii sub Hadrian, apoi în trei sub Antoninus Pius¹²⁸. De aceea, sîntem de părere că *procurator Daciei Inferior* nu depindea nicidecum de legatul Daciei Superior¹²⁹, și probabil aceeași era situația cu *procurator Daciei Porolissensis*.

În timpul împăratului Marcus Aurelius, în 168/169 a avut loc cea de-a treia și ultima reorganizare administrativă a Daciei romane. Ea a fost dictată de motive de ordin militar și strategic: pentru a face față, cu forțe unite, pericolului sarmatic și germanic de la Dunărea mijlocie¹³⁰.

Acest proces s-a petrecut în vremea guvernării lui M. Claudius Fronto¹³¹. Acesta, după ce a fost mai întîi *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris*, a primit, în a doua jumătate a anului 168 sau cel mai tîrziu la începutul celui următor, comanda a două provincii: *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris et Daciae Apulensis*. După moartea lui Lucius Verus, întîmplată în februarie 169 (ea reprezentînd un reper cronologic), Fronto poartă titlul de *legatus Augusti pro praetore*

¹²⁶ *Ibidem*, p. 378. Aceasta ar întări și ipoteza că, după reforma lui Marcus Aurelius, legatul legiunii V Macedonica era și comandantul trupelor auxiliare din Dacia Porolissensis; vezi nota 149.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Vezi nota 2.

¹²⁹ Față de interpretarea lui H.G. Pflaum, apare de neînțeles afirmația lui D. Tudor, *Olenia romană*⁴, p. 159, cînd vorbește de raporturile dintre legatul Daciei Superior și *procuratorii* celorlalte două Dacii: „se pare că în momente în care se cerea o concentrare a forțelor militare, anul dintre ei lua titlul de *prolegato*, ca să poată dispune de toate forțele armate ale provinciei Dacia”.

¹³⁰ Vezi, pentru desfășurarea evenimentelor, M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 61 și urm.

¹³¹ Despre reforma administrativă din anul 169, vezi M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 145—149; *idem*, *Viața din Dacia romană*, p. 63—69; C. și H. Daicoviciu, AMN, IV, 1967, p. 73—81.

provinciarum Daciarum, apoi din nou *legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum et Moesiae Superioris simul*¹³². Numărul acestor provincii este precizat în titlul guvernatorului dintr-o inscripție de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa: *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum et Moesiae Superioris*¹³³.

Au existat numeroase discuții privitoare la hotarele provinciilor Daciei. Majoritatea istoricilor sînt de părere că Dacia Superior a devenit *Dacia Apulensis*, fără nici o modificare teritorială; Dacia Inferior a luat numele de *Dacia Malvensis*; *Dacia Porolissensis* a rămas cu vechiul ei teritoriu și nume¹³⁴. În sprijinul acestui punct de vedere (susținut cu ardoare, timp de aproape patru decenii, de D. Tudor, îndeosebi), alături de numeroase argumente logice¹³⁵, există și o serie de documente epigrafice concludente, puse din nou în valoare în ultimii ani: inscripția celebră de la Sevilla, care onorează pe Sextus Iulius Possessor¹³⁶, alta de la Thessalonice¹³⁷, în sfîrșit, o a treia din Caesarea Mauretaniei¹³⁸.

Adeptii teoriei contrare (C. Patsch, urmat de A. Stein și C. Daicoviciu) susțineau că *Dacia Apulensis* ar fi apărut prin unirea Daciei Superior cu Dacia Inferior, iar *Dacia Malvensis* s-ar fi creat pe un teritoriu nou, în Banat (sau în vestul acestuia, după teoria susținută nu de mult de C. și H. Daicoviciu)¹³⁹. Se consideră că o reformă administrativă a implicat neapărat modificări teritoriale, altfel ar fi fost o simplă schimbare de nume¹⁴⁰.

În realitate, reforma administrativă a lui Marcus Aurelius a constat în următoarele:

— ridicarea rangului guvernatorului, numit iarăși dintre cei care exercitaseră consulatul (*vir consularis*), ca urmare a aducerii în Dacia, la Potaissa, a unei a doua legiuni, *V Macedonica*;

¹³² CIL., VI, 1373 (= 31640) (= ILS, 1048).

¹³³ CIL., III, 1457.

¹³⁴ Vezi mai sus, nota 94.

¹³⁵ Vezi, astfel, M. Macrea, *Viața...*, p. 69 („Nouă ni se pare totuși că situația din timpul lui M. Claudius Fronto exclude posibilitatea ca între Dacia Apulensis și Moesia Superior să se fi interpus o altă provincie, anume Dacia Malvensis, cum ar trebui să admitem în ipoteza că pe aceasta o localizăm în Banat”); C.C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 422, nota 109 („Unii istorici au încercat să demonstreze crearea unei mari provincii *Dacia Apulensis*, prin contopirea provinciilor *Dacia Superior* și *Dacia Inferior*. În această situație însă, procuratorul Daciei Apulensis ar fi trebuit să facă parte din categoria *ducenarii*-lor, căci atribuțiile sale erau acum duble: procuratorii Daciei Superior... și Daciei Inferior... fuseseră *centenarii*. Or, procuratorul Daciei Apulensis era tot un *centenarius*”).

¹³⁶ CIL., II, 1180 (= ILS (Inscriptiones Latinae Selectae), 1403); cf. D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 189—194.

¹³⁷ CIL., III, 13704 (= ILS, 9009); cf. I.I. Russu, AIIA (Cluj), XVII, 1974, p. 11—45.

¹³⁸ CIL., VIII, 9381 (= ILS, 2763); cf. M.P. Speidel, *Dacia, N.S.*, XVII, 1973, p. 169—177.

¹³⁹ C. și H. Daicoviciu, AMN, IV, 1967, p. 73—81; C. Daicoviciu, AMN, VII, 1970, p. 125—130.

¹⁴⁰ AMN, IV, p. 79: „În acest caz (dacă nu s-ar fi făcut modificări teritoriale — paranteza ne aparține), rezultă că anul 168 nu aduce nici o modificare teritorială față de perioada anterioară, totul reducându-se la o simplă schimbare de nume; e greu de admis că în timpul războaielor marcomanice Marcus Aurelius se ocupa de asemenea « reorganizări », cu atât mai mult cu cît vechile denumiri dălnuieră citeva decenii, între care șapte ani și sub domnia lui”. De fapt esența reformei împăratului filozof este alta: uniformizarea denumirii provinciilor Daciei (după capitalele lor), acum cînd *cele trei Dacii formau un organism unitar* (acesta fiind adevăratul sens al reformei).

— unirea Daciilor, pînă atunci separate, într-un organism militar și administrativ unitar, avînd în frunte pe *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum*, numit și *consularis Daciarum trium*.

De altfel, în interiorul unui organism administrativ și militar unitar, schimbări teritoriale nici nu-și aveau rostul; a avut loc totuși o extindere a limitelor stăpînirii romane, prin reanexarea vestului Munteniei, probabil pe timpul lui Commodus¹⁴¹, precum și a vestului Banatului, cel puțin partea de nord a acestuia, cu linia Mureșului¹⁴².

Gubernatorul general al Daciilor era dublat de un *procurator Augusti Daciae Apulensis*, cu atribuții financiare; în caz de vacanță a legatului, el era și locțiitor al acestuia (*agens vice praesidis*)¹⁴³. Ca întindere teritorială, Dacia Apulensis cuprindea fără îndoială teritoriile care aparținuseră Daciei Superior, adică vestul Olteniei, Banatul, o parte din Transilvania (fără partea de nord, care ținea de Dacia Porolissensis, și cea de sud-est, a Daciei Inferior).

Dacia Malvensis era probabil aceeași ca întindere cu Dacia Inferior: estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei și, desigur, vestul Munteniei¹⁴⁴. Gubernatorul său era ales tot din tagma ecevestră, fiind un *procurator Augusti*, avînd deopotrivă atribuții financiare și militare¹⁴⁵. Aceasta explică și titlul de *praeses* ce-l poartă într-o inscripție de la Thessalonic¹⁴⁶. Așa cum arată Pflaum, acest titlu devine curent către mijlocul secolului al III-lea, de cînd datează și inscripția în discuție: „titlul de *praeses* se impune pentru a designa pe toți guvernatorii de provincii. Termenul de *procurator* dispăre atunci succesiv în fostele provincii ecevestre . . .”¹⁴⁷.

Dacia Porolissensis s-a păstrat în vechiul ei teritoriu, adică la nord de Arieș și Mureș¹⁴⁸. Procuratorul ei avea probabil acum numai atribuții financiare, iar comanda trupelor auxiliare o avea legatul legiunii V Macedonica, aflată la Potaissa¹⁴⁹.

¹⁴¹ Unele probleme privind *limes transalutanus*: D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, 1978, p. 253-¹257.

¹⁴² Pentru linia Mureșului în epoca romană. C.C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenz Roms*, II, Köln—Bonn, 1977, p. 367—372.

¹⁴³ M. Macrea, *Viața* . . . , p. 64.

¹⁴⁴ Se afirmă adesea, fără a exista însă o probă scrisă, că sud-estul Transilvaniei a trecut, cu ocazia reorganizării administrative din timpul lui Marcus Aurelius, la Dacia Apulensis; vezi astfel, M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 149. Cf. însă, idem, *Viața* . . . , p. 67: „Nu știm care va fi fost soarta teritoriului din estul Transilvaniei, de la Angustia pînă la Caput Stenarum, care înainte aparținuse Daciei Inferior. El a putut rămîne mai departe la Dacia Malvensis, așa cum am putea presupune, și că a fost transferat, cu prilejul reorganizării celor trei Dacii din timpul lui Marcus Aurelius, la Dacia Apulensis. Nu dispunem deocamdată de vreo dovadă peremptorie într-un sens sau altul. Noi înclinăm totuși mai degrabă să credem că amintitul teritoriu din estul Daciei a rămas mai departe la Dacia Malvensis”.

¹⁴⁵ Idem, *Viața* . . . , p. 66; D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 161—162.

¹⁴⁶ CIL, III, 13704 (= ILS, 9009). I. Piso, „Revue roumaine d'histoire”, XII, 1973, p. 1013: „les deux tribuns dédièrent l'inscription à Cassianus non pas en tant qu'officiers, subordonnés au procureur, mais comme ses fils. Ceux-ci pouvaient exagérer l'importance de leur père, surtout qu'ils ne posèrent pas l'inscription en Dacie, mais à Thessalonique”; vezi însă observațiile la care trimite nota următoare.

¹⁴⁷ H.G. Pflaum, *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris, 1950, p. 114—117; vezi, idem, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, III, 1960, p. 1067.

¹⁴⁸ Cf. nota 94.

¹⁴⁹ M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 149, Vezi și nota 126.

În această situație au rămas cele trei Dacii pînă la retragerea stăpînirii romane.

Teoria expusă în acest studiu are în vedere o „schemă” mult mai simplificată a fazelor și conținutului reformelor administrative privind provinciile Daciei romane; ea pleacă de la analiza documentelor epigrafice și nu de la păreri preconceptione.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE DE LA DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

La Dacie n'a pas été créée dès le début comme une province unitaire; son organisation administrative a parcouru plusieurs étapes.

Un diplôme militaire du Porolissum, du 11 août 106 (CIL, XVI, 160 = IDR, I, 1), atteste l'existence à cette date de la province de Dacie; mais comme l'atteste l'analyse des documents épigraphiques elle comprenait, seulement une partie des territoires annexés par les Romains: l'Olténie (la moitié d'ouest), le Banat, la majeure partie de la Transylvanie (sans la partie du sud-est). La province de Dacie était dirigée par un gouverneur — *legatus Augusti pro praetore*, de rang consulaire (*vir consularis*) — vu qu'en Dacie se trouvaient deux légions (IV Flavia et XIII Gemina). D'autres territoires — l'est de l'Olténie, le sud-est de la Transylvanie (le Pays de Făgăraș et le Pays de Bîrsa), la Valachie et le sud de la Moldavie, annexés après la guerre de 101—102, relevaient de la province de Moesia Inferior. Cette situation a duré seulement sous le règne de Trajan.

Les événements des années 117—118, au début du règne d'Adrien, ont déterminé de nouveaux changements dans l'organisation et l'administration de la Dacie; cela représente la seconde étape de ce processus. Le territoire de Valachie fut alors abandonné dans son ensemble ou dans sa majeure partie. Les territoires qui avaient appartenu à la Moesia Inferior ont constitué une nouvelle province, *Dacia Inferior* (l'Est de l'Olténie, le sud-est de la Transylvanie, éventuellement aussi l'ouest de la Valachie). En échange, l'ancienne province de Dacie est devenue sous le règne de Trajan *Dacia Superior* (attestée pour la première fois le 29 juin 120 (CIL, XVI, 68 = IDR, I, 5; AnnEp, 1959, 31 = IDR, I, 6). Parallèlement (ou peu de temps après) l'on créa, de la partie nord de la Dacie de Trajan (du territoire situé au nord des rivières d'Arieș et de Mureș), une nouvelle province (*Dacia Porolissensis* attestée comme telle dans le diplôme du 10 août 123; IDR, I, 7). Le gouverneur de *Dacia Superior* était toujours un *legatus Augusti pro praetore*, cette fois-ci nommé parmi ceux qui avaient exercé seulement les fonctions de préteur, car dans cette province il n'y avait maintenant qu'une seule légion (XIII Gemina). Chacune des deux autres Dacie (Inferior et Porolissensis) était dirigée par un *procurator Augusti* ayant des attributions militaires et financières.

La troisième étape dans l'organisation de la Dacie romaine date des années 168—169, soit du temps de l'empereur Marc Aurèle. Alors, les trois Dacie furent placées sous la direction d'un gouverneur unique, *legatus*

Augusti pro praetore trium Daciarum, dénommé également *consularis Daciarum trium* ; il était un ancien consul (*vir consularis*), car maintenant il existait à nouveau en Dacie deux légions (XIII Gemina et V Macedonica). C'est pourquoi, les dénominations des provinces aussi connaissent des changements : *Dacia Inferior* devient *Dacia Malvensis* ; *Dacia Superior* devient *Dacia Apulensis* et *Dacia Porolissiensis* conserve son ancienne dénomination. Mais nous n'avons aucune confirmation du fait qu'à l'époque se seraient produites aussi des modifications territoriales entre ces unités administratives de la Dacie pour la première fois unitaire. En dehors du gouverneur général, chacune de ces provinces était dirigée par un *procurator Augusti*, ayant notamment des attributions financières. Mais en cas d'absence du gouverneur général, le procureur de *Dacia Apulensis* était aussi le suppléant de celui-ci (*agens vice praesidis*) ; celui de *Dacia Malvensis* semble avoir eu également des attributions militaires.

ȘTIINȚA ISTORICĂ ÎN R.S.S. KIRGHIZĂ*

DE

S. TABIȘALIEV

vicepreședinte al Academiei de științe a R.S.S. Kirghize, membru corespondent al Academiei de științe a R.S.S. Kirghize; doctor în științe istorice, profesor

Istoricii din U.R.S.S., între care și cei din Kirghizia Sovietică acordă o mare atenție întăririi rolului științei istorice în opera de dezvoltare a colaborării internaționale și a schimburilor culturale, a legăturilor prietenești cu țările socialiste, propagând succesele și realizările lor. Astfel, în cadrul cursurilor de istorie modernă și contemporană ale facultăților cu profil umanistic din institutele republicane de învățămînt superior, ca și la lecțiile de istorie din școlile medii și școlile speciale se studiază trecutul istoric-cultural al popoarelor din Europa centrală și de Sud-Est, legăturile lor cu popoarele Uniunii Sovietice, lupta lor pentru eliberarea socială și națională, experiența construcției socialiste în această zonă europeană, precum și realizările în domeniul economiei și culturii în perioada edificării noii societăți socialiste.

Aniversările semnificative și alte evenimente importante în viața poporului român prieten, ca de exemplu victoria revoluției populare și proclamarea republicii sînt larg popularizate în R.S.S. Kirghiză. În orașul Frunze și în alte orașe ale R.S.S. Kirghize se organizează cu participarea Asociației de prietenie și legături culturale cu străinătatea, expoziții fotografice și de carte, se țin lecții și dezbateri.

Un canal efectiv pentru mai buna cunoaștere între popoarele noastre este schimbul de literatură științifică, precum și de alte scrieri, realizat între Biblioteca centrală științifică a Academiei de științe a R.S.S. Kirghize și marile biblioteci ale instituțiilor științifice din R.S. România.

Un factor efectiv de întărire a legăturilor culturale între popoarele țărilor noastre este schimbul reciproc de delegații. În Kirghizia s-au aflat deja o serie de reprezentanți ai curilor științifice din România. O însemnătate certă în dezvoltarea cooperării culturale sovieto-române, în stabilirea unor contacte nemijlocite între savanții români și kirghizi a avut și ultima întîlnire (1—4 septembrie 1978) în capitala Kirghiziei Sovietice — orașul Frunze, prilejuită de cea de a șasea conferință a istoricilor sovietici și

* Referat ținut de autor la conferința istoricilor sovietici și români care a avut loc la Frunze, în septembrie 1978.

români în cadrul lucrărilor Comisiei bilaterale a istoricilor din U.R.S.S. și Republica Socialistă România.

Tematica dezbătută la această conferință *Gîndirea progresistă din Rusia și România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea — factor important de apropiere dintre popoarele noastre* a permis să extindem căutările pentru a distinge izvoarele adinci ale legăturilor de prietenie dintre popoarele noastre în perioada de dezvoltare impetuoasă a gândirii democratice și a mișcării revoluționare, atît în Rusia, cît și în România.

Oaspeții români au făcut cunoștință cu locurile și edificiile de seamă ale orașului ce poartă numele comandantului de oști aparținînd gîrzii leniniste — M.V. Frunze; au vizitat muzeul memorial M.V. Frunze, au fost la Expoziția realizărilor economiei naționale a republicii, au făcut cunoștință cu activitatea unui sovhoz, au vizitat secțiile unor uzine, Universitatea, laboratoare științifice și cămine studentești. „Aici, în Kirghizia, noi, istoricii, am simțit cum poporul făurește o istorie nouă — a spus președintele părții române a Comisiei de istorie, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, profesorul Ștefan Ștefănescu. Realizările poporului kirghiz, într-o perioadă istorică scurtă, sînt minunate și demne de admirat.

Locuitorii orașului Frunze ne-au arătat cu mîndrie monumentul luptătorilor pentru triumful revoluției, care s-a dezvelit solemn în aceste zile și monumentul Prieteniei popoarelor. Ideea internaționalismului, a prieteniei între popoare este foarte puternică în țara noastră; noi am simțit această la fiecare pas.

Impresionează amploarea cercetărilor științifice pe care o desfășoară institutele Academiei Kirghize de științe. A fost plăcut să vizităm expoziția pe care au organizat-o lucrătorii bibliotecii științifice a Academiei de științe din Kirghizia, unde printre altele, au fost expuse lucrările lui V. Malinschi „Marxism-leninismul și problema agrară”, T. Ionescu „Istoria arhitecturii în România” și alte lucrări recente ale cercetătorilor din domeniul științelor sociale”.

Participanții la conferință au fost salutați de președintele părții române a Comisiei, profesorul Șt. Ștefănescu, și de conducătorul a.i. al părții sovietice, A.M. Samsonov, membru corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., care au subliniat importanța întîlnirii istoricilor celor două țări pentru extinderea și întărirea colaborării științifice româno-sovietice.

Au prezentat rapoarte științifice, din partea oamenilor de știință români — prof. D. Hurezeanu, George Muntean, D. Berindei, Gh. Ioniță; din partea cercetătorilor sovietici — vicepreședintele părții sovietice în Comisia istoricilor U.R.S.S. și R.S.R., doctorul în științe istorice V.N. Vinogradov, doctorii în științe istorice V.I. Grosul, A.I. Manusevici și alții, din partea istoricilor kirghizi — președintele Academiei de științe a R.S.S. Kirghize, membru corespondent al Academiei de științe a U.R.S.S., K.K. Karakeev, academicianul B.D. Djanghercinov și vicepreședintele Academiei de științe a R.S.S. Kirghize, S.T. Tabișaliev.

După cum se știe, înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, Kirghizia era una dintre cele mai îndepărtate teritorii coloniale ale Rusiei țariste, un ținut extrem de înapoiat din punct de vedere economic și cultural unde aproape nu exista o intelectualitate, unde lipseau oamenii de știință și, se înțelege, nu existau condiții pentru dezvoltarea științei.

Nu este de mirare că cu toată istoria bogată multiseculară a poporului kirghiz și Kirghizstanului, ea a rămas de fapt necunoscută lumii și științei europene. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea când Kirghizia a început să fie cercetată de savanți ruși, au venit aici și o serie de călători din Europa apuseană. Mulți dintre ei erau însă adepți ai unor concepții ideologice burghezo-nobiliare, încercînd să demonstreze caracterul „firesc” al înapoierii și lipsa de perspectivă a popoarelor din Asia de mijloc, inclusiv a kirghizilor. În scrierile lor, care trebuie folosite cu un foarte pronunțat spirit critic, kirghizii nici nu se numeau cu denumirea etnică proprie. Astfel, kirghizii erau numiți ofensator „kara-kirghizi”, semințiile sălbatice kirghize, „buruți”. Kirghizia era pentru savanții burghezi doar o noțiune geografică.

În istoriografia oficială rusă se denatura conștient istoria ținutului și a poporului kirghiz iubitor de libertate, se înfrumuseța politica colonială a țarismului, orientată spre așiftarea învrăjbirii naționale.

O altă grupă a savanților patriei noastre, exploratori și orientaliști, a lăsat un material faptic bogat, deși fragmentar, privind istoria și etnografia poporului kirghiz, un material valoros sub raport istoric, deși în el se eludează problema claselor și luptei de clasă. Lucrările lor, în primul rînd lucrările academicianului V.V. Bartold, mai ales lucrarea sa *Kirghizii* (1927) au adus o anumită contribuție care a ajutat istoricilor sovietici în studierea trecutului istoric al poporului kirghiz.

Mărturiile cele mai valoroase pentru generațiile următoare ne provin de la reprezentanții înaintași ai științei rusești, savanții exploratori în persoana lui Semenov-Tianșanski, Prjevalski, Fedcenko, Severțov și alți cercetători, care au dezvăluit, primii, diversitatea naturii și bogățiile inepuizabile ale acestui ținut muntos. Mulțumită lor, trecutul istoric al Kirghiziei a fost făcut cunoscut lumii prin intermediul limbii ruse.

Dar studierea cu adevărat științifică și sistematică a istoriei Kirghiziei a început numai în condițiile puterii Sovietice, când în șirul altor transformări sociale care au avut loc în ținut, s-a realizat și lichidarea analfabetismului, aproape generalizat și revoluția culturală.

De aceea e deplin justificată afirmația că istoriografia Kirghiziei, ca și întreaga ei știință, este vlăstarul Marelui Octombrie, o parte componentă efectivă a științei sovietice, fundamentate pe pozițiile trainice ale marxism-leninismului.

Pentru ca să atingă însă nivelul actual, istoriografia R.S.S. Kirghize a trebuit să parcurgă un drum complex de dezvoltare. A fost necesar înainte de toate, să se pregătească contingentul cadrelor de istorici. Încă în anii 20 au început să se creeze în republică primele nuclee ale unor instituții științifice. La începutul anilor treizeci s-a deschis facultatea de istorie pe lângă prima instituție superioară de învățămînt din Kirghizia — Institutul pedagogic. Concomitent se realiza pregătirea istoricilor în școlile superioare din orașele centrale ale U.R.S.S. și din alte republici.

În anii 40—50 s-au creat facultăți de istorie în institute, inclusiv în Universitatea de stat din Kirghizia, și institute speciale de cercetare științifică — Institutul de istorie a partidului de pe lângă C.C. al Partidului Comunist din Kirghizia — filială a Institutului de marxism-leninism de pe lângă C.C. al P.C.U.S. (din 1951) și Institutul de istorie al Academiei de științe a R.S.S. Kirghize (din 1954, iar înainte, începînd cu 1943, funcționa institutul de limbă, literatură și istorie a filialei kirghize a Academiei de științe a U.R.S.S.). În aceste institute se desfășoară astăzi în republică principalele cercetări în domeniul istoriei civile și a istoriei partidului.

Ca urmare a măsurilor adoptate s-a reușit ca într-o perioadă scurtă să se rezolve problema cadrelor. La mijlocul deceniului șase noi avem deja cadre calificate. Astăzi republica dispune de forțe de creație puternice. În Kirghizia detașamentul istoricilor dispune de 7 academicieni și membrii corespondenți, peste 30 de doctori și 200 de candidați în științe, un număr mare de colaboratori științifici și aspiranți. Avem, în afară de acesta, o mare rezervă. În republică, și dincolo de hotarele ei învață peste 1000 de studenți-viitori istorici. Numele unor istorici ca B. Djamghercinov, S. Ilișov, K. Karakeev, L. Jsembaev, A.G. Zim și alții sînt larg cunoscute în țara noastră.

Pentru dezvoltarea cu succes a științei istorice era necesar ca, laolaltă cu rezolvarea problemei pregătirii cadrelor, să se folosească specialiștii în modul cel mai convenit, să se orienteze eforturile lor spre rezolvarea sarcinilor actuale și prioritare, să se organizeze judicios cercetarea științifică, să se asigure o planificare corespunzătoare a muncii.

Dacă am urmări linia de dezvoltare a științei istorice în Kirghizia, vom observa că din anii 20 pînă spre mijlocul deceniului al șaselea a avut loc procesul de strîngere și studiere a diverse izvoare scrise, folclorice, sau cu caracter material, s-au inventariat, astfel, multe aspecte ale unor vestigii etnografice și arheologice, s-a trecut la ordonarea surselor de arhivă, publicarea de date statistice, la realizarea unor culegeri de documente, de studii, precum și la întocmirea unor lucrări monografice.

Concomitent se studia intens istoria luptei oamenilor muncii din Kirghizstan pentru instaurarea și consolidarea puterii Sovietice în țînut, pentru realizarea transformărilor socialiste în economie, cultură, în viața social-politică a oamenilor muncii din Kirghizstan; s-a desfășurat o însemnată muncă pregătitoare pentru crearea unor lucrări de generalizare consacrate istoriei popoarelor R.S.S. Kirghize.

Prima lucrare de sinteză dedicată istoriei republicii în perioada sovietică *XV ani ai R.S.S. Kirghize* a apărut în anul 1941. Consecutiv s-au editat o serie de culegeri jubiliare în anii 40 — prima jumătate a anilor 50 — care au reprezentat trepte pe calea elaborării primei mari lucrări de generalizare *Istoria Kirghiziei* (în două volume, 1956). Realizată de către colaboratorii Institutului de istorie al Academiei de științe a R.S.S. Kirghize, în colaborare cu istoricii din Moscova și Leningrad, această lucrare a reflectat rezultatele principale ale realizărilor istoriografiei Kirghiziei pînă la Congresul al XX-lea al P.C.U.S. În următorii 12 ani s-a reușit să se realizeze încă două ediții — în 1963 și 1968 — care au primit de asemenea o înaltă apreciere a cercurilor științifice. De altfel ultimei, celei de a treia ediții (în două volume și trei cărți) i s-a decernat premiul republican de stat pentru știință și tehnică pe anul 1970.

Perioada ultimelor două decenii se caracterizează printr-o mare amploare a lucrărilor de cercetare științifică, pătrunse de ideile congreselor de partid și ale principalelor hotărâri ale C.C. al P.C.U.S. privind problemele ideologice. Istoricii republicii au studiat mai profund și multilateral problemele contemporaneității, acordând atenția principală istoriei construcției socialiste și comuniste în republică. Este caracteristică, de asemenea, și folosirea mai largă a izvoarelor documentare și arhivistice, năzuința istoricilor de a gândi mai adânc moștenirea teoretică leninistă și de a înfățișa mai viu rolul creator al maselor în construcția socialistă și comunistă din republică.

În acești ani a fost editată lucrarea *Studii privind istoria Partidului Comunist din Kirghizia*, o serie de alte monografii și lucrări, abordând nu numai istoria poporului kirghiz, ci și a altor popoare ale Kirghizstanului Sovietic, precum și relațiile lor cu alte popoare și țări învecinate. S-a realizat publicarea unor culegeri de documente și materiale.

Spre sfârșitul anilor 60 istoricii noștri s-au inclus în examinarea unor probleme de ansamblu ale Uniunii Sovietice, desfășurând studierea complexă a unor probleme actuale. În legătură cu aceasta s-au intensificat legăturile istoricilor (inclusiv ale etnografilor și arheologilor) cu filozofii, economiștii, lingviștii și istoricii literari, iar, într-o anumită măsură, și cu reprezentanții cercetătorilor din domeniul științelor naturii (în special în ce privește analiza descoperirilor arheologice) care lucrează în institutelor republicii sau ale republicilor vecine din Asia de mijloc și din Kazahstan.

Se înțelege, pentru elaborarea unor ample lucrări de generalizare era necesar să se umple golurile unor perioade puțin studiate, în special din perioada târzie a feudalismului, să se rezolve unele probleme, aflate în discuția specialiștilor, pe baza metodologiei marxist-leniniste. Acesta a fost un proces complex de creștere a științei istorice în republică, a cărui devenire s-a realizat prin depășirea vechilor concepții burghezo-nobiliare despre dezvoltarea popoarelor; de altfel chiar unele evenimente din primele decenii ale puterii sovietice în ținut au fost tratate necorespunzător. De aceea în anii 50 a fost organizată o mare expediție complexă arheologică-etnografică kirghiză cu participarea istoricilor, antropologilor, etnografilor și arheologilor din republică și din alte instituții științifice ale U.R.S.S. Lucrările ei s-au încheiat în 1956 printr-o sesiune consacrată etnogenezei poporului kirghiz și editarea a 5 volume de lucrări ale expediției. Au fost de asemenea organizate o serie de conferințe științifice și dezbateri ample cu participarea istoricilor de seamă din țară: despre eposul „Manas” și problema caracterului mișcărilor naționale din Kirghizia în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea etc.

Toate acestea au creat posibilitatea să se traseze recomandări științifice și o linie unitară justă privind astfel de probleme importante ale poporului kirghiz din trecut ca geneza sa, intrarea de bună voie a poporului acestui ținut muntos în componența Rusiei, problema care se trata anterior ca o cucerire obișnuită, consecințele istorice progresiste ale acestui eveniment hotărâtor în viața poporului kirghiz, gândirea socială și dezvoltarea culturii poporului kirghiz la sfârșitul secolului al XX-lea, privite în lumina tezei leniniste a existenței celor două culturi — democratice și reacționare —

în fiecare cultură națională, mișcarea de eliberare națională, clasele și lupta de clasă în societatea kirghiză din perioada de dinaintea Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.

De asemenea, în anii 50—60 — una dintre cele mai importante și fertile perioade din activitatea istoricilor republicii — s-a reușit ca pe baza metodologiei marxist-leniniste, pe baza prelucrării unor materiale arhivistice și a unor izvoare bogate — să se rezolve asemenea probleme științifice importante din istoria Kirghiziei, ținând de perioada sovietică a dezvoltării sale ca : legitățile și particularitățile victoriei Revoluției din Octombrie în Kirghizia ; eroismul de masă și patriotismul oamenilor muncii în anii războiului civil și ai marelui Război de Apărare a Patriei, în lupta împotriva basmacilor și a burgheziei sătești, s-a fundamentat, sub raport teoretic, procesul de formare a Partidului Comunist din Kirghizia, a Comsomolului și a sindicatelor, precum și formarea statului sovietic Kirghiz ; s-a analizat multilateral și s-au lămurit căile de lichidare a inegalității de fapt a poporului kirghiz în anii cincinalelor antebelice (industrializarea și colectivizarea, revoluția culturală, rezolvarea problemei naționale și consolidarea națiunii socialiste kirghize etc.).

Se cuvine în același timp să menționăm că drumul evolutiv al științelor sociale în republică, inclusiv al științei istorice, a fost dificil și complex. În perioada constituirii istoriografiei kirghize se simțea lipsa unor cadre calificate și experiența în organizarea muncii științifice de cercetare, nu exista o bază documentară suficient de largă, de materiale și instrumente de lucru de sinteză, de date statistice documentare verificate. Toate acestea s-au repercutat negativ asupra dezvoltării științei istorice. De aceea în tratarea unor probleme concrete și-au făcut loc, uneori, în unele lucrări, greșeli metodologice, teoretice și politice. Comitetul Central al Partidului Comunist din Kirghizia a supus criticii la timpul cuvenit greșelile din scrierile unor oameni de știință, greșeli ce își găseau expresia în tratarea necorespunzătoare a tezei leniniste privind autodeterminarea națională, în supraaprecierea trecutului istoric, în denaturarea istoriei actuale a poporului kirghiz. Organele de partid au orientat, atent și cu răbdare, eforturile oamenilor de știință, în vederea înlăturării greșelilor comise și a direcționării eforturilor spre abordarea unor probleme majore.

Congresul al XVI-lea al P.C. din Kirghizia (1976) a trasat sarcina istoricilor și altor cercetători din domeniul științelor sociale să ridice necontenit nivelul cercetărilor vizând probleme actuale ale dezvoltării sociale, în special problemele învățaturii marxist-leniniste despre națiune și relațiile naționale, ale întăririi continue a colaborării reciproce în toate domeniile vieții economice și spirituale.

În 1977 — an jubiliar al Marii Revoluții Socialiste din Octombrie — istoricii republicii, îndeplinind hotărârile congresului al XXV-lea al P.C.U.S. și al XVI-lea al Partidului Comunist din Kirghizia, au editat o serie de ample monografii printre care : K.U. Usabaliev, *Prietenia popoarelor — cucerirea noastră inestimabilă* ; *Leninismul — marele izvor al prieteniei și înfrățirii popoarelor* ; *Sub steagul prieteniei popoarelor* ; K.K. Karakeev, *Marele Octombrie și știința în Kirghizstan*, K.K. Orozaliev, *Prin colaborarea frățească — spre comunism*, J.S. Tatibekov, *Națiunea kirghiză socialistă în etapa actuală*, B.D. Ciimilova, *Istoria întrecerii socialiste în*

industria kirghiză, V.M. Ploskih, *Kirghizii și Hanatul Kokand*, precum și culegerea de documente *Victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie în Kirghizia*.

Mulțumită organizării unor numeroase expediții staționare și periodice, inclusiv expediții complexe, s-a adunat un foarte bogat material arheologic, numismatic și epigrafic, etnografic și antropologic, precum și în alte domenii ale cunoașterii istorice îmbrățișînd istoria popoarelor din Kirghizia din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. S-au făcut primii pași deplin reușiți în domeniul istoriografiei, al studiului izvoarelor și al bibliografiei istorice arheologice și etnografice din republică. S-a desfășurat de asemenea, mai ales de către cadrele didactice ale instituțiilor, de învățămînt superior, cercetarea unor probleme care exced studiul fenomenului kirghiz, îmbrățișînd istoria U.R.S.S. și istoria universală.

În etapa actuală s-a extins considerabil diapazonul cercetărilor de istorie în republică. Istoricii nu se mai limitează la problematica națională; ei au început să abordeze probleme mari avînd o însemnătate unională. Aceste cercetări se desfășoară în colaborare cu reprezentanții altor științe sociale. Astfel, în anul trecut istoricii din Kirghizia au participat activ la elaborarea monografiei colective *Poporul sovietic — constructor al comunismului*. Astăzi această lucrare este una dintre puținele în U.R.S.S. în care se tratează multilateral aspecte istorice, social-economice, politico-ideologice, culturale etc. ale formării și dezvoltării comunității sociale și internaționale a oamenilor sovietici. Lucrarea a fost elaborată pe baza materialelor conferinței unionale care a avut loc în orașul Frunze în 1977.

Istoricii Kirghiziei participă cu succes la lucrările unor manifestări științifice unionale sau internaționale. Ei sînt antrenați astăzi la elaborarea unor lucrări de generalizare privind istoria popoarelor Asiei de mijloc și din Kazahstan, la întocmirea unei lucrări monografice privind rolul lui V. I. Lenin în destinele istorice ale popoarelor din această regiune. Această lucrare va oglindi rolul și activitatea lui Lenin și a P.C.U.S. în construcția socialistă din regiunea Asiei mijlocii și a Kazahstanului, va înfățișa modul în care se traduc în viață principiile leniniste ale construcției de stat și de partid, și va arăta însemnătatea internațională a experienței căii necapitaliste de dezvoltare spre socialism a republicilor orientului sovietic.

Istoricii din R.S.S. Kirghiză abordează în momentul de față probleme ale Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, ale istoriei luptei oamenilor muncii pentru construcția societății socialismului dezvoltat în republicile Asiei de Mijloc și Kazahstan.

Printre altele se desfășoară munca de pregătire a unei lucrări de ansamblu privind istoria Kirghiziei în timpul celor trei revoluții ruse în care se va arăta acuitatea problemei naționale în imperiul rus și la periferiile sale, se va caracteriza rolul lui V. I. Lenin în elucidarea problemei naționale și lupta bolșevicilor leniniști în fruntea maselor muncitoare din Kirghizia pentru libertate socială și națională în revoluțiile burghezo-democratice, pentru victoria puterii Sovietice în Kirghizia.

Este de asemenea în curs de elaborare problema *Destinele istorice și legăturile reciproce ale poporului kirghiz cu Rusia și cu popoarele din Asia de mijloc și Kazahstan (sec. XIX)*.

Cercetătorii caută să dezvăluie izvoarele istorice, rădăcinile și formele legăturilor politice, economice și culturale ale poporului kirghiz cu Rusia și cu popoarele vecine din Asia de mijloc, caracterul progresist din punct de vedere obiectiv al includerii voluntare a Kirghiziei în componența Rusiei.

Una dintre sarcinile cele mai importante ale istoricilor este, de asemenea, studierea procesului de înflorire și apropiere a națiunilor în țara noastră în anii Puterii Sovietice, în special în perioada construcției societății socialiste dezvoltate. S-a întreprins deja o muncă fructuoasă în această privință; acum, istoricii, laolaltă cu filozofii și economiștii, abordează o gamă largă de probleme vizând unitatea dialectică a raportului național-internațional în modul de viață sovietic în condițiile contemporaneității.

★

Rezumînd expunerea succintă pe care am făcut-o, putem să afirmăm că istoricii din R.S.S. Kirghiză, activînd în fluxul general al istoriografiei sovietice, sînt antrenați la elaborarea unor probleme actuale, avînd o mare însemnătate teoretică și practică socială. Analiza profundă a factorilor și evenimentelor locale, generalizarea experienței istorice acumulate de diferitele popoare ale patriei noastre comune, legate prin vechi fire de prietenie, prin lupta comună de eliberare națională și socială, de construire a socialismului și comunismului, în uniunea frățească a popoarelor primei țări din lume care a construit socialismul, are nu numai o importanță primordială în educarea oamenilor sovietici, ci și o mare însemnătate pentru omenii muncii din toate țările.

Acestea sînt astăzi, în mare, principalele repere ale gîndirii istorice din R.S.S. Kirghiză și situația științei istorice din republică, aceasta e problematica de bază la care lucrează istoricii din Kirghizia, răspunzînd sarcinilor care decurg din hotărîrile Congresului al XXV-lea al P.C.U.S. și al XVI-lea al Partidului Comunist din Kirghizia.

LA SCIENCE HISTORIQUE DANS LA R.S.S. KIRGHIZE

RÉSUMÉ

L'article représente le compte rendu présenté par l'auteur au cours de la session de la commission mixte des historiens roumains et soviétiques qui a eu lieu dans la ville de Frounze en septembre 1978.

Après avoir montré que l'histoire de la Kirghizie a commencé à être étudiée et connue pendant les années du socialisme, on présente les principales réalisations obtenues dans les domaines de l'enseignement historique, de la recherche scientifique historique et de l'archéologie.

En conclusion, on précise les principales directions et orientations de développement de l'historiographie kirghize dans les années à venir, orientations découlant des décisions du XXV-e Congrès du P.C.U.S. et du XVI-e Congrès du Parti Communiste de Kirghizie.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNĂȚIONAL DE ȘTIINȚE ISTORICE

STRUCTURI TERITORIAL-POLITICE ROMÂNEȘTI ÎN SPAȚIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC ÎN SECOLELE VIII—XI

DE

ȘTEFAN OLTEANU

După cum se cunoaște, medievistica românească a obținut în ultima vreme rezultate importante în cunoașterea mai aprofundată a comunității de viață de pe teritoriul României la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n., drept urmare a unor insistente cercetări în contextul cărora arheologia medievală și-a dovedit din nou capacitatea de a răspunde și problemelor de ordin social și uneori chiar politic.

Dar dacă problemelor economice mai cu seamă, li s-a acordat o mult mai susținută atenție, într-o deplină concordanță, evident, cu importanța lor, dar și datorită faptului că cercetarea acestora a beneficiat de existența unui material documentar concret mult mai bogat, studierea altor aspecte cum ar fi cel al structurilor teritoriale și politice din cadrul societății românești din perioada menționată a rămas, oarecum, la periferia cercetării, penuria izvoarelor informative constituind cauza fundamentală a acestei situații.

Acumularea, în ultima vreme mai ales, și mai cu seamă prin investigații arheologice intense, a unui relativ bogat material documentar referitor la așezările omenești de pe teritoriul României în secolele VIII—XI (menționăm aici, pe lângă articolele publicate în diferite periodice și culegeri de specialitate, apariția unor monografii elaborate în urma îndelungatelor cercetări asupra unor așezări din epoca precizată) oferă posibilitatea studierii structurilor teritoriale-politice, a procesului de organizare teritorială și politică din cadrul societății noastre dintr-o epocă de cea mai mare însemnătate pentru istoria medievală a României, o adevărată „placă turnantă” a dezvoltării societății românești din epoca timpurie a feudalismului nostru.

Evidențierea celor mai importante componente ale acestor structuri, a peisajului rural indeosebi, în măsura în care acestea se oglindesc în cercetările efectuate, definește cu toată claritatea aportul sensibil al unor asemenea fenomene istorice la dezvoltarea vieții sociale, iar studierea lor contribuie în mod substanțial la cunoașterea mai detaliată a societății

omenești din acea vreme. Tipurile de structuri teritoriale (așezări rurale fortificate sau deschise, cetăți, complexe monastice, așezări cu caracter urban, porturi etc.), „sistemizarea” teritorială cu principalele zone economice: vatra satului cu construcțiile aferente și terenurile folosite în scop agrar, modul de dispunere a locuințelor (concentrate sau dispersate), fenomenul demografic din contextul așezărilor, gradul de mărime al unei asemenea structuri teritoriale sînt cîteva dintre problemele de majoră importanță de la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. asupra cărora arheologia medievală în special, prin cercetările de pînă acum, încearcă să se oprească cu insistență, nu fără a recunoaște, însă, complexitatea și dificultățile de cercetare ale problematicii de mai sus în stadiul actual, cînd posibilitățile de investigare, sub raport metodologic, sînt încă destul de limitate. Ne referim, în special, la faptul că puține așezări sînt cercetate în întregime pentru a ne putea da seama de fizionomia generală a acestora, precum și la dificultățile de identificare a fenomenelor sociale și politice cu ajutorul investigației arheologice, realități care impun serioase rezerve, mai cu seamă în generalizarea unor asemenea fenomene la nivelul întregului spațiu românesc.

Cu toate acestea, rezultatele notabile obținute pînă în prezent, îndeosebi în urma cercetării integrale și parțiale a unor obiective arheologice, îndreptățesc încercarea de a schița fizionomia unor structuri teritoriale acolo unde aceasta este posibil și unde datele de care dispunem sînt deja bunuri științifice cîștigate care au intrat în circuitul de specialitate.

În acest cadru se înscrie și o altă problemă deosebit de interesantă care face obiectul studiului nostru, cea a raportului dintre structurile teritoriale și procesul de organizare politică pe teritoriul României; existența complexelor teritoriale, a concentrărilor de așezări pe o anumită suprafață de teren implică existența unor forme de organizare politică, a unor legături între modalitatea de concentrare, de grupare a acestora și tipul de organism politic existent: jupanat, cnezat, voievodat sau țară în secolele VIII—XI pe teritoriul României, căci, precum se știe, populația, numărul ei este acela care dă mai întii statului posibilitatea existenței sale¹. Pretutindeni acolo unde se constată insuficiența factorului uman, slaba sa prezență sub forma structurilor teritoriale, dispersiunea sa, acolo evoluția procesului de organizare statală nu depășește cadrul unor forme inferioare de organizare politică².

În această lumină, importanța studierii structurilor teritorial-politice pentru cunoașterea mai aprofundată a societății noastre într-o epocă încă puțin intrată în conul de lumină al istoriei ne apare în dimensiunile sale reale; se poate spune pe drept cuvînt că asemenea forme de organizare teritorial-politică nu fac altceva decît să reflecteze manifestări ale modului de producție al societății respective, atît sub aspectul social-economic, cît și sub cel politico-juridic. Este ceea ce afirmam deosebit de sugestiv cu multă vreme în urmă unii dintre renumiții cercetători ai pro-

¹ M. Reinhard, *Histoire et demographie*, în „Revue Historique”, vol. 203, 1950, p. 194—195

² M. Reinhard, *op. cit.*; cf. Șt. Pascu, în *Populație și societate. Studii de demografie istorică*, Cluj, 1972; Șt. Ștefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timișoara, 1974; M. Bulgaru, *Populație și dezvoltare economică*, București, 1975.

cesului de dezvoltare a societății omenești : „proiecțiuni pe sol ale formelor sociale”³.

★

Analiza tipurilor de structuri teritoriale de pe teritoriul României la cumpăna dintre cele două milenii face necesară precizarea că la baza diferențierii acestui proces de organizare teritorială a stat, totdeauna, criteriul economic în primul rînd și cel social-politic. Departe de noi gîndul că încă din acea vreme avem de-a face cu așezări omenești deplin distincte chiar și din punctul de vedere al conținutului lor economic ! Procesul de diferențiere, de specializare a acestora era încă firav, conținutul de preocupări ale locuitorilor așezărilor în cauză fiind destul de divers și numai în anumite cazuri unele îndeletniciri (în afara celor agrare) puteau fi predominante, fapt care anunța începutul îndepărtat al așezărilor cu caracter urban. De aceea, fondul economic al unor asemenea structuri teritoriale avea un caracter mixt, principiu care a guvernat, după cum o să constatăm mai jos, în aceea vreme și chiar după aceea, destul de accentuata uniformitate a peisajului acestor așezări. Cu toate acestea se observă unele deosebiri care permit reliefaarea mai multor tipuri de structuri ca, de pildă, așezări rurale deschise, inclusiv cele agrar-pastorale și pescărești, miniere, așezări fortificate, așezări cu caracter urban, portuare, complexe monastice.

Cercetările de pînă acum au demonstrat că cel mai răspîndit tip de așezare l-a constituit cel rural, satul românesc al secolelor VIII—XI pus în evidență de bogata investigație arheologică din ultimele două decenii. Peste 600 de sate grupate în complexe teritoriale de mărimi diferite împinzau întregul teritoriu al României, fiind răspîndite în toate formele de relief. Dintre acestea mai mult de jumătate au fost cercetate prin sondaje sau săpături arheologice sistematice. Unele au fost integral cercetate, cele mai multe fiind parțial investigate. Așa, de pildă, au fost săpate integral sau aproape integral, așezările ca cele de la Dridu, Bucov, Străulești (în Țara Românească) Comana de Jos, Filiaș, Simonești (în Transilvania), Dodești, Răducăneni, Suceava (în Moldova).

Numeroase așezări au fost cercetate parțial (multe dintre ele încă în curs de cercetare) ca cele de la Tirgșor, Vadu Săpat, Verbița, Radovanu, Obîrșia Nouă, Șirna etc. (în Țara Românească), Izvoare, Băiceni, Spinoasa, Brășăuți, Lozna, Valea Seacă, Epureni, Murgeni, Hlincea (în Moldova), Dervent, Capul Viilor (în Dobrogea), Dăbica, Țaga, Bratei, Cristur, Archiud, Noșlac, Gornea, Ilidia (în Transilvania și Banat) și încă multe altele. Rezultatele obținute prin cercetarea acestor așezări ne dau posibilitatea reconstituirii, parțiale, evident, a peisajului rural, a fizionomiei unui sat, din acea epocă de răscruce a dezvoltării societății românești.

O primă constatare se referă la aspectul general al așezării, remarcîndu-se lipsa, în genere, a fortificațiilor acesteia. Erau sate deschise, absența sistemului de apărare artificial fiind suplinită, în parte, prin poziția geogra-

³ Georg Simmel Räumliche, *Projectionen sozialer Formen*, în *Zeitschrift für Sozialwissenschaft*, 1903, calet V, p. 287 și urm. ; apud Lucien Febre, *La terre et l'évolution humaine*, Paris, 1922, p. 78 ; cf. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, București, 1958, p. 79.

fică, așezările fiind situate, în cea mai mare parte, pe promontorii, pe boturi de deal, pe terase apărate natural din două sau trei părți ⁴.]

De un interes științific deosebit sînt observațiile referitoare la zona cu caracter economic a suprafeței locuibile, la compartimentarea teritorială a diferitelor obiective rurale, consecințe ale procesului de teritorializare a comunității de viață respective, în cadrul căruia elementul fundamental îl constituie vatra satului, cu construcțiile pentru locuit, cu anexele și dependențele corespunzătoare, cu grădini, livezi și chiar teren pentru agricultură, fapt de o importanță aparte pentru înțelegerea procesului de apariție a proprietății private funciare, a raporturilor de aservire, probleme asupra căror vom reveni în cele ce urmează.

Analiza fenomenului de distribuire a locuințelor (cu dependențe și anexa) în cadrul vetrei satului, făcută pe baza cercetărilor de la Dridu⁵, Bucov⁶, Străulești⁷, Dodești⁸, Suceava⁹, Simonești¹⁰, Filiaș¹¹, Comana de jos¹² etc. a prilejuit evidențierea unor aspecte economice și sociale de majoră însemnătate pentru cunoașterea societății noastre rurale din secolele VIII—XI.

În marea lor majoritate, și în condiții geografice variate, locuințele, fie că e vorba de cele adîncite, fie de cele de suprafață, erau dispuse în „cuiburi” de cîte 3—4 la număr, ordonîndu-se, oarecum, în șiruri, spațiile dintre ele formînd adevărate ulicioare de acces ¹³. La Dridu, de exemplu cele aproape 30 de locuințe eșalonate în decursul secolelor VIII—XI¹⁴, precum și cele 16 locuințe din așezarea Bucov-Rotari, cele aproape 50 din cea de-a doua așezare de la Bucov-Tioca¹⁵, cele 20 de locuințe de la Dodești¹⁶, 48 la Filiaș, 26 la Simonești, circa 20 la Țaga, peste 20 la Dăbîca, 8 la

⁴ Interceptarea în săpătură a unor gropi de pari perechi, două cite două, de dimensiuni ce merg de la 0,20 m la 0,30/0,40 m., situație întîlnită la Șirna jud. Prahova, ar putea indica, eventual, traseul unei îngrădiri a satului pe latura amenințată a așezării (vezi raportul de cercetări arheologice de la Șirna pe anul 1977, în ms, la Ștefan Olteanu, de la Inst. de arheologie).

⁵ E. Zaharia, *Săpăturile de la Dridu. Contribuție la arheologia și istoria perioadei de formare a poporului român*, București, 1967.

⁶ M. Comșa, *Cultura materială veche românească, (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978.

⁷ Cercetări P. Panait, de la Muzeul de istorie a Municipiului București.

⁸ D. Teodor, *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th—10th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 167.

⁹ Șt. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava*, în „Materiale și cercetări arheologice”, vol. VI, p. 687—695.

¹⁰ M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th—8th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, București, 1975, p. 140.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ Vezi mai cu seamă la Bucov-Rotari și Bucov-Tioca (M. Comșa, *op. cit.*, p. 11, fig. 4 și 5), precum și la Dodești (D. Teodor, *op. cit.*, p. 167.)

¹⁴ E. Zaharia, *op. cit.*, pls. 1.

¹⁵ M. Comșa, *op. cit.*, p. 14, fig. 4, 5.

¹⁶ D. Teodor, *op. cit.*, p. 167; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 102 și urm.

Archiud, 6 la Noșlac¹⁷, 4 la Brășăuți¹⁸, 4 la Suceava¹⁹ etc., datind de asemenea, din perioada sus-menționată sînt dispuse în „cuiburi” de cîte 3—4 case la un loc, între „cuiburi” rezervîndu-se spații întinse, situație care face ca așezarea, satul respectiv să ocupe o mare suprafață de teren. La Iliida, de pildă, satul din secolele VIII—XI se întindea pe o suprafață de peste 2 ha. Numărul „cuiburilor” variaza de la așezare la așezare. În medie s-a constatat existența unui număr de 4—6 asemenea „cuiburi” cam de fiecare așezare. Trebuie precizat că cifra de, aproximativ, 20 de case care formează satul se referă la o durată de 2—3 secole, deci cîteva generații, timp în care activitatea de construcție a locuințelor a fost destul de dinamică, multe din locuințe suferind refaceri esențiale pînă la construirea lor din nou pe, aproximativ, același loc. Cele două sau chiar mai multe faze constructive observate cu prilejul cercetărilor, de pildă, la Dridu, la Bucov sau în alte părți se referă, de bună seamă, la acest proces de permanent dinamism sub aspect constructiv, proces comun atît societății medievale cît și celei moderne sau contemporane. Această realitate izvorîtă din raporturile familiale existente în cazul locuințelor-cuiburi (alături de casa părintească s-au construit locuințe ale membrilor familiei separați în familii individuale prin căsătorie), precum și tendința manifestă de a se construi de la o fază la alta locuințe de suprafață, mai numeroase, mai încăpătoare (situație concludentă constatată la Bucov-Tioca, de pildă: 17 locuințe de suprafață în secolul al X-lea, față de cele circa 5—6 locuințe din secolul VIII și începutul secolului următor și față de cele 9 locuințe de la finele secolului IX și începutul secolului al X-lea²⁰), reprezintă dovezi incontestabile ale existenței uneia și aceleiași unități teritoriale, a aceleiași comunități omenești care a continuat să se dezvolte sub raport demografic, de la o etapă la alta, prin fenomenul de „roire” (a familiilor nucleu), de populare a spațiului liber din cadrul vetrei satului²¹.

Observăm mai sus că prezența unor zone și obiective cu caracter economic în cadrul vetrei satului ridică, prin funcția, rolul și apartenența lor social-economică, probleme de un interes deosebit pentru înțelegerea procesului de apariție a proprietății private, funciare chiar, și de aici a consecințelor din domeniul relațiilor de producție din sînul societății de pe teritoriul țării în secolele VIII—XI.

Este vorba, mai întîi de toate, de un fenomen de clară individualizare a gospodăriilor cuprinzînd, pe lîngă locuința, anexa, dependințe, mijloace și unelte de producție. La Dridu, la Bucov, la Străulești, la Șirna, la Suceava, la Dodești, la Dăbîca, la Filiaș și în alte multe așezări cercetate, asemenea

¹⁷ M. Rusu, *op. cit.*, p. 140; Z. Szekely, *Săpăturile efectuate de Muzeul din Sf. Gheorghe, 1967—1970*, în *Materiale*, X, p. 221.

¹⁸ V. Spinei, D. Monah, *Așezarea prefeudală de la Brășăuți*, în „*Memoria Antiquitatis*”, II, 1970, fig. 1; idem, *Șantierul arheologic Brășăuți jud. Neamț (1969)*, în *Materiale* X, p. 262—263.

¹⁹ St. Olteanu, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VI, p. 687—695) (planul așezării).

²⁰ M. Comșa, *op. cit.*, p. 14, fig. 4; o situație asemănătoare se constată și la Dăbîca: la finele sec. IX se înregistrează un număr de 10 locuințe de suprafață (M. Rusu, *op. cit.*, p. 140).

²¹ Este posibil ca în cazul locuințelor singulare constatate în cadrul unor așezări să fie vorba de imigrări de indivizi din alte obști sau sate, fapt care ar indica stadiul evoluat de dezvoltare a structurii sociale din cadrul așezării respective.

fenomene se concretizează prin descoperirea unor gospodării individuale compuse din casa de locuit, anexe pentru vite, cuptoare de utilitate casnică construite în imediata apropiere a locuinței, depozite de gropi de cereale, precum și unelte de producție, agricole, în primul rând : brăzdare, cuțite de plug, coase, seceri, cosoare etc. Planul așezării de la Dridu, de pildă, este concludent în această privință ; se observă cum, celor 4—5 locuințe care alcătuiesc un „cuib” le corespund, în genere, cite un cuptor de utilitate casnică și groapa „humuită” corespunzătoare ²².

Un proces de individualizare, în sens de apartenență la fiecare gospodărie în comparație cu cele colective, se constată și în cazul uneltelor de producție folosite în agricultură ; brăzdarele descoperite la Bazga-Răducăneni ²³, la Pogonești-Vaslui ²⁴, la Răcari-Dolj ²⁵, la Grumezoaia ²⁶, la Garvăn ²⁷, la Capidava ²⁸, la Mănăstirea-Lișcov ²⁹, la Surdulești ³⁰, la Ciurelu ³¹, la Dăbica ³² etc., cuțitele de plug de la Pogonești-Vaslui ³³, Dăbica ³⁴, oticurile de la Floreni, Dodești, Averești ³⁵, coasele de la Tupilați, Dăbica ³⁶, secerile de la Cirja, Dodești, Coșna, Răducăneni ³⁷, Dridu, ³⁸, etc., cosoarele de la Dodești, Fedești, Bogdana, Dăbica ³⁹, săpăligile și ramele de hîrleț de la Dodești, Spinoasa, Fundul Herții, Poienești ⁴⁰ și din alte așezări dovedesc, fără putință de îndoială, proprietatea individuală a acestora la nivelul fiecărei gospodării rurale din așezările în care s-au făcut asemenea descoperiri ⁴¹. Alte cercetări demonstrează că paralel cu această proprietate individuală asupra mijloacelor și uneltelor de producție, exista și o proprietate colectivă asupra acestora, cea a comunității rurale, a obștii sătești, după cum probează depozitele de unelte agrare

²² E. Zaharia, *op. cit.*, p. 14, pl. 1 ; a se vedea cuptoarele de la Vădeni-Murgeni, Epureni, Dănești, Dulcanca, Șirna, Dăbica, Ileana-Podari, Alexandria etc. (Gh. Coman, *Instalații pentru foc în așezările culturii Dridu în sudul Moldovei*, în „Danubius”, 1970, p. 165 și urm. ; Șt. Olteanu, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Șirna-Prahova* (ms).

²³ Gh. Coman, *Contribuție la cunoașterea vieții agrare din Moldova în perioada secolelor V—XII*, „în Ialomița. Studii și comunicări”, vol. II (sub tipar).

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române în epoca veche*, în „SCIV”, 1950, nr. 2, p. 103 și urm.

²⁶ Gh. Coman, *op. cit.*

²⁷ Gh. Ștefan și colab., *Dinogeția*, I. București, 1967, p. 58—62.

²⁸ Gr. Florescu și colab., *Capidava, Monografie arheologică*, vol. I, București, 1958, p. 141 și urm. ; „Materiale”, V, p. 575, fig. 8 ; VIII, p. 694.

²⁹ D. Teodor, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în „SCIV”, 1968, nr. 2, p. 265, fig. 24/10.

³⁰ „Materiale”, V, p. 702—706.

³¹ „Materiale”, VII, p. 660.

³² Cercetări M. Rusu de la Inst. de istorie și arheologic din Cluj-Napoca ; idem, *Cetatea Dăbica*, „Acta Muz. Nap.” 1969, p. 177 și urm.

³³ Gh. Coman, *Contribuții...*, în *op. cit.*

³⁴ Informație M. Rusu.

³⁵ Gh. Coman, *Contribuții...*, în *op. cit.*

³⁶ Gh. Coman, *Contribuții*, în *op. cit.*

³⁷ „Materiale”, VII, p. 726.

³⁸ „Materiale”, VIII, p. 664 ; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 135—149, 163—165.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ Gh. Coman, *op. cit.*

⁴¹ Importanța unei asemenea realități a fost subliniată de K. Marx care arăta că existența proprietății private asupra uneltei de producție presupune deja o nouă treaptă istorică (*Forme premergătoare*, 1956, p. 34—36).

descoperite pe cuprinsul țării, de pildă, cel de la Dragosloveni ⁴², Birlogu ⁴³, Curcani, Radovanu ⁴⁴ etc. Explicația unor asemenea situații rezidă în procesul de organizare a producției în deplină concordanță cu stadiul de organizare socială a comunității de viață din acea vreme; este vorba, așadar, de proprietatea colectivă asupra uneltelor agrare, numărul acestora indicând mărimea obștii respective ⁴⁵.

Cele 7 pluguri existente în depozitul de la Dragosloveni, numărul lor mai mare din depozitul de la Birlogu sau mai mic din cel de la Radovanu, indică, credem, ordinea de mărime a celor trei comunități de obște unde s-au făcut descoperirile amintite.

Mai dificil de documentat este, însă, existența proprietății individuale funciare la cumpăna dintre cele două milenii. Se pare că argumentul logic potrivit căruia atita vreme cât există proprietatea individuală asupra uneltelor și mijloacelor de producție, a producției înseși, a animalelor de muncă ⁴⁶, a anexelor și dependențelor din gospodărie, trebuie să admitem și existența unei proprietăți funciare individuale incipiente este confirmat de unele observații arheologice. Este vorba de constatarea făcută în unele așezări, de pildă, la Suceava și Tîrgșor, cu privire la caracterul social și juridic al suprafeței de teren din vatra satului pe care era construită locuința cu anexele sale și, evident, cu livada și grădina corespunzătoare. Atît la Suceava cît și la Tîrgșor s-a observat o revenire succesivă pe vechea vatră de sat, după perioade de 10—15 ani, a locuitorilor din secolele VIII—XI, revenire care, în cazul unor locuințe, s-a repetat, se pare, de 3 ori ⁴⁷. Exactitatea refacerii locuințelor pe vechile temelii demonstrează că e vorba de aceeași familie și, deci, de existența proprietății private asupra locului de casă și a suprafeței corespunzătoare din vatra satului. Deplasările constatate se explică prin sistemul de exploatare temporară a terenului arabil mai cu seamă, în zonele deluroase unde solul arabil mai sărac își epuiza, prin cultivare, destul de repede rezervele nutritive, el urmînd a fi părăsit pentru a da posibilitatea refacerii acestora.

Pe de altă parte, prezența familiilor lăstar (ale copiilor) în imediata apropiere a familiei nucleu, formînd acele „cuiburi” de locuințe, reprezintă dovada proprietății individuale inițiale a suprafeței de teren din vatra satului pe care s-au construit casele copiilor desprinși din familia nucleu, în baza dreptului de moștenire. Instituția moștenirii unor bunuri, a transmisiei lor prin moștenire, documentată arheologic și în cazul meșteșugului

⁴² M. Comșa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte și arme din epoca feudal-timpurie descoperit la Dragosloveni* (jud. Vrancea) în „SCIV”, 1969, nr. 3, p. 425—439.

⁴³ I. Nanla, *Săpăturile de la Birlogu* (jud. Argeș), comunicare la cea de-a treia sesiune științifică anuală a Muzeelor, dec., 1966; idem, *O importanță descoperire din perioada feudalismului timpuriu* . . . , în *Studii și comunicări*, Pitești 1969, p. 119.

⁴⁴ M. Comșa, E. Gheannopoulos, *Unelte și arme din epoca feudal-timpurie descoperite la Radovanu* (jud. Ilfov), în „SCIV”, 1969, nr. 4, p. 617—620; M. Comșa, G. Deculescu, *Un depozit* . . . , „SCIV”, 1972, nr. 3, p. 467—471.

⁴⁵ Șt. Olteanu, *Agricultura la est și sud de Carpați în sec. IX—XIV* (I), în *Muzeul Național, I*, București, 1974, p. 52—54.

⁴⁶ A se vedea în această privință instrumentele de marcat vitele descoperite în săpături, fapt care indică existența proprietății private, individuale (în sens de gospodărie) a vitelor.

⁴⁷ Șt. Olteanu, *Săpăturile de la Suceava*, în „Materiale”, VI, p. 689—690.

olăritului sau al altor ramuri meșteșugărești ⁴⁸ atestă, fără îndoială, existența proprietății private, asemenea instituție constituind o „categorie a unei orînduirii sociale în care s-au format deja mici familii separate monogame”⁴⁹.

În aceeași ordine de idei, existența spațiilor libere între cuiburile de locuințe, folosite și ca teren arabil, în cazul așezării de la Ilidia aceste spații fiind destul de mari ⁵⁰, permite formularea unor ipoteze de lucru privind problema relațiilor de producție din cadrul comunității respective. Este posibil ca tocmai asemenea suprafețe arabile să fi devenit proprietăți private funciare, prin apartenența lor la gospodăriile existente, iar fenomenul de înstrăinare a proprietății private funciare să se fi produs, înainte de toate, în limita acestei suprafețe.

Exemplele citate mai sus sînt concludente, după părerea noastră, în a admite existența în cadrul tipului rural de structură teritorială din secolele VIII—XI pe teritoriul României a unor forme de proprietate în măsură să definească conținutul social-economic al raporturilor din cadrul procesului de organizare a producției: proprietatea colectivă, cu rol principal, a obștii sătești, atît asupra fondului funciar al comunității (terenul arabil din afara vetrei satului), inclusiv asupra pădurii, islazului, apelor, cît și asupra uneltelor de producție importante (unelte agricole); posesiunea individuală a lotului agrar distribuit periodic și apoi cu caracter permanent, din fondul colectiv; proprietatea privată cu rol secundar asupra mijloacelor și uneltelor de producție și asupra unor loturi arabile din vatra satului, toate cele trei forme coexistînd în vremea la care ne referim. Deși cu rol secundar, existența proprietății private va conduce cu timpul la fenomenul de spargere a solidarității de obște, facilitînd procesul de apariție a raporturilor de aservire în cadrul societății românești, evidențiînd, astfel, însemnătatea deosebită a acestei forme de proprietate în transformarea structurilor sociale ⁵¹.

Aminteam mai înainte că la începutul evului mediu românesc, procesul de specializare, de diferențiere era încă destul de firav pentru a putea conferi unor așezări rurale o fizionomie aparte. Diviziunea socială a muncii, deși se manifesta cu oarecare intensitate atît în suprafață cît și

⁴⁸ Este vorba de apariția în această vreme a practicii de „stampilare” a obiectelor produse, în special a ceramicii, practică prin care se poate controla transmisia din tată în fiu a acestui meșteșug, moștenirea lui din generație în generație (M. Comșa, *Cu privire la semnificația mărcilor de olar...*, în „SCIV”, 1961, nr. 2, p. 291—297; idem, *Cultura...*, p. 95; P. Diaconu, D. Vilceanu, *Păciul lui Soare, Cetatea bizantină*, vol. I, București, 1972, p. 131—136.

⁴⁹ V.I. Lenin, *Opere*, vol. I, p. 150.

⁵⁰ Din totalul așezărilor rurale cercetate pînă în prezent, reiese că în marea lor majoritate aceste așezări se prezentau sub forma unor grupări de locuințe în „cuiburi”, între acestea creîndu-se mari spații libere. Existau, însă, și așezări ca, de pildă, cea de la Comana de Jos, unde locuințele erau dispuse compact, casă lângă casă. Ideea că asemenea sate ar aparține satelor de păstori, nu credem că poate fi confirmată; o asemenea dispunere a locuințelor ar ține mai degrabă de condițiile de teren în care acestea sînt amplasate.

⁵¹ Față de treptele evolutive parcurse de comunitatea de obște germană stabilită de K. Marx, comunitatea de obște de pe teritoriul României din secolele VIII—XI se afla într-o fază de dezvoltare superioară, în sensul că pe lângă proprietatea colectivă asupra întregului fond funciar obștesc, și pe lângă dreptul de posesiune individuală a pămîntului arabil, forme caracteristice obștei sătești în prima fază de dezvoltare, în cadrul comunității românești își făcuse apariția și proprietatea privată funciară într-un cadru limitat, este adevărat (K. Marx, *Forme premergătoare...*, București, 1956, p. 14).

adîncime, totuși nu reușise să dea o coloratură specifică așezării, să creeze o structură teritorială aparte. Producția meșteșugărească se manifesta cu destulă vigoare în cadrul satelor românești de la cumpăna dintre cele două milenii, dovadă stînd numeroasele vestigii descoperite care o atestă⁵²; comparativ însă cu caracterul puternic agrar al economiei așezărilor, ea nu putuse imprima, în mod precumpănitor, pecetea sa, încît să creeze un peisaj teritorial specific meșteșugăresc. Din cercetările de pînă acum nu s-a observat existența unor sate întregi specializate în diferite ramuri de producție, în afara unui singur exemplu care rămîne, deocamdată, o excepție⁵³. Din această cauză considerăm că nu se poate încă vorbi de un tip de structură teritorială diferit de cel rural prezentat mai sus. Acest lucru se poate susține, însă, cu mai multe șanse de izbîndă, în cazul așezărilor miniere din acea vreme, ai căror locuitori se îndeletniceau cu valorificarea unor bogății ale subsolului țării, îndeletnicire cu adînci rădăcini în trecutul acestui pămînt.

Este vorba de așezări situate în preajma ocnelor de sare, a depozitelor metalifere, ai căror locuitori participau la exploatarea acestor bogății naturale. Gruparea acestor așezări și a cimitirelor din secolele VIII—XI în jurul salinelor de la Ocna Dejului, Sic, Cojocna, Turda, Ocnele Mari, Uioara⁵⁴ etc., precum și aglomerarea așezărilor pe văile rîurilor aurifere reprezintă un argument concludent al procesului de specializare în cadrul îndeletnicirilor de valorificare a substanțelor minerale utile. Din nefericire, nici în aceste cazuri nu putem preciza peisajul specific unei asemenea așezări, deoarece investigația arheologică de pînă în prezent nu ne permite s-o facem.

În schimb, un tip de structură teritorială distinctă l-au constituit fortificațiile, ale căror funcții (cel puțin în cazul unora dintre ele) depășeau, după cum o să vedem în continuare, cadrul unor simple întărituri cu rol defensiv.

Investigația arheologică a demonstrat că începînd, aproximativ, din secolele VIII—IX⁵⁵ se constată existența pe teritoriul României, a unui număr relativ mare de fortificații realizate în cea mai mare parte din pămînt și lemn. Au fost puse în evidență fortificațiile prevăzute cu șanț și val de apărare de la Dăbîca, Biharea, Morești, Șirioara, Moigrad,

⁵² Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în evul mediu*, București 1969; Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. XVI*, București, 1954; Șt. Olteanu, *Valorificarea minereului de fier pe teritoriul României, în decursul vremurilor*, (ms).

⁵³ Este vorba de descoperirea la Valca Seacă-Birlad a unei așezări formată din 20 locuințe, dintre care 17 reprezintă ateliere de prelucrare a osului și cornului, așezare ce datează din sec. al IV-lea e.n. Pînă la verificările de rigoare și în lipsa altor exemple asemănătoare, cazul în sine rămîne o excepție (V. Palade, *Atelierele pentru prelucrat piepteni din os din sec. IV e.n. de la Valca Seacă-Birlad*, în Arh. Moldovei, IV, p. 261 și urm.).

⁵⁴ Cazuri concrete, cimitirul de la Noșlac unde s-au îngropat lucrători de la ocna de sare de la Uioara, precum și așezările de la Ghelar, Teliuc, Băița, Baia de Fier, Rodna (informație M. Rusu — Cluj-Napoca).

⁵⁵ Unele cercetări recente par a acredita ideea că în cîteva cazuri, exceptînd teritoriul Dobrogei și Olteniei romane (la Porumbeni Mici, Morești, Bilciurești) ar fi existat asemenea structuri teritoriale în perioada anterioară, secolele VI—VII (vezi, de pildă, „Flacăra” 23 februarie 1978, și Comunicarea lui D.V. Rosetti cu prilejul aniversării a 400 de ani de existență a localității Bufta, 20 decembrie 1977; unii le-au atribuit gepizilor (M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania, sec. VI—X*, în „Apulum” 1971, p. 725, unde discută această problemă).

Fundul Herții, Dersca, Tudora, Orofteana, Cobila, Ibănești, Mircea Vodă, Voinești, Pescari, Orșova⁵⁶ etc.

Cetățile de la Biharea, Zărând, Tudor Vladimirescu, Pincota etc. sînt de cîmpie așezate pe luncă, fiind prevăzute cu cîte un singur șanț și val de apărare. Altele, ca cele de la Moigrad, Șirioara, Bulci, Șona, Cluj-Mănăștur, Ibănești, Tudora, Voinești, sînt fortificații palisadate cu val, de pămînt și întărituri de lemn. În fine, citeva ca cele de la Fundu Herții, Dersca, Morești, Dăbica au mai multe valuri de pămînt și șanțuri de apărare înglobînd o suprafață de teren mai întinsă. Cetățile de la Slon⁵⁷, Comana, Breaza și Moldovenești sînt cetăți din piatră zidite în tehnica bizantină⁵⁸.

O particularitate a acestor fortificații, evidențiată de observațiile prilejuite de investigația arheologică, o constituie faptul că în jurul lor, în imediata lor apropiere, ființau așezări rurale alcătuiind împreună un complex teritorial. Asemenea situații sînt concludente la Dăbica, la Șirioara, la Moldovenești⁵⁹, la Cluj-Mănăștur⁶⁰, la Bucov⁶¹, la Slon⁶², și, se pare, și la Dersca, unde cercetările sînt în curs de efectuare. Ținînd cont de constatarea că în cadrul acestor fortificații, condițiile de locuire difereau de cele din așezările rurale obișnuite (au fost scoase la iveală vestigiile unor locuințe mai spațioase: 16 m. p. la Dăbica, veritabile „palate” la Mircea Vodă etc., inventare bogate de podoabe, bijuterii, monete bizantine și carolingiene, ceramică smălțuită ornamentală, arme), fiind vorba, evident, de o categorie socială suprapusă, putem presupune existența unor raporturi sociale între acest grup social și cel reprezentat prin locuitorii satelor din jurul fortificației. Dealtfel, o asemenea fortificație care juca rolul centrului de convergență al unei întregi zone rurale nu putea fi concepută fără existența unui hinterland de sate prin munca cărora se realizau, în cadrul raporturilor incipiente de aservire, funcțiile social-economice ale acesteia.

⁵⁶ M. Rusu, *The autochthonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 5th centuries, in Relations between...*, București, 1975, p. 204 și următoarele; M. Petrescu-Dimbovița, Dan Gh. Teodor, V. Spinei, *Les princîpales résultats de fouilles archéologiques de Fundu-Herții*, în Arch. Polski, XVI, 1971, p. 363 și urm.; D. Teodor, *Natives and Slavs...*, în *Relations between...*, București, 1973, p. 168 și urm.; D. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Dersca*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie, 1978; M. Rusu, *Cetatea Dăbica*, în *op. cit.*; idem, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului*, în *Sub semnul lui Clîo, Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265 și urm.

⁵⁷ M. Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul relațiilor feudale la sud de Carpați*, în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova*, II, Ploiesti, 1969, p. 21—29.

⁵⁸ M. Rusu, *op. cit.*; D. Teodor, *op. cit.*; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dinire slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI—X)*, în „Apulum” IX, 1971, p. 725 cu toată bibliografia problemei; Șt. Ferenczi, *Cercetările de la Bulci-Arad*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune științifică de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie, 1978; M. Rusu, R. Heitel, M. Zdroba, *Cercetările de la Tudor Vladimirescu — Arad*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune științifică de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie 1978; I. Blăjan, *Săpăturile de la Sînmiclăuș com. Șona*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune științifică de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie 1978.

⁵⁹ Aici așezarea civilă se situa la poalele Dealului Cetății.

⁶⁰ Așezarea rurală se afla pe terasa din josul fortificației, fiind contemporană cu cea de-a doua fază de fortificație din sec. al X-lea.

⁶¹ Deși cetatea propriu-zisă n-a fost încă cercetată, se pare că ea se afla pe botul de deal din apropiere; se observă cum cele trei așezări de aici polarizau în jurul acestei fortificații în secolul al X-lea.

⁶² M. Comșa, *Cercetările de la Slon...*, în *op. cit.* p. 21—29.

Asemenea fenomen întâlnit în acea vreme și în cadrul societăților vecine sau mai îndepărtate de teritoriul României⁶³, cu antecedente chiar la nordul Dunării⁶⁴, prezintă o semnificație social-politică aparte, complexele teritoriale respective avînd rol de reședințe ale căpeteniilor unor formațiuni politice, de centre ale organizațiilor teritoriale. Începînd de la finele secolului al IX-lea, asemenea realități nu puteau scăpa autorilor unor scrieri de epocă. Scrieri mai vechi din secolele IX—X folosite de Anonymus în cronică sa pomenesc de existența în cadrul celor trei organisme statale (ducate) din Transilvania a unor reședințe fortificate, a unei organizații militare bine încheiate, îndeplinind funcția de apărare a statului, a căror structură definea o nouă epocă. Autoritatea lui Menumorut, pe de altă parte, depășise stadiul unei simple puteri militare, ea extinzîndu-se și asupra persoanei și a pămîntului supușilor lor. Fortificația de la Biharea constituia reședința voievodului Menumorut, cea de la Dăbica sau cea de la Cluj-Mănăstur îndeplineau funcția de reședință a voievodului Gelu, iar cele de la Keve-Cuvin, Pescari sau Orșova aveau funcția de centre politice ale lui Glad⁶⁵. La sud de Carpați un rol asemănător era îndeplinit de fortificația de la Slon, precum și de cea de la Bucov⁶⁶; mărturiile scriitorilor bizantini atestă prezența și a altor asemenea reședințe fortificate la nord de Dunăre, unde rezidau conducătorii unor organisme politice teritoriale⁶⁷. Cercetările arheologice efectuate la Chirnoși (în zona Olteniței) au scos la iveală vestigii foarte semnificative (olane, ceramică smălțuită etc.) pentru a presupune existența și aici a unui centru teritorial cu funcții asemănătoare celor prezentate mai sus⁶⁸. Pe teritoriul Dobrogei,

⁶³ B.G. Fedorov, *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul URSS referitoare la primul mileniu al e.n.*, în „SCIV”, 1959, nr. 2, p. 392 și urm.; idem, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în „Studii și cercetări științifice”, Iași, Istorie, 1957 (fasc. 1), p. 159 și urm.; K. Buczek, *Z badan nad organizacya gradowa w Polsce wczesnofeudalnej; problem terytorialnosci gradow kasztelanskich*, în „Kwartalnik Historyczny”, 1970, nr. 1, p. 29 (rez. fr.); Mate Sulč, *Approche scientifique et methodes de recherches des habitats autochtones sur le territoire illyrien*, în „Posebna Izdanya”, Tom. XXIV, Sarajevo, 1975, p. 9 și urm.; A. Kralovansky, *Istoria timpurie a Albei Regia în lumina săpăturilor arheologice (l. maghiară)*, în Alba Regia. Annales Musel Stephani Regis, 1974, p. 305; G. Duby, R. Mandrou, *Histoire*, Paris, 1968, Tom. I, p. 47; G.B. Fedorov, *Генезис і развитие феодализма и древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречья в IX—XII*, în *Южно-Восточная Европа в эпоху феодализма*, Chișinău, 1973, p. 42 și urm.

⁶⁴ Justinian trimite o solie la anți făgăduindu-le cetatea Turris aflată în stînga Dunării „împreună cu teritoriul din jurul ei” (Procopius din Caesarea, *Despre războaie*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol II, București, 1970, p. 445).

⁶⁵ *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpetery, vol. I (Anonymus, cap. 11, 19, 51); cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, București, 1934, p. 64—65.

Existența mai multor centre ale puterii politice în evul mediu nu trebuie să ne surprindă. În condițiile de atunci, autoritatea politică era nevoită, pentru îndeplinirea sarcinilor ei, să se deplaseze în cadrul teritoriului peste care stăpînea, avînd două, trei sau chiar mai multe centre de reședință.

⁶⁶ M. Comșa, *Cultura*, p. 146.

⁶⁷ „Și au venit la dinsul (la împăratul Bizanțului) din Constantinea și din alte fortărețe ridicate dincolo de Istru, soll...” (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, București, 1975, p. 141).

⁶⁸ M. Simpetru, D. Șerbănescu, *Ceramica de tip urban din așezarea medievală de la Chirnoși (jud. Ilfov)*, în „SCIVA”, 1975, nr. 2, p. 255—257.

inscripția de la Mircea Vodă din 943 amintind pe un jupan Dimitrie ⁶⁹, precum și cea de la complexul monastic de la Basarabi menționând pe un alt jupan Gheorghe la finele secolului al X-lea ⁷⁰ reprezintă dovezi indiscutabile ale procesului de organizare teritorial-politică, conducătorii acestor organisme rezidind în fortificații ca cea de la Mircea Vodă sau din alte părți. Același rol este posibil să fi îndeplinit, pe teritoriul Moldovei, fortificațiile cercetate de la Dersca, Fundu Herții, și altele ca cele de la Mare : Licostomo și Cetatea Albă.

Abordând problema reședințelor conducătorilor locali am anticipat, de fapt, o nouă structură teritorială, așezarea cu caracter urban „floarea cea mai frumoasă a evului mediu” după expresia lui K. Marx ⁷¹. Perioada secolelor VIII—XI reprezintă, din acest punct de vedere, etapa de plămădire a împlinirilor urbane pe teritoriul României, centrele-reședințe ale autorității politice locale constituind una din căile importante prin care au luat naștere orașele medievale de pretutindeni. Cercetările din ultimul sfert de veac au putut surprinde, în unele cazuri, procesul de cristalizare urbană, un rol important în această privință avându-l acele sedii ale conducătorilor organismelor teritoriale. Reprezentând nuclee de polarizare a activității, economice în primul rînd, din întreaga zonă, asemenea centre au concentrat în ele elemente din cadrul economiei de transformare și din domeniul schimbului în special, în legătură cu nevoile mereu crescînde ale populației din așezare. Acest fenomen a conferit așezării un peisaj aparte, care-l deosebea de celelalte tipuri de structuri teritoriale amintite mai sus. Fără a intra aici și acum în detalii privind problema cristalizărilor urbane pe teritoriul României, amintim, doar, că pe întreg teritoriul țării se aflau în secolele VIII—XI așezări care prezentau ca particularitate o anumită tendință de depășire a nivelului rural obișnuit, mai cu seamă prin perspectiva imediată de dezvoltare a lor ; problema definirii acestor așezări constituia, tocmai din această cauză, o mare dificultate, în destule cazuri incertitudinea atribuirii denumirii de sat sau oraș fiind evidentă chiar și pentru martorii oculari care le-au denumit cu noțiuni de civitas, forum, oppidum, tîrg, pentru a reda cît mai exact conținutul lor real (la 1068, de pildă, Dăbîca era denumită în documente urbs, iar la 1030 un alt centru politic religios și cultural, Cenadul purta aceeași denumire). Știrile scrise cît și cercetările efectuate în trei așezări de pe teritoriul Dobrogei, așezări care s-au dezvoltat începînd din secolele IX—X ⁷², au permis reconstituirea, în bună măsură, a imaginii acestora,

⁶⁹ C.C.B. (Eugen Comșa, Damian Bogdan, P.P. Panaitescu), *Inscripția slavă din Dobrogea din anul 943*, în „Studii”, IV, 1951, nr. 3, p. 122—128 ; vezi și „Romanoslavica”, București, 1958, p. 104.

⁷⁰ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, București, 1971, p. 212.

⁷¹ K. Marx, *Capitalul*, vol. I, București, 1960, p. 714.

⁷² Cronica rusă „Povest vremennih let”, menționează existența la Dunărea de Jos în secolul al X-lea a nu mai puțin de „80 de orașe”, dintre care numai cîteva, desigur, se situau în Dobrogea, restul aflîndu-se, se pare, în sud-estul și estul Bulgariei. Începînd de la Silistra și pînă la vărsarea Dunării, pe malul drept al bătrînului fluviu se înșirau mai multe așezări ce prezentau atribute ale vieții urbane : Axiopolis (Cernavodă), Capidava, Hirșova, Troesmis, Dinogetia-Garvăn, Arubium (Măcin), Noviodunum (Isaccea), Tulcea, Licostomo, Cetatea Albă, la care se adaugă Păcuțul lui Soare.

evidențiind atât aspecte de ordin economic cât și pe cele de ordin edilitar sau de altă natură.

Relatările unei căpetenii politico-administrative, cuprinse în cunoscutele „note ale toparhului grec”, din jurul anului 1000, sînt deosebit de semnificative. Această căpetenie rezida într-o fortificație ridicată pe locul unui vechi castru în ruină, special amenajat pentru a adăposti pe „toparh” cu familia, rudele și forțele sale militare (circa 300 de ostași). În scurt răstimp, în jurul acestei fortificații s-a stabilit o populație diversă, care, la rîndul ei, s-a fortificat prin săparea unui șanț de apărare menit s-o protejeze de atacurile „barbarilor”. Așadar, întreaga așezare se compunea din prima incintă destinată locuirii conducătorului politic și o a doua incintă unde locuia populația de rînd, „căci acum — spune toparhul — era locuit orașul întreg, iar fortăreața era pregătită să ne scape de la mare primejdie”⁷³.

Relatările cuprinse în aceste însemnări au fost confirmate de cercetările arheologice. Sugestive în acest sens sînt constatările făcute la Dinogetia-Garvăn, Păcuiul lui Soare și la Capidava⁷⁴. Așezarea de la Garvăn era alcătuită dintr-un mare complex teritorial format din două părți: centru fortificat în care rezidau virfurile aristocrației feudale, laice și religioase, ridicat în secolul al X-lea pe locul fostei cetăți romano-bizantine, și așezarea de jos, civilă care se întindea la sud și vest de cetate alcătuită o „suburbie”. După o amplă curățire și nivelare a terenului, a fost ridicat, mai întii, nucleul fortificat, în jurul căruia s-a așezat o numeroasă populație venită în etape succesive din centre mai mult sau mai puțin depărtate; la început această populație s-a așezat în împrejurimile imediate ale incintei cetății, apoi, pe măsura populării acestui spațiu, s-a stabilit și în zone mai îndepărtate.

Situații asemănătoare s-au constatat și la Capidava și Păcuiul lui Soare. Incintele, construite din piatră în același secol X, urmează aproape exact traseul vechii incinte romane, în cazul Capidavei; în ele și în jurul lor s-au construit locuințele virfurilor sociale și ale populației de rînd. Merită, de asemenea, atenție unele observații referitoare la prezența unor elemente de urbanistică medievală, cum ar fi, de exemplu, dispunerea sistematică, paralel cu axul lung al așezării, a locuințelor. Între diferitele șiruri compacte de locuințe s-au lăsat spații libere, alcătuită ulițele sau străzile necesare comunicației. Se constată chiar și crearea unor zone specializate în activitatea meșteșugărească în care s-au amplasat, cu precădere, mijloace mari de producție și unele obiective economice (cuptoare de ars ceramica, ateliere de fierărie și meșteșugărești în general etc.) acestea situîndu-se în special în „suburbie”, adică în zona din afara incintelor.

Activitatea de transport pe apă a produselor rezultate din exploatarea salinelor mai cu seamă, cât și a mărfurilor negustorești în general, a dat

⁷³ Fragmentele toparhului grec se găsesc în edițiile de la Bonn: *Leonis Caloensis Historiae... e recensione C.B. Hasit*, p. 496 și urm.; vezi și în *Viizantiski Vremennih*, IV, 1951, p. 42 și urm.

⁷⁴ A se vedea monografiile: *Dinogetia I. Așezarea feudală timpurie de la Biserica-Garvăn*, de Gh. Ștefan și colab., București, 1967, p. 14, fig. 5 și p. 376; *Capidava. Monografie arheologică*, de Gr. Florescu și colab., București, 1958, p. 135-152; *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină I*, de P. Diaconu și D. Vilceanu, București, 1972, p. 59 și urm.; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, vol. II, București, 1977.

naștere unor noi structuri teritoriale : așezările portuare. Știrile documentare menționează existența pe traseul unor ape ca Mureșul, Tisa sau Olt, a unor puncte de vamă a plutei și ambarcațiunilor cu ajutorul cărora se transporta sarea extrasă din Transilvania și Țara Românească. Dar imaginea unei asemenea așezări ne scapă în prezent, singurele observații care s-au făcut în această privință fiind cele din zona portuară de la Păcuiul lui Soare. Aici au fost descoperite instalațiile portuare, diferitele amenajări în vederea acostării navelor de transport în scopul descărcării și încărcării de produse-mărfuri ⁷⁵.

În fine, viața monahală răspîndită pe întreg teritoriul țării a dat naștere structurilor teritoriale de tipul complexelor monastice. Cunoaștem pînă în prezent complexul monastic de la Basarabi-Murfatlar datînd din secolele X—XI, monument cu totul original în care, comunități omenești eterogene și-au dus viața în condiții vitrege ale vremii de atunci ⁷⁶.

Din cele prezentate pînă aici, rezultă că societatea românească de la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. se înfățișa cu o structură teritorială variată, constînd din așezări rurale, așezări miniere, fortificații cu rol și funcții de reședințe ale autorității politice locale, așezări de caracter urban, orașe-porturi, complexe monastice, realități care-i confereau caracterul unei societăți sedentare, statornice, angajată deja pe coordonatele împlinirilor medievale. Rezultatele cercetărilor la care ne-am referit mai sus au evidențiat o structură socială complexă în cadrul căreia relațiile de producție evoluau către relații specifice noii epoci : cea feudală. Dar imaginea acestei societăți ar rămîne mai puțin edificatoare dacă n-am asocia la aceasta și semnificația politică a complexelor teritoriale, dacă n-am aduce în discuție și problema raporturilor intime dintre baza teritorială a acestor complexe teritoriale, a confederărilor intersătești și dintre organizarea lor social-politică, despre care va fi vorba în cele ce urmează.

Remarcăm cu alt prilej ^{76bis}, capacitatea realităților paleodemografice, a demografiei cantitative, a concentrărilor demografice dintr-o anumită epocă istorică, de a răspunde unor probleme de ordin politic a căror importanță sporește considerabil dacă ne referim la începuturile organizării statale a poporului român.

Este un lucru îndeobște cunoscut faptul că fenomenul de grupare a populației constituie un fenomen intrinsec ființei omenești, tot atît de vechi ca și societatea însăși, izvorît din sentimentul de siguranță pe care-l emană gruparea oamenilor, atît în ceea ce privește producția propriu-zisă cît și în vederea apărării în comun față de stihiiile naturii sau împotriva dușmanilor de orice fel care le-ar primejdi viața. Fără îndoială că factorul geografic joacă și el un mare rol, pozițiile geografice favorabile desfășurării activității omenești fiind din plin solicitate. De aici tendința formării complexelor teritoriale, a concentrării populației, a constituirii de grupări de așezări mai mici sau mai mari, în funcție de creșterea densității populației, de interesele materiale ale oamenilor, de evoluția procesului de

⁷⁵ P. Diaconu, D. Vilceanu, *op. cit.*, p. 37 și urm. ; P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, vol. II.

⁷⁶ I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din Istoria Dobrogei*, vol. III, Bucur. Ști. 1971, p. 180—233.

^{76bis} Șt. Olteanu, *Realități demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X*, în „Revista de Istorie”, 1975, nr. 12.

organizare internă a acestor complexe teritoriale. Astfel, fenomenul de grupare teritorială, de concentrare a diferitelor structuri teritoriale reflectând gradul de organizare politică a epocii, capătă și mai mult în consistență, el producându-se mai deplin și din rațiuni de stat (adunarea contribuției supușilor, ușurarea acțiunii de descoperire și urmărirea a răufăcătorilor, posibilitatea de constrângere a tuturor locuitorilor în vederea participării la apărarea comunității etc.)⁷⁷.

Cartografierea celor peste 600 așezări omenești din secolele VIII—XI de pe teritoriul României evidențiază existența mai multor grupări sau complexe teritoriale de mărime diferite, care dau măsura sporului sensibil de populație din spațiul carpato-danubiano-pontic la limita dintre cele două milenii ale e.n. pe de o parte, iar pe de alta gradul atins de procesul de organizare politică de la formele lui inferioare la cele calitativ superioare, rolul și însemnătatea raportului populație—organizare politică în maturizarea vieții noastre de stat de la începutul evului mediu. Cu toate rezervele ce se impun datorită dificultăților de cercetare ⁷⁸, a reieșit un important număr de așezări omenești masate sub forma unor complexe teritoriale sau concentrări demografice răspândite pe întreaga suprafață a țării, oferindu-ne o imagine revelatoare pentru aprecierea gradului de organizare politică a populației românești din secolele VIII—XI.

O primă grupare alcătuită din 15 așezări se situa în nordul Moldovei între Prut și Siret în județul Botoșani ⁷⁹. De remarcă că în această grupare au fost identificate mai multe așezări fortificate cu șanț și vâl de pământ care au funcționat în decursul secolelor VIII—XI. La unele dintre ele, de pildă, la cea de la Fundu Herții au fost descoperite trei rânduri de valuri și șanțuri de apărare corespunzătoare a trei epoci cronologice, fapt care presupune îndeplinirea rolului ei de fortificație pe o perioadă destul de lungă ⁸⁰.

⁷⁷ Amplificarea acestui fenomen, anume intervenția autorității politice în procesul de grupare a satelor în vederea unei mai bune evidențe și de aici a contribuției fiecărui locuitor în interesul obștesc este exprimată cu deosebită claritate de un document de la începutul secolului al XVIII-lea : la 1719 hotărârea administrației din Oltenia prevedea : „să se adune oamenii din păduri” unde se stabiliseră cu scopul de a scăpa de contribuția fiscală (documentul citat la H. Stahl, *Contribuții*, vol. II, p. 15).

⁷⁸ În legătură cu identificarea așezărilor din vremea pomenită, cu garanția încadrării lor cronologice, consemnăm destule dificultăți care ne invită la prudență și rezervă în această privință. Este adevărat că multe dintre așezările depistate au fost cercetate prin săpături arheologice sistematice. Există însă unele așezări care au fost încadrate în perioada secolelor VIII—XI pe baza unor cercetări de suprafață mai mult sau mai puțin amănunțite. Față de acestea am manifestat rezerva corespunzătoare, mai cu seamă acolo unde materialele documentare descoperite nu prezintă garanția autenticității descoperirii lor în contextul unor așezări de epocă. Tot așa, față de acele materiale care n-au certitudinea deplină asupra condițiilor stratigrafice în care au fost descoperite și a locului lor de proveniență s-a impus o doză de prudență justificată în utilizarea lor.

⁷⁹ D. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière de données archéologiques*, în *Dacia*, 1965, p. 325, și urm. ; M. Chisvasi-Comșa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în *SCIV*, 1957, nr. 1—4, p. 271 ; Materiale V, p. 490 ; *SCIV*, 1970, nr. 3, p. 512 ; D. Teodor, I. Mitrea, *Cercetări arheologice în așezarea prefeodală de la Lozna-Dorohoi*, în *Arheologia Moldovei*, IV, p. 280 și urm. ; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Așezări omenești din Moldova din epoca paleolitică până în sec. al XVIII-lea*, București, 1970, p. 114 și urm. ; *SCIV*, 1955, nr. 1—2, p. 289—291 ; *Ibidem*, nr. 3—4, p. 897 ; *Analele științifice ale universității din Iași*, istorie, Iași, 1955, p. 1—2.

⁸⁰ N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Așezări*, p. 287 ; *SCIV*, 1970, nr. 3, p. 512 ; D. Teodor, *Le haut féodalisme*, în *Dacia*, 1965, p. 325 și urm.

O mare concentrare de populație cu o mare densitate s-a constatat în zona delimitată, în general, de cursul inferior al Jijiei și Bahluiului și de riul Prut, corespunzător centrului actualului județ Iași. Pe o suprafață cu un diametru de, aproximativ, 50 km se înșirau peste 30 de așezări, în general deschise⁸¹. În partea de nord-vest a acestei grupări se profilează o alta de mai mică întindere și densitate mai scăzută atingând linia Siretului, totalizând circa 10 așezări⁸².

În partea de sud a podișului moldovenesc între Prut și riul Birlad, cuprinzând partea sudică a actualului județ Vaslui și partea nordică a județului Galați, se constată, de asemenea, o mare concentrare de așezări, cu o mare densitate, numărul așezărilor în mod cert datate prin cercetări sistematice, sondaje sau săpături de salvare, depășind cifra de 50⁸³; numărul lor este însă de departe mult mai mare, de sute de așezări, dacă luăm în considerație și așezările depistate prin cercetări de suprafață; ca și în cazul grupării mari precedente, și această grupare se circumscrie în cadrul unei suprafețe poligonale de circa 2 500 km p⁸⁴.

Între cele două mari concentrări demografice, cea din zona ieșeană și cea din zona birlădeană, se înșiră mai multe mici grupulețe de așezări formate din câteva sate răsfrirate pe cursul unui firioșor de apă⁸⁵, între ele parcă detașându-se, printr-o mai mare densitate, un nucleu alcătuit din peste 10 așezări⁸⁶. Un nucleu asemănător se constată și în zona

⁸¹ N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Așezări* . . . , p. 220; D. Teodor, *Contribuții* . . . , în SCIV 1968, nr. 2, p. 238; Al. Andronic, E. Neamțu, *Cercetări arheologice* . . . , în Arheologia Moldovei, II—III, p. 409; A. Nițu, D. Teodor, *Raport* . . . , în Materiale, V, p. 490; D. Teodor, *Contribuții* în SCIV, 1968, nr. 2, p. 238; D. Teodor, Em. Zaharia, *Sondajele*, în Materiale, VIII, p. 35 și urm.

⁸² Acestea sînt următoarele: Conțești, Cotnari, Cîrjoaia, Cucuteni-Bălceni, Vlădiceni, Păușești-Popești, Bălțați, Oboroceni, Scheia, Doljești; bibliografie: D. Teodor, *Contribuții*, în SCIV, 1968, nr. 2; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 285 și urm.; Dacia, 1969, p. 525.

⁸³ Perieni, Banca, Bozia, Giucani, I. Giurcani II, Fălcui, Bogdănești, Ralu-Vădeni, Hoia, Zorleni, Prodana, Birlad I, Birlad II, Podu Pietriș, Epureni I, Epureni II, Murgeni, Rinzești, Popeni, Bursuci, Birlălești, Mălușteni, Sărățeni, Lătești, Igești, Cîrja, Puricani, Aldești, Spineni, Bălăbănești, Berești, Tutcani, Blăgești I, Blăgești II, Drăgușeni, Vădeni, Comănești, Balintrești I, Balintrești II, Roșcani, Cavadinesti I, Cavadinesti II, Virlezi I, Virlezi II, Băneasa, Bujoru, Mîndrești, Băleni (vezi bibliografia mai importantă: SCIV, 1961, nr. 1, p. 142; SCIV, 1970, nr. 3, p. 512; Gh. Coman, *Cercetări* . . . , în SCIV, 1968, nr. 2, p. 287—312; D. Teodor, *Contribuții* . . . , în SCIV, 1968, nr. 2, p. 239; Gh. Coman, *Cercetări* . . . , în Arheologia Moldovei, VI, p. 287 și urm.; D. Teodor, *Unele probleme* . . . , în Carpica, II, 1969; I. Dragomir, *Săpăturile* . . . , în Materiale, VII, p. 151, 160; idem, *Săpăturile*, în Materiale, VI, p. 455, 469; M. Matei, *Săpăturile*, în Materiale VII, p. 616—646; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 287 și urm.; D. Teodor, *Cercetări arheologice* . . . , în SCIV, 1969, nr. 2; idem, *Cercetări* . . . , în Arheologia Moldovei, VI; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 309 și urm.

⁸⁵ A se vedea, spre exemplu, așezările de la Dolhești, Arsura, I, Arsura II, Arsura III, Arsura IV, M. Kogălniceanu, cele dintr-o altă grupare asemănătoare; Grunezoaia, Hurdugi, Gușitei, Stuhulet, precum și altele; ca bibliografie a se vedea mai cu seamă D. Teodor, *Contribuții*, în *op. cit.*; Gh. Coman, *Cercetări*, în *op. cit.*; idem, *Cercetări arheologice* . . . , în *op. cit.*; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*, vezi și alte asemenea mici grupări pe hartă.

⁸⁶ Bereasca I, Bereasca II, Valea Seacă, Bereasca, Vilșoara, Brodoc, Vaslui, Tanacu, Crețești, Curteni; bibliografie: Gh. Coman, *Cercetări* . . . , în SCIV, 1969 nr. 2, p. 288 și urm.; D. Teodor, *Unele probleme* . . . , în Carpica, 1969; Gh. Coman, *Cercetări* . . . , în Arheologia Moldovei, VI, p. 280 și urm.; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*; M. Petrescu, E. Zaharia, *Sondajul* . . . , în Materiale VIII, p. 47 și urm.; D. Teodor, *Săpăturile* . . . , în Materiale, IX, p. 325.

Galaților între cursurile inferioare ale Siretului și Prutului, alcătuit, de asemenea, dintr-un număr de 7 așezări ⁸⁷.

Între Siret și Carpați, așa cum aminteam mai sus, situația din punctul de vedere al concentrărilor demografice nu se prezintă, în stadiul actual al cercetărilor, în condiții clare. Așezările, atâtea câte ele au putut fi identificate pînă acum, apar înșirate și risipite de-a lungul văilor sau apelor, încît concentrarea lor ca în zona podișului nu mai este posibilă. Din aceleași motive, nici densitatea locuirii nu mai este așa de mare ca în ținutul dintre Prut și Siret. Așa, de pildă, în zona Sucevei se semnaleză doar trei așezări la mari distanțe una de alta ⁸⁸; o situație asemănătoare se constată și în zona Vrancei cu prelungirile sale spre sud ⁸⁹, și, de asemenea, la vărsarea Oituzului în Trotuș, prelungindu-se pe Valea Oituzului pînă la joncțiunea cu așezările din Transilvania ⁹⁰. Doar între cursurile inferioare ale riurilor Bistrița și Moldova și între Siret se observă o grupare de 10 așezări ceva mai adunate ⁹¹.

Teritoriul Dobrogei prezintă o singură mare aglomerare de așezări în număr de 18, înșirate de-a lungul văii Carasu între Cernavodă și Constanța ⁹². În rest, cu excepția unui nucleu mai mic format din 6—7 așezări situate în împrejurimile Ostrovului și ale Păcuiului lui Soare ⁹³, celelalte așezări depistate se înșiruiesc fie de-a lungul Dunării, fie pe țărmul Mării Negre sau pe malul lacului Razelm ⁹⁴.

Pe teritoriul Țării Românești, situația demografică prezintă multe aspecte asemănătoare cu cea din Moldova. Și aici întîlnim mari concentrări de populație de zeci de așezări, alături de care ființează mici nuclee alcătuite din cîteva așezări, sau chiar așezări singuratice (datorită, evident,

⁸⁷ Tulucești I, Valea lui Tuluc, Tulucești II, Vinători, GAS. Șendreni, Șendreni, Galați; bibliografie: M. Brudiu, *Cercetări* . . ., în *Materiale*, IX, p. 511 și urm.; N. Gostar, *Săpăturile* . . ., în *Materiale*, VIII, p. 506; N. Zaharia, M. Petrescu. E. Zaharia, *op. cit.*

⁸⁸ Suceava, Mihăești, Bogata (SCIV, 1962, nr. 1, p. 214; T. Martinovici, Șt. Olteanu, *Șantierul Suceava*, în *Materiale*, VI, p. 677—692; I. Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, V, p. 607).

⁸⁹ Dragosloveni, Balotești, Cîmpineanca, Oreavu I, Dumbrăveni, Oreavu II (M. Comșa, Gh. Constantinescu, *op. cit.*; I. Mitrea, *Cercetările de la Cîmpineanca*, în *Studii și Cercetări științifice*, Bacău, 1974).

⁹⁰ Rîpile-Gura Văii, Malu, Oituz, Florești (D. Teodor, *Contribuții*, în SCIV, 1968 nr. 2, p. 239; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Așezări* . . ., p. 365).

⁹¹ Davideni, Văleni, Poiana-Dulcești, Moldoveni, Izvoare-Bahna, Itești, Berești-Bistrița, Costișa, Brășăuți, Piatra Neamț (M. Florescu, V. Căpitanu, *Cercetări arheologice* . . ., în *Arheologia Moldovei*, VI (1969), p. 216; SCIV, 1970, nr. 3, p. 513; I. Mitrea, *Cercetări arheologice* . . ., în *Studii și cercetări științifice*, pentru ist. fil., Bacău, 1972, p. 33, și urm.; idem, *Așezare a*, în *Carpica*, 1973—1974, p. 55 și urm.; V. Ursachi, *Săpăturile arheologice* . . ., în *Materiale*, IX, p. 265 și urm.; I. Mitrea, *Raport* . . ., comunicare la Institutul de Arheologie, București, 1976.

⁹² Seimenii Mici, Cernavodă, Piscul, A. Saligni, Cochirleni, Mîrcea Vodă, Satu Nou, Castelu, Capul Vîilor, Galeșu, Constanța, Făclia, Țibrinu, Medgidia, Basarabi, Valea Seacă, Valul lui Traian, Poarta Albă (B. Mitrea, *Șantierul* . . ., în *Materiale*, VII, p. 555; I. Barnea, *Ceramica* . . ., în SCIV, 1962, nr. 2, p. 366; idem, *Murfallar și Niculișel*, în SCIVA, 1975, nr. 1, p. 95 și urm.; Dacia 1968, p. 436; A. Rădulescu, N. Harțuchi, *Cimitirul*, Constanța, 1967; E. Comșa, *Cîteva descoperiri* . . ., în *Materiale*, IV, p. 326 și urm.; E. Condurachi și colab., *Șantierul Histria*, în *Materiale*, VI, p. 299—300; idem, *Șantierul* . . ., în *Materiale*, IV, p. 69 și urm.; D. Berclu, S. Morintz, *Săpăturile*, în *Materiale*, V, p. 108).

⁹³ Oltina, Galița, Girlița, Canlia, Păcuiul lui Soare, Coslogeni, Derwent.

⁹⁴ Nalbant, Babadag, Murighiol etc.

lipsei cercetărilor sistematice). Ca și în Moldova, în zonele de șes, de cimpie în general, așezările sînt concentrate și cu o densitate destul de mare, pe cînd în zonele colinare și premontane, așezările sînt destul de rare și răsfirate.

Începînd de la est către vest, notăm o mare grupare de populație în zona Brăilei între cursurile inferioare ale Buzăului și Călmățuiului și între Dunăre. Peste 25 de așezări sînt răspîndite pe o suprafață de peste 2 500 km. p., densitatea fiind însă mai scăzută decît în cazul celor din Moldova ⁹⁵.

Pornind în susul Dunării, constatăm o mare aglomerare de așezări cu o densitate sporită, situate între Călărași și Mostiștea. Aproximativ 30 de așezări sînt concentrate pe o suprafață ce nu depășește 1 500 km p ⁹⁶.

Mai la vest, între Dunăre și riul Argeș, pe o suprafață ce măsoară în lungime cam 25 km se înregistrează prezența a 15 așezări ceea ce înseamnă o densitate destul de mare ⁹⁷, iar mai la vest, mergînd pînă la vărsarea riului Teleorman în Dunăre, o altă grupare de peste 10 așezări ocupă o suprafață de teren ceva mai mare ⁹⁸, deci cu o densitate mică.

O zonă dens populată era cea cuprinsă între apa Colentinei și a Dimboviței (actuala zonă a Bucureștiului și a împrejurimilor sale). Un număr de 18 așezări grupate pe o suprafață de 300—400 km p, plasează această concentrare de populație în plină cimpie munteană ⁹⁹.

Între Vedea și Teleorman cercetările au evidențiat două zone mai populate: una între cursurile superioare ale celor două ape, în care sînt atestate 5 așezări adunate pe o mică suprafață ¹⁰⁰; alta situată în zona

⁹⁵ Praporgescu, Baldovinești, Brăila, Pietroiu, Sihleanu, Gemecele, Constantinești. IAS Dunărea, Ștefan cel Mare, Avîntul, Rîmnicelu. Maraloi, Dedulești, Filipești, Făurei, Lișcoțeanca, Viziru, Tufești, Spiru Haret, Cornu Malului, Chișcani, Tichilești (N. Harțuche, *Reper-toriul* . . . , în pregătire pentru tipar; F. Anastasiu și N. Harțuche, *Cercetări* . . . , în Danu-biul, I, 1967, p. 19—39; ibidem, p. 137—178; Dacia, 1969, p. 527).

⁹⁶ Potcoava, Găunoși, Cunești (două), Grădiștea (șase) Rasa, Andolina (cinci), Clocănești, Vă-răști (opt), Valea Argovei, Tărceni, Sultana, Dorobanțu (Cercetări arh ologice efectuate de Eugen Comșa, în pregătire pentru Materiale XI; B. Mitrea, *Săpăturile*, în Materiale, VII, p. 531—537; Materiale VIII, p. 688).

⁹⁷ Sparțov, Ulmeni, Sălcioara-Curcani, Valea Popii, Renie, Oltenița, Chirnoși, Căscioa-rele, Radovanu, Tăușanca, Hotarele, Crivăț, Mirenești, Prundu, Greaca (S. Morintz, B. Ionescu, *Cercetări* . . . , în SCIV, 1968, nr. 1, p. 95 și urm.; B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile*, în Materiale, V, p. 180; SCIV, 1973, nr. 4, p. 667—669; B. Mitrea, C. Deculescu, *Unele descoperiri* . . . , în SCIV, 1966, nr. 3, p. 543. M. Comșa, E. Geannopoulos, *Unelle*, în SCIV, 1969, nr. 4, p. 617—621; SCIV, 1970, nr. 3, p. 511; SCIVA, 1975, nr. 2, p. 241 și urm.).

⁹⁸ Izvorul, Gogoșari, Tătești, Malu Roșu, Slobozia, Ghizdaru, Giurgiu Port, Frătești, Sf. Gheorghe, Olmacu, Gostinu (D. Berciu și colab., *Săpăturile*, în Materiale, VII, p. 294; B. Mitrea, *Uncle probleme*, în SCIV, 1967, nr. 3, p. 443 și urm.; B. Mitrea și colab., *Necropola*, în Materiale, IX, p. 329 și urm.; SCIV, 1970, nr. 3, p. 512; Al. Păunescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Săpăturile*, în Materiale, VIII, p. 135 și urm.; B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile*, în Materiale, V, p. 180; Dacia, 1969, p. 528).

⁹⁹ Giulești Dămăroaia, Alba, Pantelimon, Lămotești, Gălbinași, Vasilați, Cucueți-Sudliți, Cucuieți-Moară, Glina I, Glina II, Bragădiru, Vitan I, Vitan II, Buftea, Piața de Flori, Băneasa, Mogoșoala (Materiale, VIII, p. 769—770; I. Ionașcu și colab., *Șantierul*, în Materiale, VII, p. 657 și urm.; S. Morintz și colab. *Șantierul*, în Materiale, V, p. 647; SCIV, 1959, nr. 1, p. 154; P. Panalt, *Observații*, în Cercetări arh. în București, p. 140; idem, *Săpăturile*, în op. cit., p. 111; SCIV, 1970, nr. 3, p. 518—519; V. Chirică, R. Popovici-Baltă, *Cercetări*, în Materiale, X, p. 358 și urm.).

¹⁰⁰ Birlogu, Burda, Miroși, Surdulești, Mozăceni (I. Nania, în Materiale, V, p. 702—706; I. Spiru, *Așezări* . . . , în Materiale, V, p. 700).

inferioară a celor două ape, cuprinzînd 7—8 așezări răspîndite pe un teritoriu mai întins ¹⁰¹.

La vest de riul Olt, așezările descoperite sînt răspîndite pe o mare suprafață ce acoperă întregul teritoriu de sud al Olteniei, încît aspectul de concentrări masive de populație așa cum se întîlnesc în Moldova sau la est de Olt, aproape că dispăre. Totuși se observă și aici unele mici nuclee alcătuite din cîteva așezări care se grupează pe o anumită suprafață mai restrînsă de teren. Așa, de pildă, în zona Corabiei vreo 6—7 așezări par să indice acest lucru ¹⁰², precum și grupajul mai mare din zona Craiovei, circa 10—15 așezări ¹⁰³. De asemenea, se circumscriu în acest context cele 7 așezări din zona Calafatului ¹⁰⁴ și alte 6 în cea a Drobetei-Turnu Severin ¹⁰⁵.

Ca și în Moldova, jumătatea de nord a Munteniei și Olteniei se prezintă slab populată, lipsind grupările demografice constatate în partea de cîmpie, în general, a spațiului teritorial menționat. Se întîlnesc, este adevărat, și aici, unele așezări, dar ele sînt sporadice și izolate, situație datorată, probabil, aceluiași cauze pe care le-am analizat la timpul potrivit. Rețin, totuși, atenția nucleul de 4—5 sate din zona Bucovului ¹⁰⁶, precum și cele 3 așezări din cea a Rîmnicului Vilcea ¹⁰⁷ sau a Slonului ¹⁰⁸.

În zona Buzăului, cercetări cu totul recente au evidențiat existența a peste 20 de așezări concentrate mai cu seamă în partea sud-estică a orașului ¹⁰⁹.

Teritoriul Banatului apare, de asemenea, slab populat. Se detașează oarecum două nuclee mai importante sub aspect demografic: 10 așezări situate în general pe Dunăre, între Orșova și Moldova Nouă, precum și

¹⁰¹ Dulceanca, Sfințești, Olteni, Alexandria, Păuleasca, Fîntinele, Zimnicea (B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile...* în *Materiale*, V p. 175; *Materiale*, VI, p. 251—262; *Materiale* VII, p. 213; SCIVA, 1976, nr. 2, p. 247 și urm.; *Materiale*, VII, p. 507—509; SCIV, 1967, nr. 3, p. 514 și urm.).

¹⁰² Armășeștii de Sus, Zvorsca, Potelu, Ohrișia, Costișa, Orlea, Celei (O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri*, în *Materiale*, IX, p. 491 și urm.; D. Tudor și colab., *Sucidava V*, în *Materiale*, VII, p. 484; O. Toropu, *Romanitatea*, Craiova, 1976).

¹⁰³ Brabova, Știubei, Vela, Braniște, Cîrna, Mărăcinele (trei), Galicnica (două), Perișoru, Ploșor, Verbița, Verbicioara, Cornu, Virtopu, Izvoarele, Băilești (Craiova) (O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 491 și urm.; O. Toropu, C. Voicu, *Not descoperiri*, în SCIV, 1971, nr. 4; Gh. Bichir, *Cercetări*, în *Materiale*, V, p. 278, 280; D. Berciu, *Săpăturile*, în *Materiale*, VI, p. 90—91; O. Toropu, *Romanitatea*, Craiova, 1976).

¹⁰⁴ Rast, Tunari, Ciupercenii Vechi, Golenți, Basarabi, Maglavit, Cetate (SCIV, 1969, nr. 3 p. 438, și urm.).

¹⁰⁵ Balta Verde, Gogoșu, Ostrovul, Hinova, Șimlan, Drobeta-Turnu Severin (D. Berciu, *Săpăturile*, în *Materiale*, V, p. 529 și urm.; D. Berciu, E. Comșa, *Săpăturile*, în *Materiale*, II, p. 468, 488).

¹⁰⁶ Bucov I, Bucov II, Bucov III, Vadu Săpat (M. Comșa, *Săpăturile*, în *Materiale*, VII, p. 541 și urm.; idem, *Cultura*, p. 13 și urm.; Gh. Diaconu, în SCIVA, 1978, nr. 2, p. 291—300).

¹⁰⁷ Suseni, Racovița, Stolniceni.

¹⁰⁸ Slon, Olteni (M. Comșa, *Cercetările de la Slon . . .*, în *op. cit.*, p. 21—29)

¹⁰⁹ Pietroasele, Pietroasa Mică, Dara, Tomești, Albești-Smeeni, Caragele, Gura Cilnăului, Izvorul Dulce, Sărata Monteoru, Sălcioara, Sudiți-Gerăseni, Mihăllești, Buzău, Poșta Cilnău etc. (V. Drîmboceanu, *Descoperiri arheologice . . .*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune de rapoarte arheologice, 9—11 martie, 1978).

cele 6 așezări înșirate pe Bega în zona actualului oraș Timișoara. În rest mai apar câteva așezări izolate, situate fie pe apa Timișului, fie în zona minieră a Ocnei de Fier ¹¹⁰.

Pe teritoriul Transilvaniei, începînd de la vest către est, se constată o mare concentrare de populație în partea de nord-vest a Transilvaniei, situată, aproximativ, între Crișul Repede la sud, Someș la nord și Porțile Mezeșului la est; spre vest gruparea amintită, alcătuită din peste 25 de așezări ¹¹¹, depășește limitele teritoriului țării.

La sud, între Crișul Alb și Mureș, cam în zona Aradului s-au identificat pînă în prezent un număr de 10 așezări grupate mai cu seamă pe linia Mureșului, de o parte și de alta a rîului ¹¹².

Centrul Transilvaniei se prezenta mai bine populat, densitatea așezărilor fiind mult mai mare decît în vest, numărul acestora ajungînd la 45 ¹¹³. Cea mai mare concentrare, peste 25 așezări, s-a dovedit a fi în

¹¹⁰ M. Comșa, *Unele date cu privire la Banatul de sud ...*, în *In memoriam Constantin Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 93; Fl. Medeleț, I. Bugilan, *Cîteva puncte arheologice ...*, în *Libiscum*, 1974, p. 87 și urm.; St. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în *Banatica*, II, 1973, p. 143 și urm.; O. Radu, în *Materiale*, X, p. 147; *Banatica*, II, p. 408; III, p. 366—367.

¹¹¹ Zalău, Moigrad (M. Rusu, *Cetatea de la Moigrad și Porțile Mezeșului*, în *Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265 și urm.); M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noslac (VI—VII centuries, in Dacia*, 1962, p. 283, 700—725; M. Comșa, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V—IX*, în *Centenar Muzeal Oradea*, 1972, p. 209 și urm.), *Nușfalău* (M. Comșa, *Săpăturile de la Nușfalău* (r. Șimleu, reg. Oradea), în *Materiale*, VII, p. 519—520; idem, *Unele date, in op. cit.*, p. 209 și urm.), Satu Mare, Mediaș, Baia Mare, Oarța (M. Comșa, *Unele date ...*, p. 209 și urm.), Biharea, Oradea, Salca (M. Rusu, V. Spoială, I. Galamb, *Săpăturile arheologice de la Oradea-Salcea*, în *Materiale*, VIII, p. 159 și urm.; M. Comșa, *Unele date ...*, p. 209 și urm.), Suncuiuș, Fabrica de Bere, Berea-Bihor, Căuaș, Valea lui Mihai, Săcuieni, Galoșpetreu, Sălăcea (N. Ghidioșan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălăcea*, în *SCIV*, 1969, nr. 4, p. 611—615), Tăuteu (M. Comșa, *Unele date* p. 209 și urm.), Irina, Santău, Unimăț, Săcășeni, Tășnad, Solnoc-Crasna, Culciu Mare (M. Rusu, in *Relations between the autochthonous population and the migratory population*, București, 1975, p. 134 și urm.).

¹¹² Șiclău, Șiria, Arad, Sîmpetru German, Șetin, Ciala, Cenad, Glogovăț, Felnac, Vladimirescu (M. Rusu, *Note asupra relațiilor*, în *Apulum*, IX, 1971; M. Rusu, *The autochthonous, in Relations between*, București, 1975, p. 215—217).

¹¹³ Soporul de Cîmpie (D. Protase, I. Țigăra, *Șantierul arheologic Soporul de Cîmpie r. Turda, reg. Cluj*, în *Materiale*, VI, p. 391—393; D. Protase, *Șantierul arheologic, Soporul de Cîmpie r. Turda, reg. Cluj*, în *Materiale*, VIII, p. 527 și urm.), Ciumberud (I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Ciumberud*, în *Materiale*, VII, p. 191; A. Dankantis, I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumberud, r. Atud, reg. Cluj*, în *Materiale*, VI, p. 607—610), Morești (K. Horedt, *Săpăturile de la Morești, r. Tg. Mureș, regiunea Autonomă Maghiară*, în *Materiale*, V, p. 85, 88; idem, *Șantierul arheologic Morești*, în *Materiale*, VI, p. 181), Someșeni (M. Macrea, *Necropola slavă de la Someșeni, r. și reg. Cluj*, în *Materiale*, V, p. 519 și urm.), Șirioara (SCIV, 1964, nr. 4, p. 564), Turdaș (I. Nica, M. Blăjan, *Un cimitir de inhumafie din sec. VIII de la Turdaș, jud. Alba*, în *Acta Musel Napocensis*, X, 1973, p. 642 și urm.), Șeica Mică (K. Horedt, *Völkerwanderungszzeitliche Funden aus Siebenbürgen*, în *Germania*, 25, 1941, p. 124), Cugir (K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în *SCIV*, 1951, nr. 2, p. 198), Dorolțu (St. Ferenczi, în *Acta Musel Napocensis*, VII, 1970, p. 560—573), Ciunga (I. Nica, M. Blăjan, *op. cit.*, p. 652), Țelna (I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba-Iulia*, în *Materiale*, IV, p. 350—357), Laz, Pianul de Jos (I. Berciu, *op. cit.*, p. 336, și urm.), Ocna Sibiului (D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, în *Omagiu P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 153—156), Guștețu (Th. Nägler, *Vorbericht über die Untersuchungen in Hammesdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit*, în *Forschungen zur Volks-und Landeskunde*, 14, 1971, nr. 1, p. 249 și urm.), Moldovenești (K. Horedt, *Ceramica ...*, în *SCIV*, 1951, nr. 2, p. 200), Noșlac (M. Rusu, *The prefeudal ... in Dacia*, 1962, p. 283), Dăbca (Șt. Pascu, M. Rusu, V. Pinteș, P. Gyulai, *Cercetările arheologice de la Dăbca*, în *Sesiunea de comunicări a Muzeelor de istorie*, 1964, vol. II, București, 1970, p. 157 și urm.), Sibhu, Boarta, Apoldul de Sus, Cîl-

zona Alba Iulia, la sud de linia Tirnava-Mureș. Spre nord între Mureș și Someșuri densitatea așezărilor este ceva mai scăzută, numărul acestora nedepășind cifra de 20.

Estul și sud-estul Transilvaniei apar populate de așezări ce se grupează în patru nuclee mai importante.

O primă grupare alcătuită din peste 10 așezări se situează între cursurile superioare ale celor două Tirnave¹¹⁴.

Un număr de 7 așezări au fost identificate la izvoarele Mureșului și Oltului, înșirate pe firul apelor¹¹⁵.

Cît privește sud-estul Transilvaniei, se constată o grupare a populației în două nuclee mai deosebite ca densitate, ambele situate în zona Birsei. Una (peste 10 așezări) se situa în centrul actualului județ Covasna, așezările înșiruindu-se pe malul stîng al Oltului cu prelungiri pe valea Brețcului¹¹⁶. A doua (8 așezări) se situa în zona Brașovului cu împrejurimile sale¹¹⁷.

În sfîrșit, trei așezări recent descoperite în zona Făgărașului ar putea, eventual, să indice o grupare demografică de o anumită mărime și în depresiunea cuprinsă între riul Olt și Carpați¹¹⁸.

Sintetizînd cele arătate pînă aici cu privire la amplasarea complexelor teritoriale din secolele VIII—XI de pe teritoriul României, în funcție de numărul așezărilor și de mărimea suprafeței teritoriale ocupate de o asemenea grupare, obținem o situație deosebit de sugestivă pentru determinarea, ipotetică, a organismelor politice existente în acea vreme. Subliniem și aici faptul că sîntem în fața unor ipoteze de lucru generate de realitățile din teren, în măsură să sugereze fecunde interpretări în contextul raportului populație-organizare politică. Potrivit, deci, criteriilor de mai sus, am obținut trei categorii de concentrări demografice: a) cele care totalizează între 20 și 60 de așezări, fiecare grupare cuprinzînd o suprafață teritorială între 2 000 și 5 000 km p; b) cele între 10 și 20 așezări cuprin-

nic, Petrești, Sebeș, Deva, Blandiana, Tărtăria, Alba Iulia, Teiuș, Vințul de jos, Cugir, Turda, Ghîrbom, Cluj, Țaga, Singiorgiul de Mureș, Tîrgu Mureș, Borșofeld (Z. Szekely, *Cercetări arheologice* . . ., în *Materiale*, VI, p. 189; K. Horedt, *Votevodatul de la Bălgard-Alba Iulia*, în SCIV, 1954, nr. 3—4, p. 494—498).

¹¹⁴ Porumbeni Mici, Porumbeni Mari, Betești, (Z. Szekely, *Săpăturile arheologice de la Porumbeni Mici, r. Cristurul Secutesc*, în *Materiale*, VI, p. 523 și urm.; idem, *Cercetări* . . ., în *Materiale*, VIII, p. 25 și urm.), Cristur, Filiaș, Simonăști, Bezd, Medșor, Eliseni, Sălașuri-Veșca, Odorhei, (Z. Szekely, *Săpăturile* . . ., în *Materiale*, IX, p. 297 și urm.; idem, *Raport* . . ., în Sesiunea de comunicări a Muzeelor de istorie, 1964, vol. II, București, 1971, p. 144 și urm.).

¹¹⁵ Sîncrăeni, Miercurea Gluc, Păuleni, Racul, Gheorghieni, Lăzarea, Delnța (Z. Szekely, *Săpăturile* . . ., în *Materiale* IX, p. 297 și urm.; idem, *Comunicare la sesiunea de rapoarte a Inst. de arh. din București*, februarie 1973).

¹¹⁶ Ozun, Recl, Sf. Gheorghe (două) Ghidfalău, Zăbala, Angheluș, Cernat, Lutoasa, Polan (Z. Szekely, *Cercetări* . . ., în *op. cit.*, p. 199 și urm.; idem.; *Săpăturile* . . ., în *op. cit.*, p. 297 și urm.; idem., *Raport* . . ., în *op. cit.*, p. 144 și urm.; E. Zaharia, în *Dacia*, 1971, p. 286; M. Rusu, *Note* . . ., în *op. cit.*).

¹¹⁷ Hărman, Sinpetru, Rodbav I, Rodbav II, Brașov, Cristian, Măgura Codlei, Feldioara (E. Zaharia, în *Dacia*, 1971, p. 286; M. Rusu, *Note în op. cit.*; idem, *The autochthonous, in Relations between*, p. 215—217).

¹¹⁸ Este vorba de așezările de la Breaza, Comana de Jos și Făgăraș (cercetări I. Glodariu).

zind o suprafață de teren între 500 și 1 500 km p e) grupările alcătuite din 3—8 așezări cu o suprafață de pînă la 500 km p de fiecare complex teritorial.

Din prima categorie face parte un număr de 10 asemenea grupări teritoriale: în zona Botoșanilor, a Iașului, a Birladului pentru teritoriul Moldovei; în zona Carasu pentru teritoriul Dobrogei; în zona Brăilei, a Buzăului și Călărașilor pentru teritoriul Țării Românești; în zona Biha-rei, Alba Iulia și Clujului în Transilvania.

Din a doua categorie fac parte 11 grupări mai mici situate în zona Vasluiului, Cotnarilor și Bacăului pe teritoriul Moldovei; în zona dintre Argeș și Dunăre, a Giurguiului, a Bucureștilor, a Craiovei, pe teritoriul Țării Românești; în zona dintre Orșova și Moldova Veche, a Aradului, în zona cursurilor superioare ale Tirnavelor, în zona Birsei pe teritoriul Transilvaniei și Banatului.

Din ultima categorie fac parte peste 15 mici nuclee de sate: în zona Vrancei, în cea a Galașilor, a Bucovului, a Slonului, a Ostrovului, a R. Vilcea, în zona cursurilor inferioare ale Vedei și Teleormanului, a Calafatului, a Corabiei, a Drobeta-Turnu Severin, a Timișoarei, a Făgărașului, în zona izvoarelor Oltului și Mureșului, a Brașovului etc.

Evident că situația prezentată reflectă stadiul actual al cercetărilor; este posibil ca investigația ulterioară să sporească numărul așezărilor din unele grupări prezentate mai sus (și prin aceasta să se încadreze într-o categorie superioară), să scoată la iveală noi grupări mai mici sau mai mari acolo unde în starea de astăzi apar „pete albe” pe harta întocmită; avem însă certitudinea că pornim în cercetarea noastră de la un *minimum* pe care realitatea istorică ni-l oferă, deocamdată, minimum care nu poate fi tăgăduit.

Dacă aceste realități demografice sînt de necontestat, problema fundamentală care se pune este aceea a interpretării acestor realități sub raport politic; cu alte cuvinte în ce măsură putem identifica aceste concentrații demografice cu organisme politice mai mult sau mai puțin cuprinzătoare într-un continuu proces de organizare politică internă.

Ținînd cont de raportul intim dintre fenomenul de concentrare teritorială și procesul de organizare politică a grupărilor demografice, nu este deloc hazardat să se identifice asemenea complexe teritoriale cu organisme cu caracter politic, comunități omenești care evoluaseră către o anumită structură politică, către un anumit stadiu de organizare statală. Aceasta cu atît mai mult cu cît cercetările au dovedit o deplină corespondență între realitățile demografice din Transilvania secolelor VIII—XI și existența celor trei voievodate românești menționate de Anonymus¹¹⁹.

Acesta pare să fi fost, potrivit rezultatelor obținute pînă în prezent, stadiul procesului de organizare politică pe teritoriul României la cumpăna dintre cele două milenii: un important număr de organisme politice diferențiate între ele prin aria geografică pe care o cuprindeau și prin nivelul organizării lor politice. Alături de organisme mai cuprinzătoare de tipul

¹¹⁹ Șt. Olteanu, *Realități demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X*, în „Revista de istorie”, 1975, nr. 12.

țărilor voievodatelor, existau și unele grupări politice mai mici atît ca suprafață teritorială cît și ca evoluție a structurii lor social-economice și politice, amintindu-ne de cele din epoca anterioară.

Întrebarea care se pune, după cele constatate pînă aici, este de a defini caracterul organizării politice al acestor organisme. Aparțin aceste organisme politice sfîrșitului orînduirii anterioare (adică orînduirii gentilice), sau începutului noii epoci de dezvoltare a societății omenești de pe teritoriul României din sec. VIII—X (cea medievală)? De la început socotim că trebuie exclusă apartenența, prin structura lor, a acestor formațiuni la orînduirea anterioară, indiferent de forma organizatorică pe care ar îmbrăca-o. Ne conduce la aceasta, analiza structurilor economico-sociale ale comunității de viață de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic care pune în evidență o societate deosebită, în aspectele sale fundamentale, de cea din cadrul formațiunii social-economice anterioare¹²⁰. Fiind vorba, deci, de o societate în care începuseră să se cristalizeze, după cum am văzut mai sus, relațiile de aservire, în care clasele sociale, chiar dacă ele nu erau încă suficient de bine conturate, constituiau totuși o realitate, mai cu seamă în sec. X—XI, structura politică a organismelor constatate, conținutul lor instituțional analizat mai sus, ne conduc la concluzia definirii caracterului lor drept *organisme statale în curs de maturizare*. Lipsa formei politico-administrative centralizatoare, a unei autorități centralizate, nu trebuie înțeleasă ca incompatibilă cu existența statului ca formă de organizare politică. Dacă la structura lor interioară adăugăm, în cazul unor asemenea organisme, suprafața teritorială sensibil de mare depășind 4000 km p nimeni nu se mai poate îndoii de caracterul statal al acestor țări, voievodate etc. Constituirea lor reprezintă, dealtfel, una dintre cele mai însemnate etape ale procesului îndelungat de organizare politică a comunităților de viață de pe teritoriul României de la formele inferioare de organizare, acele uniuni teritoriale de mică cuprindere, la organismele statale de tipul țărilor și voievodatelor în secolele VIII—XI și de aici la statele feudale independente de la mijlocul secolului al XIV-lea, ca formă superioară de organizare politică, comparativ cu cele din etapa precedentă. Această evoluție ascendentă de organizare politică a fost consecința dezvoltării continue a structurilor economice și sociale ale comunității de viață de pe teritoriul României, evoluție înregistrată atît în adîncime (conținut instituțional) cît și în suprafață (extindere teritorială). Aceste două coordonate majore ale procesului de organizare statală se concretizează în etapa următoare, secolele XI—XIV, mai cu seamă în ultima ei parte (sec. XIII—XIV), cînd se maturizează structurile economice și sociale din cadrul societății românești și cînd, drept consecință a consolidării raporturilor feudale, asistăm la un proces de unificare teritorială, prin înțelegere sau prin forță, la nivelul provinciilor noastre istorice; eliberarea de sub dominația străină, obținerea independenței, devin acum sarcina majoră a clasei conducătoare a acestor state.

¹²⁰ Șt. Olteanu, *Etapele procesului de formare a statelor feudale românești*, în „Revista de Istorie”, 1977, nr. 1.

STRUCTURES TERRITORIAL-POLITIQUES ROUMAINES
DANS L'ESPACE CARPATO-DANUBIEN-PONTIQUE
AUX VIIIe—XIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Utilisant un riche matériel documentaire, provenant pour la plupart de l'investigation archéologique, l'auteur de l'article soumet au débat un problème presque guère étudié jusqu'à présent pour les VIIIe — XIe siècles, à savoir celui des structures territorial-politiques sur le territoire de la Roumanie à la croisée des deux millénaires de notre ère.

L'auteur relève l'existence dans le cadre de la société roumaine à l'époque d'un paysage varié en tant que structure territoriale, consistant en agglomérations rurales pour la plupart non fortifiées, agglomérations minières, fortifications au rôle et aux fonctions de résidence de l'autorité politique locale, agglomérations en cours d'urbanisme, ports, ensembles monastiques, réalités qui lui conféraient le caractère d'une société sédentaire, stable, déjà engagée sur les coordonnées des réalisations médiévales.

Les données utilisées par l'auteur mettent en évidence l'existence de plusieurs formes de propriété, inclusivement de celle foncière privée, engendrant des rapports d'asservissement féodal.

L'existence de telles structures socio-territoriales pose le problème du stade d'organisation politique de celles-ci, vu le rapport intime entre ces agglomérations territoriales et la forme d'organisation politique.

Les cartes des VIIIe — XIe siècles mettent en évidence un grand nombre de concentrations démographiques identifiées à des organismes politiques différenciés entre eux par l'aire géographique qu'ils couvraient. La structure politique de ces organismes, ainsi que leur contenu institutionnel démontrent que c'était là des organismes étatiques en voie de mùrissement qui évolueront au milieu du XIVe siècle, atteignant la forme supérieure d'organisation étatique, notamment celle des Etats féodaux indépendants.

PROBLEME ALE ARHEOLOGIEI ROMÂNEȘTI
ÎN PUBLICISTICA ȘTIINȚIFICĂ :
S.C.I.V.A., NR. 1—4, 1978

Publicație de înaltă ținută științifică și un binemeritat prestigiu cîștigat pe parcursul a 28 de ani de neîntreruptă apariție, S.C.I.V.A. valorifică rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse pe tot mai numeroasele șantiere arheologice din România.

Asemenea tuturor oamenilor muncii din țara noastră, de toate naționalitățile, care au adus un vibrant omagiu tovarășului Nicolae Ceaușescu cu prilejul împlinirii a 60 de ani de viață și peste 45 de ani de activitate revoluționară, și revista cercetătorilor istoriei străvechi și vechi a patriei și poporului român, dedică primului Președinte al Republicii Socialiste România pagini în care evocă activitatea fructuoasă pe care o desfășoară marele fiu al României aflat în fruntea partidului și statului. În editorialul *Omagiu tovarășului Nicolae Ceaușescu*, cu care se deschide sumarul numărului 1 (ianuarie—martie), se relevă deosebita clarviziune a președintelui Nicolae Ceaușescu în abordarea problemelor complexe ale dezvoltării țării noastre, precum și în studierea istoriei. Precierile și concluziile sale, tezele teoretice de mare însemnătate, formulate în numeroase cuvîntări și lucrări, au dat rodnice impulsuri cercetării temeinice a istoriei patriei, contribuind substanțial la clarificarea unor probleme de bază.

Programul Partidului Comunist Român — cartă teoretică, ideologică și politică, elaborat sub nemijlocita îndrumare de o inestimabilă valoare a Secretarului general al Partidului, prezintă pe baza unei profunde analize materialist-dialectice și istorice problematica complexă a istoriei patriei noastre. Cuprinzătoarea expunere din acest document este în același timp un îndrumător pentru cercetările din domeniul istoriei României.

Multiplele vizite de lucru întreprinse de tovarășul Nicolae Ceaușescu în județele țării au inclus în dese rînduri obiective care se leagă de trecutul îndelungat al istoriei noastre, obiective devenite în zilele noastre ogoare fertile ale cercetării arheologice îndreptate spre tot mai buna cunoaștere și prețuire a trecutului multimilenar. Urmind îndemnul și indicațiile tovarășului Nicolae Ceaușescu cercetătorii din domeniul arheologiei și istoriei vechi, se conchide în articolul omagial, depun toate eforturile pentru ca rezultatele muncii lor să corespundă pe deplin marilor realizări și exigențe ale societății noastre, să răspundă pe deplin cu tot mai multe mărturii ale continuității de viață și cultură scoase la lumină în vasta arie carpato-danubiano-pontică.

Sumarul celor patru numere apărute în acest an, asemenea celor din anii precedenți, este structurat în rubricile „Studii”, „Discuții”,

„Materiale și cercetări arheologice”, „Note arheologice” și „Recenzii”, fiecare însumând de la un trimestru la altul un număr variat de materiale.

În prima rubrică începutul studiilor îl face contribuția lui Eugen Comșa *Probleme privind cercetarea neo-eneoliticului de pe teritoriul României*, în care autorul expune rezultatele obținute în cercetarea epocii respective, de către arheologii români pe parcursul unei jumătăți de secol. Se conchide că populațiile neolitice de pe teritoriul României au ajuns pe baza unei evoluții locale, independente, pe o treaptă înaltă de dezvoltare pentru perioada respectivă. Omul de pe aceste meleaguri, cu civilizația sa, a jucat un rol important în transmiterea spre vest, nord și est a cuceririlor vremii—agricultura și creșterea incipientă a animalelor—ca și a unor produse locale. De același autor mai semnalăm în numărul al 3-lea, articolul *Unele probleme privind populațiile de stepă din nord-vestul Mării Negre, din perioada eneolitică până la începutul epocii bronzului*. Sint aduse în discuție rezultatele ultimelor săpături arheologice întreprinse în aria de răspândire a etapei Cucuteni A 4, precum și periodizarea diferitelor categorii de morminte cu ocră prin analizarea trăsăturilor lor caracteristice.

Revenind la numărul 1 al revistei S.C.I.V.A. tomul, 29, mai consemnăm studiile *Datarea prin C_{14} a etapei Cucuteni A*, de Dan Monah, și *Cu privire la raporturile culturii Tei cu unele culturi ale epocii bronzului în Balcani*, de Valeriu Leahu. În primul dintre materiale se aduc mărturii cu privire la exactitatea datărilor cu carbon 14, apreciindu-se că cel puțin în cazul așezărilor de tipul Cucuteni A, rezultatele analizelor cu C_{14} nu contrazic cronologia relativă stabilită prin procedeele tradiționale, ci dimpotrivă o confirmă și o nuanțează. Cit privește articolul semnat de experimentatul cercetător V. Leahu, acesta reprezintă o contribuție importantă la studiul genezei geto-dacilor. În temeiul unor îndelungi și meticuloase investigații arheologice asupra culturii Tei, a locului și rolului pe care-l avusese aceasta în contextul epocii bronzului balcanic, se constată că istoria purtătorilor culturii Tei constituie o mărturie semnificativă a vitalității și spiritului creator de care au dat atita dovadă tracii carpato-danubieni. Triburile „Tei”, așezate durabil și în sectorul nord-estic al peninsulei Balcanice, printre populații cu o altă fizionomie etno-culturală, își păstrează nealterat, până în momentele finale ale evoluției lor, caracterul propriu și se afirmă de-a lungul întregii lor existențe ca factor activ stimulatoriu.

Tot sub semnătura lui Valeriu Leahu, dar de data aceasta în colaborare cu George Trohani, e inserat în numărul al 4-lea, articolul *Două morminte de călăreți nomazi din cîmpia Teleormanului*. Cele două vestigii sepulcrale aparțin, în conformitate cu natura inventarului ce însoțesc scheletele, unor pecenegi. Datarea respectivelor morminte corespunde celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea. Cu toate că autorii nu se preocupă în mod expres de veacurile așa-zisului mileniu întunecat, au procedat la studierea acestor morminte situate în poziție secundară în cadrul unor tumuli ridicați într-o perioadă mult mai veche.

Al patrulea, și ultimul studiu din numărul apărut în trimestrul I, *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt) (Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e.n. în Muntenia)* este și el o colaborare semnată

de Petre Roman și Suzana Ferche. Cu acest prilej sînt aduse la cunoștință o parte a rezultatelor investigațiilor arheologice întreprinse la Ipotești, de unde, așa cum bine se cunoaște, au fost recuperate vestigii deosebit de prețioase privind o epocă asupra căruia cercetarea impunea cumulara unor cît mai ample mărturii pentru reconstituirea cadrului vieții social-economice a populației autohtone din secolele V—VI e.n. de pe teritoriul Munteniei. Dar, fapt deosebit de frapant, în perimetrul cercetat pe malul stîng al Oltului au fost descoperite o succesiune de culturi și orizonturi culturale începînd cu epoca neolitică, continuînd apoi cu urme din epoca bronzului, din secolul al III-lea e.n., din secolul al VI-lea și în fine, din epoca feudală. Fragmentele ceramice ulterioare secolului al III-lea prezintă în totalitate un caracter net roman provincial. Fondul predominant romanic al urmelor de cultură materială aparținînd nivelului arheologic din secolul al VI-lea e.n. nu pare influențat de o serie de elemente culturale de proveniență slavă (anți și sclavini). Tipurile ceramice, în covîrșitoarea lor majoritate, sînt derivate din cele dacice și provincial romane, iar transformările produse în mod inerent prin evoluția istorică a societății locale au generat apariția unui facies cultural nou definit ca o cultură romanică de caracter rural. Așezarea de la Ipotești se înscrie în repertoriul arheologic în cadrul stațiunilor aparținătoare etapei cele mai timpurii din îndelungatul proces al cristalizării poporului român în vatra daco-romană de la nordul Dunării de jos.

La aceeași rubrică a „Studiilor” în numărul al doilea — aprilie — iunie — se află contribuțiile *Cupele cu decor în relief de la Crăsani și Copuzu*, de Niculae Conovici; *O formațiune statală la Dunărea de jos la sfîrșitul secolului al XIV-lea, necunoscută pînă în prezent*, autor Petre Diaconu și materialul din finalul grupului, *Contribuții numismatice la localizarea Chilieii bizantine*, de Octavian Iliescu.

Articolul lui N. Conovici este o meritorie contribuție la cunoașterea culturii materiale getice, și anume, cupele cu decor reliefat. Se stabilește detaliu că între așezările de la Crăsani și Popești, aceasta din urmă fiind prezumptiva Argedava, au existat relații de schimb, ce sînt relevate prin prezența în nivelul de locuire de la Crăsani a cupelor „deliene” produse la Popești. Mai mult decît atît, se face afirmația că „dava” de la Crăsani, ca producătoare de imitații după cupele deliene elenistice, s-a inspirat într-o oarecare măsură din modelele cetății „regale” de la Popești.

Dar fără nici o îndoială, contribuția lui P. Diaconu, aduce date cu totul inedite referitoare la elucidarea amănuntului numismatic relativ la monedele cu monograma lui Terter și cu acvila bicefală, despre care se cunoaște că n-au aparținut nici lui Gheorghe Terter I și nici vreunui alt țar bulgar. În urma unor minuțioase studii, cercetătorul bucureștean a stabilit că piese numismatice de acest gen sînt proprii regiunii Păcuinul lui Soare — Silistra, unde e de presupus existența unei formațiuni statale conduse prin a doua jumătate a secolului al XIV-lea de un anume Terter. Într-adevăr, arată autorul, *Cronica de la Mesembria*, coroborată cu un pasaj din *Chronicon breve de Graecorum imperatoribus*, susțin împreună existența la Dristra a unui anume Terter fiu al lui Dobrotici.

Nu trebuie trecută cu vederea nici încercarea de localizare a Chilieii bizantine, făcută de Octavian Iliescu în temeiul descoperirilor numismatice. Concluzia emisă e aceea că așezarea cu caracter civil, Chilia, era situată

la 20 kilometri în amonte de Lycostomion, pe o insulă formată din două ramificații ale brațului cu același nume.

În cel de-al 3-lea număr atrag atenția două studii cu subiecte de istorie străveche: *Complexe de locuire musteriene descoperite în așezarea de la Ripiceni-Izvor (jud. Botoșani) și unele considerații privind evoluția tipului de locuință paleolitică*, de Alexandru Păunescu și *Mezoliticul de la Ostrovlul Corbului, o nouă așezare de tip Schela Cladovei*, de Florea Mogoșanu. În primul material sînt aduse în discuție aglomerările de pietre de calcar asociate cu resturi de oase de animale și vetre de foc, surprinse în cinci niveluri musteriene de la Ripiceni-Izvor. Pe baza acelor resturi de cultură materială se încearcă, și după opinia noastră, cu reale șanse de exprimare a realității istorice, reconstituirea adăposturilor concepute și realizate de omul paleoliticului mijlociu.

Analizînd prin prisma noilor descoperiri arheologice vestigiile provenite din cercetările anterioare întreprinse la Ostrovlul Corbului, F. Mogoșanu aduce o serie de date suplimentare. Se specifică că tendințele de neolitizare erau o realitate în cadrul culturii Schela Cladovei, tendință care a rămas însă neîmplinită prin pătrunderea peste purtătorii acestei culturi a grupurilor de populație care erau deja în faza neolitică. Așadar, începuturile dezvoltării unui neolitic pe teritoriul României, pe baza unui fond uman local mezolitic sau epipaleolitic este actualmente un fapt pe deplin confirmat.

Un amplu și consistent studiu din sumarul numărului al 3-lea este *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora (Realități din Țara Românească și Moldova)*, de Mircea D. Matei. Autorul subliniază că în Dacia prin existența orașelor romane se creaseră condiții pentru ca evoluția ulterioară a acestora să urmeze o cale asemănătoare cu aceea a celorlalte centre urbane din Europa centrală și vestică, dar datorită unor conjuncturi istorice diferite petrecute la Dunărea de Jos, separarea meșteșugurilor de agricultură la nivelul întregii societăți s-a petrecut cu întârziere. Pînă în secolul al XIV-lea — evidențiază M.D. Matei — relațiile economice dintre orașele medievale românești și satele din împrejurimile nemijlocite lor îmbracă două aspecte și anume: satele situate în nemijlocita apropiere a orașelor suportînd direct influența centrelor urbane sînt o oglindă a ritmului de dezvoltare a acestora; satele situate la distanțe mai mari de 7—8 km de orașe au rămas în acel veac în afara unor astfel de influențe orașenești. O modificare a acestor raporturi s-a produs în bună măsură în secolul al XV-lea cînd se constată arheologic o adîncire fără precedent a specializării unora dintre meșteșugari, prin desprinderea din meșeria de bază a activităților desfășurate pe o singură linie de producție. Totuși și după acest avînt al meșteșugarilor e posibil ca în anumite privințe situația să fi persistat datorită motivului că o parte din acele produse nu constituiau încă o necesitate curentă în viața satelor. Dar, pe parcursul timpului, orașele și satele din Țările Române au stabilit — chiar din secolul al XV-lea — legături mereu mai complexe. Consecința acestui fapt s-a manifestat prin considerabila lărgire a zonei de influență a orașelor medievale ale Țării Românești și Moldovei. Sub oblăduirea culturii orașenești în plină afirmare a fost grăbit și procesul formării culturii românești medievale, făcînd să dispară cu desăvîrșire deosebirile zonale din cuprinsul aceleiași țări.

De același autor, mai menționăm *Nivelul premușatin de la Curtea domnească din Suceava*, articol inserat în prima rubrică a numărului 4 al revistei recenzate. Alături de acest material evocator al celor mai vechi urme arheologice medievale în cetatea de scaun a Moldovei, rubrica studiilor mai conține încă câteva titluri: *Atelierul de la Mitoc-Valea Izvorului și locul lui în cronologia paleoliticului României* de Maria Bitiri și Marin Cîrciumaru; *Noi date privind depozitul de la Cioclovina* de Ioan Emödi — exemplu de perseverență în cercetarea unui depozit de bronzuri despre care se presupunea că se cunoștea totul; *Illirii în Dacia romană în lumina epigrafiei* de Dumitru Protase; *Contribuții privind realitățile din nordul Moldovei în secolul al IV-lea în lumina cercetărilor de la Ripiceni* de Alexandru Păunescu; *Elemente timpurii ale culturii romanice de la Tîrgșorul vechi* de Gheorghe Diaconu, precum și *Considerații istorico-geografice asupra așezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuți (sec. XIV—XVII)* de Emil Emandi.

Rubrica „Discuții”, prin materialele a căror subiecte sînt realmente obiectul unor comentarii, își justifică pe deplin prezența în sumarul revistei. Dovada grijii cu care sînt selectate temele de discuții o avem în însuși faptul că se preferă în două din cele patru tomuri să figureze doar un singur material care însă este realmente în concordanță cu titulatura rubricii în care figurează. Fără nici o indoială cel mai activ susținător al rubricii este eruditul epigrafist I.I. Russu, sub a cărui semnătură figurează trei materiale. Cu verva stilistică care-i caracterizează scrierile, dar mai ales cu penetrantul spirit de observație, în *Despre Inscriptiile din Ungaria (II)*, aduce corective și întregiri de texte epigrafice care „scăpaseră” din vedere autorilor volumului. Recenzentul clujean face precizarea că și în cazul părții secunde al corpusului ungar de inscripții, s-a aplicat vechiul sistem de repartizare și expunere a monumentelor epigrafice fără ca autorii să aibă în vedere, decît într-un singur caz relativ insignifiant, criticile și obiecțiile ce s-au adus primului volum apărut în 1972. Continuînd procedura adoptată inițial în prezentarea inscripțiilor, arată I.I. Russu, rar se oferă vre-o transcriere integrală a textului latin, lectura și întregirile fiind lăsate mai mult în sarcina și competența cititorului. În aceeași ordine de idei, mai sînt sesizate o serie de „neconcordanțe” între ceea ce se poate citi din inscripțiile rediate fotografic ca ilustrație, și transliterarea de către epigrafiștii budapeșteni a acelorasi texte. Corective de asemenea factură sînt aduse la nu mai puțin de 15 nume de persoane, denumiri care dacă sînt altfel citite decît în volum, pot să aibă o importanță hotărîtoare în atribuirea din punct de vedere etnic a personajului înscris în textul latin.

În cel de-al II-lea material ce poartă semnătura lui I.I. Russu, intitulat *Elemente traco-gețice în inscripțiile grecești din Roma (Partea II-a)*, așa cum deducem din precizarea așezată în partea finală a titlului, este o continuare a unui material anterior. Prin desprinderea din marele grup al credințelor proliferate în lumea romană a fondului ideatic al credințelor specifice neamurilor din aria carpato-danubiano-balcanică, cunoscute sub denumirea generică de neamul trac, sesizează elemente de atare origine etnică chiar în capitala marelui imperiu al Caesarilor. Constată că piesele sculpturale de cult sau funerare pe care se întîlnește scena „Cavalerului trac” există în cadrul monumentelor antice din Roma, însă numărul lor este restrîns. Dar tocmai această raritate a lor reprezintă pentru noi o

elocventă dovadă că marile mase ale traco-geților din Moesia și Dacia, ca și cele din sud-estul peninsulei Balcanice fiind foarte receptive la procesul de romanizare au sfârșit prin a se romaniza nu numai la Roma, Italia și imperiu, ci și în locurile lor de baștină.

Cea de-a treia contribuție a autorului din Cluj-Napoca, apărută în numărul pe cel de-al patrulea trimestru al anului 1978 este, așa cum e de așteptat, tot un analitic epigrafic, consacrat de data aceasta textelor antice din Dacia. În *Inscripțiile Daciei în L'Année Epigraphique (1974)* face o serie de remarci și observații cu competența unei îndelungate activități în materie.

La această rubrică, în numerele trimestrelor doi și trei, sînt prezentate cite două materiale pe care le vom enumera păstrînd ordinea în care sînt publicate în cele două numere de revistă. Petre Roman în *Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul târziu* oferă puncte de vedere originale, dar temeinic susținute prin argumente științifice, cu privire la o perioadă istorică a cărei durată și înfăptuiri pe planul progresului societății nu sînt încă pe deplin elucidate.

Urmează apoi *Cîteva observații privind procesul de romanizare (În legătură cu cartea lui Marcel Bénabou)*, observații judicioase și pertinente concepute de Nicolae Gudea. Cu deosebită grijă de a nu săvîrși — conform expresiei autorului, „interpretări nedorite”, supune unei analize de fond și formă conținutul studiului lui M.^l Bénabou, editat la Paris în 1976, în care arheologul francez abordează problema romanizării. Referitor la acest fenomen petrecut în egală măsură în toată lumea romană și chiar în o parte dintre ținuturile imediat învecinate, lucrarea lui M. Bénabou, emite păreri ce nu pot fi susținute de realitățile istorice ale lumii antice aflate în granițele imperiului roman. Cu toate că M. Bénabou mărturisește că intenționează să prezinte într-o perspectivă nouă istoria Africii în epoca romană și modalitățile de rezistență la romanizare, precizînd în mod expres că va aduce la lumină fața obscură a acestei istorii, N. Gudea remarcă detaliul că țelul acesta „se uită” pe parcurs, iar din aceea așa-zisă „față obscură”, mult și cu orice preț căutată, nu se luminează aproape nimic, ci dimpotrivă se „întuneacă” ceea ce au luminat deja alții. Nu se dă o definiție a romanizării, iar evenimentele care au contribuit sau au putut să contribuie la perturbarea în zonă a „păcii romane” sînt ridicate la rang de rezistență, exagerînd totul pentru a se arăta gravitatea fiecărei mișcări în parte. Atari interpretări, dacă ar fi luate ca etalon de comparație în privința modului în care a avut loc romanizarea în Africa, nașterea și existența popoarelor și limbilor neolatine ar fi un miracol inexplicabil, o afirmă pe bună dreptate cercetătorul clujean.

Rămînînd în aceeași temă de larg interes a romanizării, Gheorghe Bichir în *Date noi cu privire la romanizarea Munteniei* relevă ultimele rezultate ale cercetării arheologice românești. Subiectul îl constituie materialul din așezarea de secol II—III e.n., recent investigată în partea de nord a Cîmpiei Române, la Mătăsaru, județul Dîmbovița. Chiar de la primele descoperiri de fragmente ceramice s-au reliefat concludente mărturii în privința influențelor romane în modul de confecționare a recipientelor din lut ars. Aceste date, la care se adaugă un consistent fond de vestigii de vădită influență a civilizației romane provenite de la Maldăr, Scornicești, Vulturești (toate în județul Olt) și de la Udeni (județul Teleorman), vor-

bese limpede despre romanizarea Munteniei. Cît de vechi sînt rădăcinile acestui complex fenomen, ne-o spun aceleași săpături arheologice care conferă date concrete aparținătoare cronologic anilor domniei lui Traian, sub care teritoriul de la est de Olt a făcut parte din provincia Moesia Inferior. Fără îndoială că prezența textelor scrise în limba latină, conștînd din inscripții incizate pe fragmente ceramice, este relevantă. Între aceste modeste dar interesante „inscripții” e consemnat textul înscris pe partea inferioară a unei farfurii din lut, descoperit în localitatea Socetu, comuna Stejaru, județul Teleorman: AVRELIVS SILVANVS FECIT PATAELAM BONAM (Aurelius a făcut această farfurie bună). Acest text, menționează autorul, dă posibilitatea să se constate că aici lucra un olar cu numele de Aurelius Silvanus, nume sub care se poate ascunde fie un dac romanizat, sau un veteran ori un olar venit din altă parte a imperiului roman, care și-a practicat meseria alături de meșterii autohtoni. Esențialul constă în aceea că el își practica ocupația într-o așezare din Muntenia, în mijlocul unei populații despre care trebuie să presupunem că știa latinește, altfel incizarea textului pe respectivul recipient nu-și avea rațiunea. Întregul lot al vestigiilor de cultură materială provenite din aria de la estul limesului transalutan, demonstrează că populația getică din aceste locuri aflate temporar în componența imperiului roman, dar continuu supravegheată de autoritățile imperiale, se găsea în secolele II—III e. n. în plin proces de romanizare.

De un aspect aparte pentru problematica abordată de revistă, dar interesant prin datele furnizate, este colaborarea *Aspecte și probleme privind istoria veche a Chinei* de Mircea-Petrescu Dimbovița și Sebastian Moimțz. În călătoria de documentare făcută de cercetătorii români în Republica Populară Chineză, au luat contact cu o multitudine dintre preocupările arheologilor din țara vizitată. Principalele rezultate obținute de cercetătorii trecutului istoric îndepărtat al Chinei ilustrează că epoca neolitică își are începuturile prin mileniul al VIII-lea î.e.n. și că această mare etapă istorică a fost precedată de o perioadă caracterizată prin unelte microlitice ce fac trimiterea fie la paleoliticul superior fie la o epocă mezolitică propriu-zisă. Se remarcă avîntul deosebit pe care l-au luat cercetările arheologice în anii puterii populare, salt ilustrat prin descoperirea și studierea sistematică a circa șase mii de stațiuni, față de cele 200 de asemenea obiective ce erau cunoscute anterior anului 1949. Cît privește metalurgia bronzului spre deosebire de Europa, în China sînt mult mai frecvente vasele din acest metal, în timp ce uneltele sînt mult mai rare. Durata acestei epoci este considerabilă dacă ținem seama că îmbrățișează intervalul delimitat de secolele XVII—VI î.e.n. Veacurile V—III î.e.n. corespund primei epoci a fierului și totodată perioadei de formare a orînduirii feudale.

Între materialele ce figurează în cadrul rubricii „Materiale și cercetări arheologice” o bună parte se preocupă de civilizația traco-geților în diversele sale faze și forme de manifestare. Ioan Nemeti semnează articolul *Descoperiri de la sfîrșitul epocii bronzului în zona Careiului* în cadrul căruia sînt prezentate așezările recent descoperite la Andrid, Breveni, Cehăluți, Curtuiușeni, Foieni, Pișcolț, situate în zona Careiului. Materialul ceramic recoltat prezintă un proces de hallstattizare și împreună cu uneltele specifice epocii respective întăresc pe de-o parte ideea continuității elementului local tracic subliniind că geneza geto-dacilor are la bază masa

populației autohtone ce făurise civilizația bronzului carpato-dunărean. În numărul al doilea, Ioan Andrițoiu prezintă *Cimitirul de incinerare din epoca bronzului de la Deva*, ritual funerar ce s-a perpetuat de-a lungul întregii existențe a geto-dacilor. Faptul că necropola de la Deva se numără printre puținele descoperiri care s-au studiat sistematic (până în prezent se cunosc numai șase necropole de incinerare pe cuprinsul țării noastre, aparținătoare epocii bronzului), constituie motivul unui interes cu totul aparte. Ea se evidențiază în primul rând prin caracterul unitar al ritului funerar, fiind o dovadă a unității civilizației tracice anterioare încheșării neamului geto-dac.

Ștefan Dănilă, se ocupă în același număr secund, la aceeași rubrică, de *Primele săpături arheologice în necropola de epocă Latène de la Fintinele*, localitate unde s-a identificat una dintre cele mai mari necropole celtice din Europa răsăriteană. Alături de alte categorii de materiale arheologice, această necropolă a furnizat tipuri ceramice pe a căror prezență se pot trage concluzii în privința originii unor tipuri de vase specifice autohtonilor daco-geți. Consemnăm aici, spre exemplificare, o ceașcă de o formă aparte, a cărui tip face legătura între ceștile hallstattiene târzii și cele dacice de tip clasic, vorbind deci și prin limbajul ceramicii de autohtonismul poporului nord-dunărean ce-și făurise în secolul I î.e.n. primul stat independent și unitar.

Persistența fondului cultural al daco-geților în epoca romană e ilustrată de colaborarea *Cavaleri traci descoperiți la Sălașu de Sus, județul Hunedoara*, redactată de Adrian Andrei Rusu și Victor Eskenasy inserată în numărul al IV-lea, și aduce date inedite cu privire la o recentă descoperire de „factură” autohtonă într-o zonă relativ învecinată Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, unde antichitățile care să vorbească de localnicii daci sînt greu sesizabile din mulțimea urmelor de cultură materială de netă proveniență romană.

Revenind la celelalte articole ale rubricii respective, mai consemnăm în primul număr prezentarea *Descoperiri arheologice din secolele III și IV e.n. la Izvoru Dulce, comuna Merei, județul Buzău* de Marius Constantinescu. Așezarea aparținuse carpilor și se înscrie printre cele mai vestice prezențe ale acestei populații pe teritoriul Munteniei. Inventarul așezării constă dintr-o serie de obiecte ce își găsesc bune analogii în materialele arheologice provenite din castrul de la Pietroasa și din necropolele acestui obiectiv militar roman. Concluzia ce o desprinde autorul este aceea că stațiunea de la Izvoru Dulce, se datează larg în secolul al IV-lea e.n. și a făcut parte din așezările direct subordonate castrului, fiind locuită de producători care asigurau produsele agricole și meșteșugărești necesare pentru întreținerea garnizoanei și a populației civile ce locuia în incinta marii fortificații de la Pietroasa și în așezarea civilă, pendinte de aceasta.

Aparent puțin semnificativă, descoperirea și studierea unui puț, se înscrie ca un material plin de semnificații în sumarul numărului de pe trimestrul al treilea. Dovada ne-o conferă Vasile Palade în *Un puț din*

secolul al IV-lea e.n. la Ghermănești, comuna Banca, județul Vaslui. Analizând cu atenție fiecare detaliu și fiecare obiect, dintr-o modestă descoperire se pot trage concluzii din cele mai utile și convingătoare. Astfel identitatea sistemului de construcție a puțului de la Ghermănești-Banca, datînd din secolul al IV-lea e.n. cu cel geto-dacic de la Ciolănești din Deal aduce dovezi inedite cu privire la caracterul etnic autohton al populației create a culturii denumite Sîntana de Mureș. Prin perpetuarea peste secole și a unor forme ceramice tradiționale, fragmente de vase sesizate în interiorul fossei, la care se adaugă însuși sistemul de construire a puțului, și el de veche tradiție, se face trimiterea la o populație care nu putea să fie decît de origine locală. Cu alte cuvinte spus, puțul de la Ghermănești, împreună cu tot ceea ce s-a recuperat din depunerile din interiorul său, formează un nou gen de mărturie cu privire la continuitatea neîntreruptă a populației autohtone pe teritoriul țării noastre, iar materialul arheologic salvat oferă, din punct de vedere etnografic, mărturii elocvente referitoare la îndeletniciri și tehnici de lucru necunoscute pînă la această dată, pentru secolul al IV-lea e.n., cum este confecționarea coșurilor din scoarță de arbori, a frînghiilor din fibre vegetale, meserii specifice unei populații sedentare.

Vigurozitatea culturii populației de origine geto-dacă din cîmpia Ialomiței, e pusă în evidență de cei doi autori, Crișan Mușețeanu și Radu Lungu, în colaborarea *Noi descoperiri sarmatice din județul Ialomița*, cuprinsă în sumarul rubricii pe care o prezentăm, din numărul 3/1978. Cei doi cercetători arată că o serie din piesele existente în mormintele sarmatice prezentate în articolul citat, reprezintă fără îndoială confirmarea odată în plus, a puternicelor influențe pe care le-a suferit cultura materială a roxolanilor în contact cu populația autohtonă. Un detaliu deosebit îl avem în descoperirea de la Ostrov-Regie, efectuată în preajma locului unde se presupune existența *canabae*-lor legiunii a XI Claudia. Prin aceste mărturii există dovada că în cadrul trupelor romane existau și sarmați folosiți ca mercenari, nefiind deci în nici un caz vorba de o masivă pătrundere a acestei seminții într-un teritoriu intens populat de geto-daci.

Din numărul de la fine de an, remarcăm la rubrica „Materiale și cercetări arheologice”, articolul semnat de Nicolae Gudea și Ovidiu Bozu, *Descoperiri mithriace la Pojejena (jud. Caraș-Severin)*, în care sînt atestate noi mărturii privind cultele și credințele conglomeratului de popoare din imperiul roman, vestigii apărute în sud-estul Banatului.

Nu încheiem înainte de a remarca în numărul al doilea, evocarea pe care G. Popilian o face cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a profesorului Dumitru Tudor, unul din cei mai proeminenți cercetători ai Daciei romane. Activitatea pedagogică prodigioasă a fost întregită și de o susținută și strălucită activitate științifică recunoscută atît în țară cit și peste hotare. Contribuțiile profesorului Tudor cuprind cele mai importante capitole din istoria noastră, atestarea continuității de viață de-a lungul mileniilor și romanizarea geto-dacilor, pas de covârșitoare importanță în procesul genezei poporului și a limbii române.

Rubrica „Note arheologice”, prezentă în fiecare din cele patru numere, însumează opt descoperiri arheologice de mai mică însemnătate, dar cu unele referiri la problematica majoră a istoriei vechi a României. Mai semnificative ni se par *Stela funerară cu inscripție de la Alburnus Maior*, de Vasile Moga și Ruxandra Manta, și *Noi descoperiri epigrafice de la Inlăceni (jud. Harghita)*, de Székely Zoltán — ambele din numărul al treilea.

Sînt consemnate în numerele doi și trei, dispariția a doi regretați cercetători, doctorul docent Gheorghe Cantacuzino și savantul de talie europeană Vladimir Milojić.

În fiecare număr paginile de recenzii, cu care se încheie revista, prezintă un buchet de noutăți apărute în țară și în afară, comentate și interpretate într-o manieră științifică de înaltă ținută.

Liviu Mărghitan

DATE NOI CU PRIVIRE LA BĂTĂLIA DIN 22 MARTIE
1442 DINTRE OȘTILE LUI IANCU DE HUNEDOARA
ȘI MEZID-BEI

DE

PAUL ABRUDAN

Numirea lui Iancu de Hunedoara, împreună cu fratele său mai tânăr, în funcția de ban al Severinului, în noiembrie 1438, avea loc în condițiile creșterii pericolului expansiunii otomane asupra Țărilor Române și Ungariei, și la câteva luni după prima mare expediție¹ de jaf condusă de sultanul Murad al II-lea (1421—1444) în Transilvania². Încredințind această demnitate unui oștean care se consacrase carierei armelor, regele Albert al Ungariei (1438—1439) voia să stăvilească repetarea unor asemenea pustiitoare expediții otomane și să asigure pacea regatului la hotarul de sud.

Dându-și seama de gravitatea pericolului turcesc și apreciind cu toată răspunderea investitura primită, Iancu de Hunedoara va organiza paza cetăților Severin, Gureni, Orșova și Mehadia, și va obține primele succese în luptele cu otomanii, care atrag atenția asupra vitejiei și talentului său militar. Participă la expediția pregătită de regele Albert împotriva otomanilor, pentru a îndepărta primejdia ce amenința Belgradul, în vara anului 1439, rămânându-i credincios acestuia atunci când oastea se destramă. Iar apoi, revenit în cetatea Severinului, are mai multe ciocniri cu tarcii, uneori apărind malul stîng al Dunării, iar alteori organizînd el însuși atacuri locale în rîndul garnizoanelor turcești de pe malul opus.

În împrejurările politice interne și internaționale ce au urmat după încetarea din viață, la 27 octombrie 1439, a regelui Albert, Iancu de Hunedoara a dovedit, pe lângă însușirile de militar și înalte calități de om politic. Cînd grupările nobiliare, minimalizînd pericolul expansiunii otomane, și-au divizat forțele sprijinind-o fie pe regina văduvă, Elisabeta și pe fiul său Ladislau Postumul, fie pe Vladislav I, candidat la tronul Ungariei, banul de Severin l-a susținut pe acesta din urmă. O asemenea poziție avea în vedere interesele majore ale statului. El era convins că numai un rege autoritar va fi în măsură să pună capăt dezordinii ce domnea în țară și să concentreze toate eforturile în direcția opririi înaintării oștilor turcești spre centrul Europei.

¹ Cea dintîi incursiune turcescă în Transilvania și Țara Birsei se pare că datează de pe la 1395. Cf. G. Gündisch, *Die Türken Einfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, II, 1937, p. 404—407.

² Fr. Pall, *Știri noi despre expedițiile turcești în Transilvania în 1438*, în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, I—II (1958—1959), p. 17—22.

Comportarea sa în fruntea trupelor partidei regelui Vladislav I, în lupta cu forțele grupării adverse, i-a adus, pe lângă demnitatea de ban al Severinului, și pe acelea de voievod al Transilvaniei și comite al Timișoarei, după cum și o serie de domenii în Hunedoara.

Trimis de noul suveran să reorganizeze apărarea Belgradului, după ce asaltul condus de însuși Murad al II-lea asupra acestei puternice cetăți suferi un eșec, Iancu de Hunedoara și-a consacrat eforturile unui asemenea scop. Sub îngrijirea sa, până la sfârșitul anului 1440, au fost reconstruite zidurile cetății, întărit sistemul de apărare, transformând Belgradul într-o fortăreață care va bara timp de aproape un secol înaintarea oștilor turcești spre Ungaria.

Revenit în Transilvania pe la începutul lui 1441, noul voievod se preocupă insistent de organizarea și întărirea oastei, încît în toamna aceluia an a fost în măsură să pătrundă pe teritoriul sîrbesc ocupat de turci, cu intenția de a pune capăt incursiunilor otomane în jurul Belgradului și pe valea Savei. Atacat la reîntoarcere de Ishak, beiu de Semendria, Iancu de Hunedoara reuși să înfrîngă forțele dușmane, pe care le urmări pînă aproape de Semendria, producîndu-le mari pierderi³. Această victorie îi aduce voievodului transilvănean nu numai o bogată pradă de război, ci și o binemeritată faimă. Meritele sale militare au fost recunoscute și de regele Vladislav I, care îi va sărbători izbînda la Buda, îi dăruiește noi pămînturi în Hunedoara și printr-o scrisoare îi va aduce mulțumiri.

Înfrîngerea suferită de oastea otomană în apropiere de Semendria îl umplu de mînie pe sultan. Murad al II-lea, hotărît să-l pedepsească pe cel care se încumetase să lovească și să-i nimicească oștile puse sub comanda beifului Ishak, elaboră planul unei mari expediții în Transilvania. Dar cum pentru moment oștile sale erau reținute în altă parte, sultanul anticipă expediția plănuită, cu o alta condusă de Mezyd, beiu de Vidin.

Organizată încă în cursul iernii, expediția care cuprindea vreo 12.000 de oameni⁴, a trecut Dunărea pe la Nicopole și, urmînd drumul pe valea Oltului, năvăli în Transilvania pe la mijlocul lunii martie 1442⁵. Oastea dușmană înaintă pe la Turnu Roșu și pătrunse pe valea Mureșului, în timp ce o parte a ei asedia Sibiul, oraș bine fortificat, care va reuși să reziste și de data aceasta, după cum rezistase și în cursul atacurilor otomane din anii precedenți⁶.

Grosul forțelor invadatoare se apropie de Alba Iulia, și cum oastea lui Iancu de Hunedoara nu era încă adunată, îl înfrînseră pe acesta la 18 martie, în bătălia de la Sîntimbru⁷. În acea luptă căzu și episcopul Gheorghe Lepeș împreună cu mulți alții, în timp ce voievodul transilvănean reuși să scape din încercuirea inamicului. Fără a se descuraja, Iancu de Hune-

³ A. Bonfinius, *Rerum hungaricarum*, decada a III, cartea a IV, p. 309.

⁴ D. Prodan, *500 de ani de la moartea lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, VIII (1957), nr. 1—4, p. 12.

⁵ Ștefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie”, VIII (1957), nr. 1—4, p. 46.

⁶ Primul atac turcesc împotriva Sibiului a avut loc în 1432. Cf. Emil Sigerus, *Chronik der Stadt Hermannstadt*, Sibiu, 1930, p. 3; Nicolae Lupu, *Cetatea Sibiului*, Edit. Meridiane, București, 1966, p. 24.

⁷ D. Prodan, *op. cit.*, p. 12; Mihail Dan, *România și tradițiile luptei armate a întregului popor*, Edit. militară, București, 1972, p. 51.

doara a trimis curieri în toate părțile țării, care purtau o sabie însingerată, semn al chemării generale la oaste. Bonfinius relatează că Iancu „a adunat ostași din sate și orașe, a poruncit secuilor să ia armele și pe toți, țărani și orașeni, i-a silit să slujească la oaste, spre mîntuirea obștească”⁸.

Inferior numericeste, Iancu și ai săi, în așteptarea ajutoarelor, se închiseră în cetatea Albei Iulii, iar turcii se răspîndiră prin împrejurimi după pradă. După vreo două zile, aceștia din urmă, continuînd jaful și prădăciunile, începură a se retrage spre sud.

La scurt timp după retragerea otomană, voievodul Transilvaniei primește ajutoare din comitate, și în mod deosebit din Cluj, Turda, Tîrnave, Hunedoara, cărora li se alăturară secuii și sașii conduși de judele regal Anton Trautenberger. În fruntea acestor forțe, Iancu pornește în urmărirea lui Mezid-bei, care între timp ajunsese la Sibiu, unde își așezase tabăra. La vestea apropierei voievodului Transilvaniei, turcii s-au organizat pentru luptă.

În legătură cu locul bătăliei dintre oștile lui Iancu și Mezid-bei, desfășurată la 22 martie 1442, care nu a fost menționat în documentele vremii, au fost emise mai multe ipoteze. Colonelul T. Nicolau afirmă că „lupta dintre cele două armate s-a dat într-o localitate din apropierea Sibiului”⁹: Teodor Popa vorbește de *lupta de la Sibiu*¹⁰. Academicianul D. Prodan nu-și însușește acest punct de vedere, și spune că „peste vreo cinci zile după înfrîngere (lupta de la Sintimbru — n.n.), pe aproape de Alba Iulia, Iancu lovi zdrobitor oastea turcească, o fugări pînă departe”¹¹. Cu același prilej, Ștefan Pascu lărgeste aria locului unde a avut loc bătălia, afirmînd că „Iancu adunîndu-și o nouă armată a reușit să zdrobească oastea turcească între Alba Iulia și Sibiu”¹². Camil Mureșan, referindu-se la această luptă, scrie că „locul ei n-a putut fi stabilit pînă acum în mod sigur. Mai probabilă pare ipoteza că s-ar fi desfășurat aproape de Sibiu”¹³. În comunicarea sa, intitulată „Caracterul popular și multinațional al oastei lui Iancu de Hunedoara în luptele contra turcilor”, Mihail Dan, citîndu-l pe Lajos Elekes¹⁴, afirmă că „oastea lui s-a mărit pînă la 15.000 de oameni și Iancu l-a putut înfrînge pe Mezid-beg în bătălia de la Sibiu”¹⁵. Emil Sigerus¹⁶ și G. D. Teutsch¹⁷, vorbind despre această bătălie, o localizează înaintea cetății Sibiului, dar fără a specifica dacă acel loc este în partea de sud, sud-est sau în partea de vest a așezării. Autorii lucrării „Istorie militară românească”, apărută în cursul anului 1973, localizează lupta „la imediat vest de Sibiu, în dreptul satelor Săcel și Cristian”¹⁸, pe cîmpul dintre oraș și Cristian.

⁸ A. Bonfinius, *op. cit.*, decada a IV, cartea a V, p. 311.

⁹ Col. T. Nicolau, *Ioan Huniade Corvin*, București, 1925, p. 43 și urm.

¹⁰ Teodor Popa, *Ioan Corvin de Hunedoara*, Hunedoara, 1928, p. 81 și urm.

¹¹ D. Prodan, *op. cit.*, p. 13.

¹² Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 46.

¹³ Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Edit. științifică, București, 1968, p. 76.

¹⁴ Lajos Elekes, *Armia Guniadi*, în „Acta Academiae Scientiarum Hungariae, vol. I, fasc. 1, Budapesta, 1951, p. 43—44.

¹⁵ Mihail Dan, *op. cit.*, p. 51.

¹⁶ Emil Sigerus, *op. cit.*, p. 3.

¹⁷ G. D. Teutsch, *Geschichte der Stebenbürger Sachsen*, vol. I, Sibiu, 1925, p. 144.

¹⁸ *Istorie militară românească*, Edit. militară, București, 1973, p. 64.

Păreră noastră în problema locului unde au avut loc luptele dintre oștile lui Iancu de Hunedoara și Mezid-bei este următoarea : bătălia de la 22 martie 1442 s-a dat lângă Sibiu ; primele lupte desfășurându-se în partea de vest a orașului, între Sibiu și Cristian, urmate de lupta finală ce s-a consumat la sud, sud-est de oraș, pe cîmpul dintre Sibiu și Șelimbăr.

Considerațiile noastre în susținerea acestei opinii sînt :

1. Zona dintre Cristian și Sibiu, cu o întindere în lungime de 8 km și în lățime de 3 km, cuprindea o luncă îngustă, mărginită la sud de mlaștini și dealuri a căror înălțime variază între 433—472 m, acoperite cu păduri, iar la nord — de dealuri și păduri. Rezultă că terenul teatrului de operații, unde locul deschis avea forma unei punji, în spatele căreia se afla cetatea asediată a Sibiului, nu-i avantaja pe turci.

Disponerea oștilor otomane într-un asemenea loc ar fi constituit o greșeală elementară din punct de vedere tactic. Într-o asemenea situație. Mezid-bei ar fi avut în spate forțe inamice — cetatea Sibiului, grupul de prizonieri și robi, care le-ar fi îngreunat manevra și eventual s-ar fi putut uni ; de asemenea, mișcarea și lupta ar fi fost stinjenite de prada de război, ce s-ar fi aflat tot acolo. Ocuparea unei astfel de poziții, limita la minimum orice posibilitate de retragere din partea oastei otomane, deoarece aceasta avea în față forțele adversarului (Iancu de Hunedoara) ; în stînga, spre sud, terenul mlăștinos de-a lungul văii Cibinului, lacurile Sibiului, dealurile împădurite și pădurea Dumbrova ; în dreapta, spre est, dealurile și pădurile de lângă Sibiu ; în spate, cetatea Sibiului.

A alege un astfel de teren însemna că turcii și-ar fi dispus trupele între două focuri. Or, Mezid-bei, bucurîndu-se de avantajul de a fi sosit primul în zona viitoarelor operații militare, și care se aștepta să fie atacat de oastea lui Iancu, oricît ar fi fost de încrezător în forțele proprii, nu putea să treacă cu vederea un asemenea fapt esențial — alegerea terenului unde să-l întîmpine pe adversar. De altfel, din cauza terenului în formă de pungă, luptele purtate la Sibiu în epoca medievală s-au desfășurat în partea de sud, sud-est a orașului.

În același timp trebuie să ținem seama că Mezid-bei nici nu putea lăsa oștile lui Iancu să se apropie fără luptă de Sibiu, și cetatea asediată să se afle între forțele sale și ale voievodului transilvănean. Într-o asemenea situație, asediul s-ar fi dovedit fără sens, cetatea avînd posibilitatea de a-și uni forțele cu ale inamicului.

2. Dacă bătălia s-ar fi desfășurat pe lunca dintre Sibiu și Cristian, cei căzuți în luptă ar fi fost înmormîntați chiar acolo. Fiind vorba de un astfel de eveniment, care a amenințat grav populația locală, toponimia l-ar fi înregistrat. În realitate, pe tot terenul la care ne referim nu există nici o formă de relief care să pomenească de evenimentele petrecute în acea vreme. Dar, există în schimb un asemenea toponimic în cealaltă parte a orașului, pe cîmpul dintre Sibiu și Șelimbăr — „Movila turcului”¹⁹. Este și acesta un argument că lupta finală s-a desfășurat în acest loc.

Pe baza celor relatate mai sus, opinăm că bătălia din 22 martie 1442 a început la vest de Sibiu, pe locul numit Hula Cristianului, și a continuat la sud, sud-est de oraș, pe terenul unde la 28 octombrie 1599 se va desfășura și lupta dintre oștile lui Mihai Viteazul și Andrei Báthory.

¹⁹ Arhivele Statului Sibiu, fond Brukenthal, cota Z. 1—7, nr. 243.

După părerea noastră, Meziid-bei și-a dispus oștile astfel: avangarda — la vest de Sibiu, pe botul de deal de la Hula Cristianului; ceva mai în spate — detașamentul format special cu misiunea de a-l captura sau omori pe Iancu; iar la 1,5—2 km în urmă — o parte din forțe, apreciate de el ca suficiente pentru a-l opri și înfringe pe voievodul transilvănean; în timp ce majoritatea oastei otomane, prada de război și robii se aflau în tabăra de la sud, sud-est de Sibiu, între oraș și Șelimbăr. Acolo, pe valea Săpunului și Sebeșului, se afla un teren întins, cu o suprafață de aproximativ 42 km p., spațiu suficient pentru așezarea taberei și dispunerea trupelor manevrarea acestora și introducerea lor, eventual, în luptă. Pădurile Dumbrava, Valenberg și Șopa, situate în zonă, constituiau locuri importante de adăpostire și mișcare mascată a trupelor otomane.

Din punct de vedere tactic o asemenea soluție părea să-i avantajeze pe turci, dându-le posibilitatea, ca folosind o parte din forțe, să-i oprească pe atacatori încă înainte de a ajunge la Sibiu și astfel să mențină pe mai departe asediul asupra cetății, de a executa manevrele necesare, asigurându-le totodată căile de retragere la nevoie spre Turnu Roșu și apoi pe valea Oltului, în Țara Românească.

Cu privire la desfășurarea bătăliei, apreciem că aceasta a început prin ciocnirea celor două avangărzi la Hula Cristianului.²⁰ Suferind pierderi, avangarda otomană s-a retras, și atunci a intrat în acțiune detașamentul de spahii, special constituit de Meziid-bei cu scopul de a-l captura sau ucide pe neînfricatul voievod, episod narat de cronicarii vremii Ioan Thuróczi și Anton Bonfinius. Turcii, lovind cu putere gruparea transilvăneană formată din 500 călăreți greu înarmați (catafracți), de sub comanda lui Simion Kamonyai — cel care purta armura lui Iancu de Hunedoara și călărea un cal de aceeași culoare cu al voievodului —, aceasta din urmă a suferit însemnate pierderi. Când rîndurile sale au început să se clatine și Kamonyai a căzut ucis²¹, a intervenit Iancu de Hunedoara cu grosul forțelor, angajînd lupta cu oștile lui Meziid aflate pe linia a doua. Sub puterea loviturii oastei lui Iancu, turcii au început să se retragă, iar cînd după primele succese voievodul Transilvaniei a introdus în luptă și rezerva, în liniile otomanilor a început panica și dezordinea, care s-au generalizat și în tabăra de pe cîmpul dintre Sibiu și Șelimbăr.

Oștile otomane, în retragere, urmărite de acelea ale lui Iancu de Hunedoara, au ajuns în tabăra de la sud, sud-est de Sibiu, unde a avut loc lupta hotărîtoare și faza finală a bătăliei. Acolo, cu toată panica și dezordinea, turcii s-au apărat cu înverșunare timp de cîteva ceasuri. Dar o dată cu moartea lui Meziid-bei, rezistența lor a început să scadă, oștenii otomani încercînd să scape prin fugă.

Concomitent, apărătorii asediați în cetatea Sibiului au reușit să rupă cercul inamic și, printr-un atac puternic, să ajungă la locul unde se aflau captivii ardeleni. Apoi, împreună cu aceștia au atacat flancul drept al forțelor otomane, în timp ce oastea condusă de Iancu le lovea din față și flancul stîng. Aceste acțiuni combinate au dus la nimicirea unei însemnate părți din rîndurile armatei invadatoare, chiar pe locul taberei, pe cînd

²⁰ *Istorie militară românească*, Edit. militară, București, 1973, p. 64.

²¹ Gh. Șincai, *Hronica românilor*, tom. II, Iași, 1853, p. 3. Preluind aceste fapte din cronicile lui Georgius Fabricius și Anton Bonfinius, el spune „că în războiul acesta au căzut . . . Simon Kemeni, pre carele l-au fost îmbrăcat Huniadi în hainele sale, schimbîndu-le cu ale lui, ca să nu se cunoască de turci”.

cavaleria ușoară transilvăneană urmărea forțele inamice scăpate din luptă, care în fuga cailor se îndreptau spre defileul Oltului. Printre numeroșii morți lăsați de inamic pe câmpul de luptă se afla și comandantul oastei turcești, Mezyd-bei și fiul acestuia²².

Urmărite de învingători și în deosebi de detașamentul în fruntea căruia se afla Basarab, fiul lui Dan al II-lea, resturile oastei otomane se îndreptară spre Turnu Roșu, suferind o serie de pierderi în luptele purtate în munți.

Această victorie, a cărei veste s-a întins cu repeziciune, a avut o semnificație majoră, prin aceea că a demonstrat posibilitatea nimicirii cotropitorilor prin mobilizarea maselor populare la luptă, mărindu-le încrederea în forțele proprii. În același timp, a creat premisele întăririi frontului antiotoman printr-o alianță între Transilvania și Țara Românească, căreia i se va alătura și despotul sîrb Gheorghe Brancovici, în fața pericolului turcesc comun. Victoria în lupta de la Sibiu a însemnat, totodată, prelu-diul altor glorioase bătălii purtate împotriva oștilor turcești la Porțile de Fier ale Transilvaniei și Ialomița, în vara și toamna aceluiași an, care îl vor determina de Iancu de Hunedoara să treacă de la forma luptei de apărare, combinată cu puternice riposte ofensive, la forma luptei ofensive împotriva Imperiului otoman.

După încheierea victorioasă a bătăliei, din porunca lui Iancu de Hunedoara, sibienii au adunat, pe locul teatrului de operații, cadavrele oștenilor turci, peste care au pus pămînt, ridicînd astfel, în plin câmp, între Sibiu și Șelimbăr, o movilă căreia i-au dat numele de „Der Türken Hügel” (Movila turcului). În urma bătăliei de la 28 octombrie 1599, desfășurată pe același loc, sibienii au adunat morții de pe câmpul de luptă tot la „Movila turcului”, acoperindu-i cu țărînă și extinzînd forma de teren amintită. Cu toate că din acel an, singuratica movilă era și „Movila turcului” și „Movila lui Mihai”, prima denumire, prin vechimea și semnificația sa locală, s-a dovedit mai persistentă, avînd o mai mare pondere în tradiția acestor meleaguri.

Izvorită dintr-un moment de grea încercare pentru sibieni, precum și pentru Voievodatul Transilvaniei, denumirea de „Movila turcului”²³, transmisă din generație, în generație, a intrat adînc în toponimia locală, fiind înscrisă în actele oficiale ale autorităților, după cum și în lucrările cartografice pînă în primele decenii ale veacului nostru, în timp ce denumirea de „Movila lui Mihai” s-a folosit mai rar și numai oral. Începînd cu anul 1925, cînd la 15 noiembrie, deasupra movilei s-a înălțat o troiță, care să amintească peste secole de bătălia de la Șelimbăr din octombrie 1599, forma de teren ca loc cu o dublă semnificație istorică a căpătat și în scris denumirea corespunzătoare: „Movila turcului” și „Movila lui Mihai”²⁴.

Mărturie a unui trecut glorios și exprimînd o realitate istorică, două mari bătălii victorioase purtate la un interval în timp de un secol și jumătate, de oștile celor doi renumiți voievozi — Iancu de Hunedoara și Mihai Viteazul — movila de pe câmpul dintre Sibiu și Șelimbăr constituie un simbol al eforturilor comune din partea înaintașilor — români, maghiari, germani și de alte naționalități — în lupta împotriva cotropitorilor străini, pentru unitatea, independența și prosperitatea patriei.

²² Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 78.

²³ Alte bătălii cu turci, de o asemenea amploare și desfășurate pe acest teren, și de la care movila să-și tragă numele, n-au avut loc.

²⁴ Arhivele Statului Sibiu, fond Astra, Muzeu și monumente, cota 292, 249, Corespondență.

INSTITUIREA SISTEMULUI MODERN DE EDITURĂ LA TIPOGRAFIA DIN BLAJ

DE

IOAN NISTOR

Tipografia din Blaj s-a întemeiat pe tiparnița care a funcționat la Alba Iulia în timpul principatului ca tipografie mitropolitană. Acest vechi focar de cultură și-a încetat activitatea încă din zilele mitropolitului Atanasie, garnitura de litere cu întregul complet recuperabil fiind aduse la Blaj prin grija episcopului Inochentie Micu în jurul anului 1738. Toate eforturile vrednicului vlădică de a reactiva tipografia au rămas zadarnice, teascul fiind mult prea învechit și impropriu pentru a fi repus în funcțiune.

Decretul împărătesei Maria Tereza din 23 noiembrie 1746, prin care se oprea aducerea pentru biserica unită din Ardeal și Ungaria, de cărți tipărite în Țara Românească și Moldova, a pus totodată cu acuitate problema tipăririi cărților necesare românilor din Transilvania. Chestiunea a intrat în atenția vicarului general episcopesc Petru Pavel Aron, viitorul episcop, el însuși scriitor ecleziastic fecund, care nu a precupețit osteneală sau sacrificii materiale pentru a restaura tipografia.

Atelierul tipografic începe să funcționeze între anii 1747—1750, acțiune la care și-a avut aportul vicarul Gherontie Cotore, și care s-a realizat prin strădania tipografului Dimitrie Pandovici. Acest cunoscut meșter al artei tipografice a lucrat în 1737 la Rîmnic, în anii 1742—1743 la București, revine în 1745 la Rîmnic, ca de acolo să treacă munții spre a veni la Blaj.

Numit episcop la 28 februarie 1752, Petru Pavel Aron se îngrijește de reinnoirea utilajului tipografiei. Este adus în acest scop din Moldova un priceput meșter pe nume Sandu, care a purces la turnarea de slove noi. Prin munca acestuia cît și prin ajutorul primit de la Ștefan Páldi Székely, tipograful Colegiului reformat din Cluj, instruit în Olanda, și de la Mihail Becskereki care a condus tipografia Seminarului episcopal din Oradea, tipografia este restaurată, episcopul Aron cheltuind pentru aceasta o mare sumă de bani din averea proprie. Între anii 1754—1756 tipografia începe să funcționeze în această formă modernizată, compararea tipăriturilor anterioare și a celor de după acești ani oferind sensibile diferențe tipografice¹.

¹ Privitor la începuturile tipografiei de la Blaj, cf. Vasile Popp, *Disertație despre tipografia românești în Transilvania și învecinatele țări, de la începutul lor pînă în vremile noastre*, Siblu, 1838, p. 38—50; Tim. Cipariu, *Acte și fragmente . . . Blaj, 1855*, p. 56; *Șemaltismul veneratului cler al Arhidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pe anul . . . 1900*. Blaș, [f. a.], p. 668—669; Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici*,

Încă de la început tipografia blăjeană a scos de sub teascul ei bocoavne, catehisme, ceasloave, psaltiri, molitvelnice, lucrări care în cea mai mare parte aveau prin destinație o utilitate didactică, fiind dedicate elevilor Blajului și școlilor din satele Ardealului. Important și semnificativ de relevat este faptul că arhiereul prin rîvna și stăruința căruia s-au deschis la 11 octombrie 1754 școlile din Blaj — Petru Pavel Aron — a considerat de datoria lui, ca o sarcină de cea mai mare urgență a misiunii ce-i revenea, punerea în funcțiune și modernizarea tipografiei spre a servi bunului mers al învățămîntului și scopurilor educației, cele două evenimente care au loc în aceeași perioadă fiind în strinsă legătură unul cu celălalt. În acest fel tipografia blăjeană a ajuns să joace un important rol în istoria culturii românești din secolele XVIII—XIX.

Episcopul Aron este constant în sprijinirea învățămîntului prin izvodirile tipografice necesare, și consecvent crezului său privind rolul luminător al tipografiei. Acest lucru este reliefat cu pregnanță și în *Testamentul* său, aprobat de Maria Tereza prin rescriptul din 20 iunie 1765, prin care lasă tipografia adusă în cea mai bună stare unei instituții școlare, Seminarul diecezan pe care l-a fondat, și care s-a deschis în 1758. Ulterior împărăteasa prin decretul din 6 iunie 1768 dă acestei tipografii privilegiul de a tipări pentru poporul și clerul transilvănean². Așadar tipografia blăjeană de la începuturile sale este pusă să slujească scopurile educaționale ale constelației școlare a „micii Rome”, și a școlilor sătești care vor funcționa în număr din ce în ce mai mare.

În sprijinul activității tipografice a venit și împrejurarea că demnitatea de prefect al tipografiei a fost deținută de cei mai erudiți cărturari ai Blajului. Astfel Timotei Cipariu a îndeplinit această responsabilitate timp de 30 de ani între 1833—1863³. Numit de episcopul Ioan Lemeni la conducerea tipografiei — care a decis a o scoate din starea ei de pronunțată degradare, la care a ajuns după 82 de ani de funcționare, dispunînd totodată să fie mutată din chilia întunecoasă într-o sală mare și luminoasă —, Cipariu primește fondurile necesare pentru restaurarea ei. Înțelegîndu-și misiunea și apreciînd starea deplorabilă în care se găsea tipografia, care a funcționat în întregul răs timp așa cum a fost lăsată de episcopul Aron, Timotei Cipariu o inzestrează cu litere noi încît ea se putea compara cu oricare alta din țară. „Cipariu a și pus tipografia pînă la 1836 în stare ca să poată concurge după împregiurările din acea epocă cu ori care alta din această țară, ceea ce se poate proba cu frumosul număr de cărți și de două ziare apărute în acea tipografie pînă în 1848”⁴.

Evenimentele din timpul revoluției de la 1848—1849 au adus mari pagube și stricăciuni tipografiei, încît chiar Cipariu, prefectul ei, a fost nevoit să-și tipărească cîteva ediții din cărțile sale școlare la Sibiu.

Blaj, 1902, p. 308, 352—361; Alexandru Lupeanu, *Căluza Blajului*, Blaj, 1922, p. 97—99; Alex. Lupeanu-Melin, *Xilografii care au lucrat în tipărița cea veche din Blaj 1750—1800*, Blaj, 1929, p. 11—15; Ioan Georgescu, *Tipografia Seminarului din Blaj*, în „Boabe de grîu” 1934, 5, nr. 1, p. 1—31; Mircea Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi pînă în 1918*, București, 1968, p. 99—100; Zsigmond Jakó, *Inceputurile tipografiei de la Blaj*, în *Sub semnul lui Clito. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 492—503.

² *Șematismul veneratului cler . . .*, p. 668, 644.

³ *Ibidem*, p. 669.

⁴ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei*, vol. 1, Sibiu, 1889, p. 612. Cf. Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 4.

O formă nouă îi dă tipografiei urmașul și prietenul lui Cipariu, canonicul academician Ioan Micu Moldovan, care s-a aflat la conducerea ei între anii 1877—1879, ea fiind deja la 1878 „aranjată peste măsură bine, așa încît anevoie are pereche”⁵.

Restaurarea și reorganizarea tipografiei Ioan Micu Moldovan a realizat-o cu ajutorul tipografului W. Krafft din Sibiu. Cu această ocazie tot materialul vechi a fost înlăturat și înlocuit cu utilaje noi, cu care erau înzestrate tipografiile moderne, achiziționându-se o presă care pe zi tipărea 10.000 de exemplare, „încît acum în privința frumuseții lucrului și a prețurilor va putea concurge cu alte tipografii”⁶. Odată cu ridicarea noii tipografii au fost întemeiate și organizate și o compactorie și o librărie⁷, Ioan Micu Moldovan fiind așadar și întemeietorul librăriei din Blaj⁸. Aceste compartimente reprezentau noi și importante elemente complementare activității tipografice, cu un rol tot mai însemnat în viața școlară și culturală a Blajului și a Transilvaniei.

Librăria a fost mult solicitată încă de la început, avînd în vedere numărul tot mai mare de elevi care frecventau școlile Blajului. În 1882 — așa cum ne relatează Iacob Radu — librăria Seminarului desfăcea manuale școlare pentru toate instituțiile școlare din localitate, fiind amplasată într-o „cameră în parterul Seminarului și condusă de profesorul de teologie și religione în gimnaziu, Simion Micu”⁹.

Stimulată de avîntul mișcării ideologice și politice, de dinamica imperativelor culturale, activitatea tipografică primește un ritm accelerat și o orientare nouă. După 1848 numărul cărților imprimate o perioadă de timp se dublează aproape în fiecare deceniu. Această coplesitoare sporire a numărului de cărți tipărite este însoțită de însemnate schimbări în ceea ce privește conținutul și orientarea activității tipografice.

În condițiile în care literatura și știința românească se găseau într-o fază de puternică dezvoltare, se depun în același timp mari eforturi pentru traducerea și tipărirea în limba română a scrierilor străine reprezentative pentru acea epocă, precum și pentru adaptarea manualelor școlare străine, la condițiile realităților și evoluției școlii noastre. Pe acest tărîm s-au evidențiat Ion Heliade Rădulescu, Gh. Asachi, Gr. Pleșoianu, G. Seulescu, I.D. Negulici, Ion Ionescu de la Brad, Al. Gavra, Timotei Cipariu etc. În același timp cartea originală era susținută de Heliade, Asachi, Negulici, și promovată cu înflăcărare de M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. T. Laurian, A. Papiu Ilarian¹⁰.

Întrucît alături de cărțile de cult, cărțile din literatura didactică constituie o coordonată esențială în producția tipografică a Blajului, vom încerca să amintim pe cele mai reprezentative¹¹.

⁵ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 4.

⁶ „Foaia școlastică”, 1877, 5, nr. 5, p. 40.

⁷ *Ibidem*, 1878, 6, nr. 16, p. 128.

⁸ Ioan Georgescu, *op. cit.* p. 4.

⁹ Iacob Radu, *Cum am cunoscut Blajul*. Mss. la Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Blaj-școlare, nr. 10.

¹⁰ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 134—137.

¹¹ Pentru literatura didactică tipărită în această perioadă, cf. Ioan Georgescu, *op. cit.*, unde aceasta este detaliat redată.

Pentru învățămîntul primar se remarcă : bucoavne 6 ediții, abecedare (elementare) 8 ediții pînă la 1900, cărți de citire (legendare) 6 ediții pînă la același an¹². Se adaugă la acestea îndrăgitul *Abecedar și piese de lectură* de Munteanu-Precup în mai multe ediții, *Catehismul anonim* care în 1893 avea 5 ediții, *Istoria biblică pentru începuturi* din care Timotei Cipariu scotea în 1859 ediția a doua. Demne de amintit sînt și manualele lui Ioan Micu Moldovan : *Istoria Ardealului pentru școlile populare* (1866), *Istoria patriei pentru școlile populare* (1875), *Istoria Ungariei pentru școlile populare* (1878, 1885), *Geografia Ardealului pentru școlile populare* (1866, 1870, 1875), *Geografie pentru școlile populare* (1878, 1882, 1895). care însă după apariție au fost oprite de guvernul maghiar¹³.

Învățămîntul secundar beneficiază de o literatură didactică mai restrînsă, dat fiind faptul că și numărul acestor școli era foarte redus, dar chiar și așa anevoie se puteau tipări astfel de cărți, apariția lor necesitînd mari eforturi. Acestui nivel de învățămînt îi sînt dedicate în principal lucrările : Gheorghe Șincai, *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri* (1783), Timotei Cipariu, *Elemente de poetică, metrică și versificațiune* (1861) și *Compendiu de gramatica limbii române* (1862), reeditarea ambelor lucrări fiind interzisă de către autorități; Alexandru Grama *Elemente de istoria bisericească universală și particulară a românilor* (1879)¹⁴.

Învățămîntul superior românesc din Transilvania a fost reprezentat pînă în 1859 de Seminarul teologic, devenit Seminarul arhidiecezan. Pentru teologiei acestuia T. Cipariu a scris *Elemente de filozofie* (după W.T. Krug), vol. I (1861), vol. II (1863), iar Alex. Grama, *Istoria universală a bisericeii de la începutul ei pînă în zilele noastre* (1881)¹⁵.

Tot de sub teascurile acestei tipografii au fost scoase periodicele cu mare răsunet și mare rol în revoluția de la 1848 sau în viața școlilor : „Organul luminării” (1847—1848). „Organul național” (1848), „Învățătorul poporului” (1848) și „Foaia scolastică” revistă pedagogică redactată între 1873—1876 de Ștefan Pop, între 1876—1879 de Ioan Micu Moldovan și între 1883—1886 de către Ioan Gherman¹⁶.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se produce un reviriment în ceea ce privește condițiile noi în care se tipăresc și difuzează cărțile, în care este organizată și concepută scoaterea lor la lumina tiparului. Cartea în această perioadă se răspîndește tot mai puțin pe calea prenumeranților, și odată cu creșterea din ce în ce mai accentuată a cerinței de slovă se vinde tot mai mult prin librării al căror număr sporește. Cărțile editate într-o provincie circulă în toate ținuturile românești prin intermediul librarilor și cărturarilor. Paralel cu acțiunile tipografilor editori cărturari, se constată inițiative editoriale ca întreprinderi ce investesc capital în vederea fructificării lui. Unii librari întreprinzători în loc să se înscrie ca

¹² Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice românești*, în „Analele Academiei Române”, seria II-a, tom. XXXVIII, 1915—1916. Memorille Secției literare. București, 1916.

¹³ Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 9—10.

¹⁴ *Ibidem*, p. 11—12.

¹⁵ *Ibidem*, p. 14—15.

¹⁶ Arh. St. Cluj-Napoca Fond Blaj-școlare, n. 538, p. 3; Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 4,28.

prenumeranți, inițiază editarea cărților mai des solicitate. Apar acum primele „biblioteci” — colecții de carte de profil — mai ales prin activitatea editorială a lui George Ioanid, C. Boghici, R. Orghidan, I. M. Rîureanu, Ioan V. Socec etc.¹⁷.

În cadrul acestei tendințe generale de înscriere a tipografiilor pe coordonatele unei activități editoriale moderne, se produc sensibile mutații și în organizarea și funcționarea tipografiei de la Blaj.

După restaurarea tipografiei de către Timotei Cipariu și după distrugerile suferite în anii revoluției, autoritățile școlare ale Blajului cer Guvernului să sprijine prin fonduri special destinate tipărirea manualelor. Astfel în *Protocolul* conferinței profesorilor din 22 mai 1852, unde, luându-se în dezbateră planul de învățămînt pe anul școlar 1852/1853, s-a elaborat un proiect în cadrul căruia se cerea : „Mai încolo ca același Înalt Guvernium să se îndure a lua supt părintescul său razim și ajutorire . . . tipărirea cărților scolastice, cari se ar compune ori traduce de către respectivii profesori . . .”¹⁸.

Chestiunea fondurilor pentru tipărirea cărților de școală constituia într-adevăr o problemă acută, a cărei rezolvare efectivă s-a obținut numai prin elaborarea și aplicarea acestor statute (vezi anexa), deși s-au căutat mai multe soluții în timp și s-a încercat rezolvarea ei pe mai multe căi. Prima dintre acestea a fost instituirea de către Nicolae Simu — arădanul — decedat la 5 iunie 1842, a unei fundații care în scurtă vreme a ajuns la 12.000 florini, valută austriacă, și pe care a destinat-o tipării de jurnale sau cărți românești, încredințînd administrarea ei Capitlului din Blaj¹⁹. De asemenea după înființarea sa în 1861, Astra urmărește problema cărților de școală acordîndu-i o mare atenție, căutînd să-i stimuleze pe autori prin susținerea cu mijloace financiare a tipării acestora²⁰.

Cum însă aceste mijloace și posibilități erau insuficiente, iar fondurile alocate de autorități erau mici și se acordau cu multă greutate, după numeroase insistențe și intervenții — autoritățile școlare austriece și austro-ungare înțelegînd să sprijine cît mai puțin aceste activități — sistemul preconizat prin statute venea să îmbunătățească situația. Stabilirea și instituirea fondurilor din care sînt acoperite cheltuielile de tipar și drepturile de autor pe principii juste : importanța lucrării, originalitatea ei, urmărindu-se și criteriul stimulatîv, scotea această activitate de sub semnul incertitudinii și a ineficienței.

Statutele și sistemul pe care acestea îl introduc, realizează în același timp un salt considerabil în ceea ce privește forurile și competențele de aprobare. Dacă înainte aprobarea tipării o dădea episcopul, după o cercetare prealabilă a lucrării ce o făcea personal sau o dădea spre examinare altui prelat, acum o dă un organ de specialitate avizat și competent, interesat în publicarea cărților de valoare atît de necesare învățămîntului.

Restaurarea tipografiei și organizarea sistemului de editură, întemeierea librăriei și compactoriei, reprezenta pe de altă parte reacția cărtu-

¹⁷ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 139—142.

¹⁸ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Blaj-școlare, an 1852, p. 2.

¹⁹ Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*. București, 1971, p. 67.

²⁰ Onisifor Ghilbu, *op. cit.*, p. 272—273.

rarilor români și încercarea lor de a duce ca și în urmă cu un secol — desigur în alte condiții și pe alte coordonate, — în planul culturii și al școlii lupta politică națională, tipografia blăjeană constituind un bastion însemnat în acest front.

Faptul se impunea cu atît mai mult cu cît instaurarea regimului burghez-moșieresc în România și a dualismului austro-ungar în Transilvania a frînat mult activitatea tipografică, noile regimuri nefiind interesate să răspîndească larg cartea în mase. În aceste condiții numărul tipăriturilor a scăzut de la 2 400 titluri în anii 1860—1870 la 700 titluri între anii 1870—1880²¹.

Fără să înregistreze succesul scontat a rămas și încercarea autorităților maghiare de a soluționa pe o cale proprie problema cărților de școală, în chiar primul an după dualism. Astfel în 1868 ministrul instrucțiunii publice din Ungaria, baronul Eötvös Iosif a instituit o comisie specială care să studieze problema manualelor școlare, comisie care a stabilit cine să elaboreze cărțile și în ce spirit, ministerul urmînd să asigure publicarea lor. Cărțile au apărut în limba maghiară fiind apoi traduse și în celelalte limbi printre care și în limba română. Dacă în original aceste cărți au fost elaborate la un nivel corespunzător, în limba română ele au ieșit în condiții mult inferioare, mare parte din problemele tratate fiind străine vieții spirituale a românilor și nu puteau să atragă²². Statutele încearcă și reușesc să înlătore aceste efecte, cărțile și edițiile care apar la Blaj după 1877 fiind „îndreptate și înavuțite”²³.

În urma transformărilor succesive și a renovărilor aduse, tipografia Seminarului din Blaj, alături de cea arhidiecezană din Sibiu, ajunge să joace în bună parte, în Transilvania, rolul pe care în Țara Românească l-a jucat Tipografia Colegiului național Sf. Sava, care începe să lucreze în 1839, devenind tipografie și editură școlară de stat²⁴.

Abordînd problema efectului concret pe care statutele l-au avut în activitatea tipografică blăjeană, obiectivată în numărul și calitatea cărților de școală, constatăm că acesta se face simțit chiar din anul elaborării respectivului act. Încă în 13 martie 1877 „Foaia școlastică”, al cărei „redactor răspunzător” era Ioan Micu Moldovan anunța că de la inaugurarea sa, în tipografie vor intra *Apostolul*, iar „alătura vor merge unele cărți școlastice”²⁵. După cîteva luni, în preajma începerii anului școlar 1877/1878, „Foaia” recomandă școlilor librăria Tipografiei din Blaj pentru procurarea cărților necesare instrucției școlare. Atrage îndeosebi atenția asupra cărților „ieșite din editura noastră”²⁶. Un an mai tîrziu, aceeași publicație unde Ioan Micu Moldovan era acum „proprietar, editor și redactor”, anunța că librăria Tipografiei Seminarului din Blaj poate oferi 17 titluri de cărți bisericești și 24 titluri de cărți școlare semnate de Timotei Cipariu, Basiliu Rațiu, Silvestru Nistor, Alexandru Grama, legate s-au broșate și alte tipărituri²⁷. De altfel acest organ al învățămîntului româ-

²¹ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 138.

²² Onisifor Ghiбу, *op. cit.*, 284, 287—288.

²³ *Ibidem*, p. 292.

²⁴ Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 141, 144.

²⁵ „Foaia școlastică”, 1877, 5, nr. 5, p. 40.

²⁶ *Ibidem*, nr. 16, p. 128.

²⁷ *Ibidem*, 1878, 6, nr. 16, p. 128.

nesc din Transilvania își face un merit din a anunța în mod frecvent și constant cărțile tipărite și puse spre vânzare.

Prima dovadă de altminteri a punerii în aplicare a statutelor o avem dintr-un act semnat tot de mitropolitul Ioan Vancea, la trei zile după elaborarea statutelor. Este vorba de scrisoarea pe care mitropolitul o adresează lui Ioan Micu Moldovan, prefectul tipografiei, cerind în legătură cu lucrarea *Elemente din constituțiunea patriei*, prelucrată de profesorul Teodor Petrișor pentru școlile elementare greco-catolice din arhidieceză, ca autorul să fie chemat și întrebat dacă este de acord a i se tipări cartea, pe cheltuiala fondului Seminarului arhidiecezan „cu condițiile de remunerațiune prescise prin statutele proiectului „edărei cărților la tipariu” aprobate de acest Consistoriu metropolitan...”²⁸,

Reorganizarea făcută și sistemul instituit au stimulat în mod direct și efectiv aparițiile de cărți și manuale, numărul acestora — la o cercetare fie și numai sumară — crescând considerabil²⁹. Avântul editorial al Blajului determină pe factorii de conducere să ia măsuri pentru a populariza progresul înregistrat. La cererea lui Ioan Micu Moldovan, mitropolitul Vancea aprobă la 6 octombrie 1877 „ca produsele ieșite în editura Tipografiei seminariale să se anunțe în modul uzitat din partea altor editori...”³⁰. Faptul este în mod convingător ilustrat de situația pe care o întocmește la 6 august 1884 Simion Micu, succesorul lui Ioan Micu Moldovan la conducerea tipografiei, din care rezultă că dintr-un număr de 52 cărți, majoritatea școlare, tipărite între 1816—1884, un număr de 28 — deci mai mult de jumătate — sînt tipărite între anii 1877—1882³¹.

Pentru școlile populare spre exemplu, unele cărți sînt scoase în noi și noi ediții astfel: *Elementariu pentru clasa antania a școalelor populare* de Solomon-Munteanu apare în a IV-a ediție în 1877; a V-a în 1878; a VI-a în 1880; a VII-a în 1883; a VIII-a în 1889; a IX-a în 1890; a XII-a în 1898 și alte ediții în secolul XX³². De asemenea *Legendariu și exerciția de limba pentru clasa a II-a școalelor populare* de Ștefan Pop, iese în ediția a II-a în 1878; a III-a în 1885; a IV-a în 1889; a V-a în 1894; a VI-a în 1899³³.

Situația cărților tipărite după 1877 pentru învățămîntul secundar este și mai edificatoare. În numai doi ani acestea au ajuns să reprezinte un procent însemnat din totalul cărților aflate în uz, din totalul de 34 folosite în 1879 la liceul din Blaj, un număr de nouă manuale erau tipărite după 7 iulie 1877³⁴.

Înviorarea activității tipografice, posibilitatea pe care o are tipografia de a satisface tot mai mult nevoile școlilor sătești, le stimulează pe acestea să solicite un număr din ce în ce mai mare de manuale. Astfel, notarul cercual Demeter Lakatos din Dobra solicită tipografiei seminariale la 4 martie 1879 un număr de 60 de cărți de școală³⁵, învățătorul dirigent Ioan

²⁸ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, activitate tipografică, nr. 612.

²⁹ Ioan Georgescu, *op. cit.*

³⁰ Arb. St. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, activitate tipografică, nr. 597.

³¹ *Ibidem*, [f.n.]

³² Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 226.

³³ *Ibidem*, p. 348

³⁴ Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, activitate tipografică, nr. 452.

³⁵ *Ibidem*, nr. 419.

Decan din Cut (județul Alba) cere la 4 decembrie 1879, 50 de cărți³⁶, învățătorul primar George Maior din Reghin scrie la 8 noiembrie același an după 43 de manuale³⁷, iar protopopul Munteanu achită la 2 mai, cele 93 manuale școlare achiziționate de la tipografie³⁸. Demersuri de acest fel face și protopopul Ioan Moldovan din Cătina (jud. Cluj), care cere la 11 noiembrie 1879 un număr de 15 manuale și globul terestru³⁹, ca și învățătorul Ștefan Cadaru din Dateș (azi Dătășeni jud. Mureș), care solicită la 15 noiembrie 1879 un set de manuale⁴⁰. Spre tipografia blăjeană se îndreaptă în același timp scrisorile altor dascăli și intelectuali cu rosturi educative în rețeaua școlilor românești din Transilvania: protopopul Ioan Oltean cere la 24 februarie 1878 un număr de 20 exemplare abecedare pentru școlile protopopiatului Ciceul Cristurului (azi Cristești Ciceului, jud. Bistrița-Năsăud)⁴¹, parohul Titu Moldovan din Archiud (jud. Bistrița-Năsăud) cere la 9 februarie 1879, 28 cărți de școală⁴², profesorul gimnazial dr. Vasile Lucaciu din Satu Mare — viitorul conducător în mișcarea memorandistă — cere 16 cărți școlare la 17 octombrie 1879⁴³, parohul Ioan Lászlofi din Zlatna solicită la 20 septembrie 1879, 21 de cărți școlare⁴⁴, iar Teodor Domșa, parohul și directorul școlii din Pintic (Dej) cere la 19 noiembrie 1879 un număr de 52 cărți școlare⁴⁵. Foarte multe cereri sînt adresate în această perioadă din toate părțile Transilvaniei pentru un număr mai mic de manuale.

Posibilitățile tipografiei din Blaj de a asigura manuale școlare pentru școlile românești, și disponibilitățile create pentru a acoperi cit mai bine nevoile în acest domeniu, sînt reflectate și în donațiile pe care Consistoriul mitropolitan le face unităților școlare din Transilvania. Astfel la 14 octombrie 1879 sînt donate parohiei greco-catolice din Tîrnăveni pe seama Oficiului arhidiecezan, 20 de manuale școlare⁴⁶. În aceleași condiții și în aceeași zi se dau școlilor din tractul Cătinei, a Sînmărtinului de Cimpie și a Cojocnei cite 10 exemplare din fiecare carte pentru școlile populare⁴⁷, de donația respectivă beneficiind la 11 noiembrie 1879 și școlile din tractul Șonfalăului (azi Cornești, jud. Cluj)⁴⁸, ca la 13 decembrie 1879 să fie rîndul școlilor din tractul protopopesc al Blajului, care în același mod sînt

³⁶ *Ibidem*, nr. 423.

³⁷ *Ibidem*, nr. 453.

³⁸ *Ibidem*, nr. 464.

³⁹ *Ibidem*, nr. 493.

⁴⁰ *Ibidem*, nr. 546.

⁴¹ *Ibidem*, nr. 571.

⁴² *Ibidem*, nr. 685.

⁴³ *Ibidem*, nr. 687.

⁴⁴ *Ibidem*, nr. 688.

⁴⁵ *Ibidem*, [f.n.]

⁴⁶ *Ibidem*, nr. 526.

⁴⁷ *Ibidem*, nr. 528.

⁴⁸ *Ibidem*, nr. 529.

înavuțite cu cărți „șite din editura tipografiei”⁴⁹. La 23 decembrie 1879 atenția Consistoriului este îndreptată spre școlile din tractul Bistriței, cărora de asemenea li se dăruiesc câte 10 exemplare din fiecare manual⁵⁰, cât și spre cele aparținând tractului Uioarei (Ocna Mureș) care primesc 100 de manuale școlare⁵¹. Școala din Filpișul Mic (jud Mureș) este dotată la 29 noiembrie 1879 cu 18 manuale⁵², ca și alte școli cărora li s-au trimis în mod direct cărți de școală, fără să se mai treacă prin filiera tractelor protopopești.

Este lesne de observat că avântul editorial al Blajului în această perioadă a devenit remarcabil în anul 1879, când după greutățile inerente începutului și trecerea timpului necesar pornirii lucrului pe noul făgaș, efectul organizării instituite prin statute se face cu evidență simțit.

Acțiunea de restaurare și modernizare a tipografiei, de întemeiere a librăriei și compactoriei de către Ioan Micu Moldovan coincide în timp cu aprobarea statutelor pentru editarea manualelor și lucrărilor literare necesare școlilor, toate făcând parte din efortul mare de a reorganiza tipografia pe baze moderne, avind o concepție limpede despre editură.

Statutele — care, socotim că au fost concepute și elaborate de către același cărturar, Ioan Micu Moldovan, eminent om de școală, animatorul neobosit care s-a dedicat cu dăruire și devotament ridicării învățămîntului românesc — nu au fost reținute de istoriografie, ele nefiind consemnate în lucrările special destinate tipografiei din Blaj. Prin cuprinsul său acest act cu caracter normativ are în vedere pe lângă tipărirea propriu-zisă, atît fazele anterioare: cenzura, competențele de aprobare pe compartimente, sistemul de selecționare a lucrărilor (anunțare, concurs), procedura de prezentare a operelor, termenele fixate autorilor, stabilirea fondurilor din care se efectuează plata cheltuielilor, obligațiile autorilor privind corectura, revizuirile și îmbunătățirile necesare; cît și cele posterioare tipăririi: stabilirea drepturilor de autor după originalitatea și valoarea științifică a cărții, întinderea ei și ediția respectivă, termenele de achitare a onorariului, procentul pe care tantiema îl reprezintă din prețul cărții, condițiile în care autorul își pierde drepturile bănești, ținerea conturilor și administrarea veniturilor fondurilor respective, modul de distribuire a manualelor; constituind dovada cea mai concludentă a noii orientări.

Tipografia blăjeană se numără — prin această organizare judicioasă unde activitatea tipografică este pusă în termenii concreți ai unor norme precise —, printre primele ateliere tipografice de la noi din țară, care își instituie un sistem propriu, temeinic organizat de editură, pășind cu îndrăzneală pe calea unei eficiente și susținute activități editoriale moderne.

⁴⁹ *Ibidem*, nr. 531.

⁵⁰ *Ibidem*, nr. 532.

⁵¹ *Ibidem*, nr. 527.

⁵² *Ibidem*, nr. 530.

ANEXĂ

Nr. 2097 — 1877

**STATUTE PENTRU EDARFA MANUALELOR ȘI APARATELOR LITERARE
LA INSTITUTELE DE ÎNVĂȚĂMINT DIN ARHIDIECEZA GRECO-CATOLICĂ
DE ALBA IULIA ȘI FĂGĂRAȘ**

1. La institutele din Arhidieceză numai acele manuale și aparate literare de lipsă la instrucțiune se pot folosi, cari sunt aprobate de Prea Veneratul Ordinariat arhidiecezan.

2. Aprobare se dă numai după cenzurare meritorie care se face: a. pentru cărțile teologice, precum va decide Ordinariatul arhidiecezan, din caz în caz.

b. pentru cele gimnaziale prin Confeința gimnazială.

c. pentru cele pedagogice și destinate școalelor populare prin Comisiunea școlastică arhidiecezană.

3. Manualele și aparatele literare se pregătesc prin respectivii profesori, sau prin concurs scris în forma sa.

4. Operatul⁵³ de cenzurat se prezentează pentru Facultatea teologică și Gimnaziu la directoratul respectiv, pentru pedagogie și școale populare la președintele Comisiunii școlstice.

Primitorul îngrijește ca cel mult în trei luni de la prezentare sau de la termenul concursului să se decidă asupra lui.

5. Dacă cenzura află de bun operatul, directorul, respectiv președintele comisiei îl înaintează la Ordinariat, respectiv Consistoriul arhidiecezan spre aprobare. Asemenea și în cazuri dubie spre decideră finală. Operatul necorespunzător se restituie autorului.

6. Operatele aprobate se edau pre spesele unuia din fondurile arhidiecezane și rămân proprietatea respectivului fond, sub condițiunile specificate mai jos, iar autorul cînd nu s-a făcut între dînsul și fondul respectiv altă învoială, primește onorariul și tantiemele⁵⁴ statorite întru aceste statute.

7. Fondul destinat anume pentru edarea manualelor și aparatelor necesare la instrucțiune în institutele arhidiecezane, este fondul Tipografiei seminariale arhidiecezane, iar încît acesta nu ar ajunge, se poate efectua spre scopul amîntit :

a. pentru cele teologice fondul Seminariului arhidiecezan

b. pentru cele gimnaziale fondul basilitan

c. pentru cele pedagogice și populare fondul școlastic arhidiecezan.

Dacă fondul tipografiei va prospera prin edarea cărților școlstice, el va concurge spre creșterea fondului școlastic arhidiecezan, în măsură ce se va statori la timpul său.

8. Autorul opului aprobat și edat pre spesele cutărui fond, primește onorariul și tantiema atît la prima edițiune, cit și la cele subsecuente⁵⁵.

9. Onorariul se compută după numărul literelor întru una coală tipărită și al coalelor în op. Coala se compută de 40.000 litere.

La prima edițiune pentru primele 10 coale autorul primește pentru fiecare coală, dacă opul este :

a. original, de la 25 pînă la 30 florini,

b. în parte original, de la 15 pînă la 20 florini,

c. traducere sau compilație de la 10—15 florini.

Dacă opul este mai mare de 10 coale, la fiecare decadă subsecuente onorariul scade cu cite 10%.

⁵³ Operatul în sensul de operă, lucrare.

⁵⁴ Tantiema, este remunerația pe care o primește cineva în procente după profitul unei întreprinderi.

⁵⁵ Subsecuente, în sensul de următoare.

La edițiunea a II-a și următoare, autorul primește totdeauna jumătate onorariul stabilit pentru prima edițiune.

Autorul face corectura tipografică, revizuirile și îmbunătățirile necesare fără altă rebonificare.

10. Onorariul se numără autorului de către fondul editoriu în două rate egale, una îndată după aparițiunea opului, iar a doua cînd se va fi petrecut jumătate edițiunea.

11. Tantiema autorului face 10 % din prețul de vînzare scăzut cu spesele broșurării și beneficiul librarului. Fondul respectiv o numără autorului cu finea fiecărui an după numărul exemplarelor petrecute.

Dacă dintr-un manual de școală înti-un an nu s-au vîndut cel puțin 10 exemplare, autorul pierde dreptul său la tantiemă.

12. Autorul mai primește în dispunerea liberă a sa 2 exemplare din edițiunea făcută.

13. Despre edițiunile făcute pe spesele fondului basilitan seminarial sau scolastic (7), prefectul tipografiei seminariale duce computu separat, și la finea fiecărui an așterne rațiuni de una dată cu cele despre fondul tipografiei, și administrează venitele la fondul respectiv.

14. Elevii de la ori ce institute din Arhidieceză sunt datori a depune la înmatriculare, prețul manualelor și aparatelor prescrise pentru clasa pe care se înscriu.

Singur numai mizeria documentată scutește de la îndatorirea aceasta.

Din ședința consistorială ținută în Blaj la 7 iulie 1877.

Ioan Mitropolitu ⁵⁶

Arhivele Statului Cluj-Napoca
Fond Blaj-școlare, anul 1877.

⁵⁶ Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa (1820–1892)

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (S T U D I I D O C U M E N T A R E E)

CU PRIVIRE LA CRONOLOGIA PRIMILOR VOIEVOZI AI MOLDOVEI

Pasionantă prin toate implicațiile sale, istoria primelor decenii de existență a statului feudal moldovenesc constituie, de un veac și mai bine, un subiect de cercetări și dispute. Generație după generație, istoricii români au cercetat această perioadă, s-au lovit de aceleași greutăți de informație și au căutat să le depășească. Prin strădania ficcării, s-a mers măcar cu un pas mai departe, chiar și printr-o greșeală, dacă ea a dat prilej altora să o releve și să propună o soluție nouă, mai bună decît cea precedentă.

În cercetarea acestei perioade, izvoarele — puține și cu informații nu întotdeauna directe — obligă la o strînsă analiză, la „stoarcerea” lor pînă la cea din urmă sugesție pe care o pot ele oferi. Toate informațiile și sugestiile astfel obținute alcătuiesc un adevărat sistem, în care modificarea unei părți poate să atragă modificarea întregului. De aceea, cercetarea și reconstituirea acestei perioade nu se poate face prin simpla alăturare a unor concluzii mai vechi sau mai noi, prin selectarea unor afirmații ale altor autori și punerea lor cap la cap. Trebuie de recurs, de fiecare dată, din nou la izvoare, de încercat o nouă înțelegere a lor — ținînd seama, firește, de concluziile și sugestiile oferite de cercetările anterioare — pentru ca, analizîndu-se sistemul propus anterior, să se arate ce se poate păstra din el, ce nu se poate — și pentru ce nu se poate — păstra. În felul acesta, cunoașterea și înțelegerea veacului XIV moldovenesc va progresa cu fiecare studiu nou ce i se va dedica.

Pentru studierea întemeierii statului feudal moldovenesc — act cu care începe cronologia voievozilor moldoveni ai veacului XIV — beneficiem, azi, de concluziile stabilite într-o lucrare de importanță excepțională, despre Maramureșul acelei vremi¹. Cunoașterea organizării Maramureșului, a structurilor și a mecanismelor sociale și politice de acolo ușurează mult înțelegerea celor petrecute în Moldova. În plus, sugestiile prețioase au fost formulate pentru înțelegerea nuanțată a fenomenului „descălecatului” însuși: *un an al „descălecatului”* poate fi căutat numai dacă prin acest termen se înțelege „statornicirea în Moldova a unor feudali maramureșeni ca reprezentanți ai regelui angevin, [. . .], așa cum a fost cazul pentru Dragoș și pentru urmașii săi”².

Dar această carte a fost dedicată Maramureșului, subiectul ei privea Maramureșul și doar tangențial Moldova; prin urmare, autorul ei nu și-a propus să studieze în chip special problemele istoriei Moldovei în veacul XIV, ci numai în măsura în care ele constituiau *prelungiri* ale unor probleme maramureșene. Pornind de la faptele stabilite și de la sugestiile fertile aflate în această carte deschizătoare de drumuri noi în înțelegerea unei întregi perioade din istoria noastră medievală, am întreprins o cercetare specială, atît de întinsă pe cît o îngăduie izvoarele, asupra unor aspecte ale procesului de constituire a statului feudal moldav, închegînd acel sistem care mi s-a părut că rezultă — cu toate articulațiile și motivațiile sale, în cronologia și genealogia voievozilor, în politica lor externă etc — din analiza și confruntarea izvoarelor³.

¹ Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

² *Ibidem*, p. 241.

³ Expus, într-o primă formă, în *Dragoș și Bogdan, Intemeietorii Moldovei*, București, 1973; aspectele de cronologie — în studiul *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași, X, 1973, p. 99—120; noi contribuții am prezentat în cele două referate din cadrul doctoraturii, susținute la 18.X. 1973 (*Acțiunile lui Dragoș și Bogdan pentru întemeierea statului feudal Moldova — studiu critic asupra izvoarelor*) și la 16.XII.1974 (*Relațiile Moldovei cu Polonia și Lituania în a doua jumătate a secolului al XIV-lea — interpretări și ipoteze*); aspecte „secundare”, dar cu impli-

Cu surprindere am constatat, însă, că într-o lucrare foarte recentă⁴, în care un număr de pagini este consacrat istoriei Moldovei în veacul XIV⁵, sistemul cronologic pe care l-am propus — și care a intrat, totuși, în circulație⁶, acceptat, chiar, de unii cercetători⁷ — nu i se face onoare nici măcar de a fi combătut! El este, pur și simplu, ignorat, studiul în care a fost expus (tipărit la Iași, în 1973) nefiind nici măcar citat! Această carte, dedicată uneia din perioadele cele mai interesante din istoria Moldovei, va duce — cel puțin în ceea ce privește veacul XIV — nu la consolidarea unor idei, ci la menținerea unor confuzii⁸, într-un chip pe care-l socotesc nejustificat. Căci, dacă fapte care privesc istoria economică, politică, socială, religioasă etc pot căpăta interpretări felurite (de exemplu : originea suzeranității polone, emiterea primelor monede, stabilirea capitalei ș.a.), în schimbul cronologia nu poate fi supusă aceluiași variații de interpretare.

Cu convingerea că orice raționament poate avea fisuri, pe care o discuție le-ar putea pune în evidență, înfățișez din nou, mai detaliat, argumentele în baza cărora am restabilit cronologia voievozilor moldoveni din veacul XIV. Unul sau altul din punctele acestui sistem coincid cu acelea propuse de cite unul din predecesori; în cele ce urmează, însă, nu voi face apel la asemenea autorități — fiind convins că jurământul *in verba magistri* aduce mai întotdeauna ponoase și mai rar foloase — ci numai la textele pe care se întemeiază studiul istoricilor Moldovei din veacul XIV.

I. *Se poate contesta existența unui Dragoș ca voievod al Moldovei?* Întrebarea se pune, întrucât primul capitol al cărții are chiar acest titlu : „A fost sau nu Dragoș voievod al Moldovei?”. Un răspuns categoric nu se dă, socotindu-se că activitatea lui Dragoș — „a cărui tradiție a avut la bază o „baladă de ospeție” întâlnită la români și maghiari”⁹ — e „necunoscută, fiind învelită în negura unei tradiții tirzii”¹⁰.

E adevărat că nu avem, pînă acum, nici o mărturie contemporană despre Dragoș și despre activitatea sa; dar, în cursul întregului Ev Mediu românesc, sînt nenumărate cazurile cînd existența unor persoane nu este atestată documentar la vremea cînd au trăit, ci abia mult mai tîrziu, și totuși nimeni nu le-a contestat existența! Mă limitez la un singur exemplu : *Trifan Ciolpan*, căruia în septembrie 1538 boierii moldoveni adunați la Bădeuți i-au încredințat sarcina de a-l „îmblîzi” pe Soliman Magnificul, venit atunci cu oștile în Moldova¹¹. Existența și activitatea sa nu sînt atestate de texte contemporane, ci de texte tîrzii, din secolul XVII : existența sa e confirmată de un document din 19 februarie 1607, în care e vorba de urmașii săi¹², iar activitatea sa e relatată de cronică lui Grigore Ureche (mort în 1647) — nu însă și de cronică lui Macarie, contemporanul evenimentelor. Cu toate acestea, nimănui nu i-a trecut prin minte să conteste fie existența lui Trifan Ciolpan, fie rolul îndeplinit de el în 1538, pentru considerentul că izvoarele contemporane tac asupra lui!

Pentru a se contesta existența lui Dragoș — indiferent din ce familie a făcut parte — ca voievod al Moldovei, se aduce argumentul că numele său „nu este înscris în pomelnicul de la Bistrița și nici menționat în actele interne, care încep șirul domnilor Moldovei cu Bogdan I”¹³. Argumentul pare logic și convingător. Dar trebuie să nu pierdem din vedere *carac-*

cații însemnate, am prezentat în comunicările : *Contribuții la genealogia Mușatinilor în veacul XIV* (Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie, București, 13.IV.1972, rînasă în manuscris); *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIVe—XVIe siècles)* (la al XI-lea Congres Internațional de Genealogie și Heraldică, Liège, 1972, tipărită în „Recueil du 11-e Congrès International des Sciences Généalogiques et Héraldiques”, p. 263—270); *Cu privire la data emiterii primelor monede moldovenești* (la Societatea Numismatică Română, București, 1976, în curs de publicare în anuarul Muzeului Județean din Suceava).

⁴ N. Grigoraș, *Țara Românească a Moldovei pînă la Ștefan cel Mare (1359—1457)*, Iași, 1978.

⁵ *Ibidem*, p. 15—78.

⁶ Cf. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol.2, București, 1976, p. 39.

⁷ Florin Constantiniu, *Premisele apariției statelor feudale românești*, în „Studii și articole de istorie”, XXVI, 1974, p. 10; Krista Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewusstsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977, p. 42—44.

⁸ În afara aceluia pe care, începînd cu titlul, le provoacă ea însăși!

⁹ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 19—20.

¹⁰ *Ibidem*, p. 20.

¹¹ Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, 1958.

¹² *D. I. R.*, A, 2/XVII, nr. 106, p. 89—90.

¹³ N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 20; v. și p. 18.

terul textelor invocate. În adevăr, pomelnicul de la Bistrița a fost pornit, la 1407, nu ca un pomelnic al unei instituții (pomelnicul domniei Moldovei), ci ca un pomelnic al domnilor pe care i-a dat Moldovei neamul lui Bogdan I până la Alexandru cel Bun; *el este un act de familie*, și acest caracter și l-a păstrat până la mijlocul veacului următor (firește, doar în ceea ce privește capitolul voievozilor!). Cit despre „acte interne” invocate, ele se reduc la un *singur document*, anume cel din 7 ianuarie 1403, prin care Alexandru cel Bun a dăruit Mitropoliei Moldovei două sate „pentru sănătatea noastră și pentru sufletul sfintrăposaților domni de mai înainte”, Bogdan voievod, Lațcu voievod, Petru voievod, Roman voievod și Ștefan voievod¹⁴. În acest document, lipsa lui Dragoș și a lui Sas e firească: nu putea face Alexandru cel Bun o danie pentru pomenirea aceluia prin a căror alungare strămoșul său Bogdan obținuse Moldova! Din acest text lipsește și Iuga vodă, ceea ce a permis, uneori, concluzia că Alexandru cel Bun îl considera uzurpator: dar nu s-a observat că Iuga apare, totuși, în pomelnicul de la Bistrița, alături de ceilalți domni ai Moldovei, „binecinstitori” și „sfintrăposați”! Explicația e simplă: „luat” de Mircea cel Bătrîn în 1400, Iuga mai trăia încă la 1403, ceea ce a împiedicat menționarea lui în acel an între „sfintrăposații domni de mai înainte”; mort între 1403 și 1407, numele său figurează în pomelnicul de la Bistrița. O altă deosebire mai e între document și pomelnic: în acesta din urmă se află și misteriosul „Costea” voievod, care lipsește din document. Dar și în acest caz, explicația mi se pare la fel de simplă și de logică: documentul din 1403 dă *numele celor care au domnit*; în pomelnic, însă, a fost trecut și „Costea”, care nu domnise, dar care era veriga de legătură între Bogdan I și Roman I, tatăl lui Alexandru cel Bun¹⁵.

A existat, însă, și un pomelnic în care se aflau numele Drăgoșștilor: pe vremea lui Neculce, în secolul XVIII, la biserica Sf. Treime din Siret, slujba religioasă se oficia „întru veacnică pomenirea a domnului Dragoș vodă”¹⁶. Apoi, când Ștefan cel Mare a ordonat alcătuirea cronicii sale de curte — probabil pe la 1473¹⁷ — în fruntea voievozilor moldoveni ai veacului XIV a fost pus Dragoș. E cazul să ne întrebăm: *slujba religioasă de la Siret și cronică lui Ștefan cel Mare se puteau întemeia pe fictivul personaj al unei „balade de oșpețe”?*

Să mai adăugăm bogăția de amănunte aflate în folclorul bucovinean, cu referire la Dragoș și Sas. O întreagă literatură populară s-a creat în jurul unui personaj fictiv? ! Secole în șir, marele poet anonim, poporul, a celebrat în creația sa faptele închipuie ale unui personaj care, dacă nu a fost existent, i-a fost cel puțin neprieten? ! Ar fi dincolo de orice logică.

Nu există, după părerea mea, nici un motiv pentru ca Dragoș să fie șters din lista voievozilor Moldovei în veacul XIV. El a fost voievod al Moldovei, în același sens ca voievozii din Maramureș, ca atâția voievozi din Transilvania, dar nu a fost și *domn*. De asemenea, nu-l putem omite pe Sas voievod, care nu numai că „a ieșit” din Maramureș, dar *a și rămas în Moldova*: diploma din 2 februarie 1365, asupra căreia voi reveni imediat, arată că, alungat din Moldova, Balc și-a părăsit acolo „sui cari parentes” și aceeași diplomă îl arată ca *fiu al lui Sas* („strenuus vir Balk, filius Zaaz”)¹⁸ — deci Sas e unul din cei care au rămas în Moldova.

Pentru filiația Dragoș-Sas, reamintesc existența herbului polonez Drag-Sas, intențiat de Ștefan, unul din fiii lui Sas; numele herbului, împreună cu tradițiile populare și cu mențiunea cronicii anonime — „După el [Dragoș], a domnit *fiul său*, Sas voievod”¹⁹ — mi se par argumente mai mult decât suficiente. Dar problema aceasta nu are importanță în rândurile de față, unde urmărim cronologia acestor personaje ca voievozi ai Moldovei.

II. *Așadar, când începe domnia²⁰ lui Dragoș vodă?* Cronică anonimă dă anul 1359. Printr-un fel de consens unanim, alimentat de documentul din 20 martie 1360, despre care va fi vorba mai încolo, *s-a considerat că acesta trebuie să fie anul venirii lui Bogdan I*, deci anul

¹⁴ D.R.H., A, I, nr. 17, p. 24.

¹⁵ Pentru o altă identificare a lui Costea, cf. Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui nou izvor necunoscut*, în S.M.I.M., VI, 1973, p. 43—59.

¹⁶ Constantin C. Glurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, în volumul colectiv „Studii de folclor și literatură”, București, 1967, p. 475.

¹⁷ Ștefan S. Gorovei, *Biserica de la Volovăț și mormântul lui Dragoș vodă*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei”.

¹⁸ I. Mihály de Apșa, *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 56 și în ediția nouă a actului, D.R.H., D, I, nr. 43, p. 80 (pe care o vom cita în continuare); vezi, însă, N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 21: „Sas . . . s-ar părea că acesta nu a ieșit niciodată din Maramureș”, în contradicție cu p. 18: „lui Balc i-au rămas în Moldova părinții . . .”.

¹⁹ *Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 14; sublinierea îmi aparține.

²⁰ Repet: Dragoș trebuie socotit doar voievod, nu și domn (gospodar), titlu care implică suveranitatea, dar nu există un alt termen, pentru a desemna rostul său în fruntea Moldovei, decât tot *domnie*, *voievodat* riscând să fie înțeles în sensul teritorial.

cind s-au sflrșit — nu cind au înc. put — domniile Drăgoșeștilor! Iar caî 6 ani ai acestora (Dragoș 2 ani, Sas 4 ani, conform tuturor vechilor cronici) ar trebui să înceapă, în acest caz, în 1353. Documentele atestă, pentru anii 1352—1353, pregătiri maghiare pentru campanii anti-tătare și s-a socotit că aceste documente, puse în legătură cu „corectarea” cronicii anonime, ar marca începutul domniei lui Dragoș. Trecind în revistă problema aceasta, Radu Popa observa că „nu există temeiuri pentru contestatea datei de 1352—1353”²¹, adăugind că anul 1352 se află în cronică moldo-polonă, „data 1359, din celelalte cronici [fiind] corectată în 1352 cu *numărătoarea anilor de domnie*”²².

Ce temei se poate pune pe cronologia veacului XIV, așa cum o găsim în cronică anonimă și în derivatele ei?

Trebuie să observăm, mai întâi, că nu se pot lua în discuție decît cronică anonimă, cronică moldo-rusă și grupul Putna (Putna 1, 2 și traducerea românească), întrucît cronică „scurtă” și cea moldo-polonă sînt incomplete în privința duratei domniilor²³. În prima din cele trei, durata domniilor de la Dragoș la Alexandru cel Bun — *perioadă care în toate cronicile luate în discuție ar trebui să se cuprindă între 1359 și 1399* — însumează 44 de ani, în a doua — 48 de ani, iar în a treia — 46 de ani. Diferențele provin din faptul că se înregistrează durate diferite la Bogdan I — fie 4 ani (Putna, dar și cronică moldo-polonă și cea „scurtă”), fie 6 ani (cronică anonimă și cea moldo-rusă) — și la Petru I — fie 12 ani (numai în cronică anonimă), fie 16 (în toate celelalte). Rezumînd, iată duratele acestor domnii ale veacului XIV: Dragoș 2 ani, Sas 4 ani, Bogdan I 4 ani (varianta B₁) sau 6 ani (varianta B₂), Lașcu 8 ani, Petru I 12 ani (varianta P₁) sau 16 ani (varianta P₂), Roman I 3 ani, Ștefan I 7 ani, Iuga 2 ani.

Încercînd, acum, să „corectăm” anul 1359 prin „numărătoarea anilor de domnie”, vom obține — în funcție de cele trei totaluri pe care trebuie să le scădem din 1399 — fie 1355 (pentru cronică anonimă), fie 1351 (pentru cronică moldo-rusă), fie 1353 (pentru grupul Putna)!

Dar acele trei totaluri nu pot fi scăzute din 1399, pentru bunul motiv că data de 23 aprilie 1399 ca început al domniei lui Alexandru cel Bun este o *eroare flagrantă a cronicilor*: cu data de 28 noiembrie 1399 există un document de la Iuga vodă²⁴, în timp ce primul document autentic de la Alexandru cel Bun e din 29 iunie 1400²⁵. Concluzia se impune de la sine: trebuie modificat anul, menținînd, însă, data de zi și de lună, pentru motivul că lui Alexandru cel Bun i se acordă o domnie de 32 (recte, 31) ani și 8 luni. Aceste 8 luni, știut fiind că Alexandru moare în decembrie 1431 (sau la 1 ianuarie 1432), duc, automat, la concluzia că domnia i-a început într-un aprilie, care nu poate fi decît aprilie 1400.

Așadar, „corectarea” lui 1359 prin „numărătoarea anilor de domnie” ar trebui să pornească de la 1400 și, în acest caz, am avea — în funcție de cele trei totaluri (44, 48 și 46 ani) — 1356, 1352 și 1354! Aceasta, însă, numai cu condiția ca duratele domniilor, așa cum sînt înregistrate mai sus, să fie corecte. Ori, condiția aceasta nu e valabilă, cel puțin pentru domnia lui Ștefan I și pentru cea a lui Iuga vodă, cazuri în care cifrele cronicilor (7 și, respectiv, 2 ani) sînt în evidentă contradicție cu mărturiile documentelor contemporane: astfel, „numărătoarea inversă” a celor 9 ani ai lui Ștefan I și Iuga, fie că ar porni din 1399, fie că ar porni din 1400, duce la un început imposibil — 1391 sau 1392, cînd domneau Petru I și apoi Roman I! De altfel, cum se știe, și cum voi arăta și în rîndurile următoare, Ștefan I a domnit nu 7, ci doar 5 ani, iar Iuga vodă citeva luni, un an convențional (1399—1400), ceea ce face ca cele trei totaluri, prin care ar trebui „corectat” anul 1359 cu „numărătoarea anilor de domnie”, să fie micșorate cu cite 3 ani. În acest caz, 41, 45 și 43 ani scăzuți din 1400 dau anii 1359, 1355 și 1357.

Iată, prin urmare, ce ani se obțin, prin simple combinații cronologice, pentru venirea lui Dragoș: 1351, 1352, 1353, 1354, 1355, 1356, 1357, 1358 și 1359! Evident, pe calea aceasta nu se poate obține un rezultat acceptabil. În vechile cronici avem doar un *schelet* al cronologiei veacului XIV; el trebuie, însă, corectat în citeva puncte, întrucît, în urma numeroaselor transcrieri, au intervenit evidente erori²⁶. Aceste corectări nu se pot face la întîmplare, ci numai ținînd seama de datele oferite de documentele contemporane, cu care mărturiile cronicilor trebuie confruntate la tot pasul, pînă la eliminarea totală a aparentelor contradicții interne.

Pînă aici, o concluzie se poate stabili: 1359 nu reprezintă anul venirii lui Dragoș în Moldova.

III. De ce nu se poate admite, însă, anul 1359 nici pentru venirea lui Bogdan I în Moldova?

²¹ Radu Popa, *op. cit.*, p. 242.

²² *Ibidem*, nota 14; sublinierea îmi aparține.

²³ Cf. și tabloul alcătuit de C. Cihodaru, *Tradiția leopetșelor și informația documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”, Iași, V, 1968, p. 19.

²⁴ D.R.H., A, I, nr. 9, p. 11—13.

²⁵ *Ibidem*, nr. 10, p. 13—15.

²⁶ V. și C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 20.

Știm că atunci când Bogdan și filii săi au părăsit Maramureșul, moșiile lor, în frunte cu Cuhea, au fost confiscate de rege și dăruite fiilor lui Sas²⁷, iar Ștefan, nepotul de frate al lui Bogdan, a fost înlocuit, în funcția de voievod al românilor din Maramureș, cu Balc; diploma din 2 februarie 1365, care consemnează toate acestea, arată ca jeluitor pe „strenuum virum Balk, filium Zaaz, voyvodam nostrum Maromrosiensem”²⁸. (S-ar putea crede că Ștefan murise; vom vedea imediat că el era încă în viață).

Ori, un document emis de cancelaria regală maghiară la 24 iunie 1360 arată că, la acea dată, nimic din toate acestea nu se petrecuse: „Stephanus, filius Ige, woyvoda noster Maromrosyensis, dilectus nobis et fidelis”²⁹, cere și obține, pentru el și pentru fratele său Ioan, confirmarea hotărânciei moșiei Cuhea, făcută la 1353. Textul acestei hotărâncii, cu data de 14 mai 1353, a fost transcris în documentul din 1360, păstrându-se, astfel, numai sub forma acestui transumpt, după care a și fost editat³⁰. În hotărância din 1353, se menționează Dealul lui Maxim, unde hotărâmul pământului stăpînit de Ștefan și Ioan „se desparte de pământurile sau moșiile voievodului Bogdan, unchiul lor” („a terris seu possessionibus Bogdan woyuode, patruellis ipsorum”)³¹.

Transcrierea acestui pasaj, neschimbat, în documentul din 24 iunie 1360 nu lasă loc deic pentru o singură concluzie: la data când s-a obținut confirmarea hotărânciei din 1353, adică în iunie 1360, Bogdan era încă la Cuhea, căci, în caz contrar, s-ar fi făcut, într-un chip oarecare, mențiunea că vecinii lui Ștefan și Ioan erau, acum, Balc și frații săi!

S-ar putea replica: da, dar aceștia nu erau, încă, stăpîni la Cuhea, pentru că actul care i-a pus în stăpînire nu datează decât din 2 februarie 1365. Răspunsul vine de la sine: actul din 1365 recunoaște plecarea tainică a lui Bogdan și a fiilor săi în Moldova („clandestine recedentes”); ori, Bogdan trecut deja — la „1359” — în taină în Moldova, țară pe care o rupe de coroana maghiară ca să o păstreze pentru sine, și, în același timp, menționat ca stăpîn la Cuhea, este o imposibilitate. Căci, odată trecut în Moldova, „universis litteralibus instrumentis, pro eisdem Bokdan et filiis suis, super prenotatis possessionibus emanatis, cassatis, annihilatis et in irritum revocatis”³².

Ceea ce nu a prejudiciat, însă, stăpînirea lui Ștefan și Ioan la Cuhea: în septembrie 1365, documentul acestora din iunie 1360 a fost prevăzut cu un nou sigiliu; nota adăugată cu acest prilej arată că Ștefan și Ioan trăiau, iar cel dintîi nu mai era nici voievod de Maramureș, nici „dilectus et fidelis”: „pro predicto Stephano, filio Ige, et Iohanni, fratri suo”³³.

Să rezumăm, deci: la 24 iunie 1360, Bogdan era încă stăpînul unei părți din moșia Cuhea, iar nepotul său de frate, Ștefan, era voievodul românilor din Maramureș; la 2 februarie 1365, posesiunile maramureșene ale lui Bogdan erau date în stăpînirea fiilor lui Sas, dintre care Balc e acum voievod de Maramureș, în locul lui Ștefan, care e încă în viață în septembrie 1365.

Nici o altă concluzie nu încapă, după părerea mea, cu privire la fixarea momentului cînd Bogdan a plecat „pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în suspenionita noastră țară moldovenească, pe care caută să o păstreze în paguba Majestății Noastre” (cum zice regele Ludovic): evenimentul s-a petrecut între primăvara anului 1360 și iarna 1364/1365.

IV. Dar la această concluzie se ajunge și prin restabilirea duralei domniilor din veacul XIV. În lista cronologică a acestor domnii, cuprinsă în vechile cronici, se află — repet — inevitabile erori de transcriere și am arătat că, înlăturînd aceste erori, nu mai există contradicții interne³⁴. Cum s-a văzut, între informațiile diferitelor cronici există un dezacord în privința domniei lui Bogdan (variante B₁ = 4 ani; varianta B₂ = 6 ani) și a lui Petru I (variante P₁ = 12 ani; varianta P₂ = 16 ani); în rest, pentru celelalte domenii de după Bogdan I se dau, în toate cronicile, 8 ani pentru Lațcu, 3 ani pentru Roman I, 7 ani pentru Ștefan I și 2 ani pentru Iuga vodă.

Analizînd știrile acestea, se constată ușor existența unor neconcordanțe între ele și documentele contemporane în ceea ce privește domniile lui Ștefan I și Iuga vodă, dar ele se corectează de la început și fără nici o dificultate, întrucît domnia celui dintîi se termină în 1399 (indiferent dacă pe cîmpul de luptă de la Worskla sau altminteri), iar începutul acestei domnii nu se poate plasa altcîndva decît în 1394, de vreme ce la 6 ianuarie 1395 Ștefan I era deja pe tronul Moldovei, dobîndind cu ajutorul regelui polon, căruia atunci îi făgăduia supunre³⁵.

²⁷ Documentul din 2 februarie 1365, loc. cit. (D.R.H., D).

²⁸ Ibidem, p. 80.

²⁹ I. Mihályi de Apșa, op. cit., p. 45—48.

³⁰ Ibidem, p. 30—32; D.H.R., C, X, nr. 193, p. 213—216.

³¹ D.R.H., C, X, p. 214, 215.

³² D.R.H., D, I, p. 81.

³³ I. Mihályi de Apșa, op. cit., p. 47.

³⁴ Ștefan S. Gorovei, *Indreptări cronologice* (citată supra, n. 3), p. 113—115.

³⁵ M. Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 611—615.

Deci, domnia lui Ștefan I nu a durat 7 ani (7 ani și jumătate), ci numai 5 ani (poate 5 ani și jumătate), între 1394 și 1399, iar pentru Iuga nu rămâne decît perioada 1399—23 aprilie 1400. Ca urmare, domnia de 3 ani a lui Roman I rămîne să fie fixată în 1391—1394, de unde rezultă anul 1391 pentru sfîrșitul domniei predecesorului său, Petru I³⁶.

Pentru această domnie, a lui Petru I, avem cele două variante — 12 și 16 ani; cifra corectă mi se pare a fi aceasta din urmă, și lată pentru ce: în primul caz (variantea $P_1 = 12$ ani), domnia lui Petru I s-ar plasa între 1379 și 1391, iar cea a predecesorului său, Lațcu — *căruia toate cronicile îi dau 8 ani* — ar cădea în 1371—1379; ori, din corespondența papală se deduce că Lațcu domnea încă de pe la sfîrșitul anului 1369, căci la 24 iulie 1370 papa Urban al V-lea scria, de la Avignon, despre dorința domnului Moldovei de a îmbrățișa catolicismul³⁷. Deci, reconstituirea cronologică bazată pe varianta P_1 se lovește de mărturiile unui document contemporan, a cărui autenticitate nu a fost niciodată contestată.

Mergînd mai departe, dacă am admite, totuși, în varianta P_1 , domnia lui Lațcu vodă în 1371—1379, cea a lui Bogdan I ar trebui fixată fie în 1367—1371 (variantea $B_1 = 4$ ani), fie în 1365—1371 (variantea $B_2 = 6$ ani), ceea ce din nou nu se potrivește cu informațiile documentelor contemporane — în speță, cu cea care rezultă din diploma din 2 februarie 1365³⁸ și care nu îngăduie să se fixeze începutul domniei lui Bogdan I nici în 1365 și nici — cu atît mai puțin! — în 1367.

Sîntem, astfel, constrinși să admitem că *singura variantă corectă e $P_2 = 16$ ani*, ceea ce înseamnă că durata domniei lui Petru I s-a păstrat corect în cronicile derivate din cronică anonimă, nu, însă, și în aceasta din urmă, unde o confuzie — explicabilă paleografic — între ΣV (16) și $B V$ (12), a făcut să se păstreze o cifră greșită. Iar dacă așezăm acești 16 ani între 1375 și 1391, nu se mai naște nici una dintre nepotrivirile semnalate mai sus pentru varianta P_1 : domnia de 8 ani a lui Lațcu vodă cade între 1367—1375 (perioadă în care se cuprind toate știrile, azi cunoscute, despre Lațcu ca domn al Moldovei), iar domnia lui Bogdan I rămîne să o fixăm ori între 1361—1367 (variantea $B_2 = 6$ ani), ori între 1363—1367 (variantea $B_1 = 4$ ani). *Fie în 1361, fie în 1363, începutul domniei lui Bogdan I se plasează în aceeași perioadă care rezultă și din analiza documentelor maramureșene: 1360—1364.*

V. *Dintre acești doi ani — 1361 și 1363 — am socotit că cel de-al doilea are toate temeiurile pentru a fi acceptat ca început al domniei lui Bogdan I.* Această alegere se întemeiază pe trei considerente: primul rezultă din analiza diplomei din 2 februarie 1365, al doilea din analiza împrejurărilor externe, de la marginile Moldovei, iar al treilea din cercetarea cronologiei perioadei anterioare lui Bogdan.

a) Diploma din 2 februarie 1365 arată că, la o dată anterioară, „Bokdan voyvoda et sul filii”, „fulgerați de diavol, dușmanul neamului omenesc”, trecuseră pe ascuns în Moldova, provocînd o luptă grea cu Drăgoșeștii; în urma acestei lupte, au scăpat cu viață Balc, Drag, Dragoimir și Ștefan, fiii lui Sas, care, însă, a rămas în Moldova, ca și alte rude ale lui Balc. Părăsindu-i pe aceștia în Moldova — „suis caris parentibus et quamplurimis cognatis . . . in eadem terra . . . relicti et postpositis” — Balc s-a refugiat sub ocrotirea regelui Ludovic, oferindu-i serviciile („de terra nostra Molduana . . . in regnum nostrum Hungarie advenit, sub sinu nostre dileccionis”). Regele caracterizează slujba de pînă la 1365 a lui Balc prin cuvintele „immensissima sua servicia” și dă diploma pentru a răsplăti aceste servicii și alte merite prea vestite, dobîndite în slujba regelui, pentru creșterea onoarei și puterii sale, „et specialiter in dicta terra nostra Molduana”, de unde plecase greu rănit, odată cu moartea crudă a unora dintre frații săi, dintre cei mai apropiați și a multor slujitori³⁹.

În timp ce Balc își slujea regele, aducîndu-i „immensissima servicia”, Bogdan și fiii săi „se străduiau” să păstreze Moldova („in nostre Maiestatis contumelliam moliantur conservare”)⁴⁰, ceea ce corespunde cu știrea păstrată în cronică arhidiaconului de Tirnave, conform căreia regele a încercat de mai multe ori să-l combată pe Bogdan — „et quamvis per exercitus ipsius regis [Lodowic] saepius impugnatus extitisset, tamen. . .”⁴¹.

³⁶ Admițînd informația pusă în circulație la noi de P. P. Panaitescu, și anume că la începutul anului 1392 „veneau încă la Cracovia curierii lui Petru vodă cu scrisori” (*Mitrea cel Bătrîn*, București, 1914, p. 233), am putea presupune că Petru I și-a sfîrșit viața și domnia în decembrie 1391, poate chiar în ultimele zile.

³⁷ Hurmuzaki-Dersusianu, *Documente*, I, 2, p. 160—161.

³⁸ V. în acest text.

³⁹ *D.R.H.*, D, I, p. 80.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 81.

⁴¹ Textul la J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, Viena, 1766, p. 317.

Rezultă că plecarea lui Bogdan în Moldova nu avusese loc în vremea *imediat anterioară* emiterii diplomei din 2 februarie 1365 : trecuse ceva timp, Drăgoșeștii (Balc și frații săi) dobândiseră funcții și prestaseră servicii în regatul lui Ludovic, iar acesta din urmă se convinsese că Bogdan nu va renunța la Moldova — avuseseră loc, prin urmare, încercări de recuperare a Moldovei, încercări eșuate, la capătul cărora regele a trebuit să recunoască ieșirea Moldovei de sub stăpânirea sa. Faptul nu mai era, la 2 februarie 1365, *foarte recent*, dar nici atât de îndepărtat — dacă s-ar fi petrecut la 1361 — încît regele să fi lăsat să treacă patru ani pînă la consemnarea lui prin răspărirea lui Balc și a fraților lui.

Analiza împrejurărilor la care se referă actul din 2 februarie 1365 îngăduie — după părerea mea — ca anul 1363 pentru ieșirea lui Bogdan din Maramureș să aibă mai mulți sorți de a fi exact, decît anul 1361.

b) De altfel, anul 1363 are și un puternic suport în împrejurări de politică internațională : pe de o parte, Ludovic cel Mare era antrenat în conflictul cu împăratul Carol de Luxemburg, iar pe de altă parte, tătarii erau în conflict cu lituanienii. Încă din decembrie 1361, Ludovic aderase la o alianță îndreptată împotriva împăratului romano-german ; Ioan de Tîrnave înregistrează și el (cap. XXXV al cronicii) războiul „contra Carolum imperatorem”, căruia i s-a pus capăt prin pacea de la Brno, încheiată la 10 februarie 1364. În partea cealaltă, dincolo de hotarele răsăritene ale Moldovei, marele duce Olgierd al Lituaniei zdrobea puterea tătarilor, eliberînd Podolia, prin lupta de la Apele Albastre (Sinjaja Voda), care, după cea mai recentă cercetare — „a avut loc în anul 1363 (poate chiar sfîrșitul anului 1362)”⁴².

Astfel, dacă în 1361 Ludovic putea să reacționeze prompt și cu folos contra lui Bogdan, iar tătarii ar fi putut profita de situația creată în Moldova prin alungarea Drăgoșeștilor, *aceste reacții nu mai erau posibile în 1363*, ceea ce mă determină să cred că Bogdan a putut (și a trebuit) să profite de această nouă cumpănire a forțelor între care se afla Moldova. Luptele amintite de Ioan de Tîrnave au putut avea loc în cursul anului 1364, căci în anul următor, încă de la 5 ianuarie regele Ludovic își îndreptase privirile în alte direcții, lansînd proclamația împotriva lui Vlaicu vodă al Țării Românești⁴³, iar mai apoi pornind spre Balcani, în ceea ce a fost sugestiv numită „aventura balcanică”⁴⁴, în care și-a consumat forțele pînă în 1370⁴⁵.

Diploma Drăgoșeștilor, dată la 2 februarie 1365 — la o lună după ce se proclamase războiul cu Vlaicu — nu e decît *una* din dovezile că Ludovic renunțase, pentru moment, la o redobîndire a Moldovei pe calea armelor, fără să renunțe, însă, la pretențiile de suzeranitate asupra ei⁴⁶.

VI. *Către anul 1363, ca an al venirii lui Bogdan în Moldova, ne îndreptăm și analiza perioadei anterioare*. Voi rezuma, aici, această analiză, căreia i-am consacrat mai multe pagini pînă acum⁴⁷.

Perioada anterioară domniei lui Bogdan I corespunde cu cea a domniilor lui Dragoș și Sas, cărora cronicile le acordă, în unanimitate, 2 și, respectiv, 4 ani. Acești 6 ani ai domniilor lui Dragoș și Sas s-ar plasa fie în 1355 — 1361, fie în 1357 — 1363 (în funcție de anul pe care îl atribuim venirii lui Bogdan și pe care l-am subliniat). Dar, ca an al venirii lui Dragoș în Moldova, nici 1355, nici 1357 nu se potrivesc cu datele oferite de documentele contemporane ; aceste documente conțin unele știri — puține, e drept, dar destul de precise — referitoare la luptele antitătare din zona noastră : *ultimele mențiuni despre aceste lupte datează din 1352 — 1354*.

⁴² Ján Sýkora, recenzie la : Romas Batura, *Lituania în lupta popoarelor împotriva Hoardei de Aur. De la invazia hoardelor lui Batu pînă la lupta de la Sinie Vody* (în limba lituaniană), Vilnius, 1975, în „Revista de istorie”, 9/29, 1976, p. 1440.

⁴³ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 2, p. 92—93.

⁴⁴ C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁵ Cf. Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria (rolul lui Benedict Hımffy în legătură cu problema Vidinului)*, în *S. M. I. M.*, I, 1956, p. 7—59.

⁴⁶ Cf. studiul, de informație foarte bogată și de o logică fără reproș, al istoricului — stins, din nefericire, prematur, la chiar anul publicării sale, — Ján Sýkora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu ; luptă pentru independență și afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie”, 8/29, 1976, p. 1135—1151. La aceeași concluzie — Moldova independentă în timpul lui Lațcu vodă — am ajuns în studiul despre *Relațiile Moldovei cu Polonia și Lituania în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, prezentat ca referat la doctoratură la 16.XII. 1974 (rămas în manuscris ; un exemplar deus la Rectoratul Universității „Al. I. Cuza” din Iași).

⁴⁷ Ștefan S. Gorovei, *Indreptări cronologice* . . . loc. cit. p. 103—105, 119—120 ; *Acțiunile lui Dragoș și Bogdan pentru întemeierea statului feudal Moldova* (referat la doctoratură ; rămas în manuscris ; un exemplar deus la Rectoratul Universității „Al. I. Cuza” din Iași).

La 8 aprilie 1352, se anunța că regele Ludovic ceruse „gentes levare contra canes Tartaros”⁴⁶ într-un termen foarte scurt (15 zile). La 13 mai 1352, papa Clement al VI-lea adresa episcopilor de Gnezno, Cracovia și Bratislava o scrisoare referitoare la tătarii — „gens perfida Tartarorum, in tenebris ambulans, carensque lumine Catholice veritatis” — cerându-le să ajute pe regii celor trei țări (Polonia, Ungaria și Boemia) în lupta contra tătarilor⁴⁹. În același an, la 13 iulie, la cerea regelui Ludovic, același pontif i-a cedat o parte din veniturile bisericii catolice din Ungaria pentru organizarea unei mari expediții împotriva tătarilor⁵⁰. Confirmând libertățile Brașovului, la 28 martie 1353, Ludovic făcea și mențiunea unei expediții „în părțile orientale”, la care gîndea să participe el însuși: „si nostram maiestatem ad partes orientales personaliter exercituum ducere contingat”⁵¹. Despre luptele regelui Ludovic cu tătarii în 1352 și 1354 se găesc știri și în două cronici contemporane: cea a lui Matteo Villani, asupra căreia am mai atras atenția⁵² și în fragmentul minoritului Ioan, inclus în *Chronicon Dubnicense*⁵³. După 1354, documentele nu mai amintesc conflicte cu tătarii: în 1355, Ludovic cel Mare trimite în ajutorul ducelui Albert de Austria trupe care vor lupta tocmai în Elveția⁵⁴, iar în 1356 redeschide războiul cu Veneția⁵⁵. după ce, în august, fusese îndemnat de papă să pornescă împotriva sîrbilor⁵⁶. În fine, la 11 august 1357 papa îl felicita pe regele Ludovic pentru că „Idolatrās Tartaros ab ipsius regni tui finibus in manu forti et excelso brachio coangustans”⁵⁷. Cu alte cuvinte, *alungarea tătarilor din Moldova era, la vremea aceea (1354—1357), un fapt împlinit*⁵⁸. Aceasta înseamnă că venirea lui Dragoș și domnia sa — ilustrată tocmai prin lupte contra tătarilor, lupte a căror amintire a rămas foarte vie în folclorul bucovinean — trebuia să-și alibă începutul cu un anumit număr de ani înainte de 1354—1357.

Bănuind că în cea mai veche cronică s-a produs o eroare paleografică la înregistrarea duratei primelor domnii moldovenești, am presupus că lui Dragoș trebuie să-i acordăm o domnie nu de B(2) ani, ci de (7) ani. Iar lui Sas nu (4) ani, ci (9) ani. (Trebuie făcută precizarea că, între aceste cifre, confuziile sînt cele mai dese în documentele noastre medievale). Atunci, domniile *Drăgoșeștilor însumează nu 6, ci 16 ani*. Făcînd „numărătoarea inversă” (de la începutul domniei lui Bogdan, care trebuie să coincidă cu sfîrșitul domniei lui Sas), vom avea fie 1345—1361 (pentru varianta B₂), fie 1347—1363 (pentru varianta B₁). Ori, anul 1345 nu reprezintă decît *începutul campaniilor antitătare* — expediția lui Andrei Lackffy a porțit, din secuime, la 2 februarie 1345 — luptele urmînd și în 1346. Abia în 1347, înainte plecării lui Ludovic în Italia, s-a reînființat episcopia Mîlcovei. *Acest fapt stă — după părerea mea — în legătura cea mai strînsă cu venirea lui Dragoș*. Legătura logică și necesară între faptul de natură religioasă și cel de natură politică — dar cit de mare era deosebirea între ele, la vremea aceea? — a fost, de altminteri, sesizată și acceptată și de alți istorici⁵⁹.

Acesta este raționamentul în baza căruia am propus restabilirea cronologiei veacului XIV astfel: Dragoș 1347—1354; Sas 1354—1363; Bogdan I 1363—1367; Lăcuț 1367—1375; Petru I 1375—1391; Roman I 1391—1394; Ștefan I 1394—1399; Iuga 1399—1400.

Ce reprezintă, în cadrul acestui sistem cronologic, anul 1359? Mențiunea cronicii anonime despre venirea lui Dragoș *voienod* în 1359 și începerea domniei lui în acel an nu concordă, cum am arătat, cu adevăratul început al domniei lui Dragoș. Atunci? Atunci, dezlegarea ne-o

⁴⁶ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 2, p. 22.

⁴⁹ Gustav Wenzel, *Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból*, II, Budapesta. 1875. p. 429.

⁵⁰ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 2, p. 25—28.

⁵¹ *Ibidem*, p. 31.

⁵² Ștefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice* . . . , loc. cit., p. 108—111.

⁵³ Asupra căreia am prezentat o seamă de considerații în referatul *Acțiunile lui Dragoș și Bogdan* . . . , cit.

⁵⁴ *Chronicon Dubnicense*, în: M. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, II, 1884, p. 166—167.

⁵⁵ *Nagy képes világtörténet*, sub redacția lui Henryk Marczałl, VI, 1904, p. 534.

⁵⁶ Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, cit., p. 39—41.

⁵⁷ A. Theiner, *Vetera monumenta historiae Hungariam sacram illustrantia*, II, Roma, 1860, p. 33.

⁵⁸ Pentru toate aceste fapte, vezi și B. Hóman, *Gli Angloini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, unde cronologia luptelor cu tătarii din Moldova este sensibil apropiată de cea pe care am propus-o, bîzîndu-mă, însă, și pe indicațiile cronicilor moldovenești.

⁵⁹ N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 205; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice”, istorie, Iași, 1/XI, 1960, p. 71.

dă documentul din 20 martie 1360, prin care Ludovic cel Mare a răsplătit pe Dragoș de Giulești și fiii săi pentru meritele lor, dobândite prin diverse servicii aduse Coroanei, „specialiter autem in restauratione terre nostre Moldauane”. Ce se întâmplase în Moldova, încît să fie necesară o expediție pentru „restaurarea” suzeranității regelui Ludovic? Ne spune aceeași diplomă, în continuare : mai mulți români se răzvrătiseră, părăsind calea datoratei credințe față de Coroană, iar Dragoș de Giulești îi readuse în supunere — „plures Olachos rebellantes, a via debite fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam virtutem ad constantem fidelitatem regie corone observandam, vigili cura ei indefessa sollicitudine reducendo . . .”⁶⁰. Nimic mai mult nu arată, nimic mai mult nu poate să sugereze documentul din 1360 ; nici vorbă de plecarea lui Bogdan, care, așa cum am arătat mai în urmă, era încă în Maramureș în iunie 1360. Așadar, o *răscoală a românilor din răsăritul Carpaților s-a produs în acel an 1359* și pentru înăbușirea ei va fi fost trimis un corp de oaste — așa cum altele vor fi trimise, dar fără același succes, împotriva lui Bogdan — în cadrul căruia s-au ilustrat în chip deosebit Dragoș de Giulești și fiii săi. Din legăturile pe care Bogdan le va fi stabilit cu acești „olachi rebellantes” din răsăritul Carpaților, a rezultat sprijinul pe care el l-a căpătat în momentul trecerii sale în Moldova, sprijin grație căruia a putut întemeia independența noului stat românesc.

Ștefan S. Gorovei

⁶⁰ D.R.H., D, I, p. 76.

SESIUNEA ŞTIINŢIFICĂ „FĂURIREA STATULUI NAŢIONAL UNITAR ROMÂN — MOMENT CRUCIAL ÎN LUPTA MASELOR POPULARE PENTRU LIBERTATE ŞI PROGRES”

În zilele de 28—29 noiembrie 1978 la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România s-au desfăşurat lucrările sesiunii ştiinţifice cu tema : „*Făurirea statului naţional unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate şi progres*”, organizată de Academia Republicii Socialiste România, Academia de ştiinţe sociale şi politice, Academia „Ştefan Gheorghiu” şi Institutul de studii istorice şi social politice.

La lucrările sesiunii au luat parte membri şi membri supleanţi ai Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., membri ai C.C. al P.C.R. şi ai guvernului, reprezentanţi ai unor instituţiilor centrale şi organizaţii de masă, oameni ai nunciilor din întreprinderi, academicieni, profesori, cercetători, studenţi, activiştii de partid, participanţi la evenimentele de acum 60 de ani, militarii ai forţelor noastre armate.

În şedinţa plenară de deschidere din 28 noiembrie 1978 după Cuvîntul de deschidere rostit de prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, preşedintele Academiei de ştiinţe sociale şi politice, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, au fost susţinute următoarele comunicări : *Lupta pentru unitate — permanenţă a istoriei poporului român* de acad. Ştefan Pascu, preşedintele Comitetului naţional al istoricilor din Republica Socialistă România ; *Alba Iulia în conştiinţa poporului român. De la Mihai Viteazul la 1918* de Nicolae Hurbean, prim-secretar al Comitetului judeţean Alba al P.C.R. ; *Rolul clasei muncitoare în făurirea statului naţional unitar român*, de Iosif Banc, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., secretar al C.C. al P.C.R. ; *Aderarea populaţiei maghiare şi germane la Marea Unire din 1918*, de prof. dr. Iosif Kovacs, prorector al Universităţii „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca, prof. dr. docent Carol Göllner, membru al Prezidiului Academiei de ştiinţe sociale şi politice ; *Formarea statului naţional unitar — operă a maselor populare*, de Ştefan Voitec, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., vicepreşedinte al Consiliului de Stat.

În continuare, lucrările sesiunii ştiinţifice s-au desfăşurat în două secţii. În Secţiunea I intitulată „Premisele şi temerurile care au dus la desăvîrşirea statului naţional unitar român” au fost prezentate comunicările : *Ideea unităţii în gândirea şi acţiunea marilor conducători de ţară şi de oşti în evul mediu*, de conf. Eugen Stănescu, Universitatea Bucureşti, membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice ; *Tărâniştea — forţa socială de bază în apărarea unităţii şi nealiniării ţării în evul mediu*, de prof. dr. Ştefan Ştefănescu, membru al Prezidiului Academiei de Ştiinţe Sociale şi Politice, membru corespondent al Academiei R.S. România ; *Mişcarea culturală din Transilvania şi rolul ei în lupta pentru Unire*, de conf. dr. Pompiliu Teodor, Universitatea „Babeş-Bolyai”, Cluj-Napoca ; *Crearea statului naţional român modern, preludiul marii uniri din 1918* de dr. Dan Berindei, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” ; *Proclamarea independenţei — premisă a desăvîrşirii unităţii naţionale şi de stat a României*, de general-maior Ilie Ceauşescu, doctor în istorie ; *Ideea unităţii şi continuităţii poporului român în gândirea socialistă românească, înainte de primul război mondial*, de Ion I'lea, vechi militant al mişcării muncitoreşti din România, dr. Vasile Nicolae, cercetător principal la Institutul de studii istorice şi social-politice ; *Caracterul reacţionar al dualismului austro-ungar şi lupta de eliberare pentru autodeterminare naţională a popoarelor asuprite*, de dr. Augustin Deac, cercetător principal la Institutul de studii istorice şi social politice, membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, dr. Apostol Stan, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” ; *Lupta maselor populare româneşti în contextul mişcării popoarelor europene pentru autodeterminare naţională*, de dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice şi social-politice, membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, dr. Gheorghe Unc, şef de sector la Institutul de studii istorice şi social poli-

tice; *Participarea României la primul război mondial și problema realizării unității naționale* de col. Constantin Căzânișteanu, șef de sector la Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Mărăști, Mărășești, Oituz — marea epopoe din vara anului 1917*, de g-ral lt. (r) Emilian Ionescu, participant la lupta de la Mărășești; *Implementarea luptei de eliberare socială și națională în mișcarea muncitorească din teritoriile subjugate înainte de 1918*, de dr. Ion Iacoș, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social politice, dr. Ladislav Fodor, cercetător principal la Sectorul din Cluj-Napoca al Institutului de studii istorice și social-politice; *Permanența legăturilor economice, politice și culturale între vechea țară și Transilvania, premisă a desăvârșirii statului național unitar*, de prof. dr. Victor Axenciuc, Academia „Ștefan Gheorghiu”, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, prof. dr. Damian Hurezeanu, Academia „Ștefan Gheorghiu”, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice; *Participarea femeilor la înfăptuirea marelui act al Unirii din 1918*, de Maria Groza, vicepreședintă a Consiliului Național al Femeilor, Maria Ciocan, secretară a Consiliului Național al Femeilor; *Ideea unității și nealiniării românilor în opera marilor cărturari*, de prof. dr. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, vicepreședintă al Academiei de științe sociale și politice, membru corespondent al Academiei R.S. România; *Solidarizarea întregului popor român în jurul actului istoric al Unirii din 1918*, de Nicolae Mihalache, secretar al Comitetului municipal București al Partidului Comunist Român; *Marea Adunare de la Alba Iulia reflectată în presa română de epocă*, de Ion Clopoțel, fost ziarist la „Românul” din Arad; *Rolul mișcării muncitorești și socialiste în înfăptuirea marii Uniri de la 1918*, de Florian Tănăsescu, cercetător la Institutul de studii istorice și social-politice, Virgil Smircea, secretar responsabil, revista „Anale de istorie”; *Contribuția românilor de peste hotare la înfăptuirea Unirii*, prof. dr. Aron Petric, director adjunct, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, dr. Florin Constantin, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”.

În secțiunea a II-a intitulată : „Consecințele și semnificația actuală a actului istoric de la 1 decembrie 1918” au fost prezentate comunicările : *Marea Unire din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, de conf. dr. Ion Ardeleanu, director adjunct, Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, conf. dr. Mircea Mușat, Academia de Studii Economice; *Reformele democratice înfăptuite în România în primii ani postbelici*, conf. dr. Ion Agrigoroaiei, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, dr. Ion Saizu, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași; *Unificarea politică și administrativă a României în anii 1918—1923*, de lector dr. Ion Scurtu, Universitatea București, dr. Gheorghe Buzatu, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” Iași; *Actul istoric al Unirii din 1918, reflectat în artă*, prof. Ion Frunzetti, membru al Prezidiului Academiei de științe sociale și politice, vicepreședinte al Uniunii Artiștilor Plastici; *Oglindirea în Muzeul Unirii din Alba Iulia a luptei poporului român pentru unitate și independență*, de dr. Gheorghe Anghel, director, Muzeul județean de istorie Alba Iulia, Nicolae Josan, muzeograf principal la Muzeul județean de istorie Alba Iulia; *Partidul clasei muncitoare, principala forță pentru apărarea intereselor majore ale poporului român, a unității și independenței naționale*, de prof. dr. docent Titu Georgescu, prorector, Universitatea București, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, conf. dr. Gheorghe Ioniță, Universitatea București; *Unitatea națională și integritatea teritorială în politica externă a României*, de dr. Eliza Campus, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, col. dr. Dumitru Tuțu, șef de sector al Centrului de studii și cercetări de istorie și teorie militară; *Lupta unită a oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități împotriva fascismului, pentru apărarea unității, independenței și integrității României*, prof. dr. docent Ladislav Banyai, vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, dr. Mihai Fătu, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social politice; *Lupta maselor populare împotriva dictatului fascist de la Viena și a terorii fascistă-horthyste*, de Nicolae Minei, redactor șef adjunct, revista „Magazin Istoric”, dr. Ion Spălățelu, activist la Secția presă și radioteleviziune a C.C. al P.C.R.; *Afirmarea unității și independenței naționale în anii revoluției democrat-populare și ai socialismului*, de dr. Ion Enescu, activist, Secția relații externe a C.C. al P.C.R., conf. dr. Ștefan Lache, Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Victoria insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste din august 1944 — eveniment crucial în istoria României*, de col. Constantin Nicolae, director adjunct Centrul de studii și cercetări de istorie și teorie militară, col. Ilie Petre, specialist în istorie militară; *Edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate — temele a suveranității și independenței României*, de prof. dr. Florin Balaur, prorector la Academia „Ștefan Gheorghiu”, prof. dr. Nicolae Petreanu, Academia „Ștefan Gheorghiu”; *Participarea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, la întreaga activitate economică, politică și culturală a țării, la conducerea României socialiste*, de dr. Elena Florea, cercetător principal la Institutul de științe politice și de studiere a problemei naționale, Iosif Boda, secretar științific la Institutul de științe politice și de studiere a problemei naționale; *Suveranitatea și independența*—

— *valori fundamentale ale politicii P.C.R.*, de conf. dr. Victor Ducelescu, Academia „Ștefan Gheorghiu”, dr. Cristian Popișteanu, redactor șef, revista „Magazin istoric”; *Dezvoltarea liberă și independentă a popoarelor — cerință obiectivă a contemporaneității*, de Vasile Gliga, adjunct al ministrului afacerilor externe.

În ședința plenară de închidere a sesiunii științifice din 29 noiembrie 1978 au fost susținute următoarele comunicări: *Lupta poporului român pentru unitate, independență și suveranitate în opera președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu*, de I. Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice; *Procesul de constituire și afirmare a statelor naționale în epoca contemporană*, de prof. dr. docent Ioan Ceterchi, vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice, membru corespondent al Academiei R.S. România; *Unitatea și frăția oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — forță motrice a progresului României contemporane*, de Janos Fazekas, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. viceprim-ministru al Guvernului R.S. România; *Educarea și formarea tinerei generații în spiritul patriotismului socialist, al idealurilor de unitate și independență națională*, de Ion Traian Ștefănescu, prim-secretar al C.C. al U.T.C.; *Politica externă a României socialiste, factor de promovare a principiilor unității independenței și egalității suverane a statelor în viața internațională*, de Ștefan Andrei, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul afacerilor externe; *Dezvoltarea armonioasă și în ritm susținut a tuturor județelor țării în anii socialismului*, de Ștefan Mocuța, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. prim-secretar al Comitetului Județean Cluj al P.C.R.

Cuvîntul de închidere a lucrărilor sesiunii a fost rostit de Leonte Răutu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului de conducere al Academiei „Ștefan Gheorghiu”.

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ CELEI DE-A 60-A ANIVERSĂRI A FĂURIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

Înscrisă în seria de manifestări dedicate făuririi statului național unitar român, moment de la care sărbătorim 60 de ani, în ziua de 24 noiembrie 1978 a avut loc în Academia „Ștefan Gheorghiu”, sesiunea de referate consacrată acestui eveniment memorabil.

Organizată de catedra de istorie a patriei și a Partidului Comunist Român, la sesiune au participat cadre didactice, cercetători și studenți de la Institutul pentru pregătirea cadrelor în problemele conducerii social-politice, Institutul de științe politice și de studiere a problemei naționale și Facultatea de ziaristică.

În deschidere a luat cuvîntul profesor doctor Florin Balaure, prorector al Academiei „Ștefan Gheorghiu”. Reuniunea a continuat cu susținerea comunicărilor: *Semnificația actului istoric de la 1 decembrie 1918 în opera teoretică a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu*, de prof. dr. Nicolae Petreanu și Iancu Constantin, student anul III; *Lupta pentru unitate — permanență a istoriei poporului român*, de asistent univ. Păsăilă Vasile; *Mișcarea muncitorească și făurirea statului național unitar român*, de prof. dr. Damian Hurezeanu; *Făurirea societății socialiste multilaterale dezvoltate — cadru de afirmare plenară a națiunii noastre socialiste*, de conf. univ. Mocanu Constantin; *Participarea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, la întreaga activitate economică, politică și culturală a țării, la conducerea României socialiste*, de cercetător dr. Elena Florea și lector Iosif Boda; *Suveranitatea și independența, valori fundamentale ale politicii P.C.R.*, de conf. dr. V. Ducelescu.

Lucrările sesiunii au continuat apoi pe secțiuni, unde s-au prezentat următoarele comunicări: *Untrea țărilor române în timpul lui Mihai Viteazul, reflectată în conștiința poporului român*, de Lupulescu Dumitru, student anul III; *Participarea României la primul război mondial și problema realizării unității naționale*, de Căuțișan Gheorghe, student anul III; *Contextul internațional al realizării Unirii din 1918* de conferențiar dr. Seftiuc Ilie; *Mișcarea culturală din Transilvania și rolul ei în lupta pentru Unire*, de Pop Gheorghe și Panait Aurelian, studenți anul III; *Participarea populației bănățene la făurirea statului național român, în ajunul Adunării naționale de la Alba Iulia*, de Klein Ion, student anul III; *Contribuții clujene la mișcarea de eliberare națională, pentru unirea Transilvaniei cu România*, de Pascal Vasile, student anul III și Farcaș Irina, student anul III; *Rolul maselor populare din județul Sălaj, în procesul*

înfăptuirii unității naționale, de Gal Pavel, student anul III; *Presa și lupta pentru făurirea statului național unitar român*, de asistent univ. Rodica Șerbănescu și general maior Constantin Antip, *Lupta românilor din străinătate pentru desăvârșirea unificării naționale*, de lector dr. Gh. Sbrână, *Reflectarea luptei pentru desăvârșirea unității naționale în presa sibiană de Nicolae Achim*, student anul III; *Partidul Comunist Român — promotor al luptei împotriva pericolului fascist, pentru salvarea independenței, unității și suveranității naționale*, de prof. univ. dr. Nicolae Petreanu; *Crearea statului național unitar — aspirație legitimă a națiunii române*, de cercetător M. Arsene; *Edificarea societății socialiste multilaterale dezvoltate — temelie a suveranității și independenței României*,” de lector univ. Elena Năstase.

În secțiunea a II-a s-au prezentat următoarele comunicări: *Dezvoltarea industriei românești în primele două decenii după formarea statului național unitar român*, de Moldoveanu Gh., student anul IV și Bucur Ștefan, student anul IV; *Formarea statului național unitar — operă a maselor populare*, de conf. univ. dr. Vasile Avramescu; *Aderarea la actul unirii. reflectată în presa naționalităților conlocuitoare*, de Karin Astrid-Berwanger-Reissenauer; *Unirea din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, de lector univ. dr. Stelian Popescu; *Semnificația făuririi statului național unitar român*, de conf. univ. Gh. Moldoveanu; *Lupta maselor muncitoare împotriva exploatarei capitaliste și a monopolurilor imperialiste, în perioada interbelică*, de lector univ. Ion Coman; *Characterul antifascist și antiimperialist al insurecției din august 1944* de conf. univ. Mocanu Constantin; *Independența și suveranitatea — idealuri împlinite ale națiunii noastre socialiste*, de cercetător dr. Eugenia Ștefan, *Presa României socialiste în slujba unității, independenței și suveranității naționale*, de conf. univ. George Ionescu; *Repartizarea teritorială a forșelor de producție, premisă a dezvoltării armonioase a tuturor județelor țării*, de lector univ. Stelian Iordache; *Rata înaltă a acumulării, opțiune politică fundamentală pentru progresul economico-social al României socialiste*, de lector univ. dr. Victoria Pugna; *Afirmarea independenței și suveranității statelor internaționale*, de Costea Paraschiva, student anul IV; *Politica externă a României socialiste, factor de promovare a principiilor independenței și egalității suverane a statelor în viața internațională*, de conf. univ. dr. Traian Negulescu.

Comunicările prezentate în plenul sesiunii și pe secțiuni au scos în relief ideea luptei pentru unitatea națională ca permanență a istoriei poporului român, unirea din 1918, rezultat al luptei maselor populare.

S-a subliniat rolul pe care clasa muncitoare, socialiștii l-au avut în înfăptuirea statului național unitar român, imbinarea luptei naționale cu cea pentru drepturi democratice. Totodată, sesiunea a constituit un nou prilej de a evidenția rolul Partidului Comunist Român în lupta pentru unitate, independență pentru rezolvarea problemelor sociale, economice și naționale, realizări înfăptuite după 23 august 1944.

S-a reliefat contribuția de inestimabilă valoare teoretică a tovarășului Nicolae Ceaușescu în studiul istoriei, a ideii de unitate a românilor, concepte subliniate de asemenea în Programul partidului nostru.

Cuvîntul de închidere a fost rostit la secția I-a de prof. univ. dr. Nicolae Petreanu și la secțiunea a II-a de prof. univ. dr. Damian Hurezeanu.

Vasile Păsărlă

COLOCVIU ROMÂNNO-OLANDEZ

Între 8—12 noiembrie 1978, s-a desfășurat la Cluj-Napoca un colocviu româno-olandez, axat în principal pe teme de istoriografie. Din partea olandeză, au fost prezenți profesori de la Universitatea din Utrecht (Z.R. Dittich, F.W.N. Hugenholtz, A.P. van Goudoever, J. van Goor), un grup de studenți de la aceeași universitate (L. Kamerbeek, K. Kraan, J. Jongejans, W. van Straalen, J. Hoens), precum și Karina de Kort, lector de limba olandeză la Universitatea din București. Din partea română au participat mai multe cadre didactice ale Universității din Cluj-Napoca, în frunte cu acad. Ștefan Pascu și câțiva invitați din București (prof. Aron Petric, lector Stelian Brezeanu, lector Lucian Bolea) și din Iași (prof. Gheorghe Platon).

Colocviul a fost deschis de acad. Ștefan Pascu, care a subliniat importanța întrunirii și necesitatea unei strînse colaborări științifice româno-olandeză. S-au prezentat apoi următoarele comunicări (în limbile franceză, engleză și germană):

— Aron Petric, *Făurirea statului național unitar român în istoriografia modernă și contemporană din țara noastră*. A fost o trecere în revistă detaliată a atitudinii istoricilor români (cu sublinierea, mai ales, a contribuțiilor lui A.D. Xenopol și N. Iorga) față de problema realizării statului național; s-au făcut numeroase referiri și la realizările istoriografice ale ultimilor ani.

— Z.R. Ditrich, *Stadiul actual al cercetărilor est-europene în Olanda*. O prezentare de ansamblu, foarte utilă pentru istoricii români, a realizărilor colegilor olandezi într-un domeniu deosebit de important pentru noi. O detaliată bibliografie, în completarea textului comunicării, care a fost împărțit participanților, ilustrează bogăția contribuțiilor pe care le-au adus istoricii olandezi, mai ales în ce privește istoria rusă și sovietică și a altor popoare slave. În prezent, se conturează un interes tot mai mare pentru România, evidențiat și de colocviul la care ne referim.

— Pompiliu Teodor, *Stadiul actual al cercetărilor privitoare la istoria iluminismului*. Într-o expunere de factură eseistică, remarcabilă prin bogăția și varietatea informației, autorul a trecut în revistă, dintr-un unghi comparativ, principalele tendințe și concluzii ale specialiștilor din diferite țări, inclusiv din România și Olanda.

— F.W.N. Hugenholtz, *Johan Huizinga și studiile medievale în Olanda*. O analiză foarte interesantă a evoluției istoriografiei olandeze în secolul nostru. Huizinga, spirit universal, de mare originalitate, asemănător oarecum cu N. Iorga, este înfățișat în antiteză cu Otto Oppermann, șeful unei școli de medievistică cu metode riguroase, în sensul german. În jurul acestor două personalități este organizată expunerea, care urmărește evoluția medievisticii olandeze până în prezent, stabilind și unele raporturi cu școlile istoriografice germană, franceză și engleză.

— A.P. van Goudoever, *Studiul Europei răsăritene în secolul XX în Olanda*. După ce a prezentat principalele instituții și publicații axate pe studiul istoriei Europei răsăritene (este anexată și o listă bibliografică detaliată, cuprinzând și lucrări despre România), autorul s-a referit în mod deosebit la două probleme: analiza reacțiilor presei olandeze față de evenimentele din Răsărit la sfârșitul primului război mondial și înfățișarea unor noi materiale de arhivă, foarte interesante, privitoare la relațiile internaționale ale socialiștilor români (în special la activitatea lui Cristian Racovski). În încheiere, se subliniază necesitatea unei mai stricte cooperări româno-olandeze pentru deplina elucidare a acestor probleme (este cunoscută importanța Amsterdanului ca centru de studii privind istoria mișcării socialiste internaționale).

— J. van Goor *Unele considerații privind originea și sfârșitul imperiului colonial olandez*. Autorul a prezentat istoriografia acestei probleme, a cărei cercetare s-a intensificat în anii din urmă, precum și o schemă de ansamblu, foarte utilă pentru ascultătorii români, a evoluției sistemului colonial olandez, făcând și unele considerații proprii asupra cauzelor care au dus, după 1900, la criza imperiului, apoi la destrămarea sa.

Liviu Maior, *Preocupări ale istoriografiei române cu privire la istoria monarhiei habsburgice*. Autorul a trecut în revistă lucrările pe care le-a considerat mai importante referitoare la Transilvania și la mișcarea națională românească de aici, la monarhia habsburgică în ansamblu, și la raporturile dintre popoarele acestei monarhii.

— Gheorghe Platon, *Problema românească și problema orientală. Implicații și interferențe*. Prin prisma problemei orientale, autorul a prezentat o întreagă epocă din istoria românească, culminând cu unirea din 1859 și războiul de independență din 1877—1878.

— C.B. Wels, *Persistența reformelor olandeze din 1848*. Comunicarea prezentată, în lipsa autorului, de prof. Ditrich, a scos în evidență însemnătatea reformelor din 1848 pentru istoria modernă și contemporană a Olandei, structura constituțională stabilită atunci păstrându-și în general valabilitatea și astăzi.

— Lucian Boia, *Istoriografia română între cele două războaie mondiale*. S-a subliniat aspectul național al acestei istoriografii, preocupările de istorie universală, precum și interesul sporit pentru problematica social-economică. Comunicarea a fost urmată de o vie discuție, profesorii și studenții olandezi arătându-se îndeosebi foarte interesați de activitatea și opera lui N. Iorga.

În încheierea colocviului, acad. Ștefan Pascu și prof. Z.R. Ditrich au rostit scurte cuvântări, subliniind importanța celor discutate și oportunitatea continuării unor asemenea întruniri. Colocviul poate fi apreciat ca un succes deplin și ca un bun punct de plecare pentru intensificarea colaborării româno-olandeze în domeniul cercetării istorice.

Lucian Boia

A 10-A SESIUNE A CERCULUI DE STUDII PENTRU ISTORIA RELAȚIILOR CULTURALE DIN EUROPA CENTRALĂ ȘI DE RĂSĂRIT

Între 26 septembrie și 1 octombrie 1978 a avut loc la Salzburg cea de-a 10-a sesiune de lucru a Cercului de studii pentru istoria relațiilor culturale în Europa centrală și de răsărit din Luneburg (R.F.G.). La lucrări au luat parte peste 40 de specialiști din Austria, Egipt, Polonia,

Republica Democrată Germană, Republica Federală Germania, România, Ungaria și Uniunea Sovietică. Din România au luat parte Carol și Elisabeth Göllner și Dan Berindei.

Printr-o laborioasă activitate Cercul de studii din Lüneburg a supus succesiv dezbaterii în anii precedenți o varietate problematică menită a duce la cunoașterea diferitelor aspecte ale realităților social-culturale în Europa de centru și răsărit, precum și la studierea lor comparată. De data aceasta, tema sesiunii au reprezentat-o „Călătoriile și descrierile de călătorie ca izvoare ale cercetării relațiilor culturale”. După cuvântul introductiv al profesorului Hans Wagner, fost rector al Universității Salzburg și al doctorului Heinz Ischreyt, zelosul animator al Cercului din Lüneburg, trei comunicări au analizat cadrul general al problemei tratate. Gert Robel a prezentat un interesant studiu sintetic asupra călătoriilor, înfățișând itinerariile, categoriile de călători, obiectivele lor, izvoarele referitoare la călători etc. Albrecht Timm a urmărit în comunicarea sa transferul tehnologic prin călătorii, iar Harald Witthöft și Rainer Elkar au cercetat modalitățile și costul călătoriilor. Celelalte comunicări au avut menirea să prezinte aspectele diferite ale problematicii grupate pe țări sau pe exemple singulare. B.I. Krasnoabev a prez. ntat ghiduri de călătorie ruse din secolul XVIII, iar Hans Rothe a analizat călătoriile de studiu în Rusia anilor 1830—1865. E.A. Dudzinskaia s-a ocupat de călătoria lui A.I. Koselev în Germania și Austria, Hans Grabmüller de călătoria în Rusia din 1843—1844 a lui Haxthausen. Norbert Oellers de impresiile ruse ale lui Johann Gottfried Seume, iar Antonin Mestan de călătoria în Rusia a lui Dobrowsky. A.S. Mylnikov a analizat cultura slavă în imaginea călătoriilor străinii la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Un grup de comunicări a fost consacrat Poloniei, Ungariei și Austriei. Gerard Kozierek a prezentat „Stările” asupra Poloniei ale lui J.J. Nausch. Hans Georg Werner scrierea lui H.ine „Asupra Poloniei” iar Eug. niusz Klin a urmărit călătoriile lui Odyniec și Mickiewicz prin Germania. Eva Balász a analizat călătoriile formative (Bildungsreise) ale unor maghiari, în timp ce Wolfgang Martens a prezentat relatarea de călătorie în Germania și Elveția a austriacului Friedrich Nicolai, Harold Heppner a informat asupra călătoriilor în Turcia ale lui Hammer-Purgstall, Werner Bauer a relatat asupra „scrisorilor” lui Franz Kratter despre Galiția (1786), iar Herbert Zeman și Wolfgang Neuber au urmărit ecoul la călătorii germani al literaturii austriece de provincie.

Cele două comunicări românești s-au referit la *Descrieri ale Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea ca izvoare pentru cercetarea relațiilor culturale în Europa de Sud-Est* (Carol Göllner) și *Călătoriile boierului român Constantin Golescu în Europa centrală și occidentală* (Dan Berindei).

Discuțiile au fost animate, dezbătându-se pe larg tema călătoriilor în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Autorii comunicărilor. ca și participanții la discuții, au insistat îndeosebi asupra semnificațiilor sociale și asupra informației oferită de relatările de călătorie pentru un larg evantai tematic. Aria geografică a dezbaterii a cuprins Germania, Austria, Italia, Polonia, Rusia, Ungaria și — prin comunicările românești — țările române.

Un număr de întrebări au fost puse prof. Carol Göllner în legătură cu comunicarea sa, iar comunicarea subsemnatului referitoare la relatările de călătorie ale lui Dinicu Golescu a stîrnit un evident interes concretizat într-o serie de întrebări și intervenții puse de prof. Hans Wagner de la Universitatea din Salzburg, dr. Heinz Ischreyt de la Lüneburg, prof. Wolfgang Gesemann de la Universitatea din Saarbrücken, prof. Edgar Hösch de la Universitatea din Marburg, prof. Antonin Mestan de la Universitatea din Freiburg, conf. E.A. Dudzinskaia de la Institutul de Istorie din Moscova al Academiei de Științe a U.R.S.S., dr. Harald Heppner de la Institutul de Istorie de la Graz, prof. B.I. Krasnoabev de la Universitatea din Moscova. Întrebările și intervențiile s-au referit la poziția lui Dinicu Golescu în problema agrară în eventuală paralelă cu călătorul rus Koselev, la dreptul de călătorie al boierilor în perioada fanariotă, la fanarioti și ideile de reformă, la poziția lui Dinicu Golescu față de diversele confesiuni religioase, la atitudinea sa față de Wilhelm Tell și față de J.J. Rousseau, la contribuția sa la îmbogățirea fondului lexical al limbii române, la patriotismul său și la atitudinea față de Mihai Viteazul. Înrăspunsuri au fost accentuate unele aspecte ale problemei tratate și în special: ideea de unitate la români, dezvoltarea procesului de făurire a statului național, poziția tolerantă față de confesiuni și naționalități a românilor, atitudinea înaintată a lui Dinicu Golescu față de ideile progresiste ori marile personalități pe care le evocă — în comparație cu contemporanii săi, din aceeași categorie socială, din alte țări etc.

Atît Carol Göllner, cit și Dan Berindei au luat de mai multe ori cuvîntul, cel din urmă referindu-se la comunicările prof. dr. Hans Rothe și ale conf. univ. L.-A. Dudzinskaia și aducînd completări legate de ample relatate de călătorie a lui Anatoli Demidov, de călătoriile efectuate de străini la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XIX-lea; de asemenea, a evidențiat

comparațiile ce pot fi făcute între relatarea lui Golescu, cele ale lui Koselev și Szechényi din punctul de vedere al orientării și pozițiilor social-politice.

Reuniunea științifică de la Salzburg, înscriindu-se în cadrul sesiunilor de prestigiu organizate de Cercul de studii din Lüneburg, a marcat o importantă manifestare atît în privința comunicărilor prezentate, cit mai ales a concluziilor generalizante și comparatiste ce au putut fi degajate din dezbateri.

Dan Berindei

REUNIUNEA COMITETULUI INTERNAȚIONAL DE SIGILOGRAFIE DE LA BUCUREȘTI

Între 27 — 29 septembrie 1978 s-au desfășurat în București lucrările reuniunii Comitetului Internațional de Sigilografie, organism creat în 1959 pe lângă Consiliul Internațional al Arhivelor în vederea dezvoltării științei sfragistice și a rezolvării unor activități practice vizînd conservarea și folosirea izvoarelor sigilare.

Reunind specialiști din (Anglia, Belgia, Canada, Franța, India, Israel, Italia, Norvegia, Olanda, Republica Federală Germania, Spania, România, Sudan, S.U.A., U.R.S.S.), Comitetul Internațional de Sigilografie a desfășurat o susținută activitate menită să atragă atenția asupra caracterului fragil al sigiliilor și asupra pericolelor care le amenință și să stimuleze cercetările avînd drept scop determinarea valorii istorice, juridice, diplomatice și artistice pe care o au vestigiile sfragistice.

Reuniunea de la București s-a deschis în ziua de 27 septembrie în prezența reprezentanților unor prestigioase instituții de cultură, ai presei, radioului și al revistelor de specialitate.

După ce Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, a rostit cuvîntul de salut, iar Yves Metman, președintele Comitetului, director la Arhivele Naționale din Franța, a marcat succint, în alocuțiunea sa, progresul înregistrat de știința sigilografică și contribuția românească în acest domeniu, s-au vizionat cele două expoziții organizate cu acest prilej.

Expoziția națională, intitulată „Sigilografia și diplomația românească” a reunit cele mai interesante și expresive documente validate cu sigilii, emise în cancelariile românești de-a lungul anilor menite a demonstra că vestigiile sfragistice rare, cazurile excepționale de validare, confirmă odată în plus faptul că sigiliul reflectă direct sau indirect, complexitatea proceselor sociale, univulul relațiilor dintre persoane și colectivități în diferite epoci istorice.

Participanții la festivitățile s-au oprit îndelung asupra expozitelor selectate de D.G.A.S. ilustrînd legătura dintre diplomație și sigilografie, reprezînd totodată pentru modul în care aceste mărturii speciale ale trecutului istoric ilustrează problemele esențiale ale istoriei poporului român. Pentru a se evidenția interesul pe care-l au izvoarele sigilare românești în cercetarea istorică s-a organizat totodată o expoziție de carte cuprinzînd studiile de sfragistică românească elaborate mai bine de un secol de reprezentanții de seamă ai științei românești. B.P. Hasdeu, D.A. Sturdza, V.A. Urechia, P.V. Năsturel, C. Moisil, A. Sacerdoțeanu, E. Virtosu etc.

Cu prilejul reuniunii de la București, Comitetul Internațional de sigilografie și-a realizat un vechi obiectiv : acela de a organiza o expoziție internațională de sigilografie. Constituită prin participarea arhivelor din Franța, Belgia, R.F. Germania, Anglia, Olanda și Spania, aceasta originală expoziție a cuprins mlafe sigilare (redate la dimensiuni identice sau apropiate de original, ori mărite pentru a permite surprinderea detaliilor), fotografii și planșe colorate realizate de elevii unor școli generale și școli de artă din Paris demonstrînd în ansamblu rolul sigiliului ca izvor istoric și importanța sa ca manifestare de artă.

Pe ordinea de zi a reuniunii s-au aflat : I. probleme de interes general cum sînt : a. elaborarea unui manual internațional de sigilografie menit a contribui la stimularea interesului arhivelor din diferite țări pentru păstrarea, inventarierea și valorificarea izvoarelor sigilare ; b. editarea unei publicații periodice proprii în care Comitetul să însereze pe de o parte circularele și indicațiile secretariatului, pe de altă parte să facă cunoscute rezultatele cercetărilor întreprinse de membrii săi ; c. măsurile ce se impun pentru grăbirea apariției suplimentului la bibliografia internațională de sigilografie ; d. cooptarea de noi membri și crearea unei rețele de membri corespondenți care să asigure transpunerea în practică a recomandărilor Comitetului.

Un alt punct inclus pe ordinea de zi, dezbateri pe tema „Tehnicilor și a publicațiilor noi avînd la bază izvoarele sigilare”, a prilejuit un util și interesant schimb de păreri asupra lucrărilor de sigilografie ce se editează în diverse țări. Prin intervenția lor delegații Direcției Generale a

Arhivelor Statului la lucrările reuniunii au evidențiat preocupările acestei instituții pentru introducerea și regăsirea în calculator a datelor privind izvoarele sfragistice și au prezentat oaspeților străini unele liste cu regășiri tematice (în domeniul sfragisticii românești) realizate cu ajutorul echipamentului electronic.

Comunicările științifice susținute de membrii Comitetului au făcut posibilă cunoașterea unor noi aspecte privind evoluția sigilografiei în țările pe care le reprezentau astfel : 1. Yves Metman (Franța), *Corpusul sigiliilor franceze din evul mediu*; 2. Andree Scufflaire (Belgia), *Sigiliile ecleziastice din epoca medie și contemporană*; 3. Vey Mestdagh (Olanda) *Sigiliile bisericilor reformate din Țările de Jos*; 4. E. Gönner (R.F. Germania), *Sigiliile ecestre în Germania de sud-est*; 5. M. Borrie (Anglia), *Catalogul sigiliilor de la Public Record Office* (acesta a prezentat totodată o recentă achiziție de sigilii făcută de instituția de mai sus); Maria Dogaru (România), *Sigiliile de tip iconografic utilizate de domnitorii Țării Românești*.

Filmul „Restaurarea documentelor” (incluzind și aspecte privind activitatea de reconstrucție a sigiliilor) a suscitat un viu interes, în cadrul discuțiilor ce s-au purtat pe marginea acestei reușite acțiuni, făcându-se propunerea de a se realiza un film referitor la evoluția sigiliilor și măsurile ce se impun pentru conservarea acestor izvoare speciale.

În cadrul activităților reuniunii Comitetului au fost cuprinse și unele vizite. A fost apreciată vizita și discuțiile ce au avut loc în ziua de 28 septembrie la Academia de Științe sociale și politice unde s-a evidențiat importanța intensificării activității de valorificare a izvoarelor sigilare în folosul istoriei și al altor discipline auxiliare. Cu acest prilej prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, directorul institutului de istorie „N. Iorga”, a propus editarea unui *Corpus al sigiliilor românești*, publicație așteptată de specialiști, care trebuie să îmbogățească cit de curind bibliografia istorică românească.

Tot în ziua de 28 septembrie s-a făcut o vizită la sediul Societății Numismatică Române și la Muzeul de Artă al R.S. România prilej de a se scoate în evidență tezaurul artistic românesc.

În ziua de 29 septembrie a avut loc deplasarea la Brașov. Primul popas a fost făcut la Filiala Arhivelor Statului Ploiești unde a fost organizată o expoziție având la bază izvoare sigilare. În continuare au fost vizitate muzeele „N. Grigorescu” și „Iulia Hașdeu” din Cimpina și unele monumente din orașul Brașov. S-au bucurat de un interes deosebit primirea participanților de către primarul municipiului Brașov și vizita făcută la sediul Filialei Arhivelor Statului din acest oraș, unde arhiviștii au selectat și expus cele mai expresive izvoare sigilare ilustrând originea comună a locuitorilor din vechea Dacie și permanența luptei pentru libertate și independență.

Reuniunea Comitetului Internațional de Sigilografie ținută în Capitala țării noastre, ca urmare a dezvoltării științei sfragistice românești, a marcat (după cum au apreciat și oaspeții străini) un pas nou în activitatea acestui organism internațional. Contribuind la realizarea unui eficient schimb de păreri între specialiști, reuniunea a constituit totodată un prilej de a se evidenția importanța izvoarelor sfragistice românești, parte integrantă a patrimoniului cultural național.

Maria Dogaru

CRONICA

În zilele de 13—14 octombrie 1978 s-a desfășurat la Baia Mare, în cadrul manifestărilor prilejuite de împlinirea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat și independent, a 60 de ani de la desăvârșirea statului național român unitar, Sesiunea de comunicări științifice „Existență, continuitate și unitate națională. Contribuția Maramureșului la înfăptuirea acestor deziderate fundamentale ale poporului român”.

În ședința plenară după Cuvîntul de deschidere rostit de dr. Gheorghe Pop, secretar al Comitetului Județean Maramureș al P.C.R., au prezentat comunicări : dr. Alexandru Porțeanu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, București, *Contribuția mișcării revoluționare, socialiste, în înfăptuirea Unirii*; dr. Tancred Bănăneanu, Muzeul satului și de artă populară, București, *Elemente de unitate în cultura populară românească*; dr. Gheorghe Zaharia, Institutul de studii istorice și social-politice al C.C. al P.C.R., București, *Împrejurările internaționale în care s-a produs dictatul fascist de la Viena, din 30 august 1940*; dr. Mihai Fătu, Institutul de studii istorice și social-politice al C.C. al P.C.R., București, *Trăsături ale regimului de ocupație horthistă asupra nord-vestului Transilvaniei, 1940—1944*; prof. univ. dr. Teofil Hăgan, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, *Independență și socialism..*

În continuare, lucrările sesiunii s-au desfășurat pe secții ; la secția de istorie veche și medie au prezentat comunicări : Mariana Marcu, Muzeul județean Brașov ; *Locuțiile din peșterile din Transilvania în preși proto-istorie* ; Carol Kacsó, Georgeta Iuga, Muzeul județean Maramureș, Baia Mare, *Notă descoperiri arheologice în județul Maramureș privind existența traco-dacilor* ; dr. Alexandru Vulpe, Institutul de arheologie, București, *Considerații cu privire la răspândirea getodacilor* ; Grigore Holdis, Sighetu-Marmației, *Considerații privind Maramureșul în timpul lui Burebista* ; Nandor Katz, Sighetu-Marmației, *Un document maghiar, inedit, de la începutul secolului al XIX-lea, despre populația daco-romană a Maramureșului* ; Valeriu Achim, Muzeul județean Maramureș, Baia Mare, *Dr. Ioan Mihalvi de Apșa susținând vechimea și continuitatea românilor maramureșeni (Sighetu-Marmației 1889)*.

Secția de istorie modernă și contemporană : dr. Liviu Botezan, Institutul de istorie, Cluj-Napoca, *Acțiuni revoluționare cu caracter antifeudal pe teritoriul județului Maramureș în primăvara anului 1848* ; Ioan Sabău, Arhivele Statului, Filiala Baia Mare, *Aspecte ale revoluției de la 1848—1849 în actul județ Maramureș, în lumina documentelor vremii* ; Ion Dordea, Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca, *Din activitatea despărțământului Vișeu—Iza, al A.S.T.R.E.I., pentru păstrarea ființei naționale* ; Ioan Prahoveanu, Muzeul Bran, *Cărturar al Brașovului, de origine maramureșeană, luptători pentru unitatea națională* ; Ioan Rusu Sărăteanu, Arhivele Statului, Filiala Bistrița Năsăud, *Din lupta pentru unitate națională a românilor din ținuturile năsădene și bistrișene între anii 1859—1918* ; dr. George Protopopescu, Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, *Aspecte din activitatea lui Vasile Lucaciu pentru formarea statului național unitar român* ; Luana Popa, Muzeul județean Brașov, *Dr. Vasile Lucaciu în documentele din Arhiva mureșenilor*.

Secția de Etnografie, Artă populară și Folclor : dr. Boris Zderciuc, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, București, *Arhitectura populară maramureșeană, expresie a vechimii și continuității* ; dr. Tănase Filip, Institutul de învățământ superior, Baia Mare, *Chestionarele folclorice ale lui Ioan Pop Reteagan și Petre Dulfu, pentru culegerea folclorului maramureșean* ; Ioan Toșa, Delia Bratu, Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca, *Cultura populară maramureșeană și chestionarele clujene* ; Silvia Zderciuc, Muzeul satului și de artă populară, București, *Cromatică ceramică maramureșeană, unitate și specificitate*, 14 octombrie 1978, *Istorie veche și medie* ; dr. Radu Popa, Institutul de arheologie, București, *Cercetări interdisciplinare privind trecutul Maramureșului* ; Mircea Gherman, Muzeul județean Brașov, *Considerații asupra conducerii voievodale românești din Maramureș, în secolul al XIV-lea* ; Viorica Ursu, Muzeul județean Maramureș, Baia Mare, *Un document inedit privind relațiile Chioarului cu țările române în evul mediu* ; Adalbert Balog, Arhivele Statului, Filiala Baia Mare, *Aspecte ale relațiilor economice și social-culturale între Maramureș și Moldova în primele decenii ale secolului al XVIII-lea* ; Titus Furdul, Biblioteca Academiei, Filiala Cluj-Napoca, *Contribuții la cunoașterea circulației tipăriturilor românești vechi în zona de nord a Transilvaniei* ; dr. Liviu Ursuțiu, Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, *Orașul Baia-Sprie în lumina conscripției de la 1780* ; dr. Ioan Bota, Liceul „Gheorghe Șincai”, Florești, Cluj-Napoca, *Maramureșul — vatră străveche a vieții românești*.

Istorie modernă și contemporană : dr. Ion Iacoș, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R. București, *Vasile Lucaciu și unitatea națională a românilor, 1917—1918* ; Gen. m (r) Victor Popescu, Satu Mare, *Momente istorice și personalități legate de înfăptuirea statului național unitar român (memorii, evocare)* ; Vasile Căpîlnean, Arhivele statului, Filiala Baia Mare, *Maramureșenii participanți activ la înfăptuirea actului unirii de la 1 decembrie 1918* ; Gheorghe Gal, Baia Mare, *Unirea Transilvaniei cu România în lumina dreptului internațional* ; Romulus Felea, Societatea de științe istorice, Filiala Abrud, *Personalitatea dr. Vasile Lucaciu evocată de scriitorul Alexandru Ciurea* ; dr. Gheorghe Bodea, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, *Maramureșul în lupta pentru eliberarea și independența țării, 1940—1944* ; dr. Petre Pușcașiu, Institutul de învățământ superior, Oradea, *Maramureșeanul Petre Dulfu, cîntăreț al Unirii din 1918* ; Gavril Abrihan, Muzeul Brukenthal, Sibiu, *Ideea unității naționale oglindită în artele plastice* ; Gheorghe Todincă, *Muzeul maramureșean, Sighetu-Marmației, Activitatea antifascistă și antirevizionistă a maramureșenilor oglindită în ziarul „Gratul Maramureșului” (1932—1936)* ; Traian Ursu, Muzeul Județean Maramureș, Baia Mare, *Monumentele recunoștinței*.

Etnografie, Artă Populară și Folclor : Sabin Salnelic, Janeta Ciocan, Muzeul județean Maramureș, Baia Mare, *Tradiție, unitate și continuitate exprimate în expoziția de etnografie și artă populară a Muzeului județean Maramureș* ; Ioan Chiș-Ster, Institutul de învățământ superior, Baia Mare, *Fenomene de tradiție și inovație în cultura populară chtoniană* ; Mihai Dăncuș ; Muzeul maramureșean, Sighetu-Marmației, *Rituri de înfișere în zona etnografică Maramureș* ;

Ioan Chioreanu, Baia Mare, *Muzica orășenească, dovadă a vechimii poporului român pe aceste meleaguri*; Pamfil Bilț, Biblioteca județeană Maramureș, Baia Mare, *Dovezi de vechime și continuitate la poporul român oglindite în creația spirituală orală*.

În zilele de 20—21 octombrie 1978 au avut loc la Bacău în organizarea Comitetului județean Bacău de cultură și educație socialistă, a Muzeului județean de istorie și artă Bacău, a Casei corpului didactic Bacău, a Comisiei de răspundere a cunoștințelor științifice Bacău și a filialelor din Bacău a Societăților de științe istorice și filologice lucrările sesiunii științifice dedicate împlinirii a „60 de ani de la făurirea statului național unitar român”.

După cuvîntul de deschidere rostit de Gheorghe Roșu, prim secretar al Comitetului județean Bacău al P.C.R., președintele Consiliului popular județean au prezentat comunicări: 20 octombrie 1978, prof. univ. dr. Gheorghe Platon — Iași: *Desăvârșirea unității de stat — dominantă politicii românești în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea*; conf. univ. dr. Mircea Mușat — București, *Socialiștii români în fruntea luptei pentru Unirea din 1918*; prof. dr. Vasile Netea — București, *Organizarea și semnificația istorică a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia*; conf. univ. dr. Ion Ardeleanu — București, *Înfăptuirile maselor populare din 1918 și recunoașterea lor internațională*.

21 octombrie, conf. univ. dr. Vasile Cristian — Iași, *Epoca Unirii în istoriografia străină*; dr. Dionisie Vitcu — Iași, *Repere în diplomația Unirii (1849—1859)*; dr. Ioan Caproșu — Iași, *De la ideea unității de neam la conștiința națională*; prof. Vasile Florea Bacău, *Contribuția societății culturale Astra la dezvoltarea conștiinței unității naționale*; conf. univ. dr. Dumitru Rusu, *Marea Unire din 1918 și mișcarea socialistă*; dr. Ion Toacă — București, *Aspecte ale solidarității socialiștilor din armata germană și bulgară, cu lupta poporului român pentru eliberarea și într gîrea neamului*; dr. Gheorghe Buzatu — Iași, *Iași și Marea Unire din 1918*; dr. Mihai Dogaru — București, *N. Iorga — militant neobosit pentru înfăptuirea idealului unității naționale*; conf. univ. dr. Ion Agrigoroaiei — Iași, *1918 și noul cadru al evoluției economice românești. Doctrină și împliniri*; dr. Gh. Florescu — Iași, *Desăvârșirea unității naționale — expresie a voinței întregului popor român*; prof. dr. Alexandru Andronic — Iași, *Evenimentele din România din 1918 — reflectate în istoriografia sovietică*; conf. univ. dr. Ion Șt. Baicu-Ploiești, *Probleme ale reglementării muncii în Declarația de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918*; prof. Ioan Mitrea — Bacău, *De la unitatea spațiului de formare a poporului român la unitat a etno-teritorială a statului național român*; prof. Marin Cosmescu — Bacău, *Efervescența social-politică din perioada luptei pentru desăvârșirea unității naționale, oglindită în opera scriitorilor băcăuani*; prof. Mihai Rachieru — Ploiești, *Contribuția intelectualilor prahoveni la realizarea Marii Uniri din 1918*; prof. Elena Artimon — Bacău, *Acțiuni ale românilor din emigrație în sprijinul desăvârșirii unității statale*; prof. Dumitru Zaharia — Bacău, *Activitatea lui Simion Mindrescu pentru realizarea Unirii din 1918*; prof. dr. Ioan Ciută — Bacău, *Mar a Unir în conștiința băcăuanilor*.

În ziua de 16 noiembrie 1978 la Oradea a avut loc sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă — Bihor sesiunea de comunicări „Oameni din Bihor — momente, instituții, personalități”.

După cuvîntul de deschidere rostit de prof. Ioan Chira, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă au prezentat comunicări: dr. Gheorghe Suciu — *Dezvoltarea social-economică a municipiului Oradea în anii socialismului*; prof. univ. dr. Teodor Pop și conf. univ. dr. Ecaterina Deliman, *Politica națională a Partidului Comunist Român în lumina realizărilor din județul Bihor*; Alexandru Porțeanu, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga”, *Tiron Albani militant pentru Unire*; Robotos Imre scriitor, *Tabéri Géza: Nicolae Bocu, profesor, Din viața și activitatea lui Ilie Cristea în mișcarea muncitorească din România*; Ioan Bradu, profesor, *Traian Tamaș, preocupările sale privind viața economică și social-culturală bihoreană*; Ioan Cardoș, profesor, *Biblioteca județeană „Alexandru Roman” Viorel Faur, muzeograf principal, șeful secției de istorie la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, Exigențe ale cercetării locale în contextul istoriografiei naționale*; Ersilia Georđeș, profesor, *Culegeri de folclor muzical bihorean în perioada (1944—1978)*; Ștefan Körösi, *Aspecte ale problemei naționale în concepția și activitatea lui Eugen Rozvan*; Constantin Mălinaș, profesor, *Biblioteca județeană, Preliminarii la Catalogul cărții vechi românești tipărite la Oradea*; dr. Petre Pușcașu, lect. univ. la Institutul de învățămînt superior Oradea, *Georgiu Popa, un valoros dascăl*

bihorean (1841—1897); Titus L. Roșu, profesor, Profesorul Ioan Buteanu de la Beiuș; Stelian Vasilescu, redactor la revista „Familia”, dramaturg, Rolul lui Iosif Vulcan și al revistei „Familia” în promovarea teatrului ca o tribună de luptă pentru unitatea de conștiință a românilor.

În zilele de 24—25 noiembrie 1978 s-au desfășurat la Arad în organizarea Academiei de științe sociale și politice, a Comitetului județean Arad al Partidului Comunist Român, al Comitetului județean de cultură și educație socialistă lucrările sesiunii jubiliare de comunicări și referate „Aradul — trecut, prezent și viitor”.

În ședința plenară au prezentat comunicări : Andrei Cervencovici, prim secretar al Comitetului județean Arad al Partidului Comunist Român, *președintele Consiliului popular județean — Cuvînt de deschidere — Vizitele tovarășului Nicolae Ceaușescu în județul Arad — momente hotărtoare în viața și activitatea organizației județene de partid, a tuturor oamenilor muncii arădeni; Ștefan Voicu, vicepreședintele Academiei de științe social-politice — Salutul din partea prezidiului Academiei de științe sociale și politice; dr. Marțian Fuciu, prim secretar al Comitetului municipal Arad al P.C.R., Municipiul Arad pe trepte de istorie; dr. Ioan Horațiu Crișan, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, 2000 de ani de la întemeierea Ziridavei; dr. Răzvan Theodorescu, director adjunct la Institutul de istoria artei, Confluențe culturale în primul ev mediu românesc și spațiul arădean; Valea Nicolae, participant la adunarea de la Alba Iulia, Anul 1918 în amintirile unui participant la actul Unirii; Liviu Derban, prim-vicepreședinte al Consiliului popular al județului Arad, Aspecte ale sistematizării teritoriale și modernizării centrelor urbane și rurale ale județului Arad pînă în anul 1990; Gheorghe Berbecaș, inunctor I.V.A., membru în Consiliul Național al oamenilor muncii, Oamenii muncii arădeni participanți activi la autoconducerea și autogestiunea unităților economice; Iosif Kocsik, președintele Consiliului județean al oamenilor muncii de naționalitate maghiară, Participarea oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate la întreaga viață economică, socială și politică a județului Arad.*

În continuare, lucrările s-au desfășurat pe secțiuni. Prezentăm mai jos comunicările prezentate în secțiile cu tematică istorică: Secțiunea I. Continuitatea milenară a poporului român pe meleagurile aradene: Vasile Boroneanț, cercetător la Muzeul de istorie a municipiului București, *Considerații asupra istoriei străvechi a județului Arad în lumina noilor cercetări de la Zubrani, Conop și Cladova; dr. Mircea Rusu, cercetător științific principal la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, Rolul tracilor din partea de vest a României; Mircea Barbu, muzeograf Arad, Dacii în zona Aradului; Alexandru Roz, profesor Arad, Ziridava și Aradul; dr. doc. I.I. Rusu, membru corespondent al A.S.S.P., consultant științific la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, Romantizarea în zona de vest a țărilor; Sever Dumitrașcu, directorul Muzeului „Țării Crișurilor” din Oradea, Dacii liberi din Crișana pe baza noilor observații de la Băuștia; dr. Ștefan Ferenczi, șef de secție la Muzeul de istorie a Transilvaniei, Considerații asupra liniei sului roman din Dacia de vest; Mircea Zdroba, muzeograf Arad, Cercetări arheologice prefeudale din zona Aradului; Eugen Glück, profesor Arad, Părțile arădene în secolele IX—XI în lumina izvoarelor istorice; Avram Andea, asistent universitar la Universitatea din Cluj-Napoca, Românii în secolele IX—XI în lumina cronicilor maghiare; Andrei Caciara, director al Filialei Arad a Arhivelor statului, Crezatele și voievodatele românești în părțile Aradului; Ioan Porovici, Arhivele Statului Arad, Aspecte privind războiul condus de Gheorghe Doja pe Valea Mureșului; Gheorghe Lănevschi, muzeograf Arad, Mihai Viteazul și Aradul; dr. Geza Kovacs, profc. or. Arad, Aspecte din demografia Aradului pînă în sec. al XVIII-lea; Mircea Popa, cercetător științific la Institutul de lingvistică din Cluj-Napoca, Aradul și iluminismul românesc; Ocavian Mîndruț, cercetător științific la Institutul de psihologie și pedagogice din București, Considerații asupra unor topice din județul Arad.*

Secțiunea II. „Aradul în lupta pentru independență și unitate națională.”: dr. Costin Feneșan, Ionel Gal, Dir. General al Arhivelor Statului, *Mărturiile din fondul arhivistice național privind istoria Aradului; Gheorghe Ioniță, conferențiar la Universitatea București, Lupta poporului român pentru unitate, independență și suveranitate în opera președintelui Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu; Otto Greiner, muzeograf, Arad, Aradul în revoluția de la 1848; Maria Bucur, profesoară, Arad, Ecurile în zona Aradului ale unirii din 1859 și ale independenței din 1877; Doru Bogdan, muzeograf, Arad, Sprijinul acordat de România luptei de eliberare națională din Transilvania; Mircea Timbus, Arhivele statului, Congresul naționalităților asupra din imperiul austro-ungar din anul 1895; Gheorghe Unc, șef de secție la Institutul de studii istorice și social-politice București, Contribuția mișcării muncitorești și socialiste la faurirea statului național unitar român; Nicolae Kiss, muzeograf principal la Muzeul județean Arad, Carol Leuger și Ludovic Mocsary, prieteni al poporului român; dr. Vasile Popeană, profesor, Arad, Rolul școlii din Transilvania în pregătirea generației unirii; dr. Alexandru*

Porțeanu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „N. Iorga” București, *Colaborarea româno-srbă în lupta împotriva dualismului austro-ungar, factor activ de eliberare națională*; Ioan Don, cercetător principal la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, *Arădenii — participanți la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*; Nicolae Roșuț, directorul Muzeului județean Arad, *Vasile Goldiș — gândirea social-politică*; dr. Augustin Toda, profesor, Arad, *Platforma economică a ziarului „Românul” din Arad în lupta pentru desăvârșirea unității naționale*; Ioan Clopoțel, participant la unire, București, *Aradul în anul 1918*; dr. Gheorghe Oancea, conf. univ. la Universitatea din Timișoara, *Mișcarea muncitorească din Arad, prezență activă în lupta poporului român pentru înfăptuirea statului național unitar român*; dr. Ioan Ardeleanu, director adjunct al Muzeului de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, *Maria Mușat, cercetător principal la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România, Lupta P.C.R. pentru suveranitate, independență, integritate teritorială în perioada interbelică*; Victor Cațavei, muzeograf, Arad, *Antiversările Unirii la Arad*; Filip Geltz, ilegalist P.C.R. — București, *Mișcarea antifascistă în rândurile populației germane din Banat*; Eduard Ivanoff, muzeograf, Arad, *Lupta Aradului împotriva dictatului de la Viena*; colonel Andrei Enache, comandant, Școala de subofițeri Lipova, *Luptele de la Păulțiș*.

În ziua de 25 noiembrie 1978 a avut loc la Oradea sub egida comitetului județean Bihor al Partidului Comunist Român și a Consiliului de educație politică și al culturii socialiste al județului Bihor, Simpozionul consacrat aniversării a 60 de ani de la desăvârșirea unității de stat a României cu tema: „Lupta maselor populare pentru făurirea statului național unitar pentru libertate și progres”.

După Cuvîntul de deschidere rostit de Gheorghe Blaj, membru al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului județean Bihor al P.C.R., au rostit comunicări: dr. Alexandru Porțeanu, cercetător științific principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” București, *Temeiurile istorice ale unității naționale românești*; conf. univ. dr. Gheorghe Ionță, București, *Lupta necurmată a poporului român pentru independență și suveranitate în concepția P.C.R., în opera tovarășului Nicolae Ceaușescu*; Csucsujá István, cercetător la Institutul de istorie „Nicolae Iorga” București, *Poziția naționalităților conlocuitoare față de Unire*; Viorel Faur, *Momente ale luptei românilor din Crișana pentru unitate*; prof. Ioan Golban, *Lupta maselor populare din Bihor împotriva dictatului de la Viena*; prof. univ. dr. Teodor Pop, Institutul de învățămînt superior Oradea, *Manifestarea plenară a capacității creatoare a națiunii în condițiile făuririi societății socialiste multilaterale dezvoltate*; Iosif Maștei, vicepreședinte al Consiliului de control muncitoresc de pe lângă Comitetul județean P.C.R. Bihor, *Bihorul în pas cu dezvoltarea economico-socială a țării*.

În ziua de 1 noiembrie 1978 a avut loc, la Tg. Mureș, festivitatea dezvelirii statuii ecvestre a lui Avram Iancu, strălucit reprezentant al luptei poporului român pentru libertate socială și națională, unul din conducătorii de frunte ai revoluției de la 1848 din Transilvania.

Au participat Nicolae Vereș, prim-secretar al Comitetului județean Mureș al P.C.R., președintele Consiliului popular județean, Aurel Duca, vicepreședinte al Consiliului Culturii și Educației Socialiste, reprezentanți ai organelor locale de partid și de stat, ai unor organizații de masă și obștești, mil de oameni ai muncii, români și maghiari.

Statuia ecvestră a lui Avram Iancu este opera sculptorului bucureștean Florin Codre. Dezvelirea monumentului marelui luptător pașoptist se înscrie în seria acțiunilor organizate în cadrul Festivalului Național „Cîntarea României” în anul cînd sărbătorim împlinirea a 130 de ani de la revoluția burghezo-democratică din țările române, a 30 de ani de la naționalizarea principalelor mijloace de producție și 60 de ani de la formarea statului național unitar român.

Despre semnificația evenimentului au vorbit acad. Ștefan Pascu, prof. dr. doc. Iulius Moldovan, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă, criticul literar Hajdu Gyozo, președintele Consiliului județean al oamenilor muncii de naționalitate maghiară, redactor șef al revistei „Igaz Szo”, Ilie Ciorba, secretarul comitetului de partid al întreprinderii „23 August”, Szabo Nicolae, cercetător principal la Centrul de științe sociale din Tîrgu Mureș. Vorbitorii au evocat personalitatea lui Avram Iancu, subliniind însemnătatea acțiunilor desfășurate sub conducerea sa în ansamblul luptelor duse împreună de români, maghiari și germani în timpul revoluției de la 1848 din Transilvania.

În cea de-a doua jumătate a lunii octombrie, efectuind o călătorie în Republica Federală Germania, Austria și în Berlinul de vest, Dan Berindei, vicepreședinte al Consiliului științific al Institutului de Istorie „N. Iorga” și secretar al Comitetului Național al Istoricilor din R.S. România, a ținut mai multe conferințe. La Universitatea din Mainz a vorbit la 17 octombrie despre *Revoluția din 1848 în țările române*, la Universitatea din Berlinul de vest a conferențiat despre *Legăturile revoluționarilor români cu mișcarea democratică și socialistă europeană în cel de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea*, iar la Viena, în cadrul Institutului Austriac Est și Sud-Est European a prezentat, la 24 octombrie, conferința *Cultură națională și stat național. România în secolul XIX și la începutul secolului XX*.

În ziua de 12 decembrie 1978 în fața comisiei de doctorat a Facultății de istorie-filozofie a Universității București a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat *Interesele economice ale Franței în bazinul Mării Negre și al Dunării de jos în perioada 1859—1883* elaborată de Traian Ionescu.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I, „Franța în a doua jumătate a secolului al XIX-lea”; Cap. II, „Legăturile economice și politice ale Franței cu Imperiul otoman”; Cap. III, „Relațiile economice ale Franței cu Bulgaria, Serbia și Rusia”; Cap. IV, „Interesele economice ale Franței cu România în perioada 1859—1883”.

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere”, „Încheiere”, „Concluzii” și „Bibliografie”.

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ștefan Ștefănescu, decan al Facultății de istorie-filozofie președinte; prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu, conducător științific; conf. univ. dr. Nicolae Ciachir, dr. Paul Cernovodeanu, dr. Constantin Șerban, membri.

În unanimitate comisia a acordat lui *Traian Ionescu* titlul științific de *doctor în istorie*

GH. I. IONIȚĂ, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 376 p.

Puține lucrări de istorie contemporană a României sînt reeditate. Această stare de fapt se explică, în parte, prin aceea că procesul prospecțiunii documentare și al formulării concluziilor privind această perioadă n-a fost încă pe deplin încheiat. Astfel, unele lucrări resimt consecințele acestei circumstanțe, care, odată cu trecerea anilor, impune lărgirea sferei de documentare, în funcție de noile informații introduse în circuitul științific, operație care atrage după sine, de cele mai multe ori, adîncirea sau nuanțarea unor dintre concluziile sau interpretările deja acreditate. Orice lucrare devine cu timpul tributară unui anumit stadiu al cunoașterii istorice, fapt pentru care, la un moment dat, fără a pierde nimic din valoarea sa inițială, este obligată să suporte urmările unei inevitabile „degradări”, în raport cu progresul firesc al istoriografiei. De aceea, în cele mai multe cazuri, o reeditare încumbă „aducerea la zi” a cărții respective, atît în domeniul surselor informaționale, cît și în cel al reformulării unor judecăți de valoare, dacă această din urmă intervenție se impune. Numai așa, credem, o lucrare poate și merita a fi reeditată.

Ne vom referi în cele ce urmează, la o carte aflată la a doua ediție, *revăzută și adăugită*, după ce, la prima apariție, fusese distinsă prestigios cu un premiu acordat de C.S.C.A. Gh. I. Ioniță, autor a numeroase volume, studii și articole de istorie contemporană, recunoscut pentru perseverența cu care abordează, de fiecare dată, teme dintre cele mai importante ale istoriografiei românești, a extins și aprofundat problematica lucrării publicate în 1971, dîndu-ne, de această dată, o nouă ediție, care elucidează întru totul subiectul luat în studiu. Dealtfel, acesta a și constituit unul dintre raționamentele reeditării cărții discutate. În primul rînd, însă, această circumstanță a fost reclamată de necesitatea cunoașterii cit mai exacte a raporturilor Partidului Comunist Român cu masele populare între 1933 — anul eroicelor lupte muncitorești — și momentul instaurării dictaturii regale, întrucît, așa

cum subliniază autorul, acești ani au constituit „una dintre cele mai bogate perioade ale ilegalității în acțiuni de masă din istoria partidului și a mișcării noastre muncitorești...” (p. 9). Întrebările la care își propune să răspundă Gh. I. Ioniță prefigurează dimensiunile exacte ale unei cercetări monografice consacrată deja ca o lucrare de referință. Ele sînt, înainte de toate, reflecțiile istoricului confruntat cu realitățile trecutului românesc, conturate în urma analizei obiective a unor fenomene și evenimente a căror gravitate nu mai comportă nici o discuție. Simpla lor prezentare este în măsură să justifice această afirmație. Autorul se întreabă, odată cu noi dealtfel, cum a reușit Partidul Comunist Român, scos în afara legii la scurt timp după fondare, să depășească toate greutățile caracteristice ilegalității și să se impună în fața țării ca singura organizație politică victorioasă? Ce considerente, și de ce ordin, au permis acestui partid să grupeze atîtea forțe politice, care au activat alături sau sub conducerea sa? Care a fost evoluția relațiilor stabilite de P.C.R. cu masele largi populare? Care au fost premisele ce au permis clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității și elementelor patriotice provenite din diferite categorii sociale, insuflețite de același ideal, să evolueze în sensul abolirii unei societăți revoluate, impunînd apoi un alt curs întregii istorii a României? Autorul își propune să elucideze toate aceste virtuale neclarități, încercînd să depășească răspunsurile stereotipe, conformiste sau hiperbolice, exalate de numeroase scrieri de istorie, publicate în străinătate. Această opțiune inițială instituie, din capul locului, o discuție dialectică, antidogmatică, a problematicii abordate. Dealtfel, o asemenea întreprindere era nu numai o îndatorire consubstanțială explorării obiective a trecutului românesc, ci și o obligație istoriografică, reclamată de faptul că, nu o dată, lucrările publicate dincolo de granițele țării și care pretînd a clarifica diferite aspecte ale istoriei noastre contemporane se îndepărtează de rigorile specifice cercetă-

rii, transformind dezbateră în apriorism, denaturând fondul problemei studiate pentru a acredita concluzii arbitrare, eronate. Dintru început, Gh. I. Ioniță și-a propus să abordeze tema în ansamblul ei, fără a eluda situațiile inextricabile ce au intervenit uneori în activitatea atât de complexă și cuprinzătoare desfășurată de Partidul Comunist Român între anii 1934 și 1938. Autorul aduce argumente peremptorii prin care probează forța politică a acestui partid, conferită de faptul că dintre toate grupările componente ale sistemului partidelor politice românești, aceasta era singura care reunea în rândurile sale conștiințe politice și nu politicieni itineranți, pentru care puterea constituia o adevărată monomanie. Analiza pertinentă întreprinsă în paginile acestei lucrări i-a permis autorului să conchidă cu justețe și responsabilitate, că „experiența partidului comunist, dobândită în perioada 1934—februarie 1938 în organizarea și conducerea luptei de masă, a constituit unul dintre elementele principale ale experienței cu care mișcarea revoluționară din România a contribuit la tezaurul mișcării comuniste internaționale privind realizarea unui larg front de luptă împotriva exploatării capitaliste, a fascismului, pentru democrație și pace” (p. 9).

Studiul în discuție începe cu stabilirea locului și a rolului Partidului Comunist Român în ansamblul vieții politice românești din anii 1934—1938, precizându-se, bineînțeles, care a fost linia politică și tactică urmată de această formațiune politică în intervalul arătat. Sînt astfel refăcute, în linii generale, cadrul internațional și cel economic și politic românesc, caracteristice anilor ce au premers și apoi au urmat crizei economice din 1929—1933. Urmărind procesul consolidării organizatorice a Partidului Comunist Român, autorul relevă limitele activității sale, inerente împrejurărilor în care multe directive erau formulate de organisme străine, dezinteresate de realitățile românești. Amestecul din afară și ignorarea activității desfășurate de acest partid au favorizat apariția greșelilor, ale căror consecințe s-au repercutat asupra evoluției de ansamblu a Partidului Comunist Român. Cu toate acestea, forțele politice comuniste au impus și respectat în activitatea lor un punct de vedere just, realist, care răspundea stării de lucruri existente în țară, înțelegînd, în acest sens, să colaboreze cu celelalte forțe politice românești. Dealtfel, în toată perioada, partidul comunist a militat pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, a cărei forță numerică a crescut, reclamînd deci recurgerea la noi forme de organizare și solidarizare. O preocupare asemănătoare a fost îndreptată și în direcția atragerii țărănimii, alături de clasa muncitoare, în vederea făuririi alianței muncitorești-țărănești. Autorul investighează,

apoi, structura socială a țărănimii, devenită o forță politică remarcabilă, insistînd asupra mișcărilor țărănești din anii 1934—1938 și a mobilizării populației satelor în alegerile parlamentare din decembrie 1937. Alături de muncitori și țărani, intelectualii patrioți au reprezentat o prezență activă în cadrul mișcării democratice și antifasciste din România, căci, așa cum remarcă Mihail Sadoveanu, această categorie socială s-a afirmat și în acei ani „pe linia de progres pe care au urmat-o intelectualii din toate timpurile” (p. 128).

În continuarea lucrării, autorul insistă asupra activității organizațiilor democratice, îndrumate și influențate de Partidul Comunist Român, subliniind că prin intermediul acestora partidul întreținea o permanentă legătură cu masele. O formă concretă și eficientă de mobilizare a diferitelor partide și grupări politice, de raliere pe o platformă comună, a constituit-o realizarea a numeroase acorduri democratice, antifasciste, sub auspiciile și conducerea directă a Partidului Comunist Român. Acțiunile prin care s-a încercat crearea Frontului popular antifascist, precum și realizarea, în 1935, a acordurilor de la Băcia și Țebea sînt doar cîteva dintre manifestările evidențiate în această direcție.

Un loc important în lucrare este rezervat prezentării manifestațiilor și a demonstrațiilor de stradă, cu caracter antifascist, organizate în diferite centre muncitorești, atunci cînd țara întreagă era în picioare, iar N. Iorga rostea acel apel profetic și mobilizator: „ferește-te popor al meu, căci mari primejdii îți se pregătesc...” (p. 134). Toate acestea au prefațat, cum era și firesc, acțiunile de masă organizate în vederea apărării independenței și a suveranității patriei, opuse revizionismului fascist. Afirmîndu-se împotriva propagandei revizionist-revanșarde, accentuată mai ales după instaurarea lui Hitler la putere, poporul român, conștient de pericolul ce amenința Europa, a militat cu consecvență pentru salvarea păcii, ridicîndu-se cu hotărîre împotriva acelor forțe care, sfidînd voința unui continent, vor declanșa în cele din urmă o nouă conflagrație mondială. Referindu-se la toate acestea, Gh. I. Ioniță evidențiază faptul că România s-a numărat întotdeauna printre țările care au acționat, atât pe plan intern, cît și pe plan extern, împotriva oricăror manifestări revizioniste, aducîndu-și contribuția, prin intermediul unor organisme naționale sau internaționale, precum și prin organizarea unor demonstrații, manifestații etc. antiirevanșarde, la lupta generală a întregii lumi civilizate împotriva unor forțe oarbe, decompensate, conduse de instincte ancestrale războinice, distrugătoare.

Ca o confirmare îndubitabilă a adeziunii forțelor democratice la linia politică precon-

zată de Partidul Comunist Român între 1934 și 1938, autorul relevă succesele electorale obținute de acestea în întregul interval discutat. Sint, astfel, înfățișate, rind pe rind, prezența și rezultatele dobândite de diferite organisme democratice în consultările electorale parlamentare sau administrative organizate între 1933 și 1937. Se insistă asupra participării Ligii Muncii la alegerile din decembrie 1933, a succesului forțelor democratice în alegerile parțiale din februarie 1936, făcându-se numeroase referiri la confruntările electorale administrative-comunale sau județene.

Se cuvine, totodată, a fi subliniată contribuția autorului la relevarea atitudinii internaționaliste a forțelor democratice din România, care au sprijinit, de-a lungul anilor, cu convingere și perseverență, lupta antifascistă din diferite țări europene. Autorul își încheie demersul său științific cu o succintă prezentare a activității Partidului Comunist

Român, a mișcării revoluționare și democratice din țara noastră, în preajma instaurării dictaturii regale. Un rezumat și un indice general, întotdeauna utile cititorului, completează această lucrare a cărei documentare impresionează, atât prin diversitatea surselor, cât și prin bogăția informațională.

Purtînd pecetea adevărului, paginile acestei cărți ni se relevă ca un însemn al responsabilității, al perseverenței și al spiritului critic, profesate cu consecvență de autor. Toate acestea sînt în măsură să confere lucrării investitura noutății interpretative, prin care se ajunge, neîndoios, la judecări de valoare a celor formulate în volumul de față. Putem conchide, așadar, că Gh. I. Ionță, stărînd asupra întrebărilor de la care a plecat, nu ne propune un răspuns oarecare, ci unul reclamat și învederat, în același timp, de adevărul istoric.

Gh. I. Florescu

* * * *Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări*, sub redacția Benkő Samu, Demény Lajos (redactor responsabil) și Vekov Károly, Edit. Academici R.S.R., București, 1978, 336 p.

Impozanta monografie dedicată răscoalei secuilor din 1595—1596, antecedentelor și urmărilor sale, reunind colaborarea a 12 cunoscuți cercetători și apreciate cadre didactice universitare sub redacția prof. Samu Benkő, dr. Lajos Demény și Károly Vekov, se înfățișează ca un diptic tratînd premisele socio-economice și politice ale mișcării și apoi cadrul desfășurării și însemnătății ei.

În inspiratul *Cuvînt înainte* prof. dr. Ștefan Ștefănescu relevă că scopul monografiei a constat din definirea unei direcții de cercetare „care să conducă la o mai bună înțelegere a ansamblului de fapte istorice, să omagieze o pagină din hronicul luptelor eroice pentru libertate și demnitate desfășurate pe acest pămînt”.

Începînd cu analiza situației internaționale a țărilor române și a poziției lor în cadrul antagonismului existent între Habsburgi, poloni și otomani în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, autorii¹ urmăresc, rind pe rind, în partea I a lucrării, evoluția societății

secuiești în perioada amintită, organizarea teritorial-administrativă a teritoriului secuiesc, sistemul militar și organizarea armatei la secui, răscoala din 1562 și efectele negative ale reprimării ei, în sfîrșit epoca mișcărilor sociale secuiești în rîndurile populației românești și săsești din Transilvania. În această primă parte a monografiei se evidențiază în cuprinsul celor 7 capitole constitutive particularitățile prezentate de societatea secuiască, avînd ca nucleu de bază socio-economic și administrativ satul devălmaș, apoi structurile instituționale pornind de la organizarea administrativă în scaune și atribuțiile principalilor dregători în raport cu autoritatea centrală și comunitatea celor guvernați, în cele din urmă organizarea militară a secuilor, popor înzestrat cu virtuți războinice apărîndu-și cu strășnicie libertățile și constituind o adevărată „forță de șoc” a armatei feudale transilvane, unde slujeau ca pedestrași (dărăbani, pușcași etc.). Se face apoi o analiză temeinică a cauzelor care au generat puternica răscoală din 1562, în contextul situației politice foarte complexe a principatului de peste Carpați, vasal Porții otomane dar rîvnit în aceeași măsură de Habsburgi și teren de confruntare între acești doi vrăjmași, contradicțiile de clasă din rîndurile secuimii — împărțită în pături și clase antagoniste — opunînd în

¹ Conf. univ. dr. Camil Mureșan, prof. univ. dr. doc. Zsigmond Jáko, arhivistul Liviu Moldovan și Antal Pál, dr. Akos Egyed, dr. Lajos Demény, dr. András Magyari și dr. Károly Barbáth, dr. Pavel Binder și dr. Zoltan Székely.

primul rind nobilimii țărănimea și ostășimea liberă, înfruntarea cu puterea centrală, în sfârșit represivnea sălbatică, ce, în afara a numeroase victime, a dus la suprimarea vechilor libertăți ale secuilor de rînd și la aservirea lor în mare măsură. În sfârșit, după ce se insistă asupra stării de eferveșcență socială și de nemulțumire latentă domnind în rîndurile secuimii după 1562 și pînă la 1595, aceasta căutînd să-și recucerească drepturile, se înregistrează și ecurile prezentate de frămîntările secuiești în rîndul populației românești majoritare — dar supusă discriminărilor sociale și religioase — precum și a păturilor mijlocii săsești din mediul urban.

A doua parte a monografiei — alcătuită din cinci capitole² — tratează mai întîi foarte amănunțit cauzele noii răscoale din 1595—1596, cînd principele Sigismund Báthori în fața amenințării turcești este silit să apeleze la capacitatea militară a secuilor, spre a participa la campania de eliberare a Țării Românești alături de oastea lui Mihai Viteazul, acordînd, sub presiuni, actul de libertăți din 15 septembrie 1595, retractat apoi în decembrie următor de Dietă; se insistă apoi asupra izbucnirii mișcării și a „carnavalului singeros” din iarna anului 1596 aducă a actelor sălbatice de înăbușirea în sine a tulburărilor, pustiindu-se sate întregi și executîndu-se, fără milă, bravi ostași care își vărsaseră sîngele în luptele împotriva turcilor. Crunta prigoană a secuilor de rînd de către Bathorești și nobilimea din jurul lor le-a fost însă fatală, căci în timpul fulgerătoarei campanii a lui Mihai Viteazul din toamna anului 1599 în Transilvania, voievodul, cu un adînc simț politic, după ce a întărit vechile libertăți ale secuilor, și-a atras de partea sa masele secuiești și a dobîndit o binemeritată izbîndă.

În alte capitole se urmărește apoi atitudinea adoptată față de secui de diferiți principii ai Transilvaniei, după Mihai Viteazul și pînă la Gabriel Bethlen, arătîndu-se că aceștia s-au ferit de a mai repeta greșeala fatală a lui Sigismund Báthori de a li se împotrivi și a-i persecuta, căutînd, dîmpotriva, să le respecte drepturile și să-i atragă de partea lor, în luptele grele duse împotriva imperiailor. Se mai amintește apoi de evoluția sinuoasă a raporturilor cu secuii avute de urmașul lui Mihai Viteazul, Radu Șerban, care în general a căutat să-și facă aliați pe acești vajnici militari, în pofda politicii sale pro-habsburgice. Un ultim capitol — foarte bine documentat și bazat pe relevante date statistice

— scoate în relief structura economică și socială a satului secuiesc, categoriile de oameni liberi și situația țărănimii aservite, și în sfârșit drepturile și obligațiile acestel comunități. În încheiere, se fac cîteva considerații teoretice deosebit de interesante cu privire la unele probleme ale concepției marxiste despre istorie și răscoala s-ucilor din 1595—1596.

Din examinarea structurii lucrării analizate, se poate constata caracterul ei innoitor, competența cu care a fost abordat — sub multiple aspecte — un subiect atît de complex, efortul deosebit al autorilor pentru o documentare cit mai exhaustivă și o tratare teoretică corespunzătoare, monografia constituind, în cele mai multe privințe, o certă reușită.

Din analiza atît de pertinentă a societății secuiești din secolul al XVI-lea în componentele sale socio-economice, politice, organizatorice și militare, în cadrul lucrării analizate lipsește, însă, după părerea noastră, o dimensiune și anume aceea a universului spiritual în care a evoluat această comunitate. În monografie se face abstracție de aportul adus de secume la tezaurul cultural al Transilvaniei, de frămîntările ei pe plan confesional și ideologic, de aderarea ei parțială la Reforma și de opoziția manifestată față de influenții clerici iezuți, atotputernici la curtea principelui Sigismund Báthory. Această lacună s-ar fi putut înlătura prin includerea și a unui scurt capitol privind elementele de suprastructură detectate în rîndurile societății secuiești în epoca Umanismului. De asemenea, constatăm lipsa unui indice, care ar fi ajutat pe cititor să se orienteze mai lesne în cuprinsul cărții, cit și absența ilustrațiilor, ce ar fi făcut mai sugestivă lectura ei.

În ceea ce privește unele completări pe care am dori să le aducem monografiei, acestea se rezumă la cîteva năurturi din izvoarele străine asupra participării secuilor la campania din 1595 în Țara Românească și la răscoala lor din iarna următoare. Astfel, cronicarii turci Mustafa Selaniki, Mehmed bin Mehmed și Ibrahim Pecevi subliniază vitejia ostașilor secuiei în luptele din 1595 și aportul pedestrașilor din rîndurile lor la cucerirea cetății Glurguiului, confirmînd astfel știrile din sursele maghiare³.

Totodată, unele mențiuni interesante privitoare la cauzele răscoalei din 1595—96, desfășurarea și reprimarea ei se întîlnesc și în scrisorile adresate la 5 ianuarie și 2 martie 1596

² Autori: Dr. Lajos Demény, dr. Constantin Rezachevici, conf. univ. István Imreh și conf. univ. József Pataki, János Fazekas, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

³ *Cronici turcești privind țările române (sec. XV—mijlocul sec. XVII)*, (ed. M. Guboglu și M. Mehmet), Vol. I. București, 1966, p. 373—374, 420—423, p. 502—504.

marelui duce al Toscanei de către mercenarul italian Cosimo Capponi⁴.

În sfârșit, o serie de date generale privitoare la societatea secolară, la istoricul și organizația ei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se mai întâlnesc la misionarul iezuit Ferrante Capeci⁵ și la protonotarul apostolic Giorgio Tomasi⁶.

De asemenea în capitolul privitor la situația internațională a țărilor române pînă la 1600 — de altminteri excelent scris, cu o remarcabilă viziune de ansamblu — credem că autorul (conf. univ. Camil Mureșan) s-ar putea referi în introducere și la clasică lucrare a lui Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (ed. a II-a), vol. I—II, Paris, 1966 iar pentru comerțul englez în Marea Baltică (p. 24) la recenta lucrare a istoricului polonez Henryk Zins, *England and the Baltic in the Eltsabetan*

era, Totowa/New Jersey (S.U.A.), 1972, XII + 348 p.

Avem de asemenea de semnalat faptul că documentele privitoare la războiul țărănesc din 1514 prezentate ca inedite la p. 132—134 în capitolul *Date noi despre răscoalele secuiești din secolul al XVI-lea și ecoul lor în rindul populației românești și săsești din Transilvania* (autori dr. P. Binder și dr. Z. Székely) au fost publicate anterior de Costin Feneșan, *Participarea Brașovului la înăbușirea răscoalei țărănești din 1514 în Transilvania în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie”*, Cluj-Napoca, XIX (1976), anexa, p. 287—290, doc. I—V.

În concluzie, cu toate deficiențele semnalate — care nu alterează substanța și conținutul acestei lucrări închinată în limba română unui moment așa de important din istoria seculor — salutăm cu bucurie apariția unui atare volum ce aruncă altele lumini noi și deosebit de semnificative asupra trecutului unei naționalități care s-a înfrățit adeseori în luptele ei pentru afirmare, cu românii.

Paul Cernovodeanu

⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 512 și 514.

⁵ *Ibidem*, p. 99—101.

⁶ *Ibidem*, p. 669.

UTA BINDREITER, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1875—1888* (Relațiile diplomatice și economice între Austro-Ungaria și România 1875—1888), Hermann Böhlau Nachf, Wien-Köln-Graz, 1976, 322 p.

După cum mărturisește și autoarea, scopul acestei interesante lucrări a fost acela de a lămurii unele afirmații sau teze ale istoriografiei contemporane din Europa dar și din America în legătură cu evoluția relațiilor româno-austro-ungare în deceniile 8 și 9 ale sec. al XIX-lea. În ultimii 25 de ani preocuparea pentru clarificarea acestor probleme a fost destul de crescută îndeosebi în rindurile unor istorici austriei, precum Z.B.J. Andritsch, D. F. Gotz, A. Krausnecker, E. R. v. Rutkowski, S. Wischall și alții. Dar aprecierile lineare, adesea unilaterale, ale acestora nu converg cu punctele de vedere exprimate de autor, care, utilizînd o documentare mai largă, desprinsă din cercetarea arhivelor vieneze, ale unor arhive particulare din Germania, precum și a unor fonduri arhivistice aflate în România, a ajuns la concluzii mai realiste, mai obiective și mai apropiate de adevărul istoric.

Uta Bindreiter ține să argumenteze, spre deosebire de alți istorici austriaci și germani, că Austro-Ungaria a avut interese să susțină politica de emancipare a României față de Turcia dar și față de presiunile Rusiei țariste,

întrucît și monarhia, la rindul ei, considera tendințele de expansiune ale Imperiului țarist drept cel mai mare pericol pentru consolidarea poziției sale economice, dar mai ales politice în Europa centrală, central-răsăriteană și de sud-est. Autoarea nu este de acord cu afirmația că apropierea României față de Puterile Centrale s-ar fi realizat la inițiativa lui Bismarck, apropiere finalizată prin încheierea pactului secret cu Austro-Ungaria din 1883, așa cum se susține în numeroase lucrări. Insistențele diplomației vieneze — prin acțiunile întreprinse de contele Andrassy, acele din scurta perioadă ministerială a lui Haymerle și continuate, cu aceeași asiduitate, de Kálnoky — au constituit o politică deliberată prin care Austro-Ungaria urmărea să sprijine România în lupta sa pentru emancipare politică, s-o scoată de sub influența Rusiei și în felul acesta s-o capaciteze pentru o alianță defensivă anti-rusă. Convenția comercială între Austro-Ungaria și România încheiată la 10/22 iunie 1875 constituie, pentru autor, o dovadă peremptorie a intereselor economice ce legau cele două țări; dar Uta Bindreiter dă o mai mare importanță valorii sau sensului

politic al acestui act : o încercare de eludare a prevederilor Convenției de la Paris și un prim pas spre emanciparea României de sub tutela imperiului otoman. De la această convenție și de la o înțelegere în problema Dunării rămânea un drum scurt spre o alianță politică care ar fi contribuit la crearea unui spațiu de siguranță între Rusia și Monarhie, precum și la atenuarea tendințelor iredentiste ale românilor din Transilvania și Bucovina.

În dorința de a demonstra aceste teze autoarea acordă, în cercetarea sa, o mai redusă atenție unor aspecte care nu pot fi ignorate dacă ne referim la condițiile concret istorice în care au evoluat relațiile româno-austro-ungare; în primul rând nu trebuie uitată tendința de autodeterminare a popoarelor din monarhie care crea multă neliniște Vienei; nu se pune doar problema panslavismului sau a iredenței române de pildă; se pune în aceeași măsură problema tendințelor separatiste ale Ungariei față de Austria. În aceste condiții, monarhia dualistă era avizată, totuși, la sprijinul Germaniei a cărei politică promova niște țeluri proprii, în sensul că nu dorea o tulburare a „echilibrului” european creat după 1871. Austro-Ungaria, pe de altă parte, nu putea renunța nici la alianța celor trei împărați pentru a nu leza orgoliul și interesele Germaniei în Europa și nici susceptibilitatea Rusiei.

Ca urmare, diplomația austro-ungară nu putea să depășească anume limite în relațiile cu România, țară cu o poziție strategică recunoscută de toate puterile europene datorită așezării sale între cele trei imperii, cu destule probleme de ordin social și politic în interior. Aceste limite mai erau determinate și de faptul că România urmărea, la rindul său, să-și realizeze strategia sa politică prin desăvârșirea unificării statului național.

Consecvență acestei intenții, Uta Bindreiter face în partea introductivă (p. 2-41) o incursiune succintă asupra relațiilor între Austria (Austro-Ungaria) și Principatele Unite (România) între anii 1859 - 1874. Fără a neglija divergențele - uneori destul de adânci - care au caracterizat relațiile româno-austriace din această perioadă, autorul insistă, cu precădere, asupra punctelor de contact care au condus la o apropiere între cele două țări. Poposind asupra unor momente mai importante ale procesului de făurire a statului național român (Unirea din Ian. 1859 a Moldovei cu Țara Românească; Conferința de la Paris din aprilie-septembrie 1859; Relațiile Austriei cu Principatele Unite între 1859-1861), autorul prezintă corect poziția Austriei față de aceste evenimente, unele cu sens revoluționar în istoria poporului român. Dar punctul de vedere austriac este exprimat mai mult prin prisma locului și rolului pe care și-l atribuia monarhia

în politica europeană din acea vreme și mai puțin prin prisma procesului obiectiv al constituirii națiunilor în Europa, proces aflat în plină desfășurare atât în centrul cit și în părțile central-răsăritene și de sud-est ale continentului.

Aceasta nu însemnează că autorul omite tendințele de unitate deplină exprimate de presa vremii („Românul”, „Revista Carpaților” din București sau „Dacia” înființată în 1861 la Iași) în primii ani ai domniei lui Cuza, sau preocupările diplomației Principatelor privind situația din Transilvania, sau contactele pe care România le întreținea cu Banatul și Bucovina; Viena părea îngrijorată și de tratativele pe care Al. I. Cuza le-a purtat cu emigrația ungară și poloneză. Erau măsuri și acțiuni care fiecare în parte și toate împreună vizau, în perspectivă, independența țării (p. 19). Autorul menționează, între altele, încercarea pe care o face diplomația austriacă de a ajunge la o îmbunătățire a relațiilor cu Principatele, acordând atenție și respect lui Al. I. Cuza cu ocazia vizitei sale din septembrie 1860 la Constantinopol. Această poziție a fost de altfel influențată și de atitudinea pe care au adoptat-o cu acest prilej Turcia, Franța și Anglia față de domnitor. Însărcinatul cu afaceri al Austriei, Ludolf, a privit cu mai multă înțelegere, după această întâlnire, necesitatea unificării administrative și politice a celor două principate (p. 21).

Cele două înțelegeri de mai mică importanță încheiate în timpul lui Cuza cu Austria, nu au condus la reglementarea relațiilor diplomatice între cele două părți. Propunerea domnitorului de a se deschide o reprezentanță diplomatică la Viena, respectiv la București, a fost respinsă de Reichberg; dar el intenționa să reglementeze această situație printr-un contact direct cu Francisc Iosif - intenție ce nu s-a mai putut materializa (p. 26).

Cursul relațiilor româno-austriace (austro-ungare) nu s-a modificat nici în primii ani de domnie ai prințului Carol, intrucît Austria s-a pronunțat împotriva alegerii sale ca domn al României nu doar pe considerentul că ar fi promovat interesele Prusiei la Dumăre, dar Carol „era cunoscut drept un zelos potrivnic al Austriei”.

În condițiile anului 1866 când era amenințată chiar existența monarhiei, diplomația austriacă, pentru a-l câștiga pe Napoleon III de partea sa (împotriva Prusiei desigur), ar fi fost de acord chiar cu o eventuală proclamare a independenței României (p. 27). Intervenția Austriei n-a reușit să împiedice candidatura lui Carol; deghizat, el va trece prin Elveția spre România ajungând, în mai, la București.

România n-a privit cu ochi bun pactul dualist. Campania pentru susținerea intereselor românilor din monarhie purtată pe diverse căi prin presă („Românul” și „Per-

severența”), prin acțiuni de informare, prin măsuri de apărare etc. a adîncit divergențele între România și Austro-Ungaria; momentul culminant al crizei l-a constituit publicarea „Cărții Roșii” de către guvernul de la Viena, în noiembrie 1868, prin care România era acuzată că tulbura pacea și că are o atitudine dușmănoasă față de monarhia dualistă (p. 30). În aceste condiții, Carol a stăruit pe lângă Francisc Iosif pentru normalizarea relațiilor prin acceptarea unei reprezentanțe diplomatice la Viena și respectiv la București, propunere ce a fost acceptată la 24 decembrie 1868. Dr. Ludovic Steege, om politic cunoscut, devenea primul reprezentant diplomatic român la Viena. Acesta din urmă însă avea să simtă rezistența cancelarului Beust care, acuzînd guvernul român de tendințe pan-românești (grossrumänischen Tendenzen), își continua vechea sa optică antiromânească.

Autorul susține că prima cotitură vizibilă, pozitivă, în relațiile României cu Austro-Ungaria se poate urmări în perioada anilor 1869—1874. La sfîrșitul anului 1869 Francisc Iosif, în drum spre Egipt — unde urma să se deschidă traficul pe Canalul Suez — face o escală la Virciorova unde este primit de M. Kogălniceanu; în anii următori interesele pentru un schimb comercial organizat devin mai evidente la ambele părți; începe și cooperarea, prin firma Offenheim în construcția de linii ferate în România; România participă în 1873 la expoziția economică mondială de la Viena cu exponate din domeniul economiei agrare (p. 40). Toate aceste manifestări vor conduce la o apropiere între acele două state, vădindu-se din ambele părți dorința de reglementare a schimburilor comerciale.

Alături de interesele economice, susține autorul, se adaugă și interesul politic al României de a găsi în Austro-Ungaria un sprijin concret la încercările de desprinderea ei de sub tutela imperiului otoman și la obținerea independenței de stat. Astfel își fac loc tratativele între reprezentanții celor două țări care vor duce, în final, la încheierea convențiilor comerciale din 1875.

Perioadei acestor tratative și încheierii Convenției româno-austro-ungare (10/22 iunie 1875) le este consacrat un capitol dezvoltat (Cap. I. p. 42—100) în care Uta Bindreiter realizează o secțiune pe orizontală și pe verticală foarte reușită: pe verticală, disecînd în toate detaliile și în adîncime conținutul convenției, cu toate implicațiile sale economice; iar pe orizontală evidențiînd rațiunile sale politice și economice, implicațiile pe care această înțelegere le-a avut în viața politică, în relațiile diplomatice dintre cele două țări.

Retrospectiva pe care autorul o face asupra politicii vamale a Principatelor (Româ-

niei) între anii 1840—1868, scoate în evidență limitele în care se încadra aceasta datorită statutului juridic al celor două țări stabilit de Regulamentul organic, într-o măsură de Convenția de la Balta Liman și apoi de Convenția de la Paris din 1858. Situația de dependență nu permitea Principatelor o politică economică și vamală care să asigure protejarea producției naționale și realizarea unor venituri mai substanțiale, venituri ce s-ar fi reflectat și în progresul general al Principatelor. Această situație explică și măsurile pe care guvernul din 1866 le-a luat în politica vamală în vederea redresării financiare a României: taxa de import a fost mărită de la 5% și 7% ad valorem (și așa destul de modestă); la mărfurile care intrau prin porturile dunărene s-au mai adăugat 0,5%; iar pentru anumite mărfuri destinate Turciei se percepea 0,5% ad valorem taxă de tranzit. În schimb a fost încurajat exportul: dacă în 1865 taxa de export s-a redus de la 5% la 4%, după 1866 ea a scăzut continuu, ajungînd în 1869 doar la 1% (p. 45). Autorul arată și alte măsuri locale pentru înviorarea comerțului în anii 1869—1870, din care protecționismul vamal (uneori deghizat) ieșea la iveală. Noua lege vamală a fost discutată de Cameră și Senat în luna mai 1874 fiind acceptată cu o majoritate absolută (49).

Inițiativa pentru o convenție comercială între Austro-Ungaria și România aparținea României. Însă înainte de a se accepta deschiderea tratativilor de către contele Andrassy, Turcia, aflînd despre aceste intenții, trimitea o notă circulară marilor puteri (24 sept. 1873) prin care protesta împotriva semnării unei eventuale convenții comerciale cu România; guvernul otoman motiva punctul său de vedere afirmînd că recunoașterea independenței economice a României ar grăbi recunoașterea independenței politice (p. 55). Cu toată opoziția Turciei, la care s-au raliat Franța și Anglia, la insistența lui Andrassy, Berlinul și Petrogradul (alianța celor trei împărați) au notificat guvernului turc acordul celor două puteri, pentru încheierea unei convenții economice directe între țări dependente și alte țări.

În acest sens, tratativele începute încă în primăvara anului 1874 au fost concretizate într-un proiect de convenție, elaborat de o comisie mixtă româno-austro-ungară în zilele de 26—28 ianuarie 1875 la Viena. Unele divergențe (art. X, dacă înțelegerea să poarte titlul de tratat sau convenție etc.) s-au reluat în întîmirea din 1—21 martie 1875, ajungîndu-se la un consens în iunie 1875 cînd a și fost semnată convenția.

Pusă în discuția parlamentului român, convenția, alcătuită din 22 articole și cîteva anexe a stîrnit furtunoase dezbatere. Opoziția

liberală a atacat vehement conținutul convenției considerându-l „antinațional” și acuzând guvernul conservator de lipsă de fermitate, de subordonarea intereselor economice și politice ale României intereselor Austro-Ungariei. Pledoaria ministrului de externe, V. Boerescu — care a pus accent pe aspectul și importanța politică a convenției — în sensul că libertatea economică constituia un pas spre recunoașterea independenței depline a României — a convins pe deputați, Convenția fiind votată cu o majoritate zdrobitoare (p. 88).

Consiliul imperial al Austro-Ungariei a luat în discuție convenția în februarie 1876. Majoritatea guvernamentală motiva semnarea ca o necesitate imperioasă de a asigura poziția economică a monarhiei în România, întrucât prin politica vamală adoptată de aceasta din urmă se punea sub semnul întrebării influența economică a statului dualist la Dunărea de jos. Opoziția în schimb — neunitară în manifestările ei — acuza guvernul că a rupt cu vechea politică orientală a Monarhiei, aceea a menținerii integrității Imperiului otoman; convenția aducea prea multe avantaje unui stat vasal cum este România, orientare care poate avea urmări serioase pentru Monarhie. Avantajele materiale sînt pentru Austro-Ungaria extrem de reduse și unele prevederi sînt neclare. Opoziția cerea respingerea convenției sau cel puțin aminarea acceptării ei. Altă grupare a opoziției susținea că avantajele rămîn doar de partea României. Guvernul n-a reflectat asupra consecințelor economice; el s-a condus mai mult după rațiuni politice urmărind consolidarea României, pentru ca la caz de nevoie să găsească un sprijin în ea (p. 94—95). Pusă la vot, convenția a fost acceptată cu 145 : 13; la 20 mai 1 iunie 1876 a avut loc schimbul de documente ratificate, care precizau că intrarea în vigoare a convenției va avea loc la 1 iulie 1876.

În finalul acestui capitol, autorul — după ce prezintă opiniile unor istorici și oameni politici români (C.I. Băicoianu, Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Ion Moga), precum și opiniile pe care le susține istoriografia austriacă (Adolf Beer, Karl Grünberg, Herbert Mates și istoricul american Frederick Kellog) cu privire la importanța convenției — își mărturisește concluziile personale (p. 99—100). Uta Bindreiter susține că această înțelegere nu trebuie tratată, în principal, sub aspectul ei economic care a adus și prejudicii României; importanța deosebită a convenției rezidă în semnificația sa politică. Pentru tînărul stat românesc, precizează autorul, care în afara relațiilor externe era practic un stat independent, înțelegerea cu o mare putere cum era Austro-Ungaria însemna

o confirmare a acestei independențe. Strînsă ca într-un clește între Rusia țaristă și Imperiul otoman, România trebuie să caute un sprijin la vecinul din vest.

Pentru Austro-Ungaria convenția comercială cu România însemna un nou capitol în politica externă a Monarhiei. Deși nu era prea interesată în independența României, după eșecurile suferite în tendința de a încorpora Principatele, cea mai realistă soluție în a crea un bastion împotriva tendințelor expansioniste ale Rusiei țariste era aceea de a-și asigura o hotărîtoare influență politică în regiunea Dunării de Jos printr-o dependență economică a României față de Austro-Ungaria. Convenția comercială — după autor — constituia pe de o parte un act de curaj al unui stat vasal care urmărea să se elibereze de sub dominația otomană, pe de altă parte o măsură realistă politică a unei mari puteri. De reținut este și faptul că s-au respectat principiile comerțului liber, iar clauzele convenției, cel puțin formal, porneau de la principiul tratamentului egal (p. 99).

În realitate cel mai avantajat dintre cei doi parteneri a rămas Austro-Ungaria. În timp ce produsele industriale ale monarhiei își găseau în România o piață de desfacere sigură stînjening astfel dezvoltarea unei industrii naționale, exportul de produse agricole românești spre Austro-Ungaria a rămas la cifre de afaceri scăzute, fiind nevoit să infrunte și concurența produselor din alte țări agricole. Aceasta înseamnă că Austro-Ungaria a beneficiat atît politic cît și economic de pe urma încheierii convenției. Deși din punct de vedere economic România a fost dezavantajată de convenția încheiată, însemnătatea acesteia constă în încercarea reușită de emancipare a României de sub tutela otomană, un pas înainte în dezvoltarea relațiilor sale internaționale care, în final, vor conduce la independența politică (p. 100).

Autorul analizează, în continuare (cap. II. p. 101 — 165), relațiile româno-austro-ungare în perioada anilor cuceririi independenței statale și a recunoașterii acesteia de puterile europene (1876—1879). După ce prezintă viața politică internă în anii 1875-76, cu mutațiile respective în conducerea destinelor României (căderea guvernului Lascăr Catargiu, preluarea frinelor politice de coaliția liberală etc.), autorul stăruie asupra poziției guvernului român în preajma și în timpul războiului ruso-turc și a atitudinii lui Andrassy față de încercările României de a obține independența pe cale diplomatică.

Referindu-se la politica de „neutralitate absolută”, Uta Bindreiter arată că ea a devenit mai activă după răscoala bulgarilor și intrarea Serbiei și Muntenegrului în război împotriva Turciei, deci în primăvara anului 1876 (p. 113 și urm.). După încercările lui

M. Kogălniceanu de a obține independența pe cale diplomatică, încercări care au eșuat, în vara anului 1876 conducerea guvernului este preluată de I.C. Brătianu. La externe, în locul lui Kogălniceanu este numit N. Ionescu, un convins adept al politicii de „neutralitate absolută” așa cum o afirmă și în discuția cu Calice, consulul general al Austro-Ungariei la București.

Contrar vederilor lui N. Ionescu, primul ministru I.C. Brătianu considera oportună ieșirea din neutralitate a României și alinierea poziției țării cu aceea a Austro-Ungariei și Rusiei. Această convingere l-a determinat să accepte invitația guvernului rus de a se întâlni, în sept. 1876, la Livadia; era de fapt și o contrabalansare a vizitei pe care o făcuse Brătianu lui Francisc Iosif și Andrássy la Sibiu în august același an. Se pare că Brătianu deținea unele informații cu privire la întâlnirea de la Reichstadt, deoarece înainte de a pleca în Rusia, împărțea lui Bosizio, vice-consulul Austro-Ungariei la București că vizita la Livadia n-ar avea vreo semnificație politică, dar că România va merge cu acea putere care nu-i amenința existența, întrucât nici una din puterile semnatarc a păcii de la Paris (1856) nu i-a oferit vreo garanție; exprimându-și credința că Austro-Ungaria este binevoitoare, el își manifestă totodată regretul că nu i s-a promis nimic României (p. 116).

La inapoierea sa de la Livadia Brătianu n a mai informat pe Calice asupra rezultatelor întrevierii de la Livadia; el constata doar efectul acestei călătorii asupra opiniei publice din țară. Refuzul marilor puteri de a analiza situația României la Conferința puterilor garante convocată la Constantinopol în decembrie 1876, a incitat și mai mult opinia publică din România. Se adaugă și conflictul cu privire la modul cum era tratată România (drept „provincie privilegiată”) în cuprinsul constituției turcești din 1876. La inițiativa lui Carol, în noaptea de 17 spre 18 ianuarie 1877, într-o ședință comună a Camerei și Senatului s-a discutat și problema unei eventuale convenții cu privire la trecerea trupelor rusești peste teritoriul României împotriva Turciei; majoritatea participanților s-au declarat de acord cu convenția (p. 122).

Adepții politicii „neutralității absolute” reacționează energic și încearcă răsturnarea guvernului. Concomitent ei tatonază, din nou, sprijinul Austro-Ungariei. Într-o convorbire cu Andrássy, în februarie 1877, Ioan Bălăceanu îi declara că guvernul român s-ar opune intrării trupelor ruse dacă din partea Austro-Ungariei ar exista cea mai mică speranță de a acorda sprijin României. Respingând această idee, Andrássy preciza că Austria nu va trata nicicând o trecere a trupelor rusești peste teritoriul României drept „casus

belli” (p. 123). Ambiguitatea politicii monarhiei era evidentă. Andrássy, care sfătuia guvernul român să-și mențină neutralitatea, nu garanta, sub nici o formă, un sprijin efectiv în cazul încălcării ei de o terță putere.

În condițiile în care trebuia să se încheie convenția cu Rusia, guvernul român a considerat utilă o consultare a Vienei. Andrássy dind un răspuns foarte vag, ținea să menționeze că guvernul său nu se va opune intrării armatelor rusești, dar nu va fi de acord cu un regim de ocupație, cu o administrație rusească și cu nici un fel de anexiuni. Cu această ultimă tatonare înainte de semnarea convenției cu Rusia, guvernul român a ajuns la concluzia că trebuie să acționeze mai ferm, după interesele proprii, înțelegând, din nou, că marile puteri își văd, în primul rind, de interesele lor.

Convenția semnată la 4/16 aprilie 1877 de Dimitri Stuart din partea Rusiei și M. Kogălniceanu (reintrat în guvern, înlocuindu-l pe neutralistul N. Ion scu) din partea României, nu a fost adusă la cunoștința Vienei decât spre sfârșitul lunii, după ratificarea ei de către camerele legislative. Semnarea convenției a produs o impresie nefavorabilă în cercurile politice ale Austro-Ungariei. Ziarul „Neue Freie Presse” considera actul un afront la adresa monarhiei habsburgice; în Ungaria, unde războiul Rusiei se bucura de puțină simpatie, s-a ajuns la demonstrații în favoarea Turciei. Poziția rezervată a Austro-Ungariei l-a determinat pe M. Kogălniceanu să împărțesească lui Zwiedenek (noul consul general al Austro-Ungariei la București) că semnarea convenției putea fi evitată dacă guvernul de la Viena ar fi intervenit energic pentru garantarea neutralității României de către toate puterile Europei; izolarea la care a fost împinsă România a determinat guvernul român să acționeze în consecință. În același sens se pronunța și I.C. Brătianu cind declara: „Les grands Puissances ne voulant pas régler notre situation, par rapport du passage des russes, nous nous sommes vus dans la nécessité de la régler nous mêmes; on l'a d'ailleurs reconnu à Vienne”. (p. 126—128).

Atitudinea decisă a guvernului român de a obține independența pe orice cale, a creat starea de război între România și Turcia. După proclamarea independenței, la 9 mai 1877, România era conștientă că ea va fi nevoită să și-o constituiească pe câmpul de luptă.

Austro-Ungaria a adoptat o atitudine de rezervă față de proclamarea independenței României. Contele Andrássy susținea că independența nu era indispensabilă României și că hotărârea definitivă a monarhiei va depinde

de rezultatul războiului și de atitudinea pe care România o va avea pînă atunci.

La Congresul de la Berlin, Austro-Ungaria, ca și celelalte mari puteri, a acceptat schimbările teritoriale cerute de Rusia României, dar răceala intervenită în relațiile româno-ruse a oferit Austro-Ungariei posibilitatea să se apropie mai mult de România, arată autoarea¹.

Uta Bindreiter se oprește, apoi, asupra perioadei destul de dificile de după Congresul de la Berlin, în care diplomația română a luptat cu dirigenții pentru a obține recunoașterea independenței României de marile puteri ca Germania, Anglia, Franța și Italia. După cum se știe aceste țări, la sugestia Germaniei, condiționau recunoașterea independenței țării noastre de îndeplinirea articolului 44 al Tratatului de la Berlin, privitor la acordarea drepturilor de cetățenie tuturor locuitorilor de altă credință religioasă, în primul rînd populației evreiești. În lucrare se arată că rezolvarea acestei cerințe a tratatului de la Berlin era dificilă pentru guvernul român, datorită implicațiilor de ordin social, și înainte de toate economic (p. 153). Austro-Ungaria s-a arătat binevoitoare față de trimiterea unui reprezentant diplomatic la București, conslntă fiind de importanța României în cazul unui conflict cu Rusia (p. 154).

Autoarea subliniază faptul că și guvernul Marii Britanii i-a propus lui Bismarck să recunoască împreună independența României imediat după Congresul de la Berlin, dar cancelarul german a refuzat (p. 156). Interesantă este remarca istoricului vest-german Martin B. Winkler, citat de Uta Bindreiter, după care introducerea de către Bismarck a unei noi condiții, neprevăzută în tratatul de la Berlin, pentru recunoașterea independenței României și anume răscumpărarea de către guvernul român a căilor ferate române de la consorțiul Bleichröder-Hanseman, a fost primul pas pe care l-a făcut guvernul german pentru a acorda sprijin politic capitalului german în străinătate. Poziția Germaniei era totuși slabă, pentru că independența României fusese înscrisă în două tratate internaționale, iar Austro-Ungaria, Rusia și Turcia aveau deja, din toamna anului 1878, miniștri plenipotențiar la București, fapt ce atesta recunoașterea independenței României înainte de îndeplinirea articolului 44 al tratatului de

la Berlin (p. 159). Se știe că prin acceptarea de către împăratul Francisc Iosif a agentului diplomatic al României Ion Bălăceanu la la 9/21 septembrie 1878, în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României, Austro-Ungaria a fost prima mare putere care a recunoscut independența României, fapt scos în evidență și de Uta Bindreiter².

Austro-Ungaria a jucat o anumită perioadă un rol de mijlocitor între România și marile puteri occidentale, dar în urma presiunilor lui Bismarck, Andrassy a trecut de partea puterilor occidentale, „sfătuiind” guvernul de la București să satisfacă pretențiile Germaniei, în ceea ce privește răscumpărarea căilor ferate. Andrassy, scrie U. Bindreiter, a respins ideea unui demers colectiv al puterilor occidentale pe lângă guvernul român în chestiunea îndeplinirii articolului 44, întrucît nu voia să împartă cu nimeni simpatia de care se bucura Monarhia habsburgică în România. Aici trebuie însă arătat faptul că dacă Andrassy s-a declarat ostil unui demers colectiv al puterilor la București, în schimb a recurs, la presiuni dure asupra guvernului român, amenințîndu-l cu rechemarea ministrului Austro-Ungariei la București, dacă puterile occidentale vor conchide că România n-a îndeplinit articolul 44 al Tratatului de la Berlin³. Amenințarea cu rechemarea ministrului Austro-Ungariei era singura reală, care putea să periclitaze grav situația internațională a României, deoarece puterile occidentale nu aveau alte mijloace de presiune asupra României. Andrassy i-a repetat lui V. Boerescu, ministrul de externe al României, în cursul vizitei la Viena „că nu poate să se despartă de celelalte puteri, că va subscrie ceea ce vor subscrie și ele”⁴. Autoarea menționează în continuare, tratativele difi-

² Vezi și Gh. N. Cazan și I. Gheorghiu, *Acțiunea politică a guvernului român pentru punerea în aplicare a hotărîrilor Congresului de la Berlin privind independența României*, în culegerea *Din lupta poporului român pentru independență*. Coordonator Ioan Scurtu. Universitatea din București, Facultatea de Istorie, 1977, p. 188.

³ Vezi Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat (B.C.S.) fond Brătianu, pachet LVIII 1, copia notel contelui Andrassy din 21 iulie/2 august 1879 adresată contelui Hoyos pentru a fi adusă la cunoștința guvernului român și Haus-Hof-und Staats archiv Wien, P.A. XVIII, Rumänien, Liasse I 1878-1879 Judenfrage, Anerkennung Rumäniens f. 252-253.

⁴ Arhiva B.C.S. *Loc. cit.* dosar 3 Viena 8 august 1879.

¹ V. și Constantin Nuțu, *Semnificația proclamării independenței României în relațiile româno-austriace*, în culegerea de studii *Din lupta poporului român pentru independență*. Coordonator Ioan Scurtu. Universitatea din București. Facultatea de Istorie, București, 1977, p. 182-183.

cile româno-germane care au dus la răscumpărarea de către guvernul român a căilor ferate și la recunoașterea independenței României de către Germania, Marea Britanie și Franța, la 8/20 februarie 1880.

Contele Andrassy, considerat prieten al României, s-a retras de la conducerea Ministerului de externe cezaro-crăiesc în octombrie 1879, după ce și-a pus pecetea pe aproape patru decenii de politică externă austro-ungară, prin încheierea alianței cu Germania. În scrisoarea trimisă de contele Andrassy principelui Carol al României, acesta îl chema pe domnitor să se alătore Austro-Ungariei și Germaniei, întrucât interesele României și ale Monarhiei de Habsburg ar fi identice (p. 165). Este de remarcat, deci, interesul pe care cercurile conducătoare de la Viena îl manifestau față de atragerea României în sfera politico-militară a Imperiilor centrale. Tînăra cercetătoare austriacă prezintă în câteva rânduri foarte sugestive programul de politică externă sud-est europeană al noului ministru de externe al Austro-Ungariei, baronul Haymerle :

„El era de părere că Austria ar trebui, mai întîi, să includă statele balcanice în sfera sa de influență economică — dependența lor politică ar urma, apoi, pe o cale naturală, neforțată. Pătrunderea economică în Balcani, cu ajutorul Dunării, a fost punctul principal al programului politic extern al lui Haymerle. El conșinea însă și greșeli întrucât făcea să se simtă prea puternic superponderea Austriei asupra statelor dunărene și de aceea ele s-au îndreptat de la început împotriva Monarhiei (p. 204)”. Privite sub acest raport ne apar mult mai clare insistențele și pretențiile Austro-Ungariei din anii 1878—1883 de a-și institui dominația la Dunărea de jos, între Porțile de Fier și Galați, pe partea din marele fluviu în care Austro-Ungaria nu era riverană. Cu atît mai legitimă apare, deci, poziția fermă a guvernului român de respingere a pretențiilor Austro-Ungariei.

Noul ministru de externe al Austro-Ungariei, contele Gustav Kálnoky și-a luat funcția în primire la începutul lunii decembrie 1881, în plină desfășurare a incidentului între România și Austro-Ungaria provocat de unele cuvinte considerate jignitoare la adresa Austro-Ungariei din Mesajul Tronului la deschiderea Corpurilor legiuitoare ale României din 15/27 noiembrie 1881. Incidentul este relatat în mod veridic (p. 212—218). Kálnoky a considerat un pasaj din Mesaj în care se vorbea de închiderea granițelor Austro-Ungariei pentru importul vitelor din România „subt cuvînt de epizootic” drept un act „leșit din comun și nerușinat” (Herausfordernder, unverschämter Akt) care nu putea fi trecut cu vederea și ocazia nu putea fi scăpată” pentru ca micul

regat să fie adus la realitate”. U. Bindreiter arată că termenul românesc nu este totuna cu „prétexte” cum a apărut în traducerea franceză a Mesajului Tronului, chiar Hoyos sesizînd posibilitatea unei greșeli de traducere (p. 213), însă, adăugăm noi, ministrul Austro-Ungariei la București n-a făcut nimic pentru aplanarea incidentului, din contra, l-a ațîțat pe Kálnoky. Noul ministru de externe, scrie autoarea, a arătat românilor că nu le acceptă pretențiile și demonstrațiile amorului propriu iritat (p. 217). Lucrurile ar părea îndreptățite dacă ar fi vorba de „samavolnicii” și „pretenții”. Însuși U. Bindreiter arată că după 1878 limitările impuse importului de vite din România, de guvernele de la Viena și Budapesta, motivîndu-le prin existența unor focare endemice de pestă bovină, lucru neadevărat, au sporit cu fiecare an pînă la interdicție totală de la 1 Ianuarie 1882. Această hotărîre a adus mari pagube crescătorilor români de animale, lovînd grav una din ramurile de bază ale exportului român.

Măsurile adoptate de guvernul de la Viena s-au datorat cererilor guvernului ungar, exportul de vite din Ungaria în Germania scăzînd de la 38 milioane guldeni în 1877 la 4,18 milioane în 1881, ca urmare a măsurilor protecționiste adoptate de guvernul german (p. 183—184). A fost o întimplare fericită, scrie U. Bindreiter, că guvernul austriac a găsit în existența unor epizootii în România un motiv plauzibil pentru interdicția importului de vite din această țară, înlăturînd concurența română de pe piața austro-ungară (p. 184—185). Declarația guvernului român din februarie 1881, conform căreia în România nu existau cazuri de pestă bovină n-a fost luată în seamă (p. 186). La aceasta s-au adăugat pretențiile Austro-Ungariei asupra Dunării de jos, pe care guvernul de la Viena voiau s-o transforme pe tot parcursul într-un fluviu austriac. Încercarea, destul de modestă, a guvernului român de a protesta față de o astfel de stare a lucrărilor a fost reprimată în mod brutal de Kálnoky, iar guvernul român silit să-și ceară scuze. Kálnoky a făcut o demonstrație de politică de mare putere față de un mic stat vecin.

În ceea ce privește combaterea pretențiilor Austro-Ungariei de dominație la Dunărea de jos, U. Bindreiter redă punctele de vedere îndreptățite exprimate de trei specialiști contemporani germani în drept internațional⁴

⁴ F. Dahn *Dunărea și România* publicat în traducere în „Telegraful” din 17 și 18 august 1883 st. v. (Donau und Rumänien, Berlin 1883); F. Geffken *Die Donaufrage*, Berlin, 1883; F. von Holzendorf *Rumäniens Uferrechte an der Donau*, Leipzig, 1883.

care considerau pretențiile austriace contrare dreptului internațional, după principiul că un stat nu poate pretinde altui stat să-i acorde interese speciale în limitele teritoriului său. Prin rezistența sa față de tratatul de la Londra România nu-și apăra decît dreptul său și, în același timp, principiul liberei navigații pe Dunăre (p. 223).

„Rezistența României, se spune în lucrare, care s-a ridicat cu succes nu numai împotriva Austriei, ci împotriva întregii Europe, l-a învățat pe Kálnoky că o tensiune continuă între Monarhie și România ar împinge-o negreșit pe aceasta din urmă în brațele Rusiei. Prin tratatul din octombrie 1883 acest pericol a fost înlăturat și prețul pentru aceasta, adică renunțarea de către Austria la dominația asupra Dunării de jos, n-a fost pentru Kálnoky prea mare”. (p. 225).

În capitolul consacrat aderării României la alianța Puterilor centrale aflăm părerea autoarei despre împrejurările în care s-a petrecut acest eveniment, nu fără a lua cunoștință de alt incident diplomatic între România și Austro-Ungaria, survenit în urma toastului rostit de senatorul Petre Grădișteanu, persoană neoficială, la Iași, la începutul lunii iunie 1883, cu prilejul dezvelirii statuii lui Ștefan cel Mare, în fața actualului Palat al Culturii. Guvernul român a fost din nou nevoit să-și ceară scuze pentru cuvintele rostite de P. Grădișteanu. Atitudinea lui Kálnoky este apreciată de U. Bindreiter drept dură, toastului lui Grădișteanu acordându-i-se o atenție prea mare (p. 231). Dar, continuă autoarea, trebuie să se recunoască că metodele lui Kálnoky de „tratament” aplicat României erau pînă într-un anumit punct îndreptățite, întrucît micul regat și-a apărut cu fermitate „pretențiile” sale (Ansprüche), în problema Dunării (p. 231). Deci, concluzia: dacă un stat mic se apără în fața pretențiilor de dominație din partea unei mari puteri, el trebuie pus la punct? Aici era necesar ca autoarea să precizeze că acesta era felul de a gândi al lui Kálnoky.

Momentul ales de Bismarck pentru propunerea „lărgirii Ligii de pace” adresată Vienei a fost determinat de accentuarea divergențelor ruso-austriace în Balcani, în chestiunea prezenței ruse în Bulgaria (p. 231)⁵, divergențe privite cu neliniște la București. Bismarck a propus includerea României în alianță, dar „El nu-și făcea nici o iluzie despre adevăratele simțăminte ale României față de Austria: tratatul dorit de România n-a fost determinat de sentimente prietenești, ci

de înțelegerea necesității sale” (p. 237). După părerea Utei Bindreiter, tratatul secret de alianță al României cu Austro-Ungaria din 30 octombrie 1883, la care a aderat în aceeași zi și Germania, a avut o importanță mai mare pentru România, în sensul asigurării păcii în sud-estul Europei, diminuării divergențelor între Austro-Ungaria și România, renunțării la aspirațiile Austriei în chestiunea Dunării de jos (p. 237). Sintem de acord cu autoarea, pînă într-un anumit punct, noi considerînd tratatul Austro-Ungariei cu România de maximă importanță și pentru cea dintîi⁶. Autoarea constată că tensiunea în relațiile dintre cele două țări provocată de situația românilor transilvăneni, n-a putut fi înlăturată prin tratat, înregistrîndu-se doar o anumită atenueare a ei (p. 237). Desigur, dar de scurtă durată, căci la începutul deceniului următor, intensificarea prigoanei naționale în Transilvania a pus sub semnul întrebării înnoirea alianței României cu Puterile Centrale.

Relațiile economice austro-ungaro-române ocupă locul cuvenit în lucrarea Utei Bindreiter. S-a mai evidențiat în recenzia de față importanța politică pe care a avut-o convenția comercială româno-austro-ungară din 1875—1876 pentru România, însă dezavantajele economice au ieșit la iveală din primii ani ai aplicării ei⁷. În afara limitării importului de animale din România, autoritățile austro-ungare au adoptat măsuri restrictive și asupra importului de grîne din țara noastră. În același timp exportul produselor fabricate din Austro-Ungaria în România lovea în mod catastrofal industria românească în curs de dezvoltare, provocînd o îndreptățită nemulțumire în rîndurile cercurilor capitaliste române interesate. În Camera deputaților luau deseori cuvîntul împotriva convenției comerciale și a efectelor ei în România cerînd denunțarea convenției. În ședința Camerei deputaților din 10 martie 1885 Mihail Kogălniceanu a interpretat guvernul pe marginea politicii economice a României, I.C. Brătianu avînd serioase temeri pentru menținerea la putere a guvernului prezidat de el⁸.

Uta Bindreiter se referă pe larg la tratativele comerciale austro-ungaro-române de la Viena, Budapesta și București din perioada ianuarie 1885—mai 1886, avînd drept scop încheierea unei noi convenții comerciale, în locul celei care avea să expire la 1 iulie 1886.

⁶ *Ibidem* p. 193

⁷ Vezi și Gh. N. Cazan *Evoluția relațiilor economice româno-austro-ungare (1878—1886)* în „Revista de istorie” tom 28, (1975), nr. 3, p. 365—384.

⁸ Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien. P. A. XVIII. Rumänien 19. Berichte f. 32. București, 11 martie 1885.

⁵ Vezi și Gh. N. Cazan *Tratatul secret de alianță între România și Austro-Ungaria (1883)* în „Revista română de studii internaționale” Anul VII. 1(19) 1973 p. 175—194.

Tratativele n-au avut efecte pozitive, între cele două țări izbucnind un război vama (până în 1891) care aproape a desființat relațiile comerciale între România și Austro-Ungaria. Autoarea respinge punctul de vedere al economistului austriac de la începutul secolului nostru, dr. Karl Grünberg, conform căruia tratativele de la București ar fi eșuat din cauza „aroganței și șovinismului românilor” (p. 259).

Uta Bindreiter scrie că economia românească a suferit pagube importante în deceniul în care s-a aplicat convenția comercială cu Austro-Ungaria, iar „năzuința (României n.n.) de a încheia un nou tratat care să-i asigure exportul fără piedici, ca și sprijinirea producției naționale era de la sine înțeleasă și trebuia să fie luată în considerare de la început de partea austriacă”. Dar ea nu numai că a ignorat aceste cerințe îndreptățite, dar a mers mai departe decât posibilitățile din trecut” (p. 260). Restrângerea de către România a articolelor de import pentru care se acorda clauza națiunii celei mai favorizate, ca și imposibilitatea pentru Austria de a lărgi importul de animale din România fără a aduce prejudicii economiei naționale a Ungariei au făcut imposibilă înțelegerea între

cele două părți, conchide Uta Bindreiter (p. 260).

Autoarea și-a stabilit ca limită a cercetării în tema propusă schimbarea de guvern din primăvara anului 1888, cind îndelungata guvernare liberală sub președenția lui I.C. Brătianu, a fost înlocuită prin conservatorii — junimiști și apoi de către conservatori. Limita anilor 1875—1888 este mai mult decât justificată pentru o teză de doctorat.

Lucrarea prezentată cititorilor din țara noastră se impune prin seriozitatea cercetării, prin obiectivitate științifică, respectarea adevărului istoric. Stagiul de documentare în România i-a permis autoarei să folosească izvoarele și lucrările românești, punctele de vedere exprimate de autorii români. În același timp lucrarea Utei Bindreiter contribuie la cunoașterea unui capitol important al relațiilor româno-austro-ungare în țările de expresie germană. Desigur, că apariția unor lucrări științifice riguroase, cum este cea de față, nu face decât să bucure pe cititorii din România.

Constantin Nușu,
Gheorghe Nicolae Căzan

CHARLES-OLIVIER CARBONELL, *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français. 1865—1885*, Privat, Toulouse, 1976, 605 p.

Lucrarea lui Charles-Olivier Carbonell, profesor la Universitatea din Toulouse, animator entuziast al cercetărilor de istorie a istoriografiei în Franța, are un dublu merit. Ea acoperă mai întâi un gol, în contextul unei școli istorice care s-a remarcat prin abordarea, într-o manieră nouă, a unei mari varietăți de probleme, dar s-a interesat relativ puțin până acum de studii evoluției științei istorice. Succintele sinteze mai vechi ale lui G. Monod, C. Jullian, L. Halphen, completeate prin lucrări mai noi semnate de G. Lefebvre (*Notions d'histoire moderne*, 1946, nouă ediție 1971, sub titlul *La naissance de l'historiographie moderne*), H.-I. Marrou (în *L'histoire et ses méthodes*, sub redacția lui Ch. Samaran, 1961), J. Ehrard și G. Palmade (*L'Histoire*, 1964) sînt departe de a acoperi întreg cîmpul istoriografiei franceze și universale; istoricii americani, englezi, germani s-au dovedit mult mai interesați de acest gen de cercetări. Studiind în amănunt o perioadă restrînsă, dar esențială pentru evoluția istoriografiei franceze (cu atît mai mult cu cît este privită în strînsă legătură cu tradiția istoriografică anterioară, precum și cu realizările ulterioare), cartea lui Ch.—O. Carbo-

nell deschide un drum, și acesta este un merit de nelăgăduit.

Al doilea merit esențial stă în concepția generală a lucrării, în metodologia urmată. În această privință, deosebirea față de cercetările anterioare este radicală. Lucrările clasice (E. Fueter, *Geschichte des neueren Historiographie*, 1911; G.P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, 1913; H.E. Barnes, *A History of Historical Writing*, 1937; J. W. Thompson, *A History of Historical Writing*, 2 vol. 1942, lucrarea amintită a lui G. Lefebvre etc.) puneau principalul accent asupra operei istoricilor priviți individual, cu deosebire asupra marilor istorici. Chiar după ce istoria a început să devină (și școala franceză ilustrează cel mai bine această direcție) interpretare a evoluției colective, înțelegă în spirit sociologic, istoria istoriografiei a continuat să se concentreze asupra faptelor individuale, personalităților. Reinnoirea istoriei nu a mers mină în mină cu reinnoirea științei despre scrierea istoriei. O expunere de ansamblu remarcabilă, pătrunsă de multe idei originale, a publicat, în 1974, Pierre Chaunu, într-o secțiune a cărții sale

Histoire, science sociale; un accent important este pus însă și de data acestora asupra istoricilor de seamă și operelor lor majore.

Se poate afirma deci, fără exagerare, că Ch.-O. Carbonell a avut curajul să rupă cu o întreagă tradiție și să prezinte o operă concepută într-un spirit cu adevărat nou. Desigur, concepția și metoda sînt bine cunoscute, aparțin școlii de la „Annales”, dar pentru prima dată se încearcă aplicarea lor în domeniul specific al istoriei istoriografiei. Dezbătînd probleme fundamentale de metodologie, propunînd o abordare nouă și soluții noi, lucrarea în discuție poate fi considerată una dintre cele mai importante publicate de istoricii francezi în anii din urmă.

Autorul propune mai întîi cîteva criterii metodologice. Înțelegerea scrierilor istorice în contextul mental al fiecărei epoci, studiul operelor sub toate aspectele (politic, filozofic, religios etc.), abordarea tuturor nivelelor istoriografice (de la producția academică pînă la tradiția populară), definirea școlilor și raporturilor dintre curente, legarea producției istoriografice de realitățile social-economice, politice, culturale, etc. — iată cîteva dintre cerințele majore ale unei anchete complete. Perspectiva urmează să fie sociologică, iar metoda în primul rînd cantitativă, statistică. Cercetătorul are obligația „de a nu neglija nici o operă, nici un istoric . . . A număra și a măsura tot ce poate fi numărat și măsurat în istoriografie . . . este regula de aur a istoricului istoriografiei. Aceasta este valabil pentru operă (format, număr de pagini, preț, tiraj, dimensiune cronologică și dimensiune geografică) ca și pentru istoric (vîrstă, avere, localizare) . . . Metoda statistică apare deci ca un instrument necerar de cercetare și explicare . . . Ea implică recenzarea tuturor operelor, tuturor istoricilor — și deci o definire și o delimitare a operei istorice și a istoricului. Program ambițios, pe care progresele tehnice în domeniul exploataării informațiilor numerice . . . îl permit a fi realizat într-un ritm din ce în ce mai rapid” (p. 64—65). O asemenea metodă „se cere a fi aplicată, pentru început, la o perioadă restrînsă (cea ce și face autorul), la studiul unui curent sau monografia unei reviste. Avantajul este că prelucrarea informației poate fi considerată exhaustivă, iar concluziile se sprijină pe un fundament statistic ferm.

După prima parte, metodologică, urmează o secțiune consacrată istoriei în genere, ponderii și domeniilor ei. Este cunoscută afirmația că secolul XIX a fost „secolul istoriei”. Autorul încearcă să vadă dacă ideea rezistă unei demonstrații cantitative. În anii 1870—

1874, ponderea lucrărilor de istorie în totalul producției de carte din Franța a fost de 8,4% 6,9%, 6,7%, 7,9% și (cota maximă, atinsă în 1874) 10,1%. Istoria se plasează astfel pe locul II, fiind depășită, cu mult, de literatură (32,1% în 1874). În general, procentul ce revine operelor istorice a rămas stabil pe parcursul secolului XIX: 8,9% în 1820, 8,3% în 1830, 9% în 1840, 9,6% în 1850, 9,4% în 1860.

Mergînd mai departe în timp, în 1763 și 1764, istoria ocupă 10% și 12%, deci o poziție comparabilă și chiar ușor superioară. Coborînd cu încă un secol, procentul este mult mai mare: 24,8% pentru cărțile imprimate la Paris în anii 1643—1645, sau 16,7% dacă facem abstracție de istoria ecleziastică. Deci, sub aspect statistic, ar fi greșit să socotim secolul XIX ca secol prin excelență al istoriei. Aceasta ocupă un loc însemnat — și faptul este de reținut —, dar își diminuează totuși ponderea în comparație cu secolele anterioare (totuși, începînd din jurul anului 1870, arată autorul, atunci cînd istoria tinde să devină o știință cu reguli precise, detașîndu-se de literatură, sporește mult rolul ei în cadrul societăților științifice din Franța, precum și în mediul universitar). Credem însă că la toate aceste considerații, strict statistice, s-ar putea adăuga un argument în favoarea rolului jucat de istorie în secolul trecut. Acesta poate fi, eventual, considerat un „secol al istoriei” nu numai în virtutea cantității de opere istorice publicate, ci și, sau poate chiar în primul rînd, printr-o anume concepție, mentalitate. Secol al marilor schimbări, al revoluției industriale și efervescentei naționale, al concepțiilor evoluționiste despre lume și societate, a impus o anume gîndire istorică, (inclusiv în alte științe, de pildă în științele naturii), un sentiment al trecutului, al perspectivei în timp, al veșnicei transformări, atitudini pe care epocile anterioare le avuseseră în mult mai mică măsură. Istoria a fost folosită totodată, mai mult ca oricînd, ca armă de luptă politică, națională; exemplul popoarelor asuprite din Europa centrală și răsăriteană, al românilor, în primul rînd, este edificator în această privință. Ceea ce dovedește că, alături de elementele cantitative, absolut esențiale fără îndoială, există și aspecte calitative, mai greu de măsurat cu precizie, dar care merită să-și găsească locul în orice interpretare.

În continuare, autorul tratează „domeniile istoriei”. Baza statistică o constituie tot perioada 1870—1874, pentru care a întreprins un calcul complet. În acest interval de 5 ani s-au publicat în Franța 1884 lucrări de istorie. Pe primul loc se află istoria religioasă, cu 377 lucrări, în mare majoritate consacrate creștinismului (97%), și anume catolicis-

mului (93%) și cuprinzând cu deosebire vieți de sfinți (aproape 200 de lucrări). Este un gen puternic partizan și lipsit de metodă științifică: de remarcat însă răspîndirea sa, ceea ce ilustrează pozițiile pe care biserica și vechea mentalitate le mai dețineau în Franța din primul an al Republicii a III-a. Deosebit de răspîndite sînt și publicațiile de documente — 251 lucrări, de cele mai diverse tipuri și de valoare științifică foarte inegală. Istoria locală (392 lucrări) este, de asemenea, foarte caracteristică; 2/3 se referă la istoria diferitelor așezări rurale, autorii fiind preoți, nobili, proprietari funciari, institutorii etc. Urmează arheologia și istoria artel, cu 180 lucrări (doar 20 tratînd zone din afara Franței). Se publică și „istorii universale”, trei întreprinderi de acest gen fiind în lucru în perioada discutată. Se constată, în acest domeniu, un „triumf al europocentrismului”, cu cîi ne îndepărtăm de Franța ponderea acordată diferitelor popoare și civilizații fiind tot mai mică. Nici un progres din acest punct de vedere, uneori chiar un regres, față de opera lui Voltaire, *Essai sur les moeurs*, în care se încercase pentru prima dată, însă pe baza unei înfrînării fragmentare, lărgirea cadrului istoric la scara lumii întregi. Între timp, documentația devenise mult mai bogată, iar cunoașterea globului mai completă. Aparenta contradicție este just explicată de autor prin sentimentul de superioritate, mergînd pînă la dispreț, pe care cucuritorii occidentali ai lumii îl aveau față de popoarele subjugate sau pe cale de a fi supuse. Singura civilizație evoluată era considerată cea europeană, în primul rînd cea vestică. Ultimul loc îl ocupă în preocupările vremii filozofia istoriei: doar 5 lucrări, mai puțin de 0,3%.

A treia parte a cărții se referă la *istorici*. Autorul încearcă mai întîi o demografie și o geografie istoriografică. Cercetează vîrsta istoricilor, ajungînd la concluzia că media acestora era în 1875 de 51 de ani, cei mai numeroși relativ fiind specialiștii de 57 și 61 ani. Interesant faptul că istoricii trecuți de 70 de ani sînt mai mulți ca totalitatea celor care au sub 35 de ani (100 față de 85). 22 sînt chiar trecuți de 80 de ani, un grup la fel de numeros ca cei sub 30 de ani. Vîrsta înaintată a multora se explică și prin faptul că, într-o vreme cînd rigoarea științifică era încă aproximativă, o serie de istorici își începuseră tîrziu cariera, provenind din alte domenii de activitate. Există istorici profesioniști, oameni de altă meserie care scriu istorie, precum și rentieri lipsiți de ocupație, care își găsesc în istorie o activitate intelectuală. Vîrsta realizării primei opere variază de la 19 la 80 de ani! Femeile, în număr de 21, reprezintă sub 2% din numărul total al istoricilor, fapt explicabil prin situația lor generală în viața culturală a epocii. În ce

privește „geografia istoriografică”, autorul a realizat, pe baza prelucrării datelor, un mare număr de hărți sugestive, detașînd regiunile „subdezvoltate” din punctul de vedere al cercetării istorice (Bretania, Pirinei, Masivul Central etc.), precum și zonele de activitate intensă, localizate mai ales în nord, în primul rînd Parisul. Principala cauză a acestui dezechilibru este de ordin social-economic, opoziția dintre o Franță bogată și alta săracă. Contrastele regionale stabilite de Ch.—O. Carbonell completează cercetările efectuate în această direcție de numeroși istorici francezi în anii din urmă. Ideea unei Franțe omogene a dispărut în fața realității: un adevărat mozaic social-economic și cultural.

Interesant și faptul, demonstrat de autor, că într-o Franță pe care ne-am obișnuit să o considerăm tipic burgheză, clerul și nobilimea realizează încă, în jurul anului 1870, o bună parte a producției istoriografice. Între 1866—1875, au publicat cel puțin o lucrare istorică 164 de clerici, a șasea parte din numărul total al istoricilor; la rîndul lor, nobilii reprezintă un procent de 15 sau chiar 20%. În rest, cei care scriu istorie sînt arhiviști, profesori, în majoritate universitari, ziaristi, avocați, ofițeri etc. Autorul realizează o statistică completă, pe profesiuni și categorii sociale.

În continuare, în a patra parte a lucrării, se încearcă definirea principalelor școli istoriografice. Cel trei principali istorici ai vremii, Taine, Renan și Fustel de Coulanges sînt declarați „falși șefi de școală”, autorul pronunțîndu-se, consecvent metodei sociologice adoptate, împotriva explicării evoluției istoriografice prin realizările „marilor istorici”. Fără a nega influența de ansamblu exercitată de aceștia, Ch.—O. Carbonell consideră că în realitate ei nu au format o școală, nu au impus un sistem precis de cercetare, o concepție bine definită, nu au avut discipoli fideli. Au fost mai curînd spirite izolate decît reprezentative.

Care sînt însă principalele școli? Mai întîi, demonstrează autorul, o *școală catolică*, reprezentată prin „Revue des questions historiques” (fondată în 1866), marcată printr-o concepție providențialistă a istoriei și avînd tendințe monarhiste, legitimiste. Multe din studiile publicate reprezintă o apologie a bisericii catolice și monarhiei. Capitolul consacrat acestei școli aduce o interesantă contribuție la cunoașterea mentalității sectoarelor conservatoare sau reacționare ale societății franceze în ultimele decenii ale secolului trecut. Istoriografia aruncă astfel o puternică lumină asupra ideologiei și intereselor de clasă, scopurilor politice urmărite.

Autorul se referă apoi la problema existenței unei *școli pozitivistice*. Definește cu claritate, și după părerea noastră, în chip extrem de

just, esența concepției pozitivistice. Mulți istorici înțeleg astăzi prin istoriografie pozitivistă ceea ce este de fapt școala critică, metodică, cristalizată spre sfârșitul secolului trecut, o școală care în realitate este complet opusă pozitivismului. Pozitivismul reprezintă o concepție de asamblu, o filozofie, cu originea în opera lui Auguste Comte. În ce privește istoria, doctrina acestuia și a discipolilor săi urmărirea o abordare sociologică neevenimentială și stabilirea unor legi riguroase ale evoluției. Aceasta este școala pozitivistă (lucru arătat foarte clar încă în sinteza lui Fueter) și nicidecum curentul care s-a remarcat prin abuz de narațiuni evenimentială și prin negarea oricărei filozofii a istoriei. Definind deci în mod corespunzător pozitivismul, autorul ajunge însă la concluzia că o asemenea școală practic nu a existat în Franța. Singura lucrare notabilă, spre sfârșitul secolului XIX, este considerată cartea lui Louis Bourdeau, publicată în 1888, *L'histoire et les historiens. Essai critique sur l'histoire considérée comme une science positive*; într-adevăr o operă foarte interesantă, cu tendința unei istorii totale, neevenimentiale, concepute sociologic, trăsături care anuță, uimind uneori prin modernismul lor, școala de la „Annales”. Dar o singură carte nu poate însemna o școală. Sintem în general de acord cu demonstrația autorului, credem însă că ponderea pozitivismului a fost totuși ceva mai mare. Fără a vorbi de o școală, de principii ferme și acceptate de mai mulți istorici, un spirit pozitivist difuz, în parte cu originile în opera lui Comte, dar generat de întreaga atmosferă științifică a epocii, de teoriile evoluționiste, a existat cu siguranță. De ce nu l-am încadra aici și pe Taine, pe care autorul îl izolează în chip absolut? De ce nu, și opera tirzie a lui Quinet, *La création*, pătrunsă de un naturalism evoluționist? Nu este o școală, dar este o stare de spirit. Autorul consideră că Bourdeau nu este pe deplin original, arătând că idei apropiate se întâlnesc și la Voltaire. Sintem de acord, și tocmai aceasta ne pune în fața unei continuități (multă vreme fragilă, dar totuși reală) în istoriografia franceză, ceea ce, poate, ajută la o mai bună înțelegere a fenomenului școlii de la „Annales”, a extraordinarului prestigiu pe care aceasta l-a dobândit în istoriografia franceză.

Așadar, în lipsa unei școli pozitvistice reale, ceea ce rămâne în fața școlii catolice, și în opoziție cu ea, este școala metodică, reprezentată prin publicația „Revue historique” (înființată în 1876) și condusă de Gabriel Monod. Renunțând de data aceasta la neîncrederea sa față de rolul „marilor istorici”, autorul începe printr-o micromonografie, foarte bine documentată, despre viața și activitatea lui Monod, subliniindu-i originile protestante, studiile în Germania, concepția sa

republicană și liberală. Ch.—O. Carbonell consideră că și această școală, în cinda declarațiilor de principiu, este la fel de subiectivă, în felul ei, ca și prima. Republicanii și protestanții în majoritate, după cum ceilalți erau catolici și monarhiști, istoricii școlii metodice interpretează trecutul tot prin prisma intereselor lor specifice. Pretenția obiectivității absolute, aparținând curentului critic de la sfârșitul secolului trecut, nu a fost decit o iluzie. Cu sau fără voința lor, istoricii aparțin prezentului, se definesc în raport cu o ideologie sau alta.

Subiectivismul istoriografiei epocii este subliniat și mai apăsat de autor în a cincea secțiune a cărții, care discută despre istoricii „istoriei imediate”. Sînt prezentate atitudinile diverse, dar egal de subiective, față de marile evenimente contemporane, cum sînt războiul din 1870—1871 și Comura din Paris. Trate aceste considerații ideologice asupra istoriografiei contribuie substanțial la înțelegerea stărilor de spirit din Franța acelei epoci.

A șasea și ultima parte a lucrării tratează problema raporturilor istoriografiei franceze cu cea germană. Un punct de vedere acceptat în general de istorici este cel al influenței deosebite pe care școala istorică germană a exercitat-o, mai ales în a doua jumătate a secolului trecut, asupra istoricilor din diferite țări, inclusiv din Franța. În centrele universitare germane, istoriografia a devenit — mai înainte ca acest proces să se fi cristalizat în celelalte culturi europene — o profesiune bine distinctă, cu reguli severe de cercetare. „Școala metodică”, după terminologia autorului, sau „școala critică” s-a manifestat în formele sale cele mai depline în contextul istoriografiei germane, exercitînd o anumită înrurire și în afara ei (și în România, marii istorici de la sfârșitul secolului trecut, Xenopol, Onciul, Bogdan, au fost influențați de concepțiile și metodele școlii germane).

La o analiză mai atnă însă — și acesta este meritul autorului și al metodei statistice folosite — modelul german, fără îndoială real, își pierde mult însă din presupusa-i atotputernicie. Factorii esențiali ai evoluției culturale, inclusiv istoriografice, se dovedesc a fi cei interni. Situația traducărilor este semnificativă: în deceniul 1866—1870 ele reprezintă sub 1% din întreaga producție editorială franceză. Dacă ne referim la istorie, cifrele sînt și mai modeste: 52 de traduceri din 665, ceea ce înseamnă mai puțin de 8% din total. Este drept, din acest total modest, în frunte vin lucrările germane; este însă vorba doar de 21 de titluri, un ritm de două cărți anual. Impresia care se degajă este mai mult a unei indiferențe față de mult discutatul „model” german. În ce privește orientarea recenziilor (o altă sursă pentru stabilirea gradului de interes pentru producția științif-

fică străină), aceasta diferă în raport cu publicațiile luate în considerație. „Revue des questions historiques” este foarte naționalistă, publicând puține recenzii de lucrări străine, în timp ce „Revue historique” acordă acestora mai mult spațiu decît producției istoriografice franceze, recenzînd cu deosebire lucrări germane. Problema reală rămîne însă cea a asimilării rezultatelor științifice, obținute de partea cealaltă a Rinului, de istoricii francezi. Cercetarea statistică a referințelor bibliografice existente în lucrările vremii poate da un răspuns precis și nuanțat; contribuțiile germane sînt utilizate masiv în unele domenii (de pildă istoria antichității), dar sînt complet absente în altele. O altă statistică, cea a misiunilor științifice franceze în străinătate, dovedește din nou că interesul pentru Germania era departe de a fi exclusiv, în multe situații neocupînd nici primul loc. Concluziile lui Ch. — O. Carbonell, nuanțate, se rezumă în cele din urmă la afirmația că „mai curînd decît de imitație, raporturile istoriografice franco-germane de acum o sută de ani sînt de competiție”. Ceea ce ne interesează însă în primul rînd este metodologia foarte riguroasă, propusă de autor, în spiritul unei istorii strict cantitative, pentru definirea gradului de influență și de imitație în contextul contactului între două istoriografii.

Jata, în linii generale, structura cărții și principalele ei concluzii. După cum se vede, inovația principală constă în viziunea sociologică și metoda cantitativă aplicate istoriei istoriografice, domeniu abordat pînă acum într-un spirit destul de tradiționalist. Sîntem convinși că metodele și soluțiile propuse nu vor rămîne fără urmări asupra cercetărilor ce se vor întreprinde de acum înainte.

Creдем însă, în același timp, că abordarea cantitativă, mai ales cînd este vorba de domeniul atît de fin al istoriei ideilor, nu rezolvă chiar totul, Nivelarea sociologică este indispensabilă în prima parte a anchetei, apoi însă ea se cere nuanțată prin considerații calitative, mai greu de exprimat cifric. Ne gîndim, de pildă, la soarta totuși ingrată, pe care autorul o rezervă „marilor istorici”. *La Cité antique* reprezintă o simplă unitate numerică, la fel ca orice opuscul lipsit de valoare, ceea ce nu împiedică însă cartea lui Fustel de Coulanges să însemne cu adevărat ceva, greu de definit pe cale statistică. Tirajul cărților sau

numărul discipolilor sînt lucruri importante, dar ele nu spun întotdeauna totul. Autorul tinde spre anularea galeriei marilor istorici, arătînd totodată — și pe bună dreptate — că numeroase idei dezvoltate de ei nu sînt în fond originale, fiind preluate de la gînditorii mai vechi sau întîlnindu-se în aceeași măsură și la alți contemporani. Aceasta nu micșorează însă rolul marilor personalități, al căror merit a fost adesea de a fi dat formă, vigoare și prestigiu unor idei existente doar difuz, lipsite de viața ce le-o poate insufla marea creație. Se creează întotdeauna cu materialul existent, ceea ce într-un sens limitează, dar nu scade cu nimic meritul creatorului.

O ultimă observație; autorul, făcînd statistica profesională și socială a istoricilor, evită în cele din urmă să acorde epitetul de „burgheză” istoriografiei epocii. Este adevărat, mulți istorici (dar totuși o minoritate) sînt preoți și nobili, iar majoritatea celorlalți reprezintă o intelectualitate fără o bază economică solidă de tip capitalist. Trebuie ținut seama însă de faptul că raporturile ideologiei cu baza materială nu sînt brutale, mecanice, ci se cer concepute într-un sens mai larg. Un fapt este sigur: oamenii din popor, mai precis proletarii, nu aveau încă acces la viața istoriografică, iar atitudinea anticomunardă generală a istoricilor vremii ilustrează această situație. În rest, oricare ar fi varietatea originilor, concepțiilor, oricare ar fi excepțiile de tot felul, rezultanta principală credem că nu putea fi alta decît burgheză, în acord cu ideologia dominantă a vremii.

Considerațiile noastre și-au propus să nuanțeze o anchetă istoriografică strict cantitativă, care poate oferi mult, dar nu totul. Nici o metodă, nici o carte nu oferă totul. Meritul lui Ch. — O. Carbonell este însă de a fi oferit într-adevăr foarte mult și, prin noutatea demersului său, prin îndrăzneala vederilor exprimate, de a fi deschis calea unor dezbateri ce vor contribui cu siguranță la înnoirea metodelor de cercetare în domeniul istoriografiei. Cărțile care stimulează înseamnă mult mai mult decît acelea, aparent „perfecte”, care nu dau naștere la nici un fel de discuții. Lucrarea pe care am prezentat-o aparține, fără îndoială, primei categorii.

Lucian Boia

„Suceava”. Anuarul muzeului județean, vol. IV, [Suceava], 1977, 340 p.

Continuând, sub titlu nou, seria de *Studii și materiale*, Muzeul județean Suceava aduce, prin anuarul pe care îl prezentăm, o nouă contribuție la cunoașterea istoriei și a culturii din această parte a țării. Este o realizare remarcabilă în raport cu numerele anterioare (apărute în 1969, 1971 și 1973), atât în ceea ce privește conținutul și varietatea cercetărilor, cât și în privința tehnoredactării unde comitetul de întocmire a volumului a manifestat mai multă exigență. În felul acesta, *Anuarul* se recomandă ca un volum îngrijit și atrăgător ce adună interesantele contribuții ale cercetătorilor (cadre universitare, muzeografi, profesori) din orașul și județul Suceava.

Cuvîntul înainte, scris cu căldură de dr. Mircea Mușat, evidențiază calitățile volumului, precizînd sensul studiilor de istorie locală, care, ca în cazul de față, „se denumesc locale numai datorită simplului fapt că sînt rezultatul unor colective de specialiști dintr-un oraș al țării”. Ele „depășesc însă cadrul unei zone sau altelea a țării devenind de interes național, atît prin elementele de inedit pe care le aduc în circuitul istoriografic cit și prin sublinierea sau dezvoltarea unor concluzii ale istoriei naționale în ansamblul său” (p. 7). Subscriind la această apreciere, avem în vedere și locul aparte pe care Țara de Sus l-a avut de-a lungul secolelor (mai ales în timpul stăpînirii străine), rol care obligă la o cercetare mai nuanțată a acestei zone, în strînsă legătură însă cu istoria națională.

Registrele de studii și articole anunță o varietate largă de preocupări, suficient de expresive pentru a înțelege rîvna științifică a cercetătorilor suceveni.

La capitolul *antversări*, *Anuarul* cuprinde trei articole. Cel dintîi, scris de Octav Monoranu, directorul Muzeului, și Mihai Iacobescu, are un profil editorial și constituie o amplă sinteză a luptei seculare dusă de poporul român pentru cucerirea și menținerea independenței sale (*Independența — o aspirație vitală și permanentă în istoria românilor*, p. 9—24). Avînd la bază ideile directoare ale Partidului nostru și o consistentă documen-

tație istorică, autorii au evidențiat evoluția idealului de independență, în funcție de condițiile interne și de conjunctura internațională specifică fiecărei epoci. Ei au surprins, în acest sens, patru etape generate de: 1 — migrațiunea popoarelor (sec. IV—XIII); 2 — apariția, dezvoltarea și decăderea dominației otomane în Balcani și sud-estul european (sec. XIV—XVIII); 3 — războaiele austro-ruso-turce pentru această zonă (sfîrșitul sec. XVIII—începutul sec. XX); 4 — noile condiții ale epocii contemporane (după primul război mondial pînă în zilele noastre). Aprecierile desprinse din cercetarea temei sînt, fără îndoială, interesante, deși autorii ar fi putut urmări continuitatea și originea idealului de independență încă din zorii istoriei poporului român, fără să ignore tradiția luptei pentru libertate moștenită de la strămoșii daci. În studiul următor, Vasile Miron aduce noi date referitoare la războiul pentru independență (*Mărlurii documentare privind contribuția județului Suceava la dobîndirea independenței de stat a României*, p. 25—54), analizînd aportul locuitorilor din fostul județ Suceava (partea care n-a fost răpită de Imperiul habsburgic în 1775), cu reședința la Fălțiceni. Documentele publicate, în mare parte inedite, provin din Arhivele statului București și Suceava și ilustrează aspecte interesante în legătură cu efortul material și uman depus de întreaga țară pentru înlăturarea dominației străine.

Restituiri documentare interesante — de data aceasta, în legătură cu răscoala din 1907 — semnalează și Octav Monoranu alături de Ioan Cocuz (*Momente ale răscoalei din 1907 în județul Suceava. Ecouri în Bucovina*, p. 55—64). Cercetînd presa bucovineană și arhivele interne, autorii evidențiază solidaritatea populației din teritoriile aflate vremelnic sub ocupație străină cu marea cauză a țărănimii răscolate. „Țăranul nostru (din Bucovina — n. Șt. L.) e frate bun cu țăranul moldovean — arăta ziarul „Voința Poporului” din 16/7 aprilie 1907. Același trecut, același nevoi îl leagă, și cine lovește în unul, lovește

și în celălalt, și durerea unui[a] trebuie să o simtă și celălalt" (p. 63).

Ponderea cea mai mare în alcătuirea *Anuarului* o reprezintă însă cercetările grupate sub titlul *studii de istorie*. Dragomir Popovici inventariază și clasează descoperirile, în mare parte întâmplătoare, de topoare de silex din județul Suceava și Neamț, semnalând interesul pe care acestea îl pot reprezenta p ntru ceercetarea științifică (*Noi descoperiri de topoare de silex din județul Suceava și Neamț*, p. 65—73). Părerea lui, întemeiată pe urmărirea caracteristicilor tipologice ale topoarelor descrise, este că acestea pot fi socotite noi dovezi materiale ale culturii amforelor sferice (p. 71—72). Aprecierea se dovedește interesantă, fiindcă, pînă în prezent, nu au fost descoperite așezări ale grupeii estetice a culturii amforelor sferice. Identificarea pe care o sugerează autorul trebuie coroborată însă — credem noi — unor dovezi mai complexe, dată fiind marea varietate și circulație a pieselor amintite. Mircea Ignat, cercetător pasionat al istoriei vechi pe meleagurile sucevene, semnează prețioasă *Contribuții numismatice la istoria dacilor din nordul Moldovei în secolele II—III e.n.* (p. 75—91). Din analiza materialului numismatic de factură romană în perioada respectivă, cercetătorul sucevean desprinde următoarele fapte: populația din această zonă a avut legături relativ intense cu lumea romană; etapele de penetrație a monedei romane sînt aceleași ca și în restul spațiului est-carpatic; în teritoriul cercetat, nu este cunoscut fenomenul de ascundere a tezaurilor monetare (p. 78). Ultima constatare îi prilejuiește lui Mircea Ignat considerații interesante pe marginea raporturilor dintre populația autohtonă și lumea romană, opinia lui fiind că neacumularea de monedă romană se datorește „foarte probabil, unor factori de natură politică, care făceau ca populațiile de aici să nu primească, în cantități mari moneda romană și, în primul rînd, stipendii, să le fie limitate posibilitățile de jaf, de mercenariat și așa mai departe" (p. 81). În anexă, remarcăm un util *Catalog al descoperirilor monetare din județul Suceava*.

În cadrul aceluiași materiale de istorie veche, remarcăm studiul lui Nicolae Ursulescu despre *Concepția lui Dimitrie Onciul referitoare la formarea poporului român, în lumina actualelor cercetări despre contextul cultural de tip Dridu* (p. 93—104). Prețuitor al operei marelui istoric pornit de pe meleagurile sucevene, Nicolae Ursulescu ajunge la concluzia că „rezultatul cercetărilor arheologice devine concordant cu rezultatul ce se obține printr-o minuțioasă interpretare a izvoarelor scrise, a toponimiei și tradiției așa cum a făcut-o odinioară Onciul" (p. 101).

Mai mult, analiza întreprinsă de apreciatul cercetător revitalizează într-o lumină nouă concepția strălucitului savant despre „un oarecare *adaos* (subl. n. — Șt. L.) de populație romanică sud-dunăreană la cea numeroasă, deja existentă, în nordul fluviului. Nu avem de ce ne feri — scrie N. Ursulescu, interpretîndu-l pe D. Onciul — în a afirma cu tărie, alături de rolul latinității carpatice și pe acela al latinității balcanice-dunărene, întrucît, înainte de venirea slavilor, bulgarilor sau ungarilor, acesta a fost teritoriul firesc, unitar, al întregii romanități orientale" (p. 101).

Fără intenția de a ne situa pe poziții adverse, dimpotrivă, împărtășim sincer asemenea idei, credem că argumentarea strînsă și ingenioasă a autorului ar fi căpătat un plus de consistență prin depășirea stadiului oarecum „teoretic" de rezolvare, printr-o cercetare multilaterală.

Continuînd șirul studiilor de istorie, semnalăm aportul sectorului de medievistică. M.D. Matei și Emil I. Emandi publică rezultatele campaniei de săpături arheologice din 1975 la curtea domnească (*Observații asupra stratigrafiei curții domnești de la Suceava*, p. 105—118) și stabilesc citeva concluzii de preț. Astfel, după părerea lor, lucrările de mare amploare de la curtea domnească datează din timpul lui Alexandru cel Bun, și nu al lui Ștefan cel Mare, cum s-a crezut în mod greșit, iar construcția de lemn, descoperită în urma săpăturilor anterioare, este înscrisă de ei printre primele inițiative domnești. Aceste constatări, adău ate celorlalte observații privind stratigrafia orașului, întregesc, în chip substanțial, cunoștințele noastre despre societatea și cultura Moldovei înainte de Ștefan cel Mare. Deosebit de activ în cercetarea istoriei orașului Suceava, în evul mediu, Emil I. Emandi revine cu încă un studiu (*observații de geografie istorică privind ocolul orașului Suceava*, p. 119—130), în care își propune să înfățișeze unele probleme legate de localizarea, dispariția și schimbarea denumirii unor sate din ocolul orașului Suceava, ca și implicațiile sociale ale acestui proces.

Perioada cînd nordul Moldovei a cunoscut stăpînirea habsburgică este reprezentată printr-o singură lucrare scrisă de Lazăr Ureche (*Situația învătămintului românesc din Bucovina în perioada administrației militare austriece. 1775—1786*, p. 131—143). Autorul, subliniază evoluția nelnteruptă a învătămintului românesc din această parte a țării, combătînd ideea care atribuia stăpînirii habsburgice merite exagerate în culturalizarea populației. Par nedrepte însă observațiile pe marginea cărții lui I.V. Goraș (*Învătămintul românesc în finutul Sucevei. 1775—1918*, București, 1975) despre care se afirmă că „n-a epulzat toate informațiile existente" (p. 132). Aceasta în condițiile în care Lazăr Ureche

și-a întemeiat aprecierile pe o singură informație de arhivă, în timp ce I.V. Gorăș a umblat timp de șapte ani la arhivele școlare din județul Suceava (1).

Pe coordonatele valorificării operei lui D. Onciul, în care s-a mai înscris un studiu anterior, dr. Mihai Iacobescu relevă într-un stil plăcut câteva aspecte ale gândirii marelui istoric (*Dimitrie Onciul și filosofia istoriei*, p. 145–154), evidențiind îndeosebi elementele care și-au dovedit valabilitatea până astăzi.

Istoria contemporană este reprezentată prin două studii de riguroasă concepție și bine documentate, datorate lui Ioan Cocuz (*Aspecte ale luptei maselor populare din județul Suceava, conduse de Partidul Comunist Român, pentru refacerea economică. 1944–1947*, p. 155–167) și dr. Petru Rusșindilar (*Contribuția organizațiilor P.C.R. din județul Suceava la înfăptuirea actului istoric al naționalizării din iunie 1948* p. 169–180).

Binevenită în direcția valorificării tradițiilor culturale din această zonă este rubrica *Din istoria culturii sucevene*. Ion Negură rememorează aici câteva aspecte din activitatea Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina (p. 181–190), prof. M. Cărăușu evocă pe înaintașul folcloricității și etnografiei românești, S.Fl. Marian (*Simeon-Florea Marian, Schiță biografică*, p. 191–204), Mihai Lazăr, pe terenul unor preocupări mai vechi, analizează alte aspecte ale *Revistei politice* (*Din istoricul presei sucevene – „Revista politică” preocupări culturale*, p. 205–213), Eugen Dimitriu reconstituie perioada fălțiceneană a pictorului Băeșu (*Perioada fălțiceneană a pictorului Aurel Băeșu. Contribuții biografice*, p. 215–219), Nicolae Cârlan examinează câteva manuscrise de real interes ale lui Nicolae Labiș (*„Un vis întrerupt” – Nicolae Labiș. Răsfoind manuscrisul poetului*, p. 221–235), Marina Ileana Sabadoș prezintă colecția sculptorului Ion Irine cu de la Fălțiceni (p. 237–239), iar Octavian Nestor cercetează un fenomen al liricii folclorice din Bucovina, (*Valori etnice în estetica liricii de dor din Bucovina*, p. 211–250).

Semnălam, în continuare, ca o bună realizare, rubrica de *documente*, în care sînt valorificate câteva piese inedite: *Un document de epocă despre coarcele pentru tortura robilor*, de Eugen Dimitriu (p. 251–254), *Mărturie inedite despre Berta Gorgon*, de Paul Ieu (p. 255–258), *Scrisori inedite: Orest Tafrali către Vasile Ciurea*, de Eugen Dimitriu (269–262).

Sub alt generic, *medalioane*, dr. M. Iacobescu și M. Ursulescu schițează viața și opera unor personalități marcante din trecutul Bucovinei: Ion I. Nistor (p. 263–277) și, respectiv, Tudor V. Ștefanelli (p. 278–287).

La capitolul *muzeologie*, Alexandrina Ignat prezintă activitatea și realizările Muzeului din Suceava de la înființare pînă azi (*Muzeul din Suceava – opt decenii de activitate*, p. 289–300) iar Floarea Parascan ne oferă impresii plăcute din activitatea profesională (*Rolul muzeului „Ciprian Porumbescu” în educarea patriotică și estetică a publicului*, p. 301–308).

În *note*, Vasile Chirica și Marcel Tănăsache comentează o recentă descoperire periegetică (*Un brăzdă de plug din corn de cerb descoperit la Dolhasca, Jud. Suceava*, p. 309–311) iar Paraschiva Victoria Batariuc, câteva obiecte de inventar funerar din secolul XV (*Cîteva piese provenite dintr-un cimitir medieval de la Suceava*, p. 313–316).

Anuarul cuprinde, în ultima parte, *cronica săpăturilor arheologice din județul Suceava*, în perioada 1972–1976, prezentată de Nicolae Ursulescu și Mircea Ignat (p. 317–324) și instantaneul muzeistic, *Din viața muzeelor sucevene*, cu următoarele articole: „*Galeria oamenilor de seamă*” din Fălțiceni, de Eugen Dimitriu (p. 325–326); *Fondul memorial-documentar „Nicolae Labiș”*, de Nicolae Cârlan (p. 327–329); *Reprofilarea muzeului etnografic din Rădăuți*, de Lucia Stroescu (p. 331–332); *Muzeul de științe naturale și cinegetică – Vatra Dornei*, de Corina Ignat și Doina Zaharia (p. 333–334); *Expoziția „Oameni și locuri din Țara de Sus”*. *Galeria de artă a orașului Rădăuți*, de Marina Ileana Sabadoș (p. 335–336); *Colaboratori ai muzeului*, de Ileana Șutac (p. 337–340).

★

După cum se poate vedea din numărul mare de titluri, ca și din conținutul studiilor, articolelor și notelor, *Anuarul muzeului județean* se recomandă ca o publicație de valoare, prin densitatea informației pe care o vehiculează, prin bogăția ipotezelor, sugestiilor și contribuțiilor puse de autori în discuție. Este acest *Anuar* și un exemplu de conștiință profesională, fiindcă, în cea mai mare parte, autorii sînt cadre de specialitate de la Muzeul județean sau de la Institut (Mircea Ignat, Nicolae Ursulescu, Mihai Iacobescu ș.a.) care participă cu două sau mai multe lucrări, în rivna de a cerceta și de a face mai bine cunoscute pagini din istoria și viața culturală a Țării de Sus.

Rămîn însă de făcut câteva îmbunătățiri în alcătuirea volumului ce trebuie să răspundă tuturor exigențelor științifice.

Considerăm, mai întii, că criteriile care au stat la baza grupării actuale a materiei sînt prea puțin clare. Articolul despre colecția sculptorului Ion Irimescu se încadrează mai bine în rîndul preocupărilor de muzeologie, iar studiul despre situația învățămîntului

românesc din Bucovina corespundea rubricii de istoria culturii, de vreme ce învățămîntul este parte componentă a culturii. Materialele de istoriografie referitoare la Dimitrie Onciul și incluse la *studii de istorie* ar fi apărut mai potrivit dacă ar fi fost grupate împreună (eventual chiar la *medaliaoane* care ar putea constitui o rubrică mai largă și mai exigentă, poate cu titlul *Comemorări*), pentru a se evita confundarea istoriei ca știință cu istoriografia.

Prea puține articole de muzeologie (a se corecta la p. 289 titlul, cu majuscule. „muzeologie”) pentru o revistă de profil, totuși, muzeistic! Notele din viața muzeelor constituie o bună inițiativă, în parte însă deranjată de interpretarea între capitolele de muzeologie și din viața muzeelor a unor note arheologice! În sfârșit, vorbind de structura volumului ne alăturăm opiniei că un grupaj, cit de modest, de recenzii (de preferință axate pe evidențierea unor lucrări interesante mai ales pentru această zonă) este indispensabilă pentru profilul unei publicații angajate în dialogul științific.

Credem totodată că autorii și comitetul de întocmire a volumului trebuiau să manifeste mai multă grijă pentru modul de adnotare a

studiilor, neglijențele în acest sens fiind abundente. Majoritatea materialelor prezintă aparatul critic în subsolul paginilor în timp ce câteva distonează, preferind indicarea bibliografiei în final; formulele idem, ibidem, *op. cit.* sînt folosite adesea inconsecvent (p. 14, n. 20; p. 62, n. 44–48; p. 194, n. 2, 3; p. 228, n. 4–6; p. 241, n. 1–2, etc.); ordinea indicării editurii, localității și anului pentru diverse lucrări este inversată chiar în cadrul aceluiși articol (p. 17, n. 29; p. 201, n. 10; p. 295, n. 38–39, etc.); apar frecvent titluri fără indicațiile de rigoare ale apariției lor (p. 55, n. 1; p. 57, n. 14, 20; p. 156, n. 1, 7 etc.); lipsește un consens în folosirea semnelor diacritice (p. 131, n. 13, 191; p. 205, n.1; p. 305, n.4, etc.); Toate acestea reprezintă, desigur, imperfecțiuni mărunte și, semnalîndu-le, n-am intenționat să diminuăm însemnătatea ultimului număr al publicației muzeului județean din Suceava. Fiîndcă, în ansamblu privit, volumul reprezintă o sumă de contribuții ce se impun a fi valorificate de întreaga cercetare istorică.

Ștefan Lemny

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Istoria Universității din București*,
Vol. I, Tipografia Universității din Bucu-
rești, 1977, 266 p.

Apariția, sub semnătura unui colectiv format din renumiți profesori¹, a primului volum al lucrării *Istoria Universității din București*, tratând perioada de la începuturi până în 1918, se constituie într-un adevărat eveniment cultural și editorial. Contribuind la lărgirea orizontului de informație despre trecutul învățămîntului superior bucureștean, lucrarea are meritul de a reliefa rolul Universității, așa cum sublinia prof. dr. George Ciucu, rectorul Universității în al său *Cuvînt înainte*, „ca forță activă în lupta pentru democrație, desăvîrșirea unității naționale și independentă”, precum și prin atașamentul la ideile noi promovate pe plan cultural-științific. Ea pune în același timp într-o meritată lumină figurile multor dascăli și studenți ai prestigioasei instituții.

Volumul de față este primul dintr-o serie de trei tomuri (al doilea cuprinzînd istoricul Universității în perioada interbelică, iar al treilea tratînd perioada construcției socialiste). Volumul cuprinde într-o perspectivă largă și adîncită — prin punerea în valoare a unor noi izvoare și materiale de arhivă — momentele esențiale din trecutul Universității.

¹ Autorii volumului sînt: prof. univ. dr. doc. Ion Ionașcu: *Academia domnească și Colegiul „Sf. Sava” din București (1694—1864)*; lector univ. Ion Șendrulescu: *Universitatea din București 1864—1877*; prof. univ. dr. Constantin N. Velichi: coordonator; *Universitatea din București 1878—1918*; lector univ. dr. Maria Totu (perioada 1878—1885); lector univ. dr. Florența Preda și asistent univ. Aneta Boiangiu (perioada 1885—1895); asistent univ. dr. Liuba Iancovici (perioada 1895—1900); conf. univ. dr. N. Ciachir și prof. Victor Tănăsescu (perioada 1900—1918). Au mai colaborat: D. Almaș, Al. Vianu, I. Gheorghiu, Ligia Bârză, Silvia Ioanid, V. Dupoi, Zoe Petre și Clara Asproiu.

Lucrarea cuprinde două părți, delimitate între ele de actul înființării Universității bucureștene (1864). Partea veche, după o privire de ansamblu asupra învățămîntului din evul mediu în țara românească, se oprește asupra activității, întinse pe mai bine de un secol și un sfert (1694—1821) a Academiei domnești. Merită să fie remarcată, ca un adevărat model de cercetare serioasă, pertinentă, critica izvoarelor efectuată în legătură cu data înființării acestei școli superioare. Nu mai puțin interesante sînt tratarea — aducînd în parte elemente noi — a conținutului disciplinelor predate sau evidențierea atitudinii reprezentanților claselor dominante — domn — marea boierime, cercurile ecleziaștice — față de Academie. Deși cursurile cădeau uneori sub influența ideilor mîstice, iar limba de predare era greaca, prezența în rîndurile corpului didactic a unor profesori bine pregătiți în filozofie și științele exacte a contribuit la pregătirea raționalistă temeinică a tinerilor absolvenți. Mai zăbovim asupra a trei aspecte și a nume: primul, că la București au studiat tinerii din diferite categorii sociale, în ciuda barierelor de clasă ale vremii (se ajunge la peste 320 de fii de meșteșugari și negustori în 1816); al doilea, că porțile școlii au fost deschise atît pentru românii din afara hotarelor Țării Românești, cit și pentru sudunăreni și al treilea, că școala a format primele serii de cărturari autohtoni, între care reținem pe Ienăchiță Văcărescu, Dinicu Golescu, I. Heliade Rădulescu, Eufrosin Poteca și mulți alții.

În continuare autorul arată cu îndreptățire că marile prefaceri social-economice de la începutul secolului trecut, reflectate pe plan cultural și ideologic, ca și nevoia de cadre pentru aparatul de stat și viața economică, au impus crearea învățămîntului superior în limba română. Prima reușită, aparține lui Gheorghe Lazăr, de numele căruia se leagă începuturile școlii de la Sfîntul Sava. Înfruntînd greutăți materiale și evenimente potrivnice, școala a devenit o prezență activă în conștiința

contemporanilor (între elevi, N. Bălcescu și I. Ghica).

Revoluția de la 1848 a reafirmat cu tărie principiul învățămîntului în limba națională, fapt reflectat și în reforma din 1850, importantă pentru că a diversificat profilul învățămîntului superior (inginerie, drept). Anii imediați următori marchează apariția facultății de litere, apoi a învățămîntului superior medical. Întîietatea și apoi ponderea mai mare acordată studiilor juridice, începînd cu deceniul al șaselea, arată autorii „ilustrează efortul burgheziei noastre pentru înlocuirea dreptului feudal cu dreptul de clasă burgheză”. Trebuie evi lențiată, și sublinierea elementelor de continuitate a școlii românești într-un moment, — începutul celei de a doua jumătăți a secolului trecut — de pregnantă înnoire: tradițiile vechii Academii domnești, ca și ale școlii lui Gheorghe Lazăr se regăsesc, prima, în Facultatea de litere și filozofie, cealaltă, în Facultatea de științe.

Partea consacrată perioadei Universității (1864—1918) tratează ca probleme: înființarea și organizarea acesteia, organizarea studiilor, baza materială, conducerea Universității, cadrele didactice, studenții și instituțiile anexă. Înființarea prin decretul lui Al. I. Cuza la 4 iulie 1864 a Universității bucureștene, consfințea de fapt realitatea nîrrii într-o singură instituție sup rioară de învățămînt a celor trei facultăți existente deja: drept, științe, litere (se vor adăuga în 1869 Facultatea de medicină și în 1884 Facultatea de teologie). Pe plan organizatoric, legea din 1864 stabilea atribuțiile organelor de conducere ale Universității și facultăților, stipula inamovibilitatea profesorilor, preciza condițiile de admitere a studenților în Universitate și modul de repartizare a burselor studențești. Legea a uniformizat la trei ani durata studiilor universitare, (cu excepția studiilor de medicină) lăsînd libertate facultăților să-și elaboreze regulamente speciale în ceea ce privea profilul și ponderea obiectelor de studiu, numărul de profesori etc. Prin ansamblul prevederilor ei, legea a fost o realizare progresistă, corespunzătoare nivelului la care se afla atunci învățămîntul nostru. În deceniile următoare, marcate de o sensibilă dezvoltare generală a țării, de perfecționarea organizării instituțional-administrativă, s-au semnalat numeroase încercări de actualizare a acestei legi, eşuate, din cauze diferite, pînă în 1898, cînd este adoptat proiectul lui Spiru Haret. Acum apare Senatul universitar, cu scopul înmănt de limitare pe cît posibil a ingerințelor guvernamentale, se reglementează durata sesiunilor de examene și numărul cursurilor obligatoriu de frecventat, se instituie burse din bugetul statului. Un punct pozitiv al acestei legi îl

constituie și accentul pus pe corelarea învățării teoretice cu practica.

De-a lungul întregii perioade cercetate învățămîntul universitar bucureștean a înregistrat progrese notabile, în special prin lărgirea continuă și îmbogățirea cu noi cunoștințe a disciplinelor predate, ca și datorită apreciabilei competențe a corpului didactic.

În această epocă s-au afirmat o adevărată pleiadă de eminenți profesori. În acest sens, este reliefat faptul că o mare parte a specialiștilor reputați în diferite domenii de activitate au fost cadre didactice ale Universității bucureștene. Să-i menționăm numai pe jurisții G. Costăforu, V. Boerescu, C.C. Arion, I. Tanoviceanu, istoricii Alex. Odobescu, V.A. Urechia, Gr. Tocilescu, D. Onciul, V. Părvan, N. Iorga și C. Giurescu, geografii S. Mehedinți și G. Vălsan, filologii B.P. Hașdeu, O. Densușianu, I. Bianu, I.A. Candrea, filozofii Titu Maiorescu, C. Dimitrescu-Iași, P.P. Negulescu, psihologii și sociologii D. Drăghicescu, D. Gusti, C. Rădulescu-Motru, matematicienii Spiru Haret, D. Eina-nuel, C. Gogu, Gh. Țițeica, Tr. Lalescu, N. Coculescu, fizicienii și chimiștii Em. Bacaloglu, C. Istrati, Dragomir Hurmuzescu, G.G. Longinescu, geologii Gr. Ștefănescu, L. Mrazec, naturaliștii D. Voinov, D. Brândză, Gr. Antipa, Em. Racoviță, medicii Carol Davilla, V. Babeș, Gh. Marinescu, I. Cantacuzino, Toma Ionescu și C.I. Parhon. Nume ca acelea ale lui N. Iorga, cel mai fecund dintre marii istorici ai acestui secol, Gheorghe Țițeica, deschizătorul unor noi orizonturi gîndirii geometrice sau Gheorghe Marinescu, autorul unor lucrări fundamentale în neurologie, au depășit de mult fruntariile țării și se înscriu la loc de frunte în cadrul contribuției românești la îmbogățirea tezaurului universal de cunoaștere. Despre nivelul unanim apreciat al cursurilor ținute de corpul profesoral este de altmînteri grăitor și faptul că, în ciuda relativei înapoieri economico-sociale a țării noastre în perioada cercetată, diplomele eliberate de Universitatea bucureșteană erau recunoscute în marea majoritate a statelor lumii.

O bogată informație, multe elemente inedite sau puțin cunoscute aduce capitolul consacrat studenților. Sint prezentate evoluțiile lor numerice pe ansamblu și pe facultăți, înlesnirile și piedicile puse accesului la calitatea de student, așezămintele sociale studențești. Alături de acestea, ca o componentă inseparabilă și necesară în condițiile societății capitaliste românești, apare activitatea social-politică a studenților, desfășurată pe o arie mult mai largă, care depășea obiectivele limitate pe care și le propuneau, de regula, statutele diferitelor organizații studențești. Este remarcat faptul că studențimea a luat

poziție față de marile probleme care frământau viața politică românească la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX — războiul de independență, problema națională, mișcarea socialistă, războala din 1907 și problema țărănească, războaiele balcanice. Cel mai adesea, tineretul studios s-a situat pe poziții juste, înaintate. Sub influența ideilor socialiste și a mișcării muncitorești, asociațiile studențești au condamnat vehement, prin cuvânt și acțiune, nedreptățile generate de societatea burgheză-moșierească, au demascat jocul politicianist al partidelor oligarhice pentru atragerea studenților în manifestații naționaliste nesemnificative sau retrograde.

Lucrarea cuprinde și o prezentare succintă a instituțiilor anexă ale Universității: Biblioteca, Muzeul de științe naturale, Muzeul de anticități, Grădina botanică, Școala de aplicație a Facultății de științe, Școala normală superioară, Seminarul pedagogic, și Observatorul astronomic. În încheiere este publicată o listă a foștilor rectori și se dă un înțeles general.

Apariția primului tom al Istoriei Universității București, lucrare colectivă de aleasă ținută științifică și bucurindu-se de condiții grafice deosebite, merită salutată cu toată căldura. Rolul unor investigări de arhivă minuțioase și ale unei bibliografii foarte bogate, lucrarea este în același timp un meritat act de restituire a valorilor trecutului nostru cultural și științific. În ce ne privește, așteptând cu nerăbdare ieșirea de sub tipar a celorlalte două volume, ne exprimăm părerea că este nimerită elaborarea unor lucrări asemănătoare și pentru alte așezăminte cu tradiție.

R. Pătușan

NICOLAE ANDREI, GHEORGHE PĂRNUȚĂ, *Istoria învățămîntului din Oltenia*, vol. I, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 515 p.

La finele anului 1977, a văzut lumina tiparului un documentat volum consacrat istoriei învățămîntului din Oltenia. Lucrarea se impune ca o monografie de ținută și bine întocmită, în care istoria învățămîntului din Oltenia se impetește cu istoria ideilor și a curentelor pedagogice.

Autorii, profesorul emerit Nicolae Andrei, directorul liceului „Nicolae Bălcescu” din Craiova și Gheorghe Părnăuță, apreciat și cunoscut cercetător al istoriei învățămîntului românesc, au depus un substanțial efort de cercetare consultând materiale de arhivă din Arhiva istorică centrală, din arhivele locale, diferite manuscrise elaborate de copiii mănăstirilor oltene (aflate în prezent la Biblioteca Academiei R.S. România) etc.

Ei au selecționat și ierarhizat sursele utilizate precizînd și fixînd numeroasele probleme referitoare la rolul școlii în diverse epoci istorice.

Investigațiile autorilor pătrund în adîncime, analizînd fenomenele socio-economice, religioase, politice, care au avut interferențe cu învățămîntul.

Mai relese din volum că învățămîntul din Oltenia s-a încadrat în ansamblul general al dezvoltării școlii românești, al evoluției sale permanente. Datorită modului de desfășurare a fenomenelor ce înconjurau școala, aceasta a devenit un factor activ înscriindu-se creator în viața spirituală a poporului nostru.

Autorii au meritul de a fi pătruns și privit învățămîntul din Oltenia în dezvoltarea sa istorică, insistînd în primul rînd asupra unor probleme mai puțin cunoscute, cum sînt, de pildă începuturile îndepărtate ale învățămîntului, organizarea școlilor sătești, a școlilor particulare.

Lucrarea este structurată în cinci părți, materialul fiind judicios dozat. Prima parte este dedicată urmelor străvechi de cultură din Oltenia încadrate în istoria patriei. Sînt menționate aici cercetările arheologice din ultimele decenii, care au contribuit substanțial la îmbogățirea patrimoniului cultural național, inclusiv și al Olteniei.

Este atestat faptul că se cunoștea scrierea cu litere latine și grecești încă din secolul I î.e.n. Cultura din Oltenia în epoca daco-romană e de asemeni interesantă pentru acest subiect prin numeroase inscripții săpate în piatră, pe cărămizi, sau imaginiile cu scene școlare; acestea constituiau dovezi puternice ale existenței unui proces de învățămînt.

Sînt, de asemenea, deosebit de interesante, prin ineditul materialului folosit, subcapitolele care marchează evoluția culturii în Oltenia în secolele IV—XIII, XIV—XV—XVI și XVII.

Odată cu apariția și difuziunea religiei creștine în Oltenia este constatabilă organizarea unor diferite forme de învățămînt, cel puțin pentru pregătirea cadrelor bisericești.

N. Andrei și Gh. Părnăuță subliniază că în Oltenia (în secolul XIII) au existat școli slavone; de asemenea în Banatul Severinului pe lângă cancelaria banului. Existau aci, prin urmare, începînd cu secolele XIII oamenii care cunoșteau meșteșugul cititului și al scrisului. Existența unui însemnat număr de documente privitoare la întemeierea și înzestrarea mănăstirilor reprezintă, de asemenea, prețioase dovezi ale culturii din Oltenia în perioada respectivă. Ele constituie, în același timp, principalele izvoare pe baza cărora cunoaștem istoria vremurilor de început ale Țării Românești.

Capitolul II al primei părți se deschide cu cultura olteană în secolul al XVIII-lea. În

această perioadă au luat ființă numeroase școli atât în orașe și în mediul rural, activitatea didactică și cea tipografică cunosc o însemnată dezvoltare, aici activează o seamă de cărturari patrioți. Un merit al lucrării este faptul că ilustrează amply, documentat, legătura continuă și neîntreruptă, între românii din cele trei principate, făcută de învățători, profesori și publiciști.

Partea a doua și a treia sînt afectate învățămîntului din Oltenia în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Sînt prezentate, pe larg și documentat — școlile particulare și școlile naționale, profesorii, baza materială (localuri, mobilier), populația școlară; școlile de fete, conținutul învățămîntului; programele școlare; examenle școlare, orarul, sistemul de notare, manualele școlare; materialul didactic. Partea a patra este dedicată învățămîntului de la sate din Oltenia în deceniul premergător revoluției de la 1848. Din aceste pagini reiese că școlile sătești din județele oltene cunosc în acest timp o perioadă de avînt și înflorire.

Un subcapitol este afectat profesorilor școlilor normale, îndatoririlor profesorilor și învățătorilor, metodelor de învățămînt folosite în școlile oltene, bibliotecilor școlare.

Partea finală a lucrării tratează despre „Școala din Oltenia și revoluția de la 1848”. Se scoate în relief de către autorii monografiei, rolul deosebit de important al școlilor naționale înființate în capitalele de județe, ai căror dascăli și-au cunoscut bine menirea, mulți devenind luptători fideli ai revoluției. Toți au luptat pentru a face din școală o puternică instituție în viața poporului. Pagini remarcabile sînt dedicate participării învățătorilor și profesorilor din această parte a țării, la revoluția de la 1848.

Din paginile cărții și ale bogatului material care o ilustrează, cititorii vor avea prilejul să cunoască și să se convingă de faptul că Oltenia se înscrie în patrimoniul cultural al țării cu o bogată și valoroasă zestre.

Îmbrățișînd un spațiu foarte larg de timp din anii îndepărtatei începuturi eroice ale neamului nostru și pînă în mijlocul secolului al XIX-lea — lucrarea pune în evidență numeroase și semnificative pagini luminoase ale culturii românești. Monografia, care în întregul ei reprezintă un semnificativ act de cultură, beneficiază în plus de o frumoasă ținută grafică, ceea ce ne determină s-o considerăm ca o veritabilă reușită a Editurii Scrisul Românesc.

În încheiere ne exprimăm dorința să vedem realizate și următoarele volume ale istoriei învățămîntului oltean, pe care autorii ni le promit în cuvîntul introductiv.

CONSTANTIN M. BONCU, *Școala prahoveană. Secolele X—XIX*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, 194 p.

După îndelungi ani de cercetare și depistare de documente, profesorul ploieștan Constantin M. Boncu a elaborat mai multe lucrări de sinteză, dintre care amintim pe cea referitoare la „Contribuții la istoria petrolului românesc”, apărută în Editura Academiei Republicii Socialiste România în anul 1971. Cu meticulozitatea ce-l caracterizează, aplecîndu-se cu pasiune și discernămint asupra descifrării sensurilor documentelor de istorie privitoare la trecutul școlii prahovene, C.M. Boncu a elaborat și o interesantă monografie asupra uneia din cele mai de seamă instituții de instrucție și cultură, învățămîntul românesc. Cu toate că ea se limitează la perimetrul județului Prahova, prin bogăția de informații și modul de expunere a lor constituie o contribuție meritorie la închegarea acelei lucrări de proporții despre istoria învățămîntului din țara noastră, aflată de multă vreme în pregătire. Cele opt capitole ale cărții, intitulate sugestiv „Știința de carte în județul Prahova în secolele X—XVIII. Primele școli”. (Cap. I), „Școli în Prahova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea”. (Cap. II), „Învățămîntul prahovean între anii 1821—1831.” (Cap. III) cu subcapitolele: „Activitate militantă pentru un învățămînt național” și „Școli prahovene în deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea”, „Învățămîntul urban între anii 1832—1848”. (Cap. IV) cu patru subcapitole, „Învățămîntul public la sate între anii 1838—1848”. (Cap. V) cu două subcapitole, „Învățămîntul prahovean între anii 1849—1859”. (Cap. VI), cu patru subcapitole, „Spre „O instrucție... la îndemîna tuturor” (1859—1865)”. (Cap. VII), cu șase subcapitole, „Aspecte din viața și activitatea dascălilor prahoveni”. (Cap. VIII), sînt concludente pentru sîrguințozitatea autorului în cercetarea documentelor și a lucrărilor cu referiri la subiectul tratat. Dacă primele informații, ca de exemplu cea mai veche dovadă cunoscută pînă acum despre știutorii de carte de pe aceste meleaguri, atestată de un fragment dintr-o inscripție cu litere chirilice descoperită la Bucov, în apropiere de Ploiești, ar data din secolul al X-lea, sau aceea că „cunoscători ai scrisului” ar fi atestați de documentele emise de primele cancelarii domnești din Țara Românească, precum și de existența la Tirgșor a numeroși negustori încă de la începutul secolului al XVI-lea, sînt discutabile, conținînd un coeficient de probabilitate destul de mare, cele cu privire la primele școli din județul Prahova sînt mai precise, menționîndu-se anul 1582 pentru sațul Boldești și zapisul din 30 iunie 1676 pen-

tru satul moșnenesc Ogretin de pe Valea Telea-jenului. Demne de evidențiat sînt graficele de sinteză cuprinzînd numărul școlilor și al elevilor pentru diferite etape ale învățămîntului prahovean pe parcursul secolului al XIX-lea. Fotocopii după programa școlii primare nr. 1 din Ploiești, datată 1859, după „Schitze din istoria patriei urmate de istoria Ploescilor...” tipărite de Ioan Stoicescu la Ploiești, în anul 1880, sau „Extractu din istoria românilor” de Basiliu Dragoșescu tipărită tot la Ploiești în anul 1874, și altele, vin să întregescă în mod fericit documentarea cititorului asupra temei expusă de autor.

De menționat că în vastul material bibliografic citat figurează și lucrări ale cercetătorilor locali, dintre care remarcăm pe cele ale profesorului de istorie Nicolae I. Simache, cîtor al muzeografiei prahovene contemporane, precum și ale profesorului de limba română Constantin M. Ripeanu, doi regretați cunosători reputați ai istoriei acestui județ cu vechi tradiții culturale.

Consemnăm cartea profesorului Constantin M. Boncu printre reușitele lucrări de acest gen, îndemn și pentru alți cercetători, mai ales dintre cei tineri, de a se apleca cu aceeași pasiune asupra întocmirii de monografii locale, deosebit de utile pentru redactarea de sinteze de diferite probleme din trecutul neamului nostru.

Gelu Maksutovici

ONISIFOR GHIBU, *Pentru o pedagogie românească*. Antologie de scrieri pedagogice. Îngrijirea ediției, tabel cronologic, bibliografie, note și comentarii: Octavian O. Ghibu. Studiu introductiv: conf. dr. Ion Gh. Stanciu, Edit. didactică și pedagogică, București, 1977, 391 p.

Un nou pas în valorificarea superioară a moștenirii spirituale datorită savantului și patriotului Onisifor Ghibu (1883—1972) și constituie recenta antologie după o parte din scrisorile sale pedagogice, adunate sub titlul *Pentru o pedagogie românească*. Tipărită la un interval relativ scurt, după ediția din 1975 a monumentalei lucrări *Din istoria literaturii didactice românești*, antologia conține o serie de articole sau studii care ne demonstrează, fiecare în parte și toate la un loc, opniile primului titular al catedrei de pedagogie de la Universitatea din Cluj-Napoca cu privire la școală, știința pedagogiei și educației.

Intitulată *Contribuții la istoria școlii românești și a pedagogiei* (p. 31—149), prima secțiune a ediției însumează 7 articole avînd ca puncte de referință diferite momente

din istoria școlilor transilvănene, și 9 medaliaoane ale unor personalități, care și-au pus viața și activitatea lor în slujba școlii românești. Din materialele care alcătuiesc prima parte a secțiunii, materiale care se impun atenției cercetătorilor mai ales sub aspectul viziunii interpretative și nu sub aspect documentar, ne-a atras atenția *Școala românească din Transilvania și Ungaria — Dezvoltarea ei istorică și situația ei actuală* — (p. 33—51). Inițial studiul a fost publicat la București, în anul 1915, de-a lungul a 103 p., sub pseudonimul G. Sima. Pornind de la considerentul just că fiecare cetățean al neamului românesc trebuie să cunoască istoria întregului popor, indiferent de spațiul cronologic și geografic de desfășurare, cu atât mai mult în contextul fierbinte al primului război mondial, O. Ghibu urmărește evoluția școlii românești din Transilvania și Ungaria și situația ei în momentul redactării studiului. Autorul și-a ales ca puncte de reper: I. *Grădinițele de copii* și II. *Învățămîntul primar*. În partea a doua a studiului, cu referiri concrete la școlile românești de la 1868 (an care înregistrează legislația școlară cu privire la obligativitatea învățămîntului primar) și pînă în timpul primului război mondial, O. Ghibu realizează o pertinentă analiză a articolului de lege XVIII din 1879, prin care s-a declarat obligatoriu învățămîntul limbii maghiare în toate școlile primare. Acestea ar fi trebuit să fie, în concepția autorului patriot, adevărate „pepinere de cultură națională”. Legea funestă din acel an, una din numeroasele acțiuni de opresiune națională, venite din partea guvernului de la Budapesta, a deviat școala primară românească de la funcțiile ei firești, educative și formative, distrugînd orice sentiment național din cadrul procesului de învățămînt.

Dintre cele 9 medalioane dedicate de O. Ghibu acelor „lucferi ce strălucesc pe firmamentul neamului”, medalioane care poartă pecetea unor scrieri aniversare, ne-a atras atenția acela consacrat lui Gh. Lazăr, care, în concepția autorului, a fost „un dezrobitor de neam”. Redactat cu prilejul aniversării a 100 de ani de la moartea dascălului ardelean, Gh. Lazăr îi apare lui O. Ghibu nu numai ca un întemeietor al învățămîntului național în Țara Românească, ci „... marele reformator al întregii vechi națiune românești, prin cultură și prin politică” (p. 139).

Prima secțiune din antologia lui O. Ghibu cuprinde, pe lângă cele două articole menționate mai sus, și alte interesante contribuții ca acelea cu privire la învățămîntul din Budapesta, Universitatea Daciei superioare din Cluj, starea învățămîntului românesc după 5 ani de la unirea din 1918, legăturile pedagogice ale Transilvaniei cu Bucovina (1911—1914), semnificația mesterii pedagogice de-

torate lui J. Fr. Herbert și, în fine, observațiile critice asupra învățămîntului și educației în România sub regimul antonescian. La toate acestea trebuie să mai adăugăm medaliale dedicate lui D. Bojincă, A. Bratu, C. Diaconovici-Loga, Spiru C. Haret, N. Iorga, V. Onițiu, P. Pipoș și Al. Roman. Desigur că o analiză critică a bibliografiei de dată mai recentă despre acești dascăli ar fi pus și mai bine în lumină valoarea medaliaanelor care poartă pecetea personalității pedagogului patriot O. Ghibu.

Partea a doua a ediției conține alte materiale pedagogice, diverse ca problematică și finalitate practică. Din cadrul acestei secțiuni, intitulată de editor: *Pedagog-organizator de școală: idei didactice și metodice orientarea prioritar educativă a învățămîntului* (p. 151—250) se impune atenției cercetătorilor mai ales substanțiala contribuție științifică *Îndreptar metodic*. Redactată în momentul în care O. Ghibu îndeplinea funcția de inspector al școlilor profesionale ortodoxe din arhidieceza Sibului, lucrarea se conturează, prin țesătura ei de idei, ca o veritabilă operă de pedagogie și metodică. Avînd la bază un plan sistematic, autorul prezintă problemele esențiale în ceea ce privește instrucția și educația, raportate la realitățile transilvănene.

Secțiunea a doua poate fi înțeleasă, în toată complexitatea ei, dacă nu înșirăm, chiar și numai cu titlu informativ, restul contribuțiilor pedagogice adunate sub acest generic. Ne gândim în această ordine de idei la acea privire asupra situației școlii românești din Transilvania anului 1911, dialogul autorului cu învățătorii ardeleni, observațiile dureroase dar realiste asupra inspecțiilor la școlile de stat din Transilvania (martie—aprilie 1920), propunerile pentru o mai bună îndrumare a literaturii didactice de toate gradele, „planul” după care trebuia alcătuită o lecție, ideile călăuzitoare asupra activității Seminarului pedagogic universitar „Gh. Lazăr” din Sibiu și carnetul model de practică pedagogică a unui practicant.

Pentru constituirea unei pedagogii românești (p. 251—356) este titlul celei de a treia secțiuni din antologia consacrată lui O. Ghibu. Ultima secțiune se axează pe o problematică deosebit de interesantă care ilustrează, prin chestiunile de cercetare incluse, cit se poate de găitori, opiniile avizate ale lui O. Ghibu în direcția alcătuirii unei pedagogii românești. Reținem, în acest sens, articole ca „acelea despre o nouă reorganizare a învățămîntului primar românesc, menirea supremă a Muzeului pedagogic din București, pledoaria convingătoare a autorului pentru o bibliotecă a tineretului din școlile secundare, dialogul

lui O. Ghibu cu un grup de pedagogi bucureșteni, prefața la impresionanta lucrare *Prolegomena la o educație românească, raportul* dintre Universitatea românească din Cluj și pedagogia națională a vremii, „puncte cardinale” asupra unei concepții românești a educației, o confesiune a pedagogului ardelenian asupra gândirii, evoluției și activității sale pedagogice.

Din schițarea problematicii secțiunii a treia nu trebuie să ointem, sub nici o formă, menționarea listei cu temele de lucrări de seminar sau de examen, propuse de profesorul clujean studenților. Aceste teme poartă amprenta modulului de gândire a studenților dar ne conturează și o parte din personalitatea profesorului, chiar o parte din opțiunile sale în domeniul cercetării pedagogice sau istoriei pedagogiei și învățămîntului, inclusiv contribuția românească a domeniului, conținutul învățămîntului, didactica și metodică și, în fine, efortul său intelectual pentru conturarea unei pedagogii românești.

Ne interesează, în acest cadru, din contextul ultimei secțiuni, doar *Punctele cardinale pentru o concepție românească a educației*. Aici, afirmă O. Ghibu că pedagogia nu trebuie să fie neapărat o știință în sensul strict al cuvîntului, pentru că ea presupune mai ales trăire și acțiune. Din această lucrare desprindem, de fapt, firul roșu al concepției pedagogice a profesorului: caracterul național al educației și faptul că numai pe baza unor minuțioase analize a specificului realităților poporului român se poate porni în lansarea unor teorii pedagogice juste.

Lectura valoroasei antologii conținînd unele scrieri pedagogice (din cele 550 titluri științifice) datorate profesorului O. Ghibu a avut drept rezultat contactul cu o concepție pedagogică înaintată, încheșată pe baza unor temeinice studii în țară și în străinătate, pornind de la relațiile românești ale pedagogiei și educației din Transilvania dinaintea primului război mondial, așa după cum subliniază și conf. univ. dr. Ion Gh. Stanciu în consistenta prefață a volumului. Dacă cercetătorii problemei sau chiar pasionații din domeniul istoriei învățămîntului și pedagogiei noastre vor dori să cunoască într-adevăr originalitatea concepției pedagogice a lui O. Ghibu, vor trebui să realizeze o paralelă cu opiniile și preocupările altor savanți români, care și-au spus cuvîntul, nu o dată, în chestiuni de educație și pedagogie națională. Ne gândim în acest sens, la S. Mehedinți, I.C. Petrescu, Iosif J. Gabrea, G.G. Antonescu ș.a. Cu siguranță că viitoarele antologii, care vor putea valorifica alte aspecte din moștenirea culturală datorată lui O. Ghibu, vor realiza o

și mai adâncă cercetare comparativă, în sensul unor repetate antologii și trimiteri la concepțiile acestor reprezentanți de frunte ai științei pedagogice românești dintre cele două războaie mondiale. Căci numai în acest caz vom

înțelege adevăratele dimensiuni ale atributului acordat savantului Onisifor Ghibu: militant pentru o educație națională.

Jacob Mârza

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Mică enciclopedie de politologie*, coordonatori științifici dr. OVIDIU TRĂSNEA și dr. NICOLAE KALLOS, Edit. politică, București, 1977, 423 p.

Publicarea unei lucrări de referință de tipul unei mici enciclopedii în domeniul politologiei dă expresie stadiului tot mai înalt de dezvoltare a științei politice în țara noastră ca și al cadrului instituțional, didactic și de cercetare de care aceasta dispune. După cum se subliniază în „Argumentum”, prin care coordonatorii enciclopediei prezintă o serie de considerații privind scopurile și modul de alcătuire al acesteia, locul tot mai important pe care știința politică îl ocupă în disciplinele sociale în țara noastră este determinat atât de perfecționarea continuă a conducerii științifice a societății socialiste cât și de creșterea necontenită a participării oamenilor muncii la conducerea treburilor politice și obștești. Fără îndoială, ridicarea neîntreruptă a conștiinței socialiste, a nivelului ideologic și politic al oamenilor muncii, lărgirea orizontului lor științific și cultural implică de asemenea asigurarea unui statut proeminent științei politice. Pe lângă valoarea ei teoretică, de generalizare a datelor gândirii socialiste revoluționare, de participare la dezbaterile ideologice contemporane, știința politică este direct și strins legată de practica construcției socialismului în țara noastră.

Sub toate aceste aspecte, elaborarea și publicarea *Micii enciclopedii de politologie* constituie o contribuție prețioasă la răspîndirea cunoștințelor de politologie într-un larg cerc de cititori. Marea majoritate a noțiunilor cuprinse sînt într-adevăr destinate nu numai specialiștilor și cercetătorilor de specialitate și în diverse domenii ale științelor sociale, inclusiv știința istoriei, ci și marelui public forma clară a expunerii facilitînd înțelegerea sensului noțiunilor tratate.

Totodată, colaborarea între renumiți specialiști și de înaltă competență din București, Iași și Cluj-Napoca au imprimat lucrării o înaltă ținută științifică. Articolele cuprinse în Enciclopedie depășesc de cele mai multe ori simpla explicare a înțelesului și conținutului termenilor pe care îl conține, aducîndu-se aproape de fiecare dată precizări și contribuții științifice, argumentîndu-se pozițiile și concepțiile științei

politice românești. Valoarea acestor poziții și concepții rezultă din întemeierea lor pe teoria socialismului științific dezvoltată și îmbogățită de creatorul de Partidul Comunist Român în importante documente ale sale, în lucrările secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu. În această lumină au fost concepute și expuse concepții, idei și doctrine politice, au fost criticate cu argumente științifice cele retrograde și prezentate cu înțelegere opinii progresiste ale unor autori din occident. În acest fel, scopul urmărit de autori de a se înscrie în dezbaterile ideologice contemporane a fost pe deplin atins. Se cuvine relevată de asemenea selectarea adecvată, după criterii științifice a termenilor incluși în Enciclopedie. Ținînd seamă de specificul lucrării, ponderea principală o ocupă ideile, conceptele, doctrinele și unele instituții politice. S-au evitat în general interferențe cu dicționarele speciale politice, economice și diplomatice publicate la noi, neluîndu-se termeni referitori la evenimente, fenomene, situații, procese politice și oameni politici. Firește, o delimitare strictă între termeni cu caracter exclusiv politic și termeni cu caracter sociologic, filozofic, juridic sau desemnînd anumite situații nu era posibilă, cu atât mai mult cu cît, prin însăși aria de cuprindere a științei politice, terminologia acestora nu poate avea în numeroase cazuri un caracter specific, exclusivist. Preocuparea autorilor a fost întotdeauna aceea de a desprinde aspectele de ordin politologic al unor termeni care aparțin și altor domenii. Pentru aceiași considerații ni se pare potrivită și includerea unor termeni fundamentali privind viața politică internă și internațională necesară spre a oferi cadrul faptic general pe care se clădește politologia.

O primă categorie de termeni asupra cărora ne vom opri, într-o sumară trecere, în revistă a conținutului Enciclopediei, sînt cei referitori la concepte fundamentale ale științei și practicii politice revoluționare, așa cum au fost dezvoltate, îmbogățite și aplicate la condițiile specifice ale țării noastre datorită gândirii creatoare, a partidului și secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Printre aceștia menționăm următorii termeni, cu titlul de exemplu: bază și suprastructură, clasă socială, comunism, conștiință de clasă,

conștiință socialistă, critică și autocritică, democrația socialistă (și democrația populară), dictatura proletariatului, formațiune social-economică, leninism, lupta de clasă, marxism, mișcarea comunistă și mișcarea muncitorească internațională, națiune, poporul muncitor unic al societății comuniste, sistemul mondial socialist, socialism, socialism științific, societate socialistă multilateral dezvoltată, statul socialist și suveranitate.

În acest context se înscrie — și este un merit deosebit al Enciclopediei — articolul consacrat „Doctrinei Ceaușescu”, „denumire prin care opinia publică internațională desemnează concepția politică a Partidului Comunist și statului socialist român, a secretarului general al P.C.R., președintele R.S.R., Nicolae Ceaușescu, eminent om politic și de stat, personalitate marcantă a vieții politice internaționale” (p. 136).

Dat fiind caracterul său unitar, doctrina Ceaușescu este prezentată sub ambele sale componente îmbrățișând în egală măsură politica internă și cea internațională (p. 136—144). Reținem în primul rând caracterizarea generală a concepției președintelui României. Pornind de la caracterul autentic al socialismului științific, prin excelență antidogmatic și receptiv la nou, doctrina Ceaușescu, se subliniază pe drept cuvânt în Enciclopedie, postulează și realizează dezvoltarea sa ca creatoare elaborând răspunsuri problemelor noi, specifice epocii contemporane.

Este relevant caracterul original, cucerător, refractar față de orice inchistare și dogmatism al doctrinei Ceaușescu, intransigența sa față de ideologia burgheză, exprimarea de către această doctrină a socialismului științific creator aplicat la condițiile concrete ale României și ale lumii contemporane. Plasind doctrina Ceaușescu în cadrul gândirii social-politice românești se evidențiază faptul că aceasta valorifică, în spirit revoluționar, cele mai bune tradiții ale gândirii social-politice românești, ridicându-le pe o treaptă superioară precum și capacitatea ei de generalizare istorică a trecutului și prezentul îmbinată cu puterea de previziune, de scrutare lucidă a viitorului. În continuare sînt înfățișate laturile fundamentale ale doctrinei referitoare la procesele de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate, la democrația socialistă, la națiunea socialistă, la etica comunistă și umanismul revoluționar, la trecerea spre comunism, precum și pe planul politicii externe, analiza științifică făcută sistemului internațional și factorilor ce-l determină evoluția, concepțiile și inițiativele României socialiste pe arena internațională.

Un alt merit al Enciclopediei este de a oferi, pe lângă numeroși termeni consacrați unor curente, sisteme și tactici politice (de exemplu: blanquism, bonapartism, cartism,

contract social, echilibru de forțe, fabianism, falangism, fiziocrație, iacobinism, luminism, poporanism, teocrație, tomism) o sinteză a doctrinelor politice semnificative în diferite epoci istorice. Este consacrat astfel un spațiu important (p. 187—222) gândirii democrat-revoluționare în țările române, și gândirii politice a revoluției burgheze din Anglia, a revoluției burgheze din Franța și a revoluției nord-americane precum și gândirii politice din Grecia antică, din Roma republicană, ca și celei islamice, ebraice, chineze, egiptene, indiene etc.

Pe lângă articolul cu privire la gândirea democrat-revoluționară în țările române, în cadrul căruia sînt evocate concepțiile revoluționarilor din 1848, un interes deosebit pentru istorici îl prezintă și articolul referitor la continuitatea populației dacice, romane și românești pe teritoriul locuit astăzi de români. În cadrul articolului sînt sintetizate argumentele științifice întemeiate pe atestări arheologice și istorice care dovedesc continuitatea romană după abandonarea crucială a Daciei în anul 271 al erei noastre.

În *Mica enciclopedie de politologie* figurează și o serie de termeni desemnind instituții și sisteme politico-juridice și raporturile dintre politică și alte fenomene ale suprastructurii, ca de exemplu sistem politic, sistemul politic al Republicii Socialiste România, stat, participare politică, monarhie, drept și politică, precum și politică și morala. Pe lângă termeni consacrați unor tehnici de cercetare precum: analiza cantitativă, analiza cauzală, analiza conceptuală, analiza contextuală, analiza funcțională, analiza matematică și altele, se găsesc definiții și explicații cu privire la constituirea unor discipline cum sînt: irenologia, cercetarea asupra păcii, studiind toți factorii ce intră în joc în organizarea socială a umanității și decid asupra războiului și păcii — și polemologia, denumire dată studiului științific al războaielor ca fenomene sociale.

În domeniul vieții internaționale, evocat de constituirea acestor discipline, lucrarea recenzată conține într-adevăr termeni fundamentali referitori la politica și relațiile internaționale, diplomație și drept internațional public, autodeterminare și hegemonism, noua ordine economică și politică internațională, organizație internațională etc.

În spațiul restrîns al unei recenzii nu poate fi desigur reflectată întreaga bogăție de noțiuni și a conținutului diverselor articole. Ceea ce autorii au reușit să întreprindă constituie o prezentare echilibrată a idelilor concepțiilor și instituțiilor caracteristice sistemului și gândirii politice din țara noastră, precum și cele specifice științei politice în general cu preocuparea constantă de a familiariza pe cititori cu cele mai noi date din acest domeniu. Autorii au reușit să clarifice astfel conceptele

fundamentale ale științei politice în consonanță cu cerințele specifice dezvoltării teoretice și ideologice ale politologiei în climatul de efervescență înnoitoare din România socialistă, în mod corespunzător cu indicațiile și orientările adresate frontului ideologic în documentele de partid și în lucrările tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Fără a pierde din vedere dificultățile inerente unei prime încercări originale de a sintetiza, sub forma concisă și specifică unui dicționar, rezultatele obținute de politologia românească și atitudinea ei față de sisteme, idei și doctrine politice din trecut și prezent, apreciem că *Mica enciclopedie de politologie* se recomandă ca o lucrare de certă valoare nu numai pentru literatura de specialitate din România, ci și pentru cea mondială. Este motivul pentru care ar fi de dorit ca lucrarea să fie tradusă într-o limbă de circulație internațională.

Alexandru Bolintineanu

- * * * *Villes d'imprimerie et moulins à papier du XIV-e au XVI-e siècle. Aspects économiques et sociaux*, Bruxelles, Crédit communal de Belgique 1976, 369 p. Collection Histoire Pro Civitate, serie en 8.

Lucrarea de față pe care o prezentăm cuprinde actele colocviului internațional ținut în toamna anului 1973 la Spa (Belgia) — al 8-lea de acest gen organizat de Comitetul de istorie al Centrului cultural de Credit comun al din Belgia — avînd drept temă: *Orașele tipografii și mori de hîrtie în secolele XIV—XVI*, manifestare științifică menită să preîntîmpine împlinirea unei jumătăți de mileniu de la introducerea tiparului în Țările de Jos. Cum era și firesc în volum figurează programul acestui colocviu, lista participanților (55 specialiști: bibliotecari, cercetători științifici, arhiviști, cadre didactice universitare etc. din 13 țări europene) precum și alocuțiunile rostite la deschiderea lucrărilor de profesorul F. Vercauteren, și M. Liebers din comitetul de organizare, în fine cele 16 comunicări prezentate însoțite de discuțiile purtate pe marginea lor.

Seria comunicărilor începe cu cea prezentată de M.A. Arnould (*Considerations préliminaires*) în care sînt precizate atît caracterul prin excelență urban al centrelor tipografice din evul mediu și cel rural al morilor

de hîrtie precum, și unele noțiuni fundamentale relativ la meșteșugul tiparului în acea vreme, cunoștințe foarte necesare specialiștilor care studiază diferitele aspecte ale acestei probleme în lucrări monografice. Folosind din plin materialul de arhivă (registre urbane, însemnări de familie,) din fondurile centrale ale orașelor Augsburg și Ulm, P. Amelung (*Der Ulmer Buchdruck im 15 Jahrhundert, Quellentage und Forschungsstand*) stabilește data apariției primelor tipografii în aceste orașe insistîndu-se mai mult asupra aceia din Ulm prin datele interesante relativ la proveniența utilajului, la materia primă utilizată, la forța de muncă, la bunăstarea patronului, la producția de carte. În privința hîrtiei se atestă că aceasta provenea din Reutlingen și din Urach în procent de 80 % restul fiind adusă din Franța și Italia. Cît privește lucrătorii, aceștia erau prin excelență din sudul Germaniei.

Reluînd o problemă abordată în urmă cu un deceniu, L. Desgraves (*L'introduction de l'imprimerie dans le sud-ouest de la France jusqu'à la fin du XVI-e siècle*) stabilește în studiul său mai multe etape în istoria introducerii tiparului și răspîndirii lui în cele 31 orașe din această parte a Franței) (de ex. 1474—1500, 1501—1550, 1551—1575, 1576—1600) apoi urmărește condițiile istorice ale prezenței tipografilor itineranți germani și francezi în această regiune. În fine pe baza materialelor de arhivă reușește să identifice la Toulouse, Poitiers, Limoges, Bordeaux numele patronilor acestor ateliere, producția de carte, și proveniența utilajului. Dacă știrile pentru secolul al XV-lea sînt încă puțin numeroase cele pentru secolul următor abundă prin material faptic fapt care a permis autorului să ilustreze și unele aspecte sociale și economice ale problemei. Datele sale relativ la tipografi sînt însoțite de ample date biografice (de ex. pentru Claude Garnier, Jean La More, Louis Rabier, Pierre, și Jerome Raultin); de un deosebit interes sînt datele relativ la conținutul cărților tipărite, la stabilitatea tipografilor, la numărul de cărți (de ex. citeva sute de titluri). Din cele citeva anexe rezultă că în secolul al XVI-lea pe primul loc se situa orașul Toulouse cu 801 titluri, apoi Poitiers 587, Bordeaux 366, La Rochelle 363.

Se știe că primul tipograf din Köln și-a început activitatea în 1466 dar S. Corsten (*Ulrich Zell als Geschäftsmann*) ni-l prezintă pe acesta drept un om de afaceri în sensul că ne arată modul cum acesta ca patron a folosit sumele de bani rezultate din practicarea acestui meșteșug (dă bani cu dobîndă, investește bani în utilaje, achiziționează bunuri imobile pentru a-i aduce o rentă anuală). În felul acesta personajul analizat ne apare ca un exponent al patriciatului local.

Tot așa cu privire la pătrunderea tiparului în Italia se știe că el s-a datorat tipografilor germani (de ex. la Veneția). Cercetarea lui L. Balsamo (*Imprese tipografiche in Emilia nel secolo XV aspetti economici*) ne dezvăluie faptul că la Ferrara au activat tipografi francezi iar la Bologna și-a desfășurat activitatea o asociație locală pentru tipărirea de cărți al cărei membri erau italieni (1474). Mai mult se arată că acest patronat colectiv avea și funcții editoriale. Dar la Bologna se știe că au mai funcționat în această vreme și tipografiile create de tipografi germani numai că ele aveau foarte curînd să fie preluate de meșteri autohtoni. Cercetarea lui L. Balsamo se extinde și asupra activității tipografilor de la Parma și Modena asupra cărora se dau știri relativ la fondul de carte imprimat și proveniența hirtiei.

Alcătuit cu prilejul celui de-al 5-lea centenar al introducerii tiparului în Polonia studiul lui J. Pirozynski (*Cracow, the Center of Polish Fifteenth and Sixteenth Century in Printing*) pune în discuție locul unde s-a aflat primul atelier tipografic în Cracovia, și relatează date noi despre începuturile acestuia (capitalul investit, forța de muncă, utilajul, materia primă, lucrările tipărite). Rezultă astfel că activitatea tipografiei a cunoscut o perioadă de înflorire în vremea Reformei. Pe lângă cele relative la tiparul în Cracovia în studiu sînt date, informații și pentru cel din alte orașe (Lvov, Wilno, Poznan, Torun) ale căror cărți erau difuzate cu predilecție în regiunile din sudul și vestul continentului. Spre deosebire de alți participanți la colceviu P. Cocksham (*Les textes monetaires imprimés sous le regne de Philippe le Beau și-a îndreptat cercetarea asupra acelor tipărituri relativ la afacerile monetare (ordonanțe, tarife, cărți de cursul monetelor, instrucțiuni relativ la particularitățile monetelor) adică actele oficiale menite să reglementeze circulația monetară în Franța. Studiul este însoțit de o analiză a acestor tipărituri cu tabele, care reflectă în special răspîndirea lor în acea vreme.*

Deosebit de importante sînt acele articole despre incunabule studiate din mai multe puncte de vedere. Așa de exemplu H. Roloff (*Der Gesamtkatalog der Wiegendrucke*) se referă la catalogul general al acestora alcătuit la Biblioteca de Stat din Berlin, care însumează aproape 8 000 titluri (cu amănunte asupra metodelor folosite pentru descrierea lor). J. Kotvan (*Wiegendrucke, die in Bratislava gedruckt*) arată cum a fost alcătuit catalogul incunabulelor din Slovacia prin Universitatea din Bratislava, care după o muncă de un deceniu s-a încheiat avînd 1258 titluri. Autorul acestuia din urmă înserează și o amplă bibliografie asupra problemei și dă o descriere

a celor mai însemnate piese din acest catalog. Diferită de a celor doi este cercetarea lui J. Hellinga (*Problems about technique and methods in a fifteenth Century printing house (Nicolaus Ketelaer and Gherardus de Leempt, Utrecht 1473-1475)*) care desvăluie unele inovații tehnice în tipărirea de incunabule și anume prin practicarea diviziunii muncii în cadrul tipării aceleiași cărți în sensul că la un titlu de carte lucrau doi tipografi împărțindu-și coalele de hirtie după un calcul prestabilit, pentru ca în final acestea să fie cusute în fascicolă și nu coală cu coală ca pînă atunci. Interesantă este de asemenea cercetarea lui L. Gillesen (*Contribution a l'archeologie du livre incunabule*) în care sînt subliniate cunoștințele profunde de matematică pe care le posedau în acea vreme tipografii (noțiuni de geometrie, algebră) menite să-i ajute să pună în pagini textul manuscriselor în așa fel ca să se păstreze o proporție logică între spațiul tipărit și cel alb. Autorul este convins că aceștia foloseau cu ușurință în acest scop instrumente de geometrie, cînd făceau aceste calcule.

O categorie de articole și comunicări se referă la evoluția tiparului în diferite țări europene ca de ex. Portugalia, Spania de est, Țările de Jos, Ungaria. Unele din ele se axează numai pe procesul de imprimare ca de ex. în studiul lui M.S. Guedes (*Lignes de force de l'imprimerie portugaise au XVI-e siècle*) unde problema este privită în ansamblul european. Autorul mai constată că dat fiind existența proprietății regale asupra atelierelor tipografice majoritatea materialelor tipărite au caracter oficial (fiind ordonanțe, coduri de legi, regulamente, discursuri politice, tratate asupra monarhiei, evocarea unor evenimente politice). Exemplificările inserate în text sînt însoțite de șase tabele din care rezultă că între 1190 și 1640 au fost tipărite 358 titluri din care 60% aveau acest caracter. Tot numai la atelierul tipografic se referă și J. Veyrin-Torrer (*Les premiers ateliers typographiques parisiens*) care analizează activitatea numai a patru din cele 60 și anume: Sorbonne, Le soleil d'or, Pierre Caesaris și Le soufflet vert, surprinzînd la fiecare din ele date despre proveniența hirtiei, a utilajului, forma literelor, aspectul gravurilor, ortografia textelor, numărul cărților imprimate; de un real folos fiind cele 10 ilustrații care reproduc pagini din aceste tipărituri.

O strînsă legătură între morile de hirtie și tipografiile din orașe se face în alte două studii și anume unul aparținînd lui O. Valls și Subira (*L'influences de l'imprimerie sur la fabrication du papier en Catalogne pendant les XV-e et XVI-e siècles*) în care pe baza materialelor din arhivele din Barcelona este prezentată o imagine asupra activității morilor de hirtie din Spania de est în secolele XII—

XVI a căror producție s-a exportat o vreme în Italia, Franța și Belgia, apoi o imagine asupra dezvoltării literaturii spaniole în aceiași perioadă. Aflăm de ex. că în prezent se cunosc 2542 de opere ale trubadurilor, că din secolul al XIII-lea au apărut scriitorii profesioniști, (cărora li se dau ample date biografice) că primele tipărituri catalane datează din 1473—1474, că tipărirea cărților în secolul al XV-lea se făcea pe bază de contract, că hirtia provenea atunci din Italia dar și din Catalonia. Tratând aceleași probleme aflăm din studiul lui M. A. Arnould (*Quand sont apparus les premiers moulins a papier dans les anciens Pays Bas?*) că prima moară de hirtie a apărut în Flandra în 1389 la Malimont lângă Lille dar că ea n-a putut funcționa prea mult timp deoarece producția ei a fost puternic concursată de cea din import adusă din Germania și Italia. O altă cauză ar fi fost și prea marea dezvoltare ce s-a dat industriei textile. În fine autorul arată că abia în secolul al XVI-lea morile de hirtie în Flandra au luat un mare avânt.

Ultima cercetare aparține lui G. Borsa (*Druckorte und Papiermühlen des 15 und 16 Jahrhunderts in Ungarn*) care după o scurtă introducere istoriografică asupra problemei arată că în Ungaria tiparul a fost introdus în 1473 la Buda, deși alți specialiști afirmă că data poate fi decalată cu doi-trei ani mai înainte. În expunerea sa autorul arată apoi ce extindere a luat acest meșteșug în Ungaria în secolul al XVI-lea când sint identificate 30 de ateliere din care 21 în partea de nord și vest a țării și numai 9 în partea de vest. Printre cele din estul Ungariei sint incluse și cele din Transilvania (de la Brașov, Sibiu, Cluj, etc.) deși se știe că după 1526 Ungaria încețază să mai existe ca stat pe harta Europei și că Transilvania este un stat autonom în rîndul celorlalte state de pe continent, care întreține relații diplomatice cu multe state europene. După calculele autorului din cele 800 titluri de carte tipărite în Ungaria în secolul al XVI-lea 206 provin de la Cluj, 116 de la Debrețin, 119 de la Brașov, 96 din Bartfeld, 55 din Tyrnau, 35 din Sibiu etc. cu alte cuvinte 2/3 din părțile estice ale. Ungariei (inclusiv Transilvania adică 544 și restul de 266 din vestul aceestei țări care fusese de fapt împărțită între Austria și Imperiul otoman. O știre mai interesantă se referă la recenta publicație „Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum 1473—1600” un valoros catalog privind fondul de carte tipărit în Ungaria în perioada menționată. În privința morilor de hirtie persistă aceeași carență și anume sint citate și cele din Transilvania de la Brașov (1546), Cluj (1563) și Sibiu (1573) care procurau totodată hirtie și Țării Românești și Moldovei. În privința morii de hirtie de la Cluj pină acum se

știa că în acest oraș aceasta ar fi numai din 1587. Lipsa aparatului critic la studiul de față nu ne permite să aflăm sursa istorică a acestei știri.

Materialul din volumul de față este foarte util celor care studiază cultura orășenească în evul mediu precum și evoluția meșteșugurilor, a micilor întreprinderi artizanale la scară europeană. Desigur că atît participanții la colocviu cit și specialiștii în această problemă ar fi avut mult de ciștigat dacă s-ar fi interesat și de cercetările din România relativ la această problemă știind faptul că la noi în 1508 s-a introdus tiparul și că la acea dată era singurul loc din sud-estul Europei unde funcționa o astfel de întreprindere. De asemenea se mai știe că atelierul tipografic de la Tirgoviște avea să fie mutat după cîteva decenii în secolul al XVI-lea la Brașov unde s-au tipărit cărți în limba română, că în Transilvania mai erau centre tipografice la Orăștie, Alba Iulia, Sebeș, Abrud etc. În fine că producția de carte din cele două țări românești s-a răspîndit în cele trei țări românești deci și în Moldova tot în secolul al XVI-lea dar și în secolele următoare, constituind una din dovezile existenței puternicilor legături culturale între românii aflați de ambele versanturi ale Carpaților.

Constantin Șerban

GARIN EUGENIO, *La Cultura italiana tra' le ottocento e novecento anni* Roma-Barî, Laterza, Editori 1976, 376 p.

Constituirea statului unitar italian cu capitala la Roma a constituit fără îndoială un eveniment de o deosebită importanță nu numai pentru istoria Italiei ci și pentru cea a întregii Europe. Se poate spune că de atunci, în istoria Italiei a început o nouă epocă și că intelectualii italieni din cadrul celui de-al doilea Risorgimento care este considerat Rezistența și lupta antifascistă, își dau seama că întreaga istorie modernă și contemporană a Italiei își are rădăcinile în primul Risorgimento. Deși a avut și destule părți negative, avîntul revoluționar, lupta pentru menținerea instituțiilor culturale, dorința de libertate și dreptate, se regăsesc în noul curent, în revendicările luptătorilor pentru unitatea și libertatea Italiei. În 1858 la Londra, Mazzini scria că gîndirea trebuie să fie liberă și inviolabilă, iar indivizii sint sfinți ca și drepturile lor la viață, libertate, progres, muncă, asociere. Societatea în care un singur om nu poate găsi de lucru, trebuie să fie considerată o societate vinovată. Sfinte sint și nașunea și umanitatea, prin umanitate înțelegîndu-se asocierea dintre națiunile libere și egale, inde-

pendente în ceea ce privește viața internațională și progresul comun. Cauza națională a Italiei este aceeași cu a celorlalte națiuni dezmembrate. Mișcarea populară italiană nu se localizează ci se extinde în cadrul geografic al tuturor popoarelor care au aceeași soartă și care-și pot dobândi libertatea și independența numai pe calea armelor. Într-un articol din 13 octombrie 1858 Marx subliniază caracterul abstract al acestei afirmații, Mazzini nescotînd în evidență condițiile reale, dar simțind pulsul revoluționar al Italiei dornice de libertate. Analizînd înfrîngerea revoluției de la 1848 din Italia, Carlo Cattaneo, eroul celor „Cinque Giornate” din Milano, sublinia faptul că era nevoie de o tensiune revoluționară mare, pentru a se putea face față unei situații atît de critice. El a susținut necesitatea unei acțiuni revoluționare capabile să răstoarne vechiul sistem, contrazicînd în felul acesta teoriile pacifiste franceze care susțineau că independența Italiei poate fi obținută numai pe calea maturizării politice, a transformării lente, progresive a structurilor sociale. În 1888 Antonio Labriola susținea de asemenea ideea dobîndirii independenței pe scară europeană, nu pe cale pașnică ci pe cea a transformărilor revoluționare. Roma însemna pentru el triumful statului modern și al ideilor de libertate, conștiință și gîndire în chiar inima lumii catolice. Villari scria, acum un secol, că adevărata libertate și unitate nu se poate obține decît atunci cînd mizeria și nedreptatea socială vor dispărea, iar Risorgimentoul va înceta în felul acesta să mai fie trădat. Acestea au constituit în mare cîteva considerații pe care autorul cărții, le prezintă în documentata sa introducere.

În primul capitol este prezentat Institutul de studii superioare din Florența — oraș considerat pe bună dreptate capitala culturală a Italiei — înființat în 1860, împreună cu problemele majore pe care le ridică învățămîntul superior în general și cel din Italia, în special. Autorul face de asemenea o scurtă trecere în revistă a învățămîntului din Italia, începînd cu Florența anulul 1321. Într-un apendice este prezentată viața și opera unuia dintre cei mai mari istorici și filozofi pe care i-a avut Italia: Felice Tocco.

Capitolul următor intitulat „Un secol de cultură la Florența, de la Pasquale Villari la Piero Calamandrei”, prezintă cultura florentină dintre 1860 și 1960. Odată cu înființarea Institutului de studii superioare, se naște la Florența o puternică mișcare culturală în cadrul căreia se întîlnesc mulți oameni de cultură din întreaga Italie. La Florența se formează un tineret studios care va duce mai departe aspirațiile și bogata moștenire culturală italiană. Printre oamenii de cultură care activează la Florența se întîlnesc mulți ce sînt legați de cercurile culturale din întreaga

Europa și în special de cele din Franța, Anglia și Germania. Este epoca în care s-au constituit ca științe multe discipline, în special cele istorico-filologice. Autorul, trece în revistă, apoi, activitatea unor importanți oameni de cultură italieni, care au jucat un rol de seamă în dezvoltarea culturii italiene și universale. Încercînd să acționeze în așa fel încît cultura să nu devină apanajul unei clase privilegiate, cercurile progresiste florentine militau pentru o cultură apolitică, deschisă tuturor curentelor moderne care se manifestau în Europa începutului de secol XX. Odată cu instaurarea fascismului în Italia, orice încercare de democratizare a culturii este înăbușită, iar reacțiile la această politică nefastă de sugrumare a libertății de gîndire, devin din ce în ce mai numeroase.

„Gaetano Salvemini și societatea italiană a epocii sale” este titlul unui alt capitol al volumului în care autorul trece în revistă bogata activitate a omului de cultură italian, profesor la Universitatea din Florența, socialist, prigonit de fasciști și nevoit să se refugieze la Londra și apoi în S.U.A. Este autorul a numeroase scrieri dintre care se remarcă *Revoluția franceză și Scrieri asupra problemei meridionale*.

„Editura Laterza și jumătate de secol de cultură italiană”, prezintă în cadrul culturii italiene, rolul, locul și activitatea prestigioasei instituții de cultură, de la începutul secolului nostru pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. Editura Laterza reprezintă stîndardul luptei pentru apărarea libertății și drepturilor democratice împotriva fascismului. Este scoasă în evidență colaborarea dintre Laterza și Croce. Acesta din urmă pornește de la revizuirea totală a valorilor tradiției italiene. Ca și De Sanctis și Spaventa, Croce alătură noului curs al istoriei Italiei unite, propria metodă de studiere a istoriei, culturii și conștiinței istorice și a raporturilor istoriei Italiei cu istoria celorlalte țări europene. Italia anilor 1848—1849, 1859—1861, 1870, a scos în evidență forțe și aspecte noi. Ca și Spaventa și De Sanctis care au prezentat o altă Italie începînd din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, o Italie adesea înfrîntă și umilită de marile puteri europene, Croce încearcă o reevaluare a întregii istorii a Italiei, punînd la dispoziția italienilor o bibliotecă ce documentează existența validă a acelei Italie care a pus bazele unirii și mijloacele pentru a se forma o nouă cultură care să se insereze în cadrul culturii europene și universale. Prin sfaturile și sugestiile date lui Laterza, Croce a săvîrșit o operă de direcționare a culturii italiene, de educație națională, axată pe reelaborarea și reînnoirea istoriei și culturii italiene, de la Dante încoace. Istoria civilizației italiene poate fi regăsită în

colecții ca „Biblioteca de cultură modernă”, „Clasicii filozofiei”, „Scriitorii ai Italiei”. În cadrul acestor colecții poate fi regăsită arhiva culturii naționale italiene, măștrii noii Italii, italieni sau străini, citiți și înțeleși într-o nouă perspectivă. Deși a avut unele limite, activitatea de direcționare spirituală a Italiei, de educare patriotică, pe care a avut-o Croce, se poate caracteriza ca fiind condusă cu o deosebită luciditate și perfectă coerență. Alături de lupta antifasciștilor și a celor din Rezistență (un Gobetti sau un Gramsci), trebuie subliniată și activitatea lui Croce care a salvat continuitatea vieții intelectuale italiene și a preparat cadrul noii culturi italiene postbelice.

În capitolul „Luigi Russo și cultura italiană dintre cele două războaie” este reliefat rolul omului de cultură italian în cadrul mișcării culturale italiene interbelice. Russo este autorul a numeroase lucrări, dintre care se detașează: *De Sanctis și cultura napolitană*, *G. Verga*, *Machiavelli*, *Portrete și desene istorice*, *Nașterea fascismului* (mărturia unui

vechi combatant). A fost de asemenea director al importantelor reviste „Leonardo” și „La Nuova Italia”. „Anumite aspecte ale filozofiei italiene de după război” și „15 ani după război (1945—1960)”, sînt capitole în care autorul, prezentînd evoluția diferitelor curente filozofice italiene și prezentînd activitatea principalilor săi reprezentanți, accentuează ideea necesității colaborării intelectualilor la edificarea unei societăți noi. Ei trebuie să contribuie la redarea sensului și conștiinței a ceea ce este și poate fi omul în cadrul unei societăți interesate să facă totul pentru om și care să fie întemeiată pe cu totul alte principii decît cea dinainte. Intelectualii antifasciști înțeleg să recîștige terenul pierdut, reluîndu-și locul în societate și făcîndu-și simțită prezența în toate domeniile activității culturale.

Un indice de nume completează acest instructiv și interesant volum necesar tuturor celor care studiază această perioadă a culturii italiene, atît de bogată în evenimente majore.

Nicolae N. Rădulescu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, SINTEZE, GENERALITĂȚI

- BLAGA, LUCIAN, *Ființa istorică*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 291 p.
- BOIA, LUCIAN, *Mari istorici ai lumii*, București, 1978, 224 p.
- CEZNOVODEANU, PAUL, *Revista istorică română. 1931—1947*, Bibliografie critică, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 175 p.
- * * * *Economia României socialiste în opera președintelui Nicolae Ceaușescu*, Edit. politică, București, 1978, 518 p.
- GIURESCU, CONSTANTIN C., DINU C. GIURESCU, *Scurtă istorie a românilor pentru tineret indeosebi*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 424 p.
- LOGORECI, ANTON, *The Albanians*, Victor Gollancz Ltd., London, 1977, 230 p.
- * * * *Memoriile secției de științe istorice*, seria IV, tomul I, 1975—1976, Edit. Academiei R. S. România, 1978, 223 p.
- PASCU, ȘTEFAN, LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru istoria României*, vol. I, Edit. didactică și pedagogică, București, 1977, 325 p.
- * * * *Pentru colaborare și înțelegere internațională. Întâlniri și convorbiri ale Președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu, cu șefii de stat ai Greciei, Kuweitului, Turciei, Belgiei și Luxemburgului în perioada martie—octombrie 1976*, Edit. politică, București, 1977, 379 p.
- PETRIȘOR, VASILE, LELIUS MÎNDROIU, *Calafat. Trepte de istorie*, Scrisul românesc, Craiova, 1977, 356 p. + 16 p. il.
- * * * *Reports XIV th International Congress of Historical Sciences*, vol. II, III, Arno Press, New York, 1977, 1388 + 2176 p.
- * * * *Sub semnul prtețeniei frățești româno-sovietice*, Edit. politică, București, 1977, 239 p.

II. ISTORIE VECHĂ

- CASSIUS, DIO, *Istoria romană*, II, Traducere și note A. Piatkowski, București, 1977, 663 p.
- KOLICOV, L.V., *Finalinyj paleolit i mezolit Južnoj i Vostočnoj Pribaltiki*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 215 p.
- KORABLEV, I.S., *Gannibal*, Izd. Nauka, Moskva, 1976, 399 p.
- ROMAN, PETRE I., IOAN NEMETI, *Cultura Baden în România*, Edit. Academiei R.S. România, București, 1978, 159 p. cu 78 pl.
- ŠTAERMAN, E.M., V.M. SMIRIN, *Rabstvo v zapadnyh provincijah Rimskoj Imperii v I—III vv*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 211 p.

III. ISTORIE MEDIE

- CAHEN, CLAUDE, *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale*, Damas, 1977, 493 p.
- CONSTANTINESCU, RADU, *Moldova și Țara Românească în vremea lui Petru Rareș. Relații politice și militare (1527—1546)*, D.G.A.S., București, 1978, 271 p.
- COULÉT, NOËL, *Les visites pastorales* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 23), Brepols, 1977, 85 p.
- DEMÉNY, LAJOS, *A székeleyek és Mihály Vajda, (1593—1601)* (Secuții și Mihai Viteazul), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 161 p.
- DUDAȘ, FLORIAN, *Carte veche românească în Bihor, sec. XVI—XVII*. Catalog, Oradea, 1977, 203 p. + 45 il.
- DUȚU, ALEXANDRU, *Romanian Humanists and European Culture*. A contribution to Comparative Cultural History, Bibliotheca Historica Romaniae, Edit. Academiei R.S. România, București, 1977, 196 p.
- * * * *Filippo Brunelleschi: l'uomo e l'artista*, Firenze, 1977, 119 p. + 8 pl.
- GENICOT, LÉOPOLD, *La loi* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 22), Brepols, 1977, 55 p.
- GRIERSON, PHILIP, *Les monnaies* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 21), Brepols, 1977, 49 p.

- * * * *Magnae Moraviae Fontes Historici*, V, Indices, Universita J.E. Purkyne, Brno, 1977, 187 p.
- MASITOV, N.A., *Južnyj Ural v VII—XIV vv.*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 187 p. + XXVIII pl.
- * * * *Miasta doby feudalnej w Europie srodkow-wschođniej* (Orașele din Europa central-răsăriteană în epoca feudală), Warszawa-Poznań-Toruń, 1976, 325 p.
- NEAGOE, MANOLE, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Scrisul Românesc, Craiova, 1977, 273 p.
- * * * *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Simanschi, Edit. Academiei R.S. România, București, 1978, 336 p.
- PHILIPPART, GUY, *Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 24—25), Brepols, 1977, 138 p.
- PIŠCYLINA, K.A. *Jugo-vostočnyj Kazahstan v ceredine XIV—načale XVI vekov*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 287 p.
- RADU, PETRU, DIMITRIE ONCIULESCU, *Contribuții la istoria învoămintului din Banat pînă la 1800*, Edit. Litera, București, 1977, 135 p. + 16 pl.
- RÜCK, PETER, *L'ordinamento degli archivi ducali di Savoia sotto Amedeo VIII (1398—1451)*, Roma, 1977, 156 p.
- VOIARSKIJ, IA. E., *Naselenie Rossii v konce XVII — načale XVIII veka*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 247 p. + 17 h.
- WARREN, W.L., *Henry II*, Eyre Methnen, Londra, 1977, 693 p.
- * * * *Ziemia i ludzie dawnej Polski* (Păminturile și oamenii Poloniei de altă dată), Wrocław, 1976, 211 p.

IV. ISTORIE MODERNĂ

- ARGEȘANU, FLORIAN T., CONSTANTIN UCRAIN, *Tripticul vitejiei românești. 1877—1878; 1916—1918; 1944—1945*, Edit. sport-turism, București, 1977, 207 p.
- BERINDEI, DAN, CSUCSUJA, ISTVAN, 1877. *A függetlenségi háboru es Erdelyi* (Războiul de independență și Transilvania), Politikai Könyvkiado, Bukarest, 1977, 238 p.
- CĂZĂNIȘTEANU, CONSTANTIN, MIHAIL E. IONESCU, *Războiul nealtrnării României. Imprejurări diplomatice și operații militare 1878—1878*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 327 p.
- CEAUȘESCU, general maior dr. ILIE, col. dr. VASILE I. MOCANU, prof. univ. dr. ION CĂLIN, *Drum de glorie. Pagini din eroismul armatei române în războiul nostru pentru independență*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 316 p.
- CORBU, CONSTANTIN, 1877—1878, *Războiul național și popular al românilor pentru independență deplină*, Edit. politică, București, 1977, 211 p.
- CORIVAN, N., *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 189 p.
- * * * *Diplomația română în slujba independenței*, Edit. politică, București, 1977, 270 p. + 14 pl.
- EMEC, V.A., *Očerki vnešnej politiki Rossii v period pervoj mirovoj vojny*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 368 p.
- * * * *Familia. Corespondențe de la Plevna*, Texte selectate, note și comentarii, Stelian Vasilescu, Edit. Facla, Cluj-Napoca, 1977, 250 p. + 13 fig.
- ILIINA, N.G., *Kolumbijska: ot kolonii k nezavisimosti (1781—1819)*, Izd. Nauka, Moskva, 1976, 323 p.
- LUNCAN, I., W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, *Independența României. Participări bătălii*, Edit. Facla, Timișoara, 1977, 158 p.
- MAIOR, LIVIU, *Transilvania și războiul pentru independență (1877—1878)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 202 p. + 12 pl.
- MARICA, GEORGE EM., *Studii de istoria și sociologia culturii române ardeleni din secolul al XIX-lea*, vol. I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 310 p.
- NETEA, VASILE, *Munții Apuseni. Muzeu istoric și pantheon al poporului român*, Edit. Sport-turism, București, 1977, 212 p.
- NEUPOKOEV, V.I., *Krestjanskij vopros v Litve vo vtoroj tretj XIX veka*, Izd. Nauka, Moskva, 1976, 311 p.
- ORNEA, Z., *Curentul cultural de la „Contemporanul”*, Edit. Minerva, București, 1977, 445 p.
- * * * *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I, 2 martie — 12 aprilie 1848, Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, Edit. Academiei R.S. România, București, 1977, 511 p.

- * * * *La révolution industrielle dans le sud-est européen — XIX s.* (Rapports présentés au colloque International de la Commission de l'AIIESEE sur l'histoire sociale et économique, Institut d'études balkaniques, Sofia, 328 p.
- STOEAN, GHEORGHE D., ION G. PANĂ, *Epopeea independenței României 1877—1878*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 365 p. + 24 pl.
- SZABAD, GYÖRGY, *Hungarian political trends between the Revolution and Compromise (1849—1867)*, Aladémai Kiado, Budapest, 1977, 184 p.
- TUCA, FLORIAN, *Trîntunghiul eroic. Mărdăști—Mărdășești—Oltuz*, Edit. Junimea, Iași, 1977, 159 p.
- VLĂDESCU, CRISTIAN M., *Uniformele armatei române de la începutul secolului al XIX-lea pînă la victoria din mai 1945*, Edit. Meridiane, București, 1977, 169 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

- BAUMONT, MAURICE, *Marea conjurație împotriva lui Hitler*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 270 p.
- BOGDENKO, M.L., ZELENIN, I.E., *Sovhozy S.S.S.R. Kratkij istoriceskij ocerk (1917—1975)* Izd. politiceskoj literatury, Moskva, 1976, 278 p.
- DIMA, ROMULUS, *Contribuții la studierea mișcărilor muncitorești din Oltenia*, Scrisul românesc, Craiova, 1977, 248 + 8 p. ll.
- * * * *Drang nach Afrika. Die koloniale Expansionspolitik und Herrschaft des deutschen Imperialismus in Afrika von den Anfängen bis zum Ende des zweiten Weltkrieges*, Akademie Verlag, Berlin, 1977, 370 p.
- * * * *L'économia italiana nel periodo fascista*, Societă editrice il Mulino, Bologna, 1976, 448 p.
- * * * *Istoriya vnešnej politiki S.S.S.R.*, tom. I (1917—1945 gg) II (1945—1976 gg), Izd. Nauka, Moskva, 1976, 519 p. + 678 p.
- KIRIȚESCU, COSTIN C., *Relațiile valutare-financiare internaționale*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 416 p.
- PLASARI, NDRËGI, SHYQRI BALLVORA, *La lutte de libération du peuple albanais contre les occupants fascistes italiens et les traltres, avril 1939 — septembre 1943*, Tirana, 1976, 590 p.
- MIHAI, SEBASTIANA, AL. FIRESCU, ION PĂTRAȘCU, *File din istoria învățămintului comercial eratoean 1877—1977*, Scrisul românesc, Craiova, 1977, 263 p.
- * * * *Mezdunarodnye otnošenij i vnešnjaja politika S.S.S.R. Istoriya i sovremennost*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 326 p.
- NEWMAN, SIMON, *March 1939. The British Guarantee to Poland*, Oxford, 1976, 253 p.
- NOGUÈRES, HENRI, MARCEL DEGLIAME-FOUCHÉ, *Histoire de la Résistance en France, de 1940 à 1943*, Editions Robert Laffont, Paris, 1976, 710 p.
- * * * *Oktomvri i Balkanite*, Izd. Nauka i izkustvo, Sofija, 1977, 267 p.
- * * * *La politique, les mesures et les résultats atteints dans le développement de l'après-guerre des Républiques les moins avancées dans le progrès économique et de la province socialiste autonome de Kosovo*, Beograd, 1977, 126 p.
- PUHA, ELENA, *Umanism românesc. Coordonate ale secolului al XX-lea*, Edit. Junimea, Iași, 1977, 245 p.
- SRĂNESCU, M.C., *Depun mărturie în fața istoriei. Tîmotei Marin militant și publicist comunist (1897—1937)*, Edit. Junimea, Iași, 1977, 192 p.
- * * * *Studies on the History of the Hungarian Trade-Union Movement*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 307 p.
- ZAHARIA, GHEORGHE, *Insurecția națională armată anti-fascistă și antiimperialistă din august 1944*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 126 p.

Gelu Apostol

„REVISTA DE ISTORIE” publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei, de informare științifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sunt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sunt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rânduri în trei exemplare, trimerile înfrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfârșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Correspondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție, B-dul Aviatorilor nr. 1, București.

**REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI
REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA**

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST-EUROPENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE CLUJ-
NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE A. D.
XENOPOL – IAȘI
- STUDII ȘI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
 - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
 - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
 - SERIE BEAUX-ARTS
 - SERIE THEATRE – MUSIQUE – CINEMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- NICOLAE STOICESCU, Vlad Tepeș, 1976, 280 p., 20 lei.
- ION POPESCU-PUȚURI, acad. ANDREI OȚETEA (sub redacția) Documente privind marea răscăltă a țărănilor din 1907, 573 p., 38 lei.
- * * * Independența României, 1977, 526 p., 39 lei.
- * * * Arta și literatura în slujba independenței naționale, 1977, 238 p., 28 lei.
- IONEL GAL (coordonator), Independența României, Documente, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.
- ȘTEFAN PASCU ș.a. Documenta Romaniae Historica, D. Relații între Țările Române, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.
- PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, Păciulul lui Soare. Așezarea medlevală (secolele VIII—XV), vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planșe, 36 lei.
- Acad. ANDREI OȚETEA, Pătrunderea comerțului românese în eirentul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism), 1977, 168 p., 11 lei.
- GHEORGHE CRISTEA, Contribuții la istoria problemei agrare în România. Învolellle agricole (1866—1882), legislație și aplicare 1977, 169 p., 11 lei.
- LEON ȘIMANSCHI, (redactor coordonator), Petru Rareș, 1978, 328 p., 20 lei.
- LUCIAN BOIA, Relationships between Romanians, Czechs and Slovak (1848—1914), 1977, 159 p., 12 lei.
- * * * Răscăltă seculor din 1595—1596. Antecedente, desfășurare și urmări, 1978, 336 p., 19 lei.
- FLOREA MOGOȘANU, Paleolitticul din Banat, 1978, 152 p., 11 lei.
- PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, Cultura Baden în România, 1978, 159 p., 18 lei.
- MARIA COMȘA, Cultura materială veche românească (Așezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploiești), 1978, 181 p., 30 lei.
- PETRE DIACONU, Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècle, 1978, 158 p., 8,25 lei.
- ION HORĂȚIU CRIȘAN, Burebista and his time, 1978, 253 p., 22 lei.
- ALEXANDRU DUȚU, Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History, 1977, 196 p., 12 lei.
- MIHAIL KOGĂLNICEANU, Opere, IV, Oratorle II, Partea IV (1874—1878), 1978, 662 p., 49 lei.
- OLIMPIU MATICHESCU, Rabocăltă solidarnostl v Rumunll (1921—1944gg) 1978, 232 p., 11 lei.

RM ISSN CO — 3870

